

PAWEŁ MADEJ PAWEŁ VALDE-NOWAK

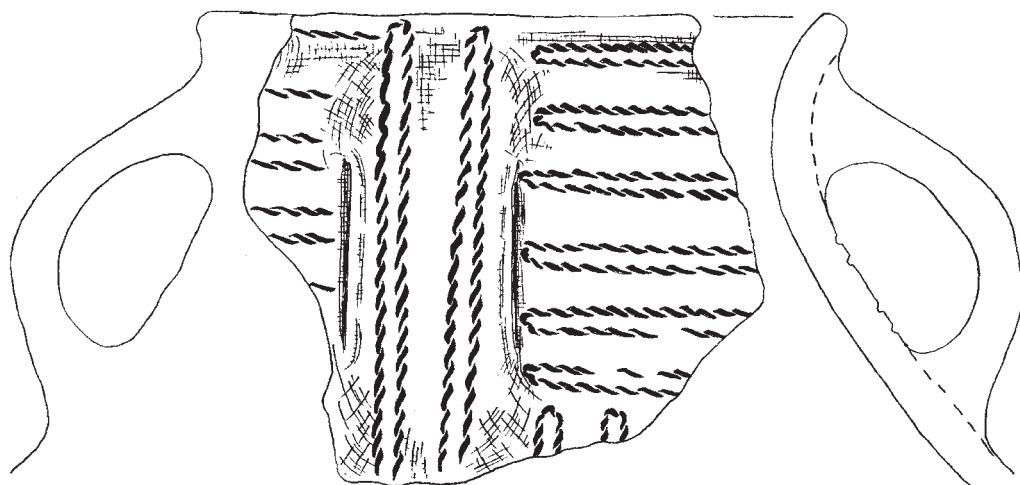
KULTURA
MIERZANOWICKA
W KARPACKIM DORZECZU WISŁY

KULTURA MIERZANOWICKA
W KARPACKIM DORZECZU WISŁY

PAWEŁ MADEJ, PAWEŁ VALDE-NOWAK

KULTURA MIERZANOWICKA
W KARPACKIM DORZECZU WISŁY

ISBN 978-83-955256-6-7

© 2020 Muzeum Podkarpackie w Krośnie

© 2020 Paweł Madej, Paweł Valde-Nowak

WYDAWCA

Muzeum Podkarpackie w Krośnie

✉ ul. Piłsudskiego 16, 38-400 Krosno

☎ 13 43 213 76

REALIZACJA WYDAWNICZA

Wydawnictwo Ruthenus · Rafał Barski

✉ ul. I. Łukasiewicza 49, 38-400 Krosno

☎ 13 43 651 00

@ ruthenus@ruthenus.pl

Recenzja

prof. dr hab. Jan Machnik

Autorzy

Paweł Madej, Paweł Valde-Nowak

Redakcja

Jan Gancarski

Tłumaczenie na język angielski

Teresa Bałuk-Ulewiczowa, Tomasz Pisarek

Korekta

Katarzyna Krępulec-Nowak

Skład i opracowanie graficzne

Katarzyna Chochołek

Projekt okładki

Jakub Niedziela

Mapy

Urszula Bąk, autorzy

Rysunki zabytków

Joanna Chowaniak, autorzy

Ryciny

69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 80 – źródło danych: www.geoportal.gov.pl, opracowanie Piotr Szmyd

Zdjęcie na okładce

Robert Kubit

Wydanie pierwsze

Krosno 2020

SPIS TREŚCI

Od autorów	7
Wprowadzenie	9
Podstawowe pojęcia odnoszące się do problematyki pracy	11
Terytorium, ramy chronologiczne i historia badań	15
Sznurowy substrat kulturowy w karpackim dorzeczu Wisły	21
Kultura mierzanowicka w świetle dotychczasowych badań	25
Problem znalezisk z fazy inicjalnej kultury mierzanowickiej w karpackiej części dorzecza Wisły	29
Warianty kultury mierzanowickiej w karpackim dorzeczu Wisły. Analiza źródeł	33
Wariant kultury mierzanowickiej z dywanową ornamentyką sznurową	37
Zespoły typu Sietesz	38
Grupa pleszowska	50
Wariant kultury mierzanowickiej ze strefową ornamentyką sznurową	63
Wczesnomierzanowickie zespoły ze strefowym zdobnictwem sznurowym	63
Zespoły ze zwielokrotnionymi wątkami strefowego zdobnictwa sznurowego	69
Późnomierzanowickie zespoły z ceramiką zdobioną strefową ornamentyką sznurową i chropowaceniem tekstylnym. Grupa Wysoka	76
Schyłkowe ugrupowania kultury mierzanowickiej. Grupa Bochnia	91
Uwagi o obrządku pogrzebowym kultury mierzanowickiej w karpackiej części dorzecza Wisły	97
Krzemieniarstwo kultury mierzanowickiej w karpackim dorzeczu Wisły	99
Uwagi o osadnictwie ludności kultury mierzanowickiej w karpackiej części dorzecza Wisły	107
Granice kompleksów kulturowych w początkach epoki brązu w karpackiej części dorzecza Wisły	115
Granica pomiędzy wariantami kultury mierzanowickiej z dywanową i strefową ornamentyką sznurową	115
Strefa przejściowa pomiędzy wariantami kultury mierzanowickiej z dywanową i strefową ornamentyką sznurową	116

Granica pomiędzy grupą pleszowską a kulturą Otomani-Füzesabony w karpackiej części dorzecza Wisły	117
Elementy episznurowe na terenie Spisza	119
Kultura mierzanowicka w karpackiej części dorzecza Wisły.	121
Zakończenie.	125
Summary.	127
Tablice	137
Katalog stanowisk	241
Literatura.	245
Skróty.	257

OD AUTORÓW

Koncepcja niniejszej publikacji zarysowała się kilkanaście lat temu, gdy zwiększyła się ilość źródeł do studiów nad wczesnym i starszym okresem epoki brązu w Zachodnich Karpatach, a także na ich północnym przedpolu. Coraz wyraźniej widoczne stawały się różnice typologiczne i technologiczne w materiale wczesnobrązowym z karpackiej części dorzecza Wisły. Na podjęcie tematu wpływ miała nowa taksonomia kultury mierzanowickiej, zaproponowana w 1997 roku przez Sławomira Kadrowa i Jana Machnika, trudna do zastosowania na gruncie karpackim. Sytuację komplikowała niejasna sytuacja źródłoznawcza w przypadku coraz liczniejszych episznurowych materiałów z północnej Słowacji, a także wyniki wieloletnich prac wykopaliskowych Jana Gancarskiego w Trzcinicy koło Jasła, które ukazały dynamikę kultury Otomani-Füzesabony na terytorium polskich Karpat i odsłoniły relikty fortyfikacji kultury mierzanowickiej w Trzcinicy.

Książka stanowi próbę uporządkowania skomplikowanego obrazu źródeł z początku epoki brązu z różnych części Zachodnich Karpat i ich lessowego przedpola. Uwzględnione różnice typologiczne i stylistyczne ceramiki, wyniki datowań radiowęglowych, wnioski z zakresu krzemieniarnstwa i geografii osadniczej, choć bardzo zróżnicowane w swojej wymowie, umożliwiły zaproponowanie nowych jednostek podziału materialnych pozostałości osadnictwa grup kultury mierzanowickiej w południowej części dorzecza górnej Wisły.

W trakcie studiów, które doprowadziły do zredagowania tej monografii korzystaliśmy ze zbiorów wielu instytucji, takich jak Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Muzeum Archeologiczne w Krakowie, Urząd Ochrony Zabytków w Krakowie, Instytut Archeologii Słowackiej Akademii Nauk – Pracovisko Spišská Nová Ves, Wschodniosłowackie Muzeum w Koszycach, Muzeum w Kieżmarku, Podtatrzańskie Muzeum w Popradzie, Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Muzea Okręgowe w Rzeszowie, Tarnowie i Nowym Sączu, Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, Muzeum Żup Solnych w Wieliczce, Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki. Dziękujemy również wszystkim Koleżankom i Kolegom, którzy udostępniili nam niepublikowane dotąd materiały i dzielili się swoimi uwagami.

Gożąco dziękujemy prof. dr. hab. Janowi Machnikowi za życzliwe zainteresowanie naszymi badaniami, za cenną dyskusję oraz zrecenzowanie niniejszej publikacji. Słowa podziękowania kierujemy do prof. dr. hab. Wojciecha Blajera za udostępnienie materiałów i za wartościowe uwagi. Szczególne podziękowania kierujemy do Dyrektora Muzeum Podkarpackiego Jana Gancarskiego, który poparł zamysł publikacji i doprowadził do ukazania się pracy drukiem.

Kraków, listopad 2020 r.

WPROWADZENIE

Początek epoki brązu w karpackiej części dorzecza Wisły był okresem przełomowym. Nastąpiło wówczas przejście od nomadycznych kultur schyłku epoki kamienia do cywilizacji epoki brązu, a najważniejszą jednostką taksonomiczną tego czasu była kultura mierzanowicka. W okresie tym na całym badanym obszarze wykształciły się nowe systemy osadnicze, a na jego części powstały osiedla w miejscach z natury obronnych lub ufortyfikowanych, z warstwami kulturowymi, w których została odkryta charakterystyczna ceramika, reprezentująca wysoki poziom wytwórczości oraz plastyka figuralna, świadcząca o południowych powiązaniach kulturowych jej twórców i użytkowników. Zmiana kulturowo-osadnicza, jaka w początkach epoki brązu nastąpiła na tym obszarze jest coraz bardziej czytelnym przejawem procesów zachodzących w Kotlinie Karpackiej.

Co prawda, karpackie dorzecze Wisły w stosunku do kulturotwórczego Południa stanowiło peryferie, jednak jak pokazuje obraz prehistorii północnych Karpat, zdarzenia mające miejsce w środkowym dorzeczu Dunaju stymulowały wielokrotnie osadnictwo w Beskidach, na pogórzach Zachodnich Karpat oraz na związanej z nimi ich lessowej otulinie.

Główne przyczyny podjęcia tematu wynikają ze zwiększenia ilości nowych materiałów źródłowych z karpackiego dorzecza Wisły i potrzeby ich odniesienia do typologii i schematów taksonomicznych kultury mierzanowickiej, wypracowanych głównie w oparciu o materiały z terenów, na których kultura ta była dotychczas lepiej poznana niż ma to miejsce w przypadku strefy karpackiej (Kadrow, Machnik 1997).

Bardzo ważnym zadaniem stojącym przed autorami stała się weryfikacja tezy o dwudzielności kultury mierzanowickiej na badanym obszarze, rozgraniczającej go na strefę zajęta przez uważaną za karpacką grupę pleszowską oraz obszar zajęty przez pozostałe ugrupowania tej kultury, o charakterze nawiązującym do materiałów z lessów małopolskich i Kotliny Koszyckiej.

Koncepcja rozgraniczenia tych dwóch stref kulturowych bierze swój początek w obserwacjach rozkładu terytorialnego bifacjalnych narzędzi krzemiennych, datowanych na początek epoki brązu, dokonanych najpierw w artykule o kulturze ceramiki sznurowej w Karpatach polskich (Machnik 1960), a następnie w publikacji poświęconej młodszej epoce kamienia i wczesnej epoce brązu na tym terenie (Valde-Nowak 1988) i pracy o karpackich grupach episznurowych (Madej 1998a). Przedstawione w nich sugestie, nawiązujące do relacji zachodzących pomiędzy dwoma segmentami kultury mierzanowickiej, stworzyły podstawy niniejszego studium, pozostając nie bez znaczenia dla zrozumienia problematyki kultury mierzanowickiej w całym jej zasięgu.

Mając na względzie powyższe ustalenia, w niniejszej publikacji przyjęto odmienny niż w literaturze sposób przedstawienia złożoności kultury mierzanowickiej na badanym obszarze.

Podjęto próbę zbudowania schematu tej kultury poprzez jej podział na warianty, w których stosowano albo ornamentykę sznurową, pokrywającą w sposób jednolity szyjki naczyń (dywanowe), albo zdobnictwo zgrupowanymi po kilka linii odciskami sznurowymi (strefowe).

Podział na dwa warianty kulturowe kultury mierzanowickiej znajduje swoje odbicie w strukturze pracy. Po przedstawieniu problemów związanych z powstaniem na badanym terenie kultury mierzanowickiej, analizowane będą materiały w obrębie segmentów ze zdobnictwem dywanowym i strefowym. Następnie ukazany zostanie schyłek tej kultury na interesującym nas terenie, charakteryzujący się zatarciem podziału na wskazane powyżej dwa warianty zdobnicze, co skutkowało powstaniem zespołów mieszanych (zhybrydyzowanych), przynajmniej na obszarze Subkarpackiego Płata Lessów w rejonie Bochni.

Porządkowanie i porównywanie materiału wymagało szczegółowych analiz typologiczno-technologicznych i chronologicznych, których wyniki doprowadziły do wydzielenia nowych jednostek taksonomicznych. Autorzy stoją na stanowisku, że dalsze prace, zarówno terenowe, jak i teoretyczne, poświęcone kulturze mierzanowickiej na badanym obszarze, potwierdzą słuszność wyodrębnienia zaproponowanych jednostek, wchodzących w jej skład.

Osobnym kierunkiem dociekań, które powinny doczekać się głębszych studiów jest wyjaśnienie związków wariantu kultury mierzanowickiej z dorzecza Sanu, z jednej strony z grupą samborzecką z Wyżyny Małopolskiej (Kadrow, Machnik 1997), a z drugiej z grupą kultury kosztiańskiej z Kotliny Koszyckiej (Bátora, Vladár 2015) oraz z tak zwanymi materiałami episznurowymi z rejonu Spisza (Bátora 1982).

Do kwestii, które w trakcie realizacji tego projektu naukowego miały istotne znaczenie, należy z jednej strony badanie wpływu miejscowego substratu sznurowego na powstanie odrębności widocznych wśród ugrupowań mierzanowickich, a niewykluczone, że także kompleksu badeńskiego (Sochacki 1971, s. 55–57), a z drugiej strony analiza istotnej roli w tym procesie także innych jednostek tworzących środowisko kulturowe Kotliny Karpackiej.

Problematyka ta nie jest nowa. Wyjątkową wagę wczesnobrązowych kultur naddunajskich dla kultury mierzanowickiej w polskiej literaturze podkreślał wielokrotnie Jan Machnik, badacz niezwykle zasłużony dla studiów nad tą kulturą (Machnik 1978; 1987). Zwracał on uwagę głównie na rolę najstarszych kultur cywilizacji wczesnobrązowej w kształtowaniu się oblicza kulturowego na terenach przykarpackich, ale należy założyć, że wpływ ten nie ustawał przez cały okres rozwoju kultury mierzanowickiej.

Tezę tę podbudowuje sam charakter cywilizacji początków epoki brązu, cechującej się odległymi powiązaniem kulturowymi, wynikającymi z dalekosiężnego handlu oraz przyjmowania atrakcyjnych wzorców kulturowych z terenów leżących nie tylko w Kotlinie Karpackiej, ale i na terenach położonych dalej na południe. Mobilność ludzi i wędrujących wraz z nimi idei jest istotą europejskiej cywilizacji epoki brązu (Vandkilde i in. 2015).

Publikacja oparta jest głównie na analizie zabytków ceramicznych oraz krzemieniarskich. Tereny, których dotyczy przez lata znajdowały się na marginesie zainteresowań badaczy wczesnego brązu, z uwagi na niewielką ilość diagnostycznej ceramiki z interesującego nas okresu, brak większych kompleksów zabytków ruchomych oraz nieruchomych w postaci zbadanych wykopaliskowo osad, a zwłaszcza cmentarzysk. Przyczyniło się to do powstania dysproporcji w wiedzy na temat tego okresu pomiędzy strefą karpacką a terenami lessowymi, znakomicie nasyconymi znaleziskami archeologicznymi.

PODSTAWOWE POJĘCIA ODNOSZĄCE SIĘ DO PROBLEMATYKI PRACY

Sama kultura mierzanowicka, została zdefiniowana przez J. Machnika (Machnik 1967) jako jednostka dominująca we wczesnym brązie na obszarze Małopolski (Kadrow, Machnik 1997).

Po stworzeniu wciąż obowiązującego schematu rozwoju kultury mierzanowickiej (Kadrow, Machnik 1997) zaczęto odchodzić od wcześniej stosowanego pojęcia, które przyjęło się w literaturze i w znacznym stopniu uwzględniło subtelność zjawisk zachodzących w strefie karpackiej. Chodzi o episznurowy przykarpacki krąg kulturowy (EPKK), którego definicja została sformułowana przez J. Machnika jeszcze pod koniec lat 60. XX wieku (Machnik 1967). Widząc genetyczne związki materiałów mierzanowickich z Małopolski z grupą Nitra z południowo-zachodniego przedpola Karpat w dorzeczu Dunaju oraz z grupą kosztiańską z dorzecza Hornadu, badacz ten stworzył pojęcie ponadkulturowej jednostki wyższego rzędu, nazwanej episznurowym przykarpackim kręgiem kulturowym (Machnik 1967).

Koncepcja ta powszechnie przyjęta przez badaczy (Bátora 1982; Kopacz, Valde-Nowak 1987) ukazywała złożoność cywilizacji początków epoki brązu w strefie północno karpacskiej, a sama nazwa znakomicie oddawała z jednej strony charakter kompleksu i tradycję, z której się wywodziła, a z drugiej jego miejsce w przestrzeni geograficznej i kulturowej prehistorycznej Europy.

Do innych ważnych pojęć wprowadzonych do literatury przez J. Machnika zalicza się także samo określenie „episznurowy”, oddające charakter przemian na przełomie epoki kamienia i wczesnego brązu. W stosunku do kultury ceramiki sznurowej używa się określenia „sznurowy”, będącego nazwą nie tylko dla sposobu zdobienia odciskami sznura naczyń tej schyłkowo neolitycznej kultury, ale również synonimem odrębności kulturowej (Wiedemann 2010).

W obrazie kultury z wczesnej epoki brązu łącznikiem z tradycją jest zdobnictwo sznurowe. Z tego powodu istotne są pojęcia dotyczące sposobów zdobienia ceramiki odciskami sznura. Za dywanowy ornament sznurowy przyjęło się uważać charakterystyczny sposób pokrywania całych szyjek naczyń równoległymi, znajdującymi się w podobnej odległości od siebie poziomymi liniami odcisków sznura (Ryc. 1; 2).

Ryc. 1. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 3. Naczynie zdobione dywanowym ornamentem sznurowym na szyjce (fot. J. Gancarski)

Fig. 1. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 3. Pottery decorated with carpet cord ornament on the neck (photo J. Gancarski)

Ryc. 2. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 3. Ceramika zdobiona dywanowym ornamentem sznurowym na szyjce i liniami rytymi na brzuścu. Sznur o splocie prawoskrętnym (fot. J. Gancarski)

Fig. 2. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 3. Pottery decorated with carpet cord ornament and rite lines on the body of the vessel. Clockwise-twisted cord (photo J. Gancarski)

Inny rodzaj zdobnictwa sznurowego polega na odciskach sznurowych grupowanych w poziome pasma. Ten drugi typ ornamentyki sznurowej nazywany jest zdobnictwem strefowym (Ryc. 3).

Ryc. 3. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 126a. Ceramika zdobiona na szyjce strefowym ornamentem sznurowym. Sznur o splocie lewoskrętnym (fot. J. Gancarski)

Fig. 3. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 126a. Pottery decorated with zonal cord-impressed decoration on the neck. Anticlockwise-twisted cord (photo J. Gancarski)

W zdobieniu strefowym wyróżniamy wariant dwu- i wielowątkowy. Układy wielowątkowe składają się z trzech lub większej ilości linii odcisków sznurowych.

Ryc. 4. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5. Fragment ceramiki zdobionej strefowym ornamentem sznurowym w układzie dwuwątkowym (fot. J. Gancarski)

Fig. 4. Sietesz, Przeworsk district, site 5. Fragment of pottery decorated with zonal cord-impressed decoration in a double-thread motif (photo J. Gancarski)

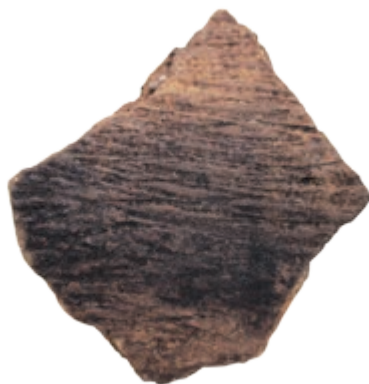

Ryc. 5. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5. Fragment ceramiki zdobionej strefowym ornamentem sznurowym w układzie wielowątkowym (fot. J. Gancarski)

Fig. 5. Sietesz, Przeworsk district, site 5. Fragment of pottery decorated with zonal cord ornament in a multiple cord-marked pattern (photo J. Gancarski)

Do zdobienia ceramiki używano zarówno sznura prawoskrętnego, którego sploty odcisnięte w glinie (negatyw) pochylone są w lewo (Ryc. 2), jak i sznura o splotcie lewoskrętnym, którego negatyw odcisnięty na powierzchni naczynia pochylony jest w prawo (Ryc. 3).

Oprócz pojęć odnoszących się do zdobnictwa ceramiki wczesnobrązowej, ważne jest również określenie *Besenstrichmuster*, które oznacza charakterystyczny zabieg głębokiego chropowacenia miotełką lub grzebieniem powierzchni naczynia, a następnie częściowego jej zagładzenia, co daje specyficzny rodzaj faktury (Ryc. 6). Nazwa ta jest powszechnie używana w opisach praktyk chropowacenia naczyń różnych kultur początków epoki brązu w Kotlinie Karpackiej.

Ryc. 6. Wysoka, pow. Łańcut., stan. 1, ob. 44. Fragment ceramiki z *Besenstrichmuster* (fot. J. Gancarski)

Fig. 6. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 44. Fragment of pottery with *Besenstrichmuster* (photo J. Gancarski)

Innym jest pojęcie chropowacenia tekstylnego. Dla niniejszego opracowania nie ma znaczenia czy chropowacenie takie wykonywano przez odcisnięcie w mokrej powierzchni naczynia tkaniny (ornament tekstylny), czy też wykonywano je za pomocą stempla lub innego narzędzia garncarskiego, co miało naśladować odcisk tkaniny, tak zwany ornament pseudotekstylny (Ryc. 7). Dlatego też w opracowaniu przyjęto dla obu przypadków określenie „tekstylny”.

Ryc. 7. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 126. Ceramika pokryta chropowaceniem tekstylnym (fot. J. Gancarski)

Fig. 7. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 126. Pottery covered with a textile-roughened motif (photo J. Gancarski)

Opis form naczyń przedstawiony w niniejszej publikacji opiera się na typologii ceramiki kultury mierzanowickiej J. Machnika i S. Kadrowa (Kadrow, Machnik 1997). W zakresie form krzemieniarskich podtrzymana została klasyfikacja na narzędzia konwencjonalne, typologiczne i funkcjonalne (Kopacz, Valde-Nowak 1987), z uwzględnieniem bardziej alternatywnych terminów, jak na przykład płoszcza lub inne formy bifacjalne (Libera 2001).

TERYTORIUM, RAMY CHRONOLOGICZNE I HISTORIA BADAŃ

Obszarem będącym przedmiotem niniejszej publikacji jest karpacka część dorzecza Wisły. Na północy jego granica przebiega północną krawędzią Subkarpackiego Płata Lessów¹, który rozciąga się wzdłuż progu Karpat. Południową granicę tworzy główny europejski dział wodny, biegnący w znacznej części granicą państwa polskiego, ale w dorzeczu Popradu granica ta odchodzi na południe sprawiając, że w zasięgu analizy znajduje się część północna Republiki Słowacji, konkretnie teren Magury Spiskiej i Kotliny Popradzkiej. Na wschodzie i zachodzie granicę stanowi zasięg zlewni Wisły.

Interesujący autorów obszar pracy rozciąga się na terenie dwóch jednostek geologicznych będących częścią Alpidów Europejskich. Są to Karpaty w zlewni Wisły i południowa część Zapadliska Przedkarpackiego, gdzie na utworach miocenijskich zalegają utwory pyłowe, wywiane sprzed czoła lodowca (Stupnicka 1989). Utwory te tworzą wysoczyzny i pagóry, przez co krajobrazowo bliższe są sąsiadującym z nimi od południa Pogórzom Karpackim niż płaskiej, pokrytej piaskiem pozostałej części Zapadliska Przedkarpackiego (Starkel 1960).

Trzeba jednak zaznaczyć, że obszar Subkarpackiego Płata Lessów i rozciągające się na północ od niego, aż do płynącej u stóp Wyżyny Małopolskiej Wisły, płaskie tereny zaliczane są przez geomorfologów do tak zwanego Północnego Podkarpacia, zwanego też Kotliną Sandomierską (Kondracki 1978). Jednak od strony geologicznej Karpaty i Zapadlisko Przedkarpackie stanowią uzupełniającą się całość, ukształtowaną w czasie trwającej orogenezy alpejskiej (Stupnicka 1989).

Obszar, na którym skupia się publikacja jest bardzo zróżnicowany krajobrazowo, a przez to odznacza się dużą różnorodnością przyrodniczą. Najniżej w przekroju pionowym znajduje się Kotlina Spiska, kotliny Zachodnich Karpat (na przykład Sądecka) oraz wielki pas obniżen zwany Centralną Depresją Karpacką lub Dołami Jasielsko-Sanockimi. Rozciągające się równoleżnikowo krainy geograficzne badanej strefy przecięte są płynącymi południkowo

-
1. W pracy użyto nazwy Subkarpacki Płat Lessów dla pokryw lessowych przylegających od północy do progu Karpat. Nazwa ta używana jest od szeregu lat w środowisku archeologów zajmujących się problematyką karpacką i zawiera w sobie kilka jednostek geomorfologicznych, których nazewnictwo nie jest do końca uzgodnione. Nazwy używane dla zachodniego członu Subkarpackiego Płata Lessów to: Podgórze Krakowskie (Kondracki 1965), Wysoczyzna Wielicko-Gdowska (Klimaszewski 1972), Podgórze Bocheńskie (Kondracki 1978). Nazwy używane dla wschodniego członu Subkarpackiego Płata Lessów to: Podgórze Rzeszowskie (Kondracki 1978), Przedgórze Przykarpackie (Klimaszewski 1947), Przedkarpacka Wysoczyzna Lessowa (Łanczont i in. 2001), Przedgórski Płaskowyż Lessowy (Malicki 1973), Wysoczyzna Kańczucka (Klimaszewski 1972), Przedgórze (Gucik 1988).

dopływami górnej Wisły. Ten rusztowy układ głównych fizyczno-geograficznych jednostek karpackich i dolin rzecznych jest charakterystyczną cechą badanego obszaru.

Spółczenstwa kultury mierzanowickiej z karpackiej części dorzecza Wisły rozwijały się równolegle w stosunku do ośrodków tej kultury rozpoznanych na terenach lessowych Wyżyny Małopolskiej oraz episznurowych grup lub kultur po południowej stronie bałtycko-czarnomorskiego działu wodnego, czyli do grup Košťany i Nitra.

Zakładając to można wskazać, że kultura mierzanowicka rozwijała się na tym terenie od mniej więcej 2200 cal BC, czyli od początków fazy wczesnomierzanowickiej. Jeśli jednak udałooby się wskazać pewne zespoły, które można by włączyć do fazy protomierzanowickiej, wówczas datowanie początków epoki brązu w dorzeczu Wisły w Karpatach należałoby cofnąć do 2400/2300–2200 cal BC (Kadrow i Machnik 1997, s. 13). Kultura mierzanowicka trwa do zaniku jej najmłodszych ugrupowań, takich jak grupa samborzecka, giebułtowska i szarbiańska – 1650/1600 cal BC (Kadrow, Machnik 1997, s. 100; Kadrow 1991, s. 56–59).

Mając na uwadze powyższe, początki kultury mierzanowickiej należy łączyć z przełomem BrA0 i BrA1 według schematu Paula Reineckiego z późniejszymi modyfikacjami, a koniec przypada na młodszą część BrA2 według tego samego schematu. W chronologii węgierskiej początek odpowiada przełomowi młodszego odcinka wczesnego okresu epoki brązu 2a i 2b – EBA 2a/EBA 2b, a koniec przypada na środkowy odcinek epoki brązu 2 – MBA 2 (Kiss 2012). Fazę protomierzanowicką można korelować z młodszą fazą kultury Samogyvár-Vinkovci na terenie Słowenii, Chorwacji i Węgier oraz najstarszymi zespołami kultury Kisapostag (Črešnar, Teržan 2014, s. 663–664, 672), a także z najstarszymi zespołami kultury Hatvan (Görsdorf i in. 2004).

Koniec rozwoju kultury mierzanowickiej możemy synchronizować z wczesnymi zespołami kultury mogiłowej (Črešnar, Teržan 2014, s. 680), kompleksem Mađarovce-Věteřov-Böheimkirchen (Bátora, Vladár 2015), starszą fazą klasyczną kultury Otomani-Füzesabony (Olexa 2002), młodszymi zespołami panońskiej kultury ceramiki inkrustowanej (Kiss 2012) oraz młodszymi fazami *Litzenkeramik* (Marković 2003).

W Europie środkowej w drugiej połowie XVII stulecia przed Chrystusem dochodzi do szeregu zmian kulturowych (Meller i in. 2013). Po północnej stronie Karpat jest to widoczne przede wszystkim w ekspansji kultury Otomani-Füzesabony, której skutkiem jest zastąpienie przez tę ludność na grodzisku w Trzcinicy społeczności grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej (Gancarski 1999a).

Pierwsze zabytki z początków epoki brązu w interesującej nas strefie zostały odkryte przy okazji budowy Galicyjskiej Kolei Transwersalnej, linii Czadca – Nowy Sącz – Jasło – Drohobycz – Stanisławów, oddanej do użytkowania w 1884 roku (Valde-Nowak 1988). Natomiast pierwsze planowe badania wykopaliskowe, które w toku późniejszych prac miały dostarczyć zabytków zdobionych sznurem, związanych z początkami epoki brązu, zostały przeprowadzone na stanowisku Vel'ká Lomnica (Wielka Łomnica) przez Michaela Greisigera. Ten archeolog amator, lekarz medycyny z Białej Spiskiej był pierwszym w szeregu badaczy prehistorii Karpat na terenie karpackiego dorzecza Wisły.

Aż do drugiej wojny światowej wczesnobrązowe znaleziska trafiały do muzeów w wyniku darowizn przypadkowych znalazców, na przykład słynny kubek z Chłopic, pow. Jarosław (MAK, nr inw. 5203). Zdobione odciskami sznura naczynie, znajdujące się pośród zabytków tego zbioru, stało się wzorcem dla fazy wczesnomierzanowickiej, a sama miejscowość Chłopice eponimicznym stanowiskiem dla typu Chłopice-Veselè (Machnik 1960, s. 72, ryc. 7b).

Ryc. 8. Marcinkowice, powiat Nowy Sącz, Grodzisko, jesień 1970 r. Zdjęcie panoramiczne (fot. A. Żaki, Archiwum A. Żakiego)

Fig. 8. Marcinkowice, Nowy Sącz district, Grodzisko-Hillfort, autumn of 1970. Panoramic photo (photo A. Żaki, archive of A. Żaki)

W latach dwudziestolecia międzywojennego Józef Żurowski, prowadząc badania powierzchniowe „Grodziskowej Góry” w Marcinkowicach, jednego z najważniejszych stanowisk wczesnobrązowych w polskich Karpatach, jako pierwszy znalazł na jego powierzchni ceramikę zdobioną dywanowym ornamentem sznurowym (1935, materiał w MAK, nr inw. 5982). Teren tego wyjątkowego karpackiego fortalicjum badany był wielokrotnie powierzchniowo, na przykład w 1953 roku przez Adama Kraussa, a w 1967 roku przez zespół Karpackiej Ekspedycji Archeologicznej Andrzeja Żakiego. W 1974 roku Janusz Budziszewski, a w połowie lat 70. XX wieku wielokrotnie prowadził na tym grodzisku badania powierzchniowe Krzysztof Tunia (Madej 1998a, s. 187). Stanowisko to badane było wykopaliskowo w 1941 roku przez Instytut Niemieckich Prac na Wschodzie², a kierował nimi Rudolf Jamka. Kolejne wykopaliska pod kierunkiem Marii Cabalskiej, miały miejsce w roku 1968. W latach 1984–1986 prowadzili w tym miejscu badania Barbara i Adam Szybownicowie, wspólnie z Barbarą Drobniewicz.

Innymi stanowiskami leżącymi na północ od badanej strefy, które dostarczyły podstawowego dla naszych rozważań zestawu zabytków episznurowych, są badane w latach 50. oraz 70. XX wieku, zlokalizowane na północnej, lessowej terasie Wisły stanowiska IV/20 oraz 17 w Krakowie-Pleszowie (Machnik 1967; Madej 1998b, s. 178–184).

Na początku lat 50. XX wieku materiałów wczesnobrązowych dostarczały wykopaliska prowadzone przez archeologów z ośrodka krakowskiego na terenie Pogórza Wielickiego i jego lessowego przedpola, na przykład Biskupice, stanowisko 1, „Pole nad kamieniołomem” – „Chełmik”, badania A. Żakiego w latach 1951–1952 (Madej 1998a, s. 195), Brzezcie, stanowisko „Ugór” (Bielenin 1957) i Jawczyce (Zoll-Adamikowa, Niżnik 1963). To ostatnie stanowisko jest o tyle ciekawe, że przyniosło odkrycie pierwszego pewnego wczesnobrązowego grobu z terenu znajdującego się w zasięgu naszych rozważań.

Należy wspomnieć również o wykopaliskach z lat 70. na eksponowanym wzniesieniu Chełm nad Rabą (Cabalska 1975), które również dostarczyły zabytków kultury mierzanowickiej. Nie jest znany los materiałów grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej uzyskanych w trakcie prac wykopaliskowych na dziedzińcu Zamku Królewskiego w Niepołomicach,

2. Institut für Deutsche Ostarbeit (IDO) znany pod potoczną nazwą Ost-Institutu.

prowadzonych przez Pracownię Konserwacji Zabytków (Kruczek, Kwaśniewska 1976; Kruczek 1980; ustne informacje J. Machnika).

Szeregu informacji dostarczyły badania zespołu koordynowanego przez A. Żakiego, zwanego Karpacką Ekspedycją Archeologiczną (KEA), a także Antoniego Kunysza. Badania te, mające swój początek w latach 50., chociaż skoncentrowane na obiektach z okresu średniowiecza lub późnych okresów epoki brązu, niejako „przy okazji” dostarczyły materiałów kultury mierzanowickiej (Jawczyce, Biskupice, Marcinkowice, Trzcinica).

Następnym epizodem były prowadzone na terenie interioru karpackiego systematyczne badania powierzchniowe w latach 70. Rozpoczynają ten etap prace poszukiwawcze J. Budziszewskiego, rozwinięte na dużą skalę przez K. Tunię. Przyniosły one odkrycie znalezisk ceramiki mierzanowickiej w Wielogłowach k. Nowego Sącza i Starym Sączu (Valde-Nowak 1988, s. 145).

W tym samym okresie istotne były prace poszukiwawcze Pawła Valde-Nowaka i Jacka Rydleńskiego w beskidzkiej, pienińskiej i podhalańskiej części dorzecza Wisły, które przyniosły odkrycia bezceramicznych inwentarzy o „cechach wczesnobrązowych” (Valde-Nowak 1988, tam dalsza literatura). Z czasów poprzedzających akcję Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) w Karpatach należy wymienić jeszcze badania Jana Gancarskiego nad Wisłoką, które zaowocowały późniejszymi wykopaliskami na stanowisku Jasło 29 „Gródek” (Gancarski 1988). Badacz ten w latach 1991–2009 prowadził badania wykopaliskowe na grodzisku w Trzcinicy, gdzie odkrył ufortyfikowane osiedle grupy pleszowskiej (Gancarski 1994; 2009).

Następnie, wyżej wymienione, pionierskie prace poszukiwawcze kontynuowane były przez trzy dziesięciolecia w postaci systematycznych badań powierzchniowych w ramach AZP, które objęły cały obszar leżący w zasięgu zainteresowania niniejszej pracy.

W tym miejscu wymienione zostaną tylko najważniejsze odkrycia powierzchniowe, na których kontynuowano później badania wykopaliskowe. Dokonując przeglądu tych stanowisk od wschodu należy wymienić rezultaty badań Michała Parczewskiego w dorzeczu Sanu, które doprowadziły do odkrycia między innymi stanowiska w Uluczu, pow. Brzozów.

Przełomowe były badania powierzchniowe Wojciecha Blajera na terenie Wysoczyzny Kańczuckiej. Pozwoliły one na podjęcie badań wykopaliskowych stanowiska 5 w Sieteszy (Madej 2001). Dzięki pracom poszukiwawczym prowadzonym przez tego badacza wiemy o szeregu stanowisk, które bezsprzecznie możemy wiązać z kulturą mierzanowicką we wschodniej części Subkarpackiego Płata Lessów (Przybyła, Blajer 2008).

Wynikiem zakrojonych na szeroką skalę badań powierzchniowych AZP archeologów z Tarnowskiego Ośrodka Archeologicznego (Andrzej Cetera, Jerzy Okoński, Andrzej Szpunar) było odkrycie materiałów wczesnobrązowych nad środkowym i dolnym Dunajcem. Na niektórych stanowiskach przeprowadzono później badania wykopaliskowe, na przykład w Tarnowcu, które dostarczyły zespołów grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej (Szpunar, Okoński 2001).

W drugiej połowie lat 90. w pogórskiej części zlewni Dunajca działali autorzy niniejszej pracy, prowadząc na wytypowanych stanowiskach badania wykopaliskowe. Były one częścią realizowanego w międzyrzeczu Dunajca i Popradu polsko-słowackiego programu badawczego pod nazwą „Projekt Spiski” (Valde-Nowak 1997; Cheben i in. 1999). Prace wykopaliskowe przyniosły odkrycie nielicznych materiałów grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej na stanowisku w Jurkowie, na wzgórzu Dąbrowa.

Swego rodzaju kontynuacją tych prac był projekt badania prehistorycznego osadnictwa kotliny Zakliczyna nad środkowym Dunajcem, kierowany przez Tobiasza L. Kienlina

i P. Valde-Nowaka (Kienlin, Valde-Nowak 2008; Kienlin i in. 2010). W toku prac ujawniono zespół kultury mierzanowickiej na stanowisku w Janowicach, na prawym brzegu rzeki.

W ostatnich latach nastąpił znaczny przyrost źródeł z początków epoki brązu w strefie karpackiej, co związane było z budową zbiornika retencyjnego na Skawie w Świnnej Porębie, pow. Wadowice oraz autostrady A4. Duże znaczenie miały odkrycia dokonane w Beskidach, zwłaszcza na stanowisku 12 w Mucharzu, które dostarczyło cennych zabytków osadowych kultury mierzanowickiej (Valde-Nowak 2010). Znaczną liczbę materiałów tej kultury uzyskano w trakcie badań wykopaliskowych wyprzedzających budowę autostrady A4 Kraków–Tarnów–Rzeszów–Korczowa. W ich wyniku przebadano ważne dla niniejszej pracy stanowiska w Targowisku, stanowiska 14–15 (Czerniak i in. 2006) oraz stanowisko 10 (Górski 2015) w Dobkowicach, stanowisko 39 (Bobak i in. 2012) oraz Jarosławiu, stanowisko 158 (Rybicka 2013), Boratynie, stanowisko 17 (Kadrow, Poradyło 2016) i Skołoszowie, stanowisko 7 (Rybicka 2017).

Rozważania teoretyczne dotyczące kultury mierzanowickiej w karpackim dorzeczu Wisły przedstawili J. Machnik, a następnie P. Valde-Nowak. Pierwszy z wymienionych był pionierem refleksji nad początkami epoki brązu w strefie karpackiej. Jego zasługą jest wydzielenie i scharakteryzowanie grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej oraz określenie jej pozycji chronologicznej (Machnik 1967; 1978). Drugi z wymienionych nie tylko jako pierwszy zebrał i opublikował pełny katalog źródeł znanych w latach 80. XX wieku, które można było wiązać z początkami epoki brązu, ale również zwrócił uwagę na prawidłowości w rozkładzie konwencjonalnych makrolitycznych zabytków krzemienych (siekiek dwuściennych, sierpów i płoszczy), co stało się punktem wyjścia dla określenia granic kulturowych w karpackiej części dorzecza Wisły (Valde-Nowak 1988; Madej 1998a).

P. Madej włączył się do grona archeologów badających zagadnienia początków epoki brązu w Karpatach, opracowując materiały grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej z eponimicznego stanowiska w Krakowie-Pleszowie, stanowisko IV/20. Wynikiem studiów nad materiałami archiwalnymi oraz pierwszych sezonów badań wykopaliskowych w Sieteszy była praca o początkach epoki brązu w strefie karpackiej (Madej 1998a), a dzięki analizie wyników badań powierzchniowych w dorzeczu Sanu i badań wykopaliskowych w Wysokiej powstało studium na temat sytuacji kulturowej we wschodniej części karpackiego dorzecza Wisły (Madej 2001). Osobną pozycję zajmuje publikacja W. Blajera i Marcina S. Przybyły, analizująca kwestie osadnicze związane z kulturą mierzanowicką we wschodniej części Subkarpackiego Płata Lessów (Przybyła, Blajer 2005). Wszystkie wymienione wyżej dokonania dały podstawę do przedstawienia w formie syntezy kultury mierzanowickiej w dorzeczu Górnej Wisły (Madej 2016).

SZNUROWY SUBSTRAT KULTUROWY W KARPACKIM DORZECZU WISŁY

Jednostką taksonomiczną, która bezpośrednio poprzedzała rozwój społeczności kultury mierzanowickiej na terenie karpackiego dorzecza Wisły, była kultura ceramiki sznurowej³ (KCS), chociaż jej wpływ na powstanie kultury mierzanowickiej był w przeszłości dyskusyjny (Machnik 1978; Kaźmierczak 1991).

Narzędzia kamienne tej kultury, a zwłaszcza topory będące charakterystycznym elementem jej inwentarza, rejestrowane są na terenie całego obszaru, którego dotyczy niniejsze opracowanie, co widoczne jest zarówno w materiałach pochodzących z najnowszych badań (Fraś, Lajs 2019), jak i w zbiorach uzyskanych w przeszłości (Valde-Nowak 1988). Topory i siekiery nie są jedynymi zabytkami, które możemy wiązać z KCS, a znajdowanymi na całym obszarze karpackiej zlewni Wisły. Należą też do nich krzemienne noże płomieniste (Valde-Nowak 2000).

Kurhany związane z tą kulturą występują w pogórskiej części dorzecza Sanu oraz na terenach lessowych rozciągających się wzdłuż progu Karpat, chociaż na tym obszarze są one w znacznym stopniu zniwelowane przez intensywną uprawę rolną (Machnik 2019). W zachodniej części zlewni Sanu znamy pojedyncze kurhany na Garbie Odrzykońskim w jego części zachodniej oraz w paśmie Klonowej Góry na północny zachód od Frysztaka (informacja ustna J. Gancarskiego), Garbie Warzyckim koło Jasła (Budziszewski i in. 2020) oraz jeden izolowany kurhan w miejscowości Rożnowice na północ od Biecza (Valde-Nowak 1988).

Dalej na zachód rozciąga się obszar, na którym nie stwierdzono obecności sznurowych kopców, aż po okolice Wieliczki i Dobczyc, skąd znów znane są kurhany kultury ceramiki sznurowej (Valde-Nowak 1988). Można rozważać czy brak kurhanów na terenach na zachód od Wisłoki nie jest odbiciem stanu badań. Wydaje się jednak, że mamy tu do czynienia z realnym odzwierciedleniem ówczesnej sytuacji kulturowej, gdyż braku kurhanów nie można

3. Nie do końca jasna jest rola późnych ugrupowań badeńskich w kształtowaniu się obrazu kulturowego na początku epoki brązu w północnej części łuku karpackiego. Trzeba pamiętać, że to właśnie badeński substrat kulturowy we wnętrzu Kotliny Karpackiej był środowiskiem, które stało się zalążkiem społeczeństw epoki brązu. Rola kultury badeńskiej w powstaniu kultur epoki brązu w strefie północno-karpackiej jest warta rozważenia ze względu na to, że na leżącym w dorzeczu Wisły Górnym Spiszu zarejestrowane mamy silne osadnictwo tej kultury (Novotná, Soják 2013). Sepulkralne materiały kultury badeńskiej zostały znalezione na stanowisku 1 i 2 w Zagórzcu, pow. Wadowice (Valde-Nowak 2010). W niedalekiej odległości od tych stanowisk na tym samym brzegu Skawy odkryte zostały materiały kultury ceramiki sznurowej (fragment pucharu zdobionego ornamentem jodełki i nóż płomienisty). Na przeciwległym brzegu rzeki rozpoznana została osada kultury mierzanowickiej z materiałami reprezentującymi grupę pleszowską oraz najprawdopodobniej giebułtowską (Valde-Nowak, Tarasiński 2010).

wytłumaczyć jedynie odmiennością krajobrazową tego terenu w stosunku do obszarów skąd znamy liczne kopce tej kultury.

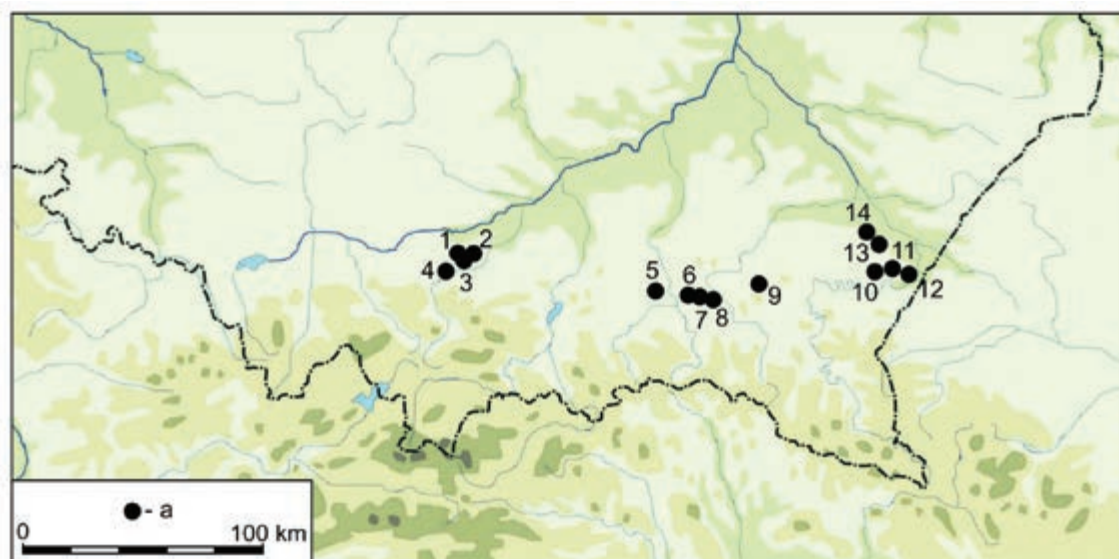
Tezę tę wzmacnia rola kurhanu w systemie wierzeń ludności kultury ceramiki sznurowej na terenie karpackiego dorzecza Wisły, ponieważ w przeciwieństwie do Wyżyny Małopolskiej, gdzie zwyczaj sypania kopców został zarzucony w połowie 3 tysiąclecia przed Chrystusem, na interesującym nas terenie przetrwał do końca rozwoju kultury ceramiki sznurowej (Machnik 1992; 1994). Dopowiadając tę kwestię, kurhan w strefie karpackiej jest integralnym elementem obszaru zasiedlonego przez ludność tej kultury – brak tego elementu może być traktowany za wskaźnik niskiej intensywności takiego osadnictwa lub jego braku na danym obszarze.

Kultura ceramiki sznurowej pojawia się w polskiej strefie karpackiej w pierwszej ćwierci 3 tysiąclecia przed Chrystusem. Interesujące jest spostrzeżenie, że na północ od Beskidu Niskiego rejestrowana jest wyjątkowa koncentracja luźnych zabytków kamiennych tej kultury o cechach starsznurowych (Valde-Nowak 1988). Najstarsze zespoły pochodzące z tej fazy znane są z kurhanu 1 w Średniej, stanowisko 3, pow. Przemyśl, a określenie jego wieku opiera się nie tylko na datowaniu radiowęglowym, ale również na obecności w zespole grobowym ceramiki o charakterze nawiązującym do najstarszych zespołów tej kultury (Machnik, Sosnowska 1996). Do równie wczesnych zespołów można zaliczyć inwentarz z jamy grobowej kurhanu A w Bierówce, pow. Jasło (Gancarski, Machnikowie 1986).

Kolejny horyzont kurhanów datowany jest na drugą ćwierć 3 tysiąclecia przed Chrystusem, a łączy się z nim kilka podobnych do siebie kurhanów z jamami grobowymi, otoczonymi towarzyszącymi jej konstrukcjami. Inną cechą charakterystyczną pochówków kultury ceramiki sznurowej z tego horyzontu jest brak ceramiki w jamach grobowych. Fazę tę reprezentują kurhan B w Bierówce, pow. Jasło, (Gancarski, Machnikowie 1990), Niepli, pow. Jasło (Gancarski 1992a), Jawczycach, pow. Wieliczka (Zoll-Adamikowa, Niżnik 1963; Jarosz, Włodarczak 2007) oraz Średniej, pow. Przemyśl, stanowisko 3, kurhan 2 (Jarosz 2002).

Około połowy 3 tysiąclecia w środowisku kultury ceramiki sznurowej pojawiły się wpływy kultury środkowodnieprzańskiej. Na interesującym nas obszarze reprezentuje je płaski grób z Przemyśla, gdzie w jednym zespole zarejestrowano puchar o cechach kultury środkowodnieprzańskiej i amforę KCS typu II według J. Machnika (Jarosz 2011, s. 270). Do tego horyzontu czasowego zalicza się także kurhan z Woli Węgierskiej (Machnik, Sosnowska 1998).

W tym samym czasie, w którym pojawiły się w dorzeczu Sanu wpływy ze wschodu wyrażające się w postaci obecności śladów kultury środkowodnieprzańskiej, pojawiają się również elementy kultury świadczące o docieraniu na ten obszar wpływów z zachodu. Nie chodzi tylko o ceramikę nawiązującą do inwentarza grupy krakowsko-sandomierskiej KCS, w postaci chociażby naczyń typu Książnice Wielkie, ale przede wszystkim o formę pochówku charakterystyczną dla drugiej połowy 3 tysiąclecia przed Chrystusem, jaką jest grób niszowy. Groby takie wystąpiły na cmentarzyskach zlokalizowanych często w pobliżu starszych kurhanów, jak w Mirocinie, pow. Przeworsk (Jarosz i in. 2019), Szczytnej, pow. Jarosław (Hozer i in. 2017), Świętem, pow. Jarosław (Dobrakowska, Włodarczak 2018; Janeczowski i in. 2018; Olszewski, Włodarczak 2018), Skołoszowie, pow. Jarosław (Rybicka i in. 2017), Siennowie, pow. Przeworsk (Jarosz 2011, s. 266), Przemyślu, pow. loco (Koperski 1973), jak również w Książycach, pow. Przemyśl (Machnik 1966). W grobach tych znajdujemy markery wielu grup KCS, od lokalnej grupy lubaczowskiej poprzez grupę sokalską, krakowsko-sandomierską, siostrzaną wobec KCS kulturę środkowodnieprzańską, a nawet, jak to ma miejsce w przypadku cmentarzyska w miejscowości Święte, możemy

Ryc. 9. Najważniejsze stanowiska grobowe kultury ceramiki sznurowej w karpackiej części dorzecza Wisły. 1. Wieliczka, pow. loco; 2. Brzezie, pow. Wieliczka; 3. Jawczyce, pow. Wieliczka; 4. Dobczyce, pow. loco; 5. Rożnowice, pow. Gorlice; 6. Krajowice, pow. Jasło; 7. Bierówka, pow. Jasło; 8. Niepla, pow. Jasło; 9. Markowa, pow. Łańcut; 10. Średnia, pow. Przemyśl; 11. Wola Węgierska, pow. Jarosław; 12. Przemyśl, pow. loco

Fig. 9. Main sites of the Corded Ware Culture in the Carpathian part of the Vistula Basin. 1. Wieliczka, loco district; 2. Brzezie, Wieliczka district; 3. Jawczyce, Wieliczka district; 4. Dobczyce, loco district; 5. Rożnowice, Gorlice district; 6. Krajowice, Jasło district; 7. Bierówka, Jasło district; 8. Niepla, Jasło district; 9. Markowa, Łańcut district; 10. Średnia, Przemyśl district; 11. Wola Węgierska, Jarosław district; 12. Przemyśl, loco district

zidentyfikować elementy kulturowe charakterystyczne dla kultury grobów jamowych (Machnik 2019). Świadczy to o odległych związkach kulturowych dorzecza Sanu w stuleciach bezpośrednio poprzedzających pojawienie się kultury mierzanowickiej na tym terenie. Spostrzeżenie to podkreśla również znalezisko amfory z Markowej, pow. Łańcut, w której cechy typologiczne i stylistyczne wskazują na jej silne związki z wytwórczością ceramiczną ugrupowań kultury ceramiki sznurowej z terenów Czech, Moraw i Niemiec (Podgórska-Czopek, Czopek 1985).

Ze względu na problematykę pracy najbardziej interesującą kategorię informacji stanowią najmłodsze zespoły kultury ceramiki sznurowej odkryte na obszarze karpackiego dorzecza Wisły. Specyficznym przypadkiem takich późnych zespołów jest inwentarz z jamy grobowej z kurhanu 2 ze stanowiska 3 w Średniej, pow. Przemyśl. W jego skład wchodzi smukły puchar esowaty typu IV według J. Machnika i charakterystyczna dla późnych zespołów sznurowych amforka z uszkami u podstawy szyjki (Jarosz 2011).

W kurhan ten wkopany został grób oznaczony jako 2, zawierający w jednym zespole dwa elementy kulturowe (neolityczny i wczesnobrązowy). Komponent neolityczny w tym zespole stanowi mała amforka z uszkami u podstawy szyjki, a element wczesnobrązowy to kubek zdobiony strefowym ornamentem sznurowym zgrupowanym w podwójne pasma (Jarosz 2002).

Niezwykle ciekawy przykład kurhanu, który najprawdopodobniej możemy łączyć ze schyłkową fazą kultury ceramiki sznurowej w karpackiej części dorzecza Wisły, jest badany przez J. Gancarskiego kopiec w Krajowicach na północ od Jasła. Z jamy grobowej uzyskano datę wskazującą, że mamy do czynienia najprawdopodobniej z jednym z najmłodszych kurhanów

sznurowych w strefie karpackiego dorzecza Wisły (Gd-6009 3840 ± 40 BP, 2458–2199 cal BC) (Gancarski, Valde-Nowak 2011), a w nasypie kurhanu zostały odkryte fragmenty ceramiki o technologii wczesnobrązowej (informacja ustna J. Gancarskiego)⁴. Przesłanki te zdają się wskazywać na wyjątkową pozycję kurhanu w Krajowicach wśród innych tego typu zabytków nieruchomych w karpackim dorzeczu Wisły. Sygnałów na temat trwania tradycji KCS w głąb epoki brązu w strefie karpackiej jest więcej. Za taki uznać można odkryty w Lipniku, pow. Przeworsk, pochówek wyposażony w trzy wyroby kamienne, przy braku ceramiki (Kaflńska 2002). Dwa z tych wyrobów, toporek i nóż płomienisty reprezentują środowisko KCS. Trzeci zabytek to grot-płaszcz z krzemienia wołyńskiego, reprezentujący typ Czerniczyn-Torczyn (Libera 2001).

4. Zostały znalezione nie w obrębie wkopu, ale w płaszczu kurhanu, co świadczyłoby o tym, że albo znalazły się tam na skutek zniszczenia obiektu starszego (z ceramiką wczesnobrązową), albo zostały wrzucone do nasypu w trakcie sypania kopca.

KULTURA MIERZANOWICKA W ŚWIETLE DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ

Dysponujemy spójną koncepcją rozwoju kultury mierzanowickiej stworzoną w drugiej połowie lat 90. XX wieku przez krakowskich badaczy S. Kadrowa i J. Machnika (Kadrow, Machnik 1997), będącą efektem wielu lat refleksji nad tą kulturą. Podstawą tej propozycji jest analiza materiałów pochodzących z wieloletnich badań archeologicznych na dwóch stanowiskach – Góra Klin i „Babia Góra” w Iwanowicach, leżących około 25 km na północ od Krakowa na terenie Wyżyny Krakowsko-Sandomierskiej⁵. Opracowanie materiałów z tych imponujących kompleksów składających się z osad i towarzyszących im cmentarzysk, umożliwiły stworzenie opisywanej koncepcji rozwoju kultury mierzanowickiej (Machnikowie, Kaczanowski 1987; Kadrow 1991; Kadrow, Machnik 1997).

Propozycja ta odchodzi, chociaż nie jest to powiedziane *expressis verbis*, od stosowania nazwy episznurowy przykarpacki krąg kulturowy w odniesieniu do wczesnobrązowych zjawisk kulturowych ze strefy karpackiej, charakteryzujących się zdobnictwem sznurowym ceramiki. Opisywana koncepcja odrzuca również stosowanie nazwy grupy/kultury Chłopice-Veselè, jako nazwy starszej fazy nie tylko kultury mierzanowickiej, ale również innych składowych episznurowego przykarpackiego kręgu kulturowego, takich jak nitrzańska i kosztiańska. U podstawy tego zabiegu leży dowodzenie, że materiały tradycyjnie łączone z grupą/kulturą Chłopice-Veselè są niejednolite chronologicznie i reprezentują zarówno cechy protomierzanowickie i wczesnomierzanowickie⁶.

Według przywoływanej koncepcji kultura mierzanowicka dzieli się na cztery fazy: protomierzanowicką, wczesnomierzanowicką, klasyczną i późnomierzanowicką (Kadrow, Machnik 1997). Najstarsza faza, protomierzanowicka, wydzielona została w wyniku analizy zespołów z cmentarzyska na Górze Klin w Iwanowicach (Machnikowie, Kaczanowski 1987, s. 103–107), co umożliwiło rozdzielenie najstarszych materiałów z czasu powstania tej kultury i materiałów pozornie do nich nawiązujących, a pochodzących z późniejszych faz kultury mierzanowickiej.

Duże trudności sprawia sama możliwość wydzielenia zespołów protomierzanowickich, ponieważ: *żaden z wymienionych zabytków [charakterystycznych dla fazy protomierzanowickiej – przyp. autorów], ani jakakolwiek jego cecha występująca osobno nie może stać się podstawą identyfikacji fazy protomierzanowickiej. Wartość wskaźnika tej fazy mają tylko*

5. Prace prowadzone były w latach 1967–1974 przez Instytut Historii Kultury Materialnej PAN we współpracy z Museum of Anthropology University of Michigan, a następnie State University of New York in Buffalo. Pracami kierował prof. dr hab. J. Machnik.

6. Odejście od pojęcia grupa/kultura Chłopice-Veselè nie zostało zaakceptowane przez badaczy innych jednostek episznurowego przykarpackiego kręgu kulturowego (Bátora, Vladár 2015).

zespoły zabytków lub ich cech. Im więcej z nich obecnych jest w danym zespole zabytków, tym z większą pewnością można orzekać o jego fazowej przynależności (Kadrow, Machnik 1997, s. 15).

Do naczyń będących w zespołach wskaźnikami tej fazy zalicza się przede wszystkim kubki z dużym, taśmowatym uchem, wykonane z gliny bez domieszki schudzającej albo z dodatkiem drobnego piasku lub drobnego tłucznia kamiennego. Ułożone w potrójne wątki, poziome, strefowe odciski sznurowe, pokrywają jedynie górne części naczyń. Cechą charakterystyczną są wylewy tych naczyń uformowane w „okapy”. Kubki tego rodzaju zaliczane są do typu A (z wyraźnie zaznaczonym załomem na największej wydętości naczynia), typu B (posiadające kulisty brzusiec) lub typu C (charakteryzujące się słabą tektoniką) według klasyfikacji typologicznej J. Machnika i S. Kadrowa (Kadrow, Machnik 1997).

Osobny typ (D) stanowi kubek z samych Chłopic zaliczany do fazy protomierzanowickiej, co jest niezgodne z definicją zacytowaną powyżej w całości, ponieważ jest to luźne znalezisko przekazane do Muzeum Archeologicznego w Krakowie przez Żirowieckiego, wraz z fragmentami naczyń, które należy bezsprzecznie łączyć z młodszymi fazami kultury mierzanowickiej. Stosując więc definicję zespołów protomierzanowickich musimy wykluczyć wspomniany kubek z materiałów tej fazy, gdyż znaleziska z Chłopic nie są homogeniczne.

Jedynie materiały, które możemy zaliczyć do fazy protomierzanowickiej, pochodzą z zespołów grobowych, a domniemane materiały osadowe, które intuicyjnie moglibyśmy łączyć z fazą protomierzanowicką, nie spełniają założeń definicji zespołów zwartych. Najprawdopodobniej ich podobieństwo do protomierzanowickich zespołów grobowych jest przypadkowe.

Wraz z tymi, tak charakterystycznymi kubkami w zespołach grobowych występują inne przedmioty, jak znane z kultury ceramiki sznurowej topory kamienne, a także płytki łucznicze (Kadrow, Machnik 1997, s. 25). Bardzo rzadkie są zabytki metalowe znalezione tylko na jednym cmentarzysku pod Kopcem Wandy w Krakowie (Hachulska-Ledwos 1967).

Faza protomierzanowicka poprzedza fazę wczesnomierzanowicką rozwijającą się po 2200 BC, czyli od początku BrA1. W trakcie trwania fazy wczesnomierzanowickiej zauważalny jest gwałtowny przyrost stanowisk zarówno sepulkralnych, jak i osadowych. W definicji tej fazy jej autorzy podkreślają, że dominującą manierą zdobniczą jest stosowanie podwójnych, strefowych wątków sznurowych, z których konstruowano poziome wzory pokrywające szyjki naczyń, jak i pionowe ornamenty pokrywające brzusce wyrobów ceramicznych (Kadrow, Machnik 1997, s. 29).

Od około 2200 BC, czyli początków BrA1, następuje rozwój fazy wczesnomierzanowickiej jako pierwszego etapu kultury mierzanowickiej, co do którego mamy absolutną pewność, że stanowi kompletnie nową jakość cywilizacyjną. Wydaje się, studiując materiały z Iwanowic, że większość motywów sznurowych z tej fazy, zachowanych na naczyniach pochodzących z Wyżyny Małopolskiej, wykonana jest prawoskrętnym sznurem.

Kontynuowane jest wytwarzanie w tej fazie kubków, ale w większej gamie odmian, niż mamy do czynienia w fazie poprzedniej. W zespołach z tego czasu znajdują się dzbany, misy (w tym na nóżkach), amfory i garnki z guzami na krawędzi wylewu lub bezpośrednio pod nim. Pojawiają się także naczynia z charakterystycznymi cylindrycznymi szyjkami i umieszczonymi na nich guzami, zawsze poniżej wylewu (Kadrow, Machnik 1997, s. 41).

S. Kadrow uważa, że w obrębie fazy wczesnomierzanowickiej można najprawdopodobniej wskazać zespoły starsze, z elementami nawiązującymi do zabytków protomierzanowickich (Kadrow 1991). Zmiany w inwentarzu fazy wczesnej kultury mierzanowickiej zmierzają

w kierunku wykształcenia się zespołów charakterystycznych dla następnego etapu rozwoju tej kultury, czyli fazy klasycznej datowanej na czasy po 2050–1950/1900 BC.

Najbardziej charakterystyczną cechą klasycznomierzanowickich zespołów ceramicznych jest brak ornamentyki sznurowej i dominujące w inwentarzu formy naczyńowe z guzami na szyjkach. Niezdobione kubki wytworzone z takiej samej gliny jak opisana powyżej ceramika guzowa są charakterystyczne dla inwentarzy grobowych.

Ewolucja, która przekształciła inwentarz ceramiczny kultury mierzanowickiej w kierunku porzucenia zdobnictwa sznurowego, znalazła swoje ukoronowanie w zespołach fazy klasycznej kultury mierzanowickiej. Jednak w pewnym momencie następuje w tych tendencjach zwrot i według koncepcji rozwoju tej kultury, na przełomie XX i XIX wieku przed Chrystusem kultura mierzanowicka rozpada się na szereg lokalnych grup, w których wraca moda na zdobnictwo w stylu sznurowym. Twórcy opisywanej teorii rozwoju kultury mierzanowickiej widzą w tym odbicie naturalnego procesu zmian zachodzących w tej kulturze. Od tego przełomu autorzy opisywanej koncepcji mówią o fazie późnej kultury mierzanowickiej (Kadrow, Machnik 1997), którą reprezentują grupy: pleszowska w Karpatach, samborzec-ka we wschodniej części Wyżyny Małopolskiej, szarbiańska w zachodniej części Wyżyny Małopolskiej dzieląca teren z grupą giebułtowską.

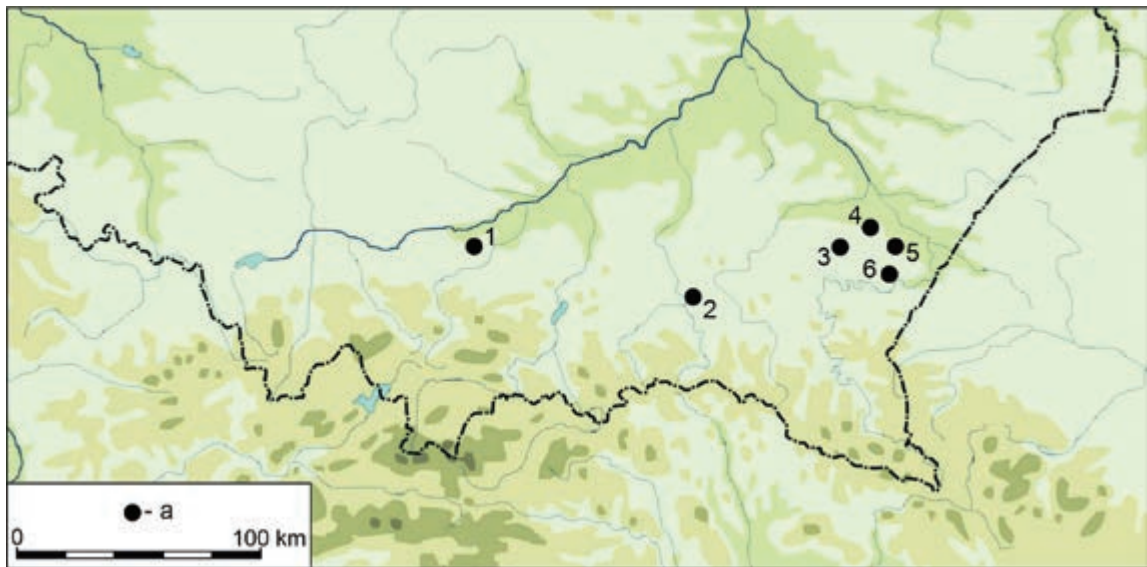
Wyznacznikiem zmian jest zarówno nowa technologia wytwarzania ceramiki, która staje się cienkościenna, z drobną domieszką mineralną, jak i zestaw form ceramicznych poszczególnych grup kulturowych, charakteryzujący się nowymi typami naczyń z esowatymi profilami i guzkami umieszczonymi w górnych partiach naczyń (Kadrow, Machnik 1997).

PROBLEM ZNALEZISK Z FAZY INICJALNEJ KULTURY MIERZANOWICKIEJ W KARPACKIEJ CZĘŚCI DORZECZA WISŁY

Z interesującego nas obszaru z miejscowości Chłopice w powiecie jarosławskim pochodzi jedno z najbardziej znanych znalezisk, łączonych z najstarszym etapem kultury mierzanowickiej w całym jej zasięgu. Dzięki temu artefaktowi nazwa Chłopice stała się rozpoznawalna i kojarzona wraz z nazwą stanowiska w miejscowości Veselè z wczesną fazą kultur episznurowych nie tylko w dorzeczu Wisły, ale i Dunaju (Bátora, Vladár 2015). Jednak, jak nadmieniono wcześniej, stosując kryteria definicji fazy protomierzanowickiej autorstwa J. Machnika i S. Kadrowa, nie ma podstaw by móc przypisać naczynie z Chłopice do fazy protomierzanowickiej.

Po pierwsze, przemawia za tym luźny charakter znaleziska. W zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie widnieje przy tym materiale adnotacja, że jest to dar Żirowieckiego (Tab. I:1). Oprócz fragmentów słynnego kubka, na początku lat 30. XX wieku zostały przekazane do muzeum dwa inne fragmenty naczyń, które różnią się technologicznie od niego. Fragmenty ceramiki towarzyszące kubkowi zdobione są charakterystycznym ornamentem sznurowym, zgrupowanym w pasma strefowe i podwójne odcisków sznura tworzące motywy wertykalne (Tab. I:2; I:3). Bezspornie fragmenty te pochodzą z naczyń charakterystycznych dla młodszych faz kultury mierzanowickiej na tym terenie.

Kolejną przesłanką potwierdzającą tę tezę jest fakt, że kubek ten odbiega od innych naczyń z fazy protomierzanowickiej odkrytych w zespołach spełniających wymogi definicji zespołów protomierzanowickich. Stanowi on odrębny typ, nazwany przez twórcę tej klasyfikacji, J. Machnika, typem D, charakteryzującym się: *bardzo szerokim, taśmowatym uchem, nawiązującym swym ostrym profilem do kubków typu A, różniący się jednak od nich zdecydowanie proporcjami podstawowych wymiarów. Uderza w nim szeroki wylew, którego średnica jest znacznie większa od wysokości naczynia i tylko trochę od średnicy największej wydętości brzuśca, umieszczonej nieco poniżej połowy wysokości kubka. Średnica szerokiego dna równa się niemal wysokości naczynia* (Kadrow, Machnik 1997, s. 21). Kubki tak zdefiniowanego typu D nie zostały dotąd odkryte w zespołach protomierzanowickich.

Ryc. 10. Stanowiska związane z początkiem kultury mierzanowickiej w karpackiej części dorzecza Wisły (a). 1. Targowisko, pow. Wieliczka, stan. 14–15; 2. Krajowice, pow. Jasło, kurhan 1; 3. Lipnik, pow. Przeworsk, stan. 5; 4. Rozbórz, pow. Przeworsk, stan. 42; 5. Chłopice, pow. Jarosław, stan. 1; 6. Średnia, pow. Przemyśl, stan. 3

Fig. 10. Sites related to the beginning of the Mierzanowice Culture in the Carpathian part of the Vistula Basin (a). 1. Targowisko, Wieliczka district, sites 14–15; 2. Krajowice, Jasło district, burial barrow 1; 3. Lipnik, Przeworsk district, site 5; 4. Rozbórz, Przeworsk district, site 42; 5. Chłopice, Jarosław district, site 1; 6. Średnia, Przemyśl district, site 3

Innym znaleziskiem, znajdującym się w bezpośrednim sąsiedztwie północnej granicy interesującego nas obszaru, jest grób z kamienną płytką łuczniczą ze stanowiska 42 w miejscowości Rozbórz, pow. Przeworsk. Co do odkrycia tego także wysunięto podejrzenie, że pochodzi z fazy protomierzanowickiej (Machnik 2011, s. 71), ale zespół ten również nie spełnia założeń definicji fazy protomierzanowickiej (Kadrow, Machnik 1997, s. 15).

Niezwykle ciekawym, wspomnianym już zespołem, który można odnosić do samego początku epoki brązu jest aceramiczny inwentarz z grobu, w którym nie zachował się szkielet, odkrytego na stanowisku 5 w Lipniku, pow. Przeworsk. Zespół zawiera topór kamienny i krzemienisty nóż płomienisty, jako elementy kultury ceramiki sznurowej oraz krzemienne płoszcze z krzemienia wołyńskiego, będące na tym terenie markerem kultury mierzanowickiej (Kaflińska 2002).

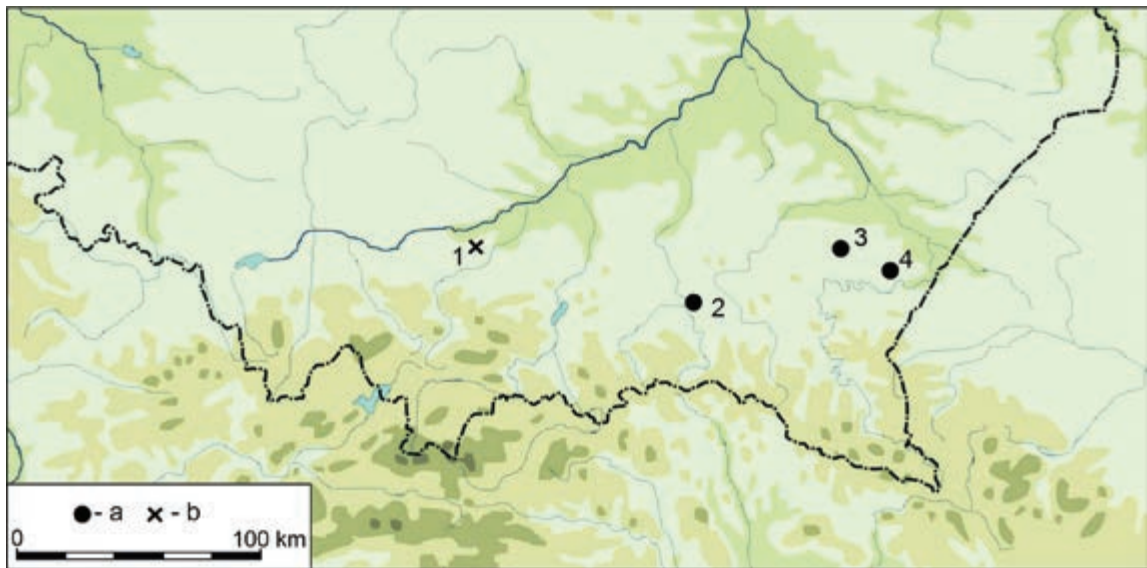
Podobny w charakterze kulturowym jest omówiony już zespół z grobu 2 z kurhanu 2, ze stanowiska 3 w Średniej, pow. Przemyśl. Zespół ten składa się z małej, niezdobionej, dwuuchej amforki, będącej sznurowym elementem w tym zespole (Tab. I:5) oraz z kubka zdobionego na szyjce wiązkami podwójnego, strefowego sznura (Tab. I:4). Taki sam motyw występuje na uchu naczynia (Jarosz 2002).

Zastanawiające jest jeszcze jedno odkrycie z terenu znajdującego się na zachód od obszarów dorzecza Sanu. Jest to znalezisko o podobnym charakterze, w którym mieszają się elementy kultury ceramiki sznurowej i wczesnobrązowe. Ze wspomnianego już kurhanu kultury ceramiki sznurowej w Krajowicach, pow. Jasło, data C^{14} dla węgla drzewnego pobranego z jamy grobowej mogłaby być już wczesnobrązowa. Dodatkowo, z nasypu kurhanu pochodzi inwentarz krzemieniarski o specyficznym charakterze oraz fragmenty naczyń zarówno o technologii typowej dla kultury ceramiki sznurowej, jak i fragmenty naczyń

o ewidentnych cechach wytwórczości wczesnobrązowej. Świadczy o tym nie tylko zwartość masy ceramicznej, ale i obecność tłuczonego granitu oraz towarzyszącej mu miki (Gancarski 1992b; Gancarski, Valde-Nowak 2011).

Inny obraz początków epoki brązu rysuje się w zachodniej części badanego obszaru, czyli zachodniej części Subkarpackiego Płata Lessów, pomiędzy Krakowem a Bochnią. Z tego terenu znamy jedno, małe cmentarzysko, w którym przynajmniej jeden z grobów jest stosunkowo najbliższy spełnieniu wymogów zaklasyfikowania do fazy protomierzanowickiej. Chodzi o cmentarzysko ze stanowiska 14–15 w Targowisku, pow. Wieliczka. Znalaziono tam najprawdopodobniej 4 groby, w których nie zachowały się szkielety (Tab. II), a które odkrywcy zaliczyli słusznie do fazy wczesnomierzanowickiej (Czerniak i in. 2006, s. 543). W ostatnim podsumowaniu dotyczącym terenu zachodniej części Subkarpackiego Płata Lessów wszystkie te groby zostały zaliczone do fazy protomierzanowickiej, co nie wydaje się zasadne (Górski, Jarosz 2015, s. 245). Odkrycia te nie spełniają założeń definicji S. Kadrowa i J. Machnika, umożliwiających zaliczanie jakiegokolwiek z tych obiektów do fazy protomierzanowickiej. Nie mamy tu bowiem do czynienia z zespołami, lecz tylko z pojedynczymi znaleziskami naczyń, w kontekście umożliwiającym postawienie prawdopodobnej tezy, że odkryte obiekty są grobami (Czerniak i in. 2006). Poza tym 3 na 4 znalezione naczynia (Tab. II:1, 2, 4) są formami wczesnomierzanowickimi, ponieważ w żadnym zespole protomierzanowickim nie znaleziono naczyń ze zdobieniami sznurowymi na uchach (Kadrow, Machnik 1997), przez co wydaje się, że cecha ta jest typologicznie i stylistycznie późniejsza niż faza protomierzanowicka. Jedyną formą, która mogłaby się wiązać z fazą protomierzanowicką jest kubek (Tab. II:3) typu B według przytoczonej klasyfikacji, odznaczający się horyzontalnie ułożonym wątkiem potrójnych odcisków sznurowych w górnej części naczynia. Jeśli potwierdziłoby się, że mamy do czynienia z grobem, znalezisko to można by uznać za przynależne do fazy protomierzanowickiej.

Obecność elementów protomierzanowickich na obszarze zachodniej części Subkarpackiego Płata Lessów nie byłaby dla nas zaskoczeniem, ponieważ kilkanaście kilometrów na północ od tej jednostki geomorfologicznej znajduje się jedno z wzorcowych stanowisk fazy protomierzanowickiej, odkopane przy okazji rozbiórki fortu otaczającego kopiec Wandy w Krakowie-Nowej Hucie (Hachulska-Ledwos 1967).

Ryc. 11. Stanowiska z materiałami protomierzanowickimi (b) oraz z współwystępowaniem cech kultury ceramiki sznurowej i wczesnomierzanowickich (a). 1. Targowisko, pow. Wieliczka, stan. 14–15; 2. Krajowice, pow. Jasło; 3. Lipnik, pow. Przeworsk; 4. Średnia, pow. Przemysł

Fig. 11. Sites with the proto-Mierzanowice Culture materials (b), with coexistence of the Corded Ware Culture and early-Mierzanowice features (a). 1. Targowisko, Wieliczka district, sites 14–15; 2. Krajowice, Jasło district; 3. Lipnik, Przeworsk district; 4. Średnia, Przemysł district

Tak więc przy obecnym stanie badań wydaje się, że mamy do czynienia z dwoma wariantami początku kultury mierzanowickiej w karpackim dorzeczu Wisły. Pierwszy reprezentowany byłby we wschodniej części Subkarpackiego Płata Lessów oraz w Karpatach na wschód od Wisłoki i charakteryzowałby się brakiem „czystych” zespołów protomierzanowickich, zgodnych z założeniami omówionej wyżej definicji. Na obszarze tym mamy do czynienia z całym szeregiem znalezisk zespołów, w których zachodzi koincydencja zabytków kultury ceramiki sznurowej i wczesnomierzanowickiej lub nieokreślonych elementów wczesnobrązowych, których przynależności kulturowej nie jesteśmy w stanie określić, jak w przypadku kurhanu w Krajowicach. Z zachodniej części Subkarpackiego Płata Lessów znamy jedno znalezisko bliskie spełnienia wymogów przytaczanej wielokrotnie definicji zespołów protomierzanowickich.

Wydaje się, że jest to odbicie faktycznego stanu kultury mierzanowickiej z jej najstarszej fazy. Możemy domniemywać, że w zachodniej części Subkarpackiego Płata Lessów kształtowanie się kultury mierzanowickiej odbywałoby się w podobny sposób jak na Wyżynie Małopolskiej, a na wschodzie opisywanego obszaru najprawdopodobniej kultura ceramiki sznurowej przeżywała się dłużej i wchodziła w interakcje z ukształtowaną już kulturą wczesnomierzanowicką. Być może, podobnie jak to zostało wykazane we wschodniej części badanej strefy, procesy kulturowe kształtowały obraz kultury samego początku epoki brązu w zachodniej części Karpat polskich poza strefą otulających je od północy lessów.

WARIANTY KULTURY MIERZANOWICKIEJ W KARPACKIM DORZECZU WISŁY. ANALIZA ŹRÓDEŁ

Autorzy proponują inny niż dotychczas stosowany sposób uporządkowania materiałów kultury mierzanowickiej pochodzących z karpackiego dorzecza Wisły. Wydaje się, że jednym z kryteriów podziału, w ramach którego możemy klasyfikować i analizować materiały tej kultury, jest rodzaj zdobnictwa sznurowego na naczyniach. Wyróżniamy jego dwa podstawowe warianty, które przez większą część czasu trwania kultury mierzanowickiej na tym terenie wykluczają się terytorialnie i pozwalają zrozumieć charakter zróżnicowania badanej kultury na interesującym nas obszarze. Jak już wspomniano, pierwszym z nich jest wariant z dominującym dywanowym zdobnictwem sznurowym naczyń, natomiast drugim wariant ze zdobnictwem sznurowym, zgrupowanym w pasma strefowe. Najprawdopodobniej granica między tymi dwoma zasięgami cech była rzeczywistą granicą kulturową, sprowadzającą się nie tylko do zdobnictwa sznurowego, ale i innych elementów kultury, wyrażającą się w strukturze osadniczej, odmiennej kulturze duchowej, a także w zróżnicowaniu pozaceramicznych rodzajów kultury materialnej, jak na przykład w krzemieniarstwie (Valde-Nowak 1988; Madej 1998a). W strefie granicznej dochodziło do wzajemnych interakcji pomiędzy tymi dwoma odmianami kultury mierzanowickiej, co pozwala nam uchwycić ich wzajemne relacje, ale generalnie istniała pomiędzy nimi silna bariera, utrzymująca się przez znaczną część wczesnego okresu epoki brązu.

Pierwszy raz podział został zauważony przez P. Valde-Nowaka w pracy poświęconej młodszej epoce kamienia i początkom epoki brązu w Karpatach Polskich (Valde-Nowak 1988) i, co ciekawe, został wyznaczony na podstawie rozprzestrzenienia się konwencjonalnych zabytków kamiennych, wykonanych techniką bifacjalną (siekiery soczewkowate, płoszcza i sierpy). Okazało się, że w polskich Karpatach Zachodnich na zachód od dorzecza Wisłoka niemal brak takich znalezisk, które są uważane za integralną część kultury mierzanowickiej. Trzeba pamiętać, że w latach 80. ubiegłego wieku znana była jako jedyny wariant kultury mierzanowickiej z terenów Karpat tylko grupa pleszowska, czyli nie istniały podstawy do domniemania, że w karpackim dorzeczu Wisły spotkamy się ze zróżnicowaniem kulturowym na przełomie neolitu i epoki brązu.

Po analizie materiałów ceramicznych z karpackiego dorzecza Wisły oraz po akcjach wykopaliskowych w Sieteszy, pow. Przeworsk, P. Madej mógł nałóżyc na zarysowany terytorialnie dwudzielny obraz kultury mierzanowickiej z tego obszaru stanowiska z dwoma rodzajami ornamentyki sznurowej. Okazało się, że zróżnicowanie to pokrywa się z rozbieżnością w zasięgu występowania makrolitycznych zabytków krzemieniarskich i na tej podstawie mogła zostać wyznaczona granica podziału kulturowego w karpackim dorzeczu Wisły w początkach epoki brązu (Madej 1998a).

W zakresie źródeł nieruchomości ze strefy identyfikowanej jako domena tradycji zdobień odciskami sznura w postaci motywów dywanowych, znaczny procent stanowisk ma charakter obronny (Madej 1998a), chociaż tylko na stanowisku w Trzcinicy udowodnione zostało istnienie umocnień związanych z kulturą mierzanowicką (Gancarski 2009). Możemy się domyślać, że na terenie tym występowały również osady otwarte, o czym świadczą jamy zasobowe odkryte w miejscach o niewielkim potencjale obronnym, na przykład Mucharz (Valde-Nowak 2010) i Tarnowiec (Szpunar, Okoński 2001).

Z terenów identyfikowanych z zasięgiem tradycji strefowego zdobnictwa sznurowego brak jest osad lokowanych w miejscach z natury obronnych (Madej 1998a; 2001), a także nie ma dotychczas przesłanek do identyfikacji jakichkolwiek struktur obronnych. Ze strefy związanej wyłącznie z tradycją dywanowego zdobnictwa ceramiki nie mamy informacji o grobach, które w niewielkiej ilości znane są z drugiej strefy kulturowej w Karpatach, na przykład Biskupice (Zoll-Adamikowa, Niżnik 1963), Lipnik (Kaflńska 2001) i Targowisko (Czerniak i in. 2006). Ze strefy tej pochodzą również pochówki dzieci w jamach zasobowych (Bobak i in. 2012).

Istnieją również różnice w charakterze nawarstwień kulturowych, w których odkrywano były zabytki kultury mierzanowickiej na interesującym nas obszarze, będące odbiciem zarysowanego powyżej podziału na dwie strefy zdobnicze. W strefie zdobnictwa dywanowego większość materiałów pochodzi z warstw kulturowych w Trzcinicy (Gancarski 2009), Marcinkowicach (Madej 1998a) i Jaśle, stanowisko 29 (Gancarski 1988), a ze strefy zdobnictwa strefowego materiały występują w jamach zasobowych, będących specyficznym rodzajem obiektów (Madej 1998a). Są to przede wszystkim głębokie jamy trapezowate, tak charakterystyczne dla kultury mierzanowickiej na tym terenie (Madej 1999; 2000; 2001). W ostatnich latach zostały jednak odkryte zespoły grupy pleszowskiej wchodzącej w skład wariantu z dywanowym zdobnictwem ceramiki, ewidentnie pochodzące z zasobowych jam trapezowatych, na przykład Tarnowiec, pow. Tarnów, stanowisko 1 (Szpunar, Okoński 2001).

Podstawowymi źródłami z kategorii źródeł ruchomych jest ceramika, której liczne serie znane z obydwu terenów łączonych z segmentami kultury mierzanowickiej. Ze względu na charakter obiektów zwartość tych zespołów zabytków jest łatwiejsza do udowodnienia w przypadku materiałów segmentu ze zdobnictwem strefowym, ponieważ zabytki znajdują się w jamach trapezowatych (Madej 1999). Istotne znaczenie dla analiz, zwłaszcza przestrzennych, mają znaleziska powierzchniowe ceramiki z pełnego zasięgu karpackiego dorzecza Wisły. Ze względu na wysoką jakość wytwórczości ceramicznej kultury mierzanowickiej na badanym obszarze (Kaźmierczak 1991) materiały są dobrze zachowane nawet po długotrwałej ekspozycji na powierzchni ziemi. To samo dotyczy innego rodzaju źródeł ruchomych jakimi są wyroby kamienne, których rozprzestrzenienie odegrało ważną rolę w wyznaczeniu rubieży kulturowych na tym obszarze.

Badane wykopaliskowo stanowiska dostarczyły licznych serii zabytków krzemiennych (Valde-Nowak 1999; 2000; 2003a, 2003b; Valde-Nowak, Gancarski 1999), które bezsprzecznie możemy łączyć z kulturą mierzanowicką. Inaczej wygląda sprawa z materiałami kamiennymi odkrywanymi bez mierzanowickiego kontekstu kulturowego, ponieważ w sposób pewny możemy powiązać z tą kulturą większość kamiennych zabytków konwencjonalnych, wykonanych bifacjalnie, siekier soczewkowatych i płoszczy (Valde-Nowak 1988; Libera 2001). Natomiast drobniejsze wyroby krzemieniarskie, spośród których część budzi skojarzenia z kulturą mierzanowicką, w wielu wypadkach może być zaklasyfikowana jedynie ogólnie do krzemieniarstwa schyłkowego.

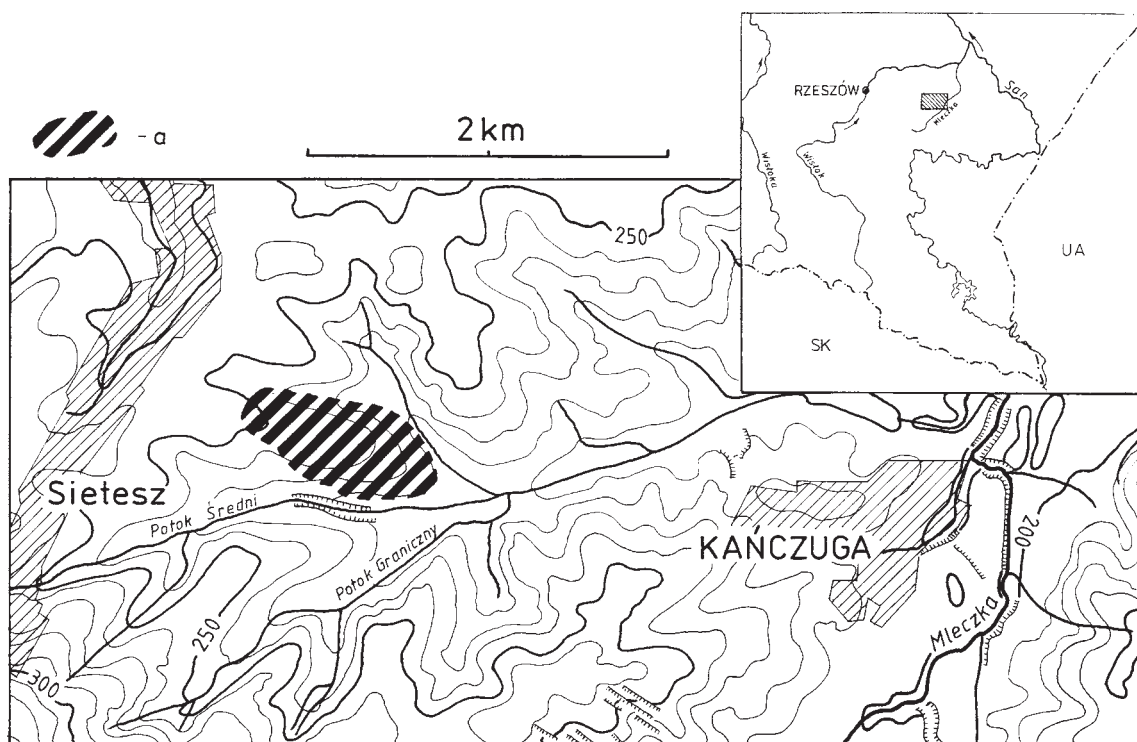
Nieliczne przedmioty wykonane z metalu, poza pojedynczym przypadkiem z Trzcinicy (Gancarski 2009), wiążą się z wariantem kultury mierzanowickiej o strefowym charakterze zdobnictwa odciskami sznura (Zoll-Adamikowa, Niżnik 1963). Z terenów związanych także z tym zdobnictwem ceramiki znamy pojedyncze grudki bursztynu (Sietesz, pow. Przeworsk, stanowisko 5), a z osady obronnej związanej ze strefą dywanowego zdobnictwa ceramiki znamy inwentarz wyrobów kościanych (Gancarski 2009).

O ile z obszaru strefowego zdobnictwa nie mamy sygnałów o istnieniu ceramicznej plastyki figuralnej, to z Trzcinicy, ewidentnie związanej z dywanowym segmentem kultury mierzanowickiej, znamy serię zabytków, które możemy identyfikować jako figurki zwierząt (Gancarski 2009).

WARIANT KULTURY MIERZANOWICKIEJ Z DYWANOWĄ ORNAMENTYKĄ SZNUROWĄ

Do drugiej połowy lat 90. XX wieku wydawało się, że jedynym ugrupowaniem kultury mierzanowickiej, używającym w zdobnictwie naczyń dywanowej ornamentyki sznurowej, jest grupa pleszowska. Ten rodzaj zdobienia ceramiki wskazywany był jako jeden z najważniejszych wyznaczników tej grupy (Madej 1998a). Badania wykopaliskowe na stanowisku 5 w Sieteszy, pow. Przeworsk, przyniosły odkrycie zespołów, w których podobnie jak w materiale grupy pleszowskiej, dywanowe wątki sznurowe mają podstawowe znaczenie w zdobnictwie ceramiki. Jednak główne formy naczyń różnią się od klasycznej ceramiki grupy pleszowskiej.

Stanowisko 5 w Sieteszy jest jednym z największych osiedli kultury mierzanowickiej na interesującym nas obszarze. Jamy z materiałami tej kultury występują na powierzchni kilku hektarów. Stanowisko zostało odkryte przez W. Blajera, a badania wykopaliskowe dostarczyły nieznanych dotychczas zespołów kultury mierzanowickiej (Madej 1999; 2000; 2001; 2003).

Ryc. 12. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, położenie (a)

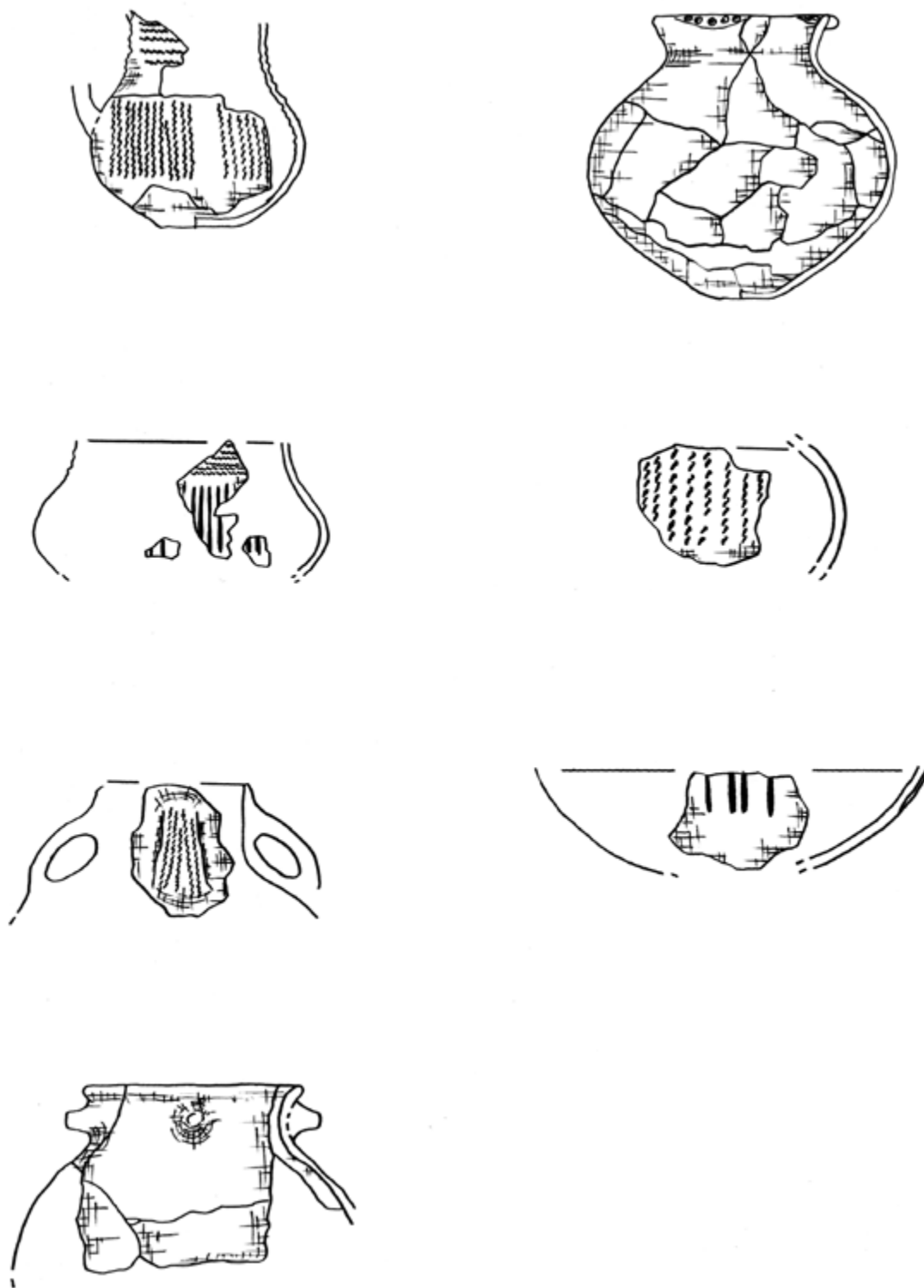
Fig. 12. Sietesz, Przeworsk district, site 5, location (a)

Zespoły typu Sietesz

Materiały ceramiczne z obiektu numer 2 i 3, odkryte na stanowisku 5 w Sieteszy, pow. Przeworsk, dały podstawę wydzielenia lokalnego wariantu o oryginalnych cechach, czytelnych w zakresie typologii i zdobnictwa. Wyodrębnienie tej nowej jakości było możliwe również dzięki stosunkowo jasnej sytuacji stratygraficznej, w jakiej znaleziono te materiały (Madej 1999; 2001). Po latach od wyodrębnienia zespołu w typie Sietesz, w trakcie badań autostradowych na stanowisku 158 w Jarosławiu, pow. loco, odkryte zostały materiały tego samego rodzaju, umożliwiające z jeszcze większą pewnością potwierdzenie datowania zespołów w typie Sietesz (Rybicka 2013).

Zespoły te składają się z form naczyń mających odpowiedniki w typologii opracowanej przez J. Machnika i S. Kadrowa oraz z typów naczyń niepotwierdzonych dotychczas w zespołach kultury mierzanowickiej. Do pierwszej grupy naczyń zalicza się między innymi smukły kubek odkryty w jamie numer 3 w Sieteszy (Tab. III:1). Kubek ten odznacza się długą szyjką, stanowiącą około 1/3 wysokości naczynia, co sprawia, że opisywana forma odpowiada definicji kubków typu B według wspomnianej typologii. Do tego samego typu kubków możemy zaliczyć jeszcze jedną formę z jamy numer 3 w Sieteszy, charakteryzującą się prostą szyjką i dużym taśmowatym uchem, dochodzącym do krawędzi naczynia (Tab. V:1).

Wśród innych naczyń z jamy numer 3 w Sieteszy, będącej dla nas inwentarzem wzorcowym dla wydzielonego typu, a nieujętych w dotychczasowej klasyfikacji form naczyń kultury mierzanowickiej, zaliczamy garnek z guzami na wylewie (Tab. III:2) oraz przywylewową część amfory z prostą szyjką i dużym taśmowatym uchem. Amfora ta jest bliska typowi C amfor kultury mierzanowickiej (Tab. V:4).

Ryc. 13. Zestawienie naczyń charakterystycznych dla zespołów typu Sietesz

Fig. 13. Presentation of the vessels characteristic for the Sietesz-type ensembles

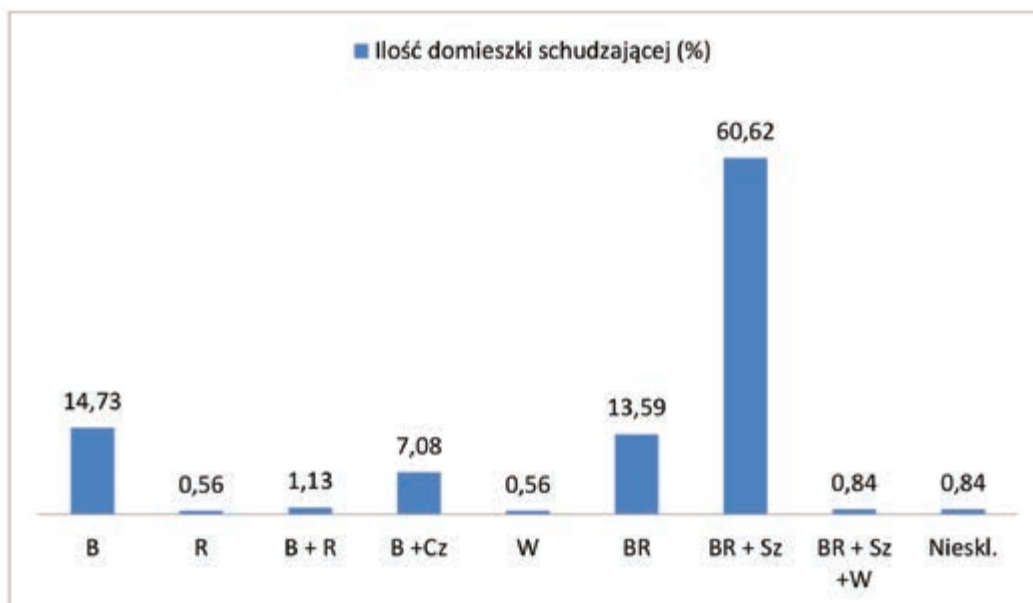
Do naczyń z jamy numer 3 w Sieteszy, nieznanymi z innych zespołów kultury mierzanowickiej, należą garnki z szerokimi, rozciągniętymi wzdłuż krawędzi naczynia guzami, które ozdobiono dołkami palcowymi (Tab. III:2; IV:1). Są to naczynia stosunkowo duże, o wysokości dochodzącej do 26 cm i wyдутym brzuścu. O wyjątkowości tych form, decyduje brak wyodrębnionego w postaci stopki dna. Jest to jedna ze specyficznych cech omawianego typu. Tendencję do formowania zaokrąglonych dolnych części naczyń widzimy także w innych formach ceramiki z jamy numer 3 z tego stanowiska (Tab. IV:11).

Podstawową cechą decydującą o odmienności zespołów typu Sietesz jest stosowanie dywanowej ornamentyki sznurowej w zdobnictwie ceramiki. Ten rodzaj zdobnictwa wykonywany był sznurem o splocie prawoskrętnym. Pokrywający szyjki naczyń dywanowy ornament sznurowy, uzupełniany na brzuścu wiązkami pionowych odcisków sznurowych lub pionowych linii rytych, należy uznać za wyznaczniki typu Sietesz.

W obiekcie numer 3 w Sieteszy odkryto także fragment ucha zdobionego strefowym ornamentem sznurowym (Tab. IV:7) oraz naczynie pokryte kombinacją dywanowego zdobnictwa sznurowego i pionowych linii rytych, na którego uchu widoczny jest również strefowy ornament sznurowy (Tab. V:1). Może to wskazywać, że w zespołach typu Sietesz, oprócz dominującej dywanowej ornamentyki sznurowej pokrywającej szyjki, stosowano również strefowe zdobnictwo sznurowe na uchach naczyń. W omawianym typie wątki zdobnicze w postaci odcisków sznurowych były uzupełniane grupami pionowych linii rytych, występujących na brzuścach naczyń (Tab. IV:8; V:1). Interesujący jest ornament ryty o skośnym ułożeniu, uzupełniający opisywane wątki o układzie pionowym (Tab. IV:8). Specyficznym rodzajem guzów występujących w typie Sietesz są guzy uformowane na kształt grzebieni na brzegu naczynia. Na formie, którą udało się zrekonstruować w całości, występują trzy guzy na krawędzi wylewu naczynia (Tab. III:2). Inny typ spotykany w analizowanym materiale stanowią guzy w kształcie stożków, występujące na szyjkach naczyń (Tab. V:7). W opisywanym inwentarzu zarejestrowano również guzy o trójkątnym przekroju, umieszczone na wylewie naczyń (Tab. IV:5) oraz listwy plastyczne zdobione stempelkiem (Tab. V:3).

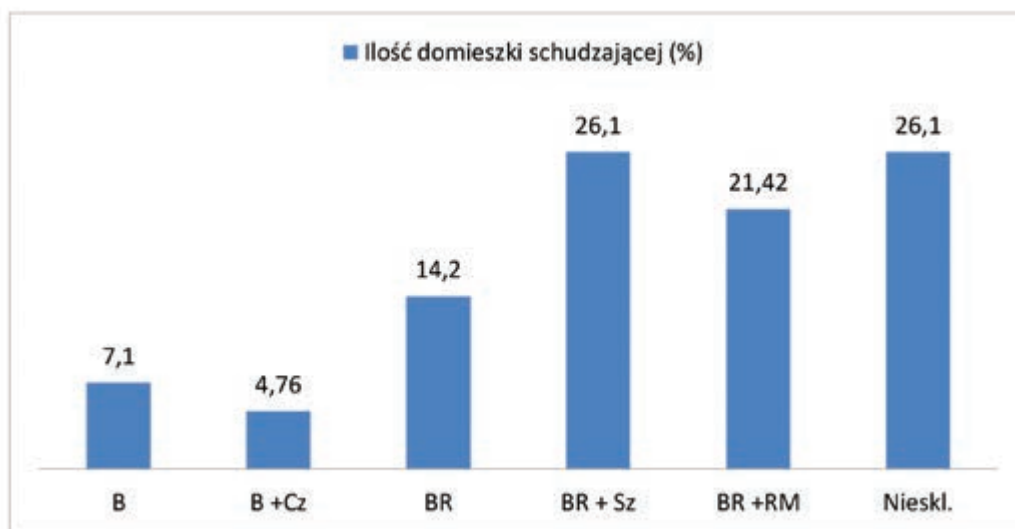
W analizowanych obiektach dominującą kompozycją domieszki schudzającej jest mieszanka biało-różowego tłuczni granitowego z szamotem. W domieszce schudzającej występuje również tłuczeń granitowy o kolorze białym i biało-różowym oraz tłuczeń wapienny i rogowiec menilitowy. W zespołach typu Sietesz dominuje struktura gruzelkowata masy ceramicznej, ale spotykana jest także struktura zwarta. Skład domieszki schudzającej w przypadku naczyń z grzebieniami na krawędzi wylewu (Tab. III:2) oraz naczyń ze stożkowatymi guzami (Tab. V:7) jest identyczny. W skład kompozycji domieszki schudzającej zastosowanej w tych naczyniach wchodzi biały tłuczeń granitowy o ziarnach dochodzących do 5 mm i szamot, którego największe ziarna osiągnęły wielkość 6 mm, a także różowy tłuczeń i wapień. Powierzchnia naczyń jest nierówna, z wystającą na powierzchni domieszką schudzającą, powleczoną cienką warstwą gliny. Fragmenty pochodzące z naczyń zdobionych dywanowym ornamentem sznurowym odkryte w obiekcie numer 3 (Tab. IV:8, V:1) pokryte są warstwą angoby, co jest ewenementem w skali całej kultury mierzanowickiej. Mieszanka użyta do schudzania masy ceramicznej przy produkcji tych naczyń składa się z białego tłuczni granitowego, szamotu i czarnego tłuczni kamiennego. Przełom pokrytych angobą naczyń jest jednolity.

Przedstawione wyżej obserwacje wskazują na stosunkowo dużą jednolitość technologiczną zespołu ceramiki zespołów typu Sietesz. Wzmacniają tezę, że w skład zespołów tego typu, wchodzi nie tylko naczynia zdobione dywanowym ornamentem sznurowym, ale również

Ryc. 14. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 3. Rodzaje i ilość domieszki schudzającej występującej w masie ceramicznej. B – tłuczeń biały; R – tłuczeń różowy; B+R – tłuczeń biały i różowy; B+Cz – tłuczeń biały i czarny; W – wapień; BR – tłuczeń biało-różowy; BR+Sz – tłuczeń biało-różowy plus szamot; BR+Sz+W – tłuczeń biało-różowy plus szamot i wapień; Nieskl. – ceramika niesklasyfikowana

Fig. 14. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 3. Type and amount of leaning additive in ceramics. B – white crushed stone; R – pink crushed stone; B+R – pink & white crushed stone; B+Cz – black & white crushed stone; W – limestone; BR – whitish-pink crushed stone; BR+Sz – whitish-pink crushed stone plus grog; BR+Sz+W – whitish-pink crushed stone, grog, and limestone; Nieskl. – unclassified ceramics

Ryc. 15. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 2. Rodzaje i ilość domieszki schudzającej występującej w masie ceramicznej. B – tłuczeń biały; B+Cz – tłuczeń biały i czarny; BR – tłuczeń biało-różowy; BR+Sz – tłuczeń biało-różowy plus szamot; RM – rogowiec menilitowy; Nieskl. – ceramika niesklasyfikowana

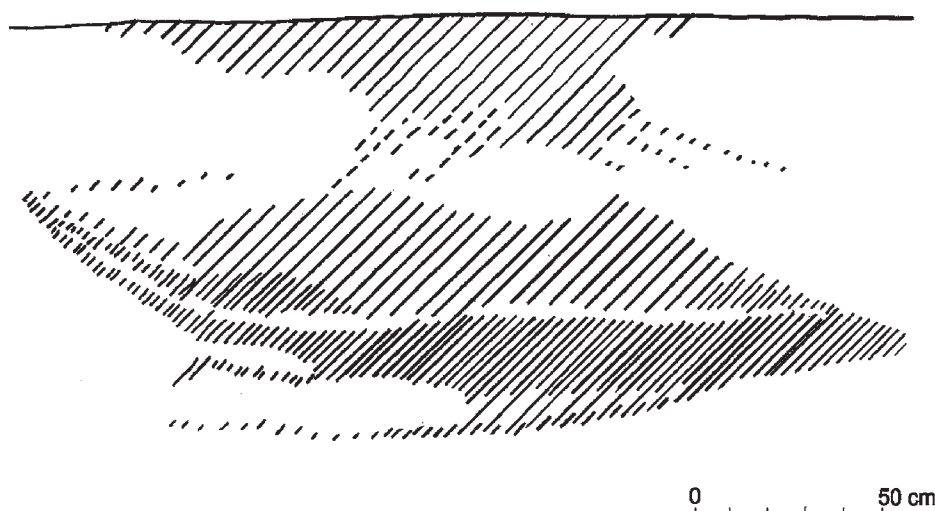
Fig. 15. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 2. Type and amount of leaning additive in ceramics. B – white crushed stone; B+Cz – black & white crushed stone; BR – whitish-pink crushed stone; BR+Sz – whitish-pink crushed stone plus grog; RM – menilite hornstone; Nieskl. – unclassified ceramics

naczynia w typie garnków bez ornamentyki sznurowej. Dotyczy to zarówno naczyń zdobionych grzebieniami na krawędzi wylewu, jak i stożkowatymi guzami na szyjkach (Tab. III:2, V:7).

Podsumowując należy stwierdzić, że elementem wspólnym, łączącym wszystkie wyroby ceramiczne typu Sietesz z jamy numer 3 jest używanie w produkcji ceramiki złożonych kompozycji domieszki schudzającej, w skład których wchodzi biały i różowy tłużeń granitowy w połączeniu z szamotem i wapieniem.

Zasadność wydzielenia typu Sietesz jako odrębnej jednostki taksonomicznej kultury mierzanowickiej wspierają dwie przesłanki stratygraficzne, wskazujące na homogeniczność zespołów zabytków z jamy numer 2 i 3 w Sieteszy. Pierwsza polega na tym, że wszystkie elementy zespołu w typie Sietesz współwystępują ze sobą w jamach zasobowych. Jak zostało to opisane powyżej, w obiekcie numer 3 stwierdzono współwystępowanie naczyń zdobionych dywanowym ornamentem sznurowym z naczyniami w typie garnków z umieszczonymi na wylewie naczynia guzami z dołkami palcowymi (Tab. III:2) oraz z naczyniami ze ściętymi, stożkowatymi guzami (Tab. V:7). Podobnych obserwacji współwystępowania tych typów naczyń w jednym obiekcie dostarczyła analiza inwentarza ceramicznego z obiektu numer 2 w Sieteszy.

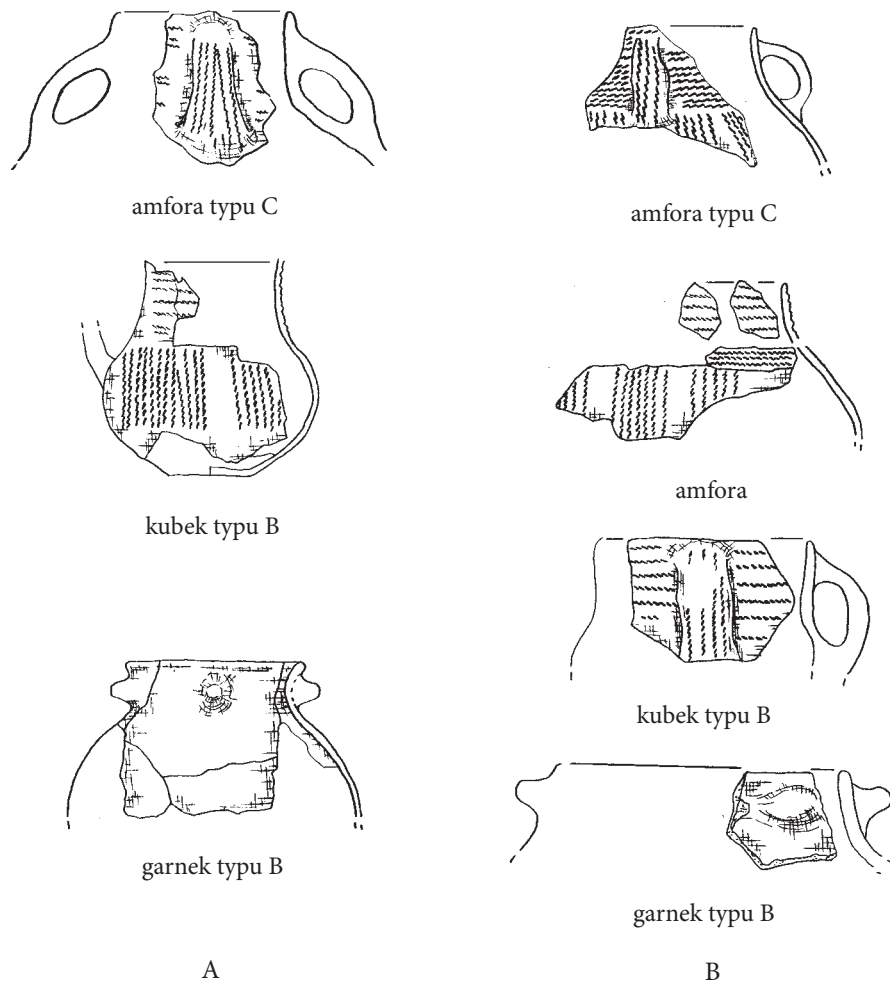
Druga przesłanka świadcząca o homogeniczności zabytków odkrytych w jamie numer 3, związana jest z obserwacjami stratygraficznymi. Obiekt 3 był jamą trapezową, o głębokości sięgającej 140 cm i stratyfikowanym wypełnisku. Stożek przydenne przykryty był obrywem lessowym o miąższości 30 cm. W części przydennej wypełnisko stożka przesycone było węglem drzewnym (Ryc. 16). Ważnym dla nas spostrzeżeniem jest fakt, że zdecydowana większość materiału ceramicznego odkrytego w tym obiekcie znajdowała się w spągu stożka przydennego, w jego części południowej, w „niszy” jaką tworzy dno jamy i jej nachylone ścianki, zbiegające się z dnem pod kątem ostrym. Zabytki przykryte były osadami tworzącymi stożek. Obserwacje te prowadzą do wniosku, że materiał zabytkowy znalazł się w jamie numer 3 w początkowym etapie powstawania stożka przydennego i został prawdopodobnie szybko przykryty tworzącymi go osadami.

Ryc. 16. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 3, profil

Fig. 16. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 3, profile

Przez wiele lat inwentarz z eponimicznego stanowiska w Sieteszy był jedynym zespołem, który mogliśmy łączyć z typem Sietesz. Tymczasem w trakcie badań poprzedzających budowę autostrady A4 w Jarosławiu, pow. loco, stanowisko 158, odsłonięto osadę kultury mierzano-wickiej, związaną z fazą wczesną tej kultury (Rybicka 2013). W trakcie tych badań archeolo-gicznych odkryto materiały, które wprost możemy odnieść do wydzielonego przez nas typu Sietesz. W trzech jamach (numer 7, 290, 453) zidentyfikowano fragmenty naczyń zdobionych dywanowym ornamentem sznurowym. W jamie numer 7 znalezione zostały charakterystycz-ne elementy typu Sietesz jako odrębny zespół (Rybicka 2013, s. 91, ryc. 50:1–3). Natomiast w obiektach 290 i 453 zabytki o cechach typu Sietesz zostały odkryte jako materiał towarzyszący ceramice zdobionej ornamentyką strefową (Rybicka 2013, s. 74–76, tab. 32–34, 48). Trzeba jednak nadmienić, że w całym inwentarzu ceramicznym uzyskanym z tego stanowiska, ma-teriały w typie Sietesz są bardzo rzadkie (Rybicka 2013, tab. 10). Typologicznie naczynia ze stanowiska 158 w Jarosławiu, zdobione dywanowym ornamentem sznurowym, odpowiadają typom naczyń znanych z Sieteszy. W Jarosławiu odkryto amfory typu C (Rybicka 2013, s. 91, ryc. 50:3) oraz kubki typu B (Rybicka 2013, s. 89, ryc. 48:1) (Tab. VI).

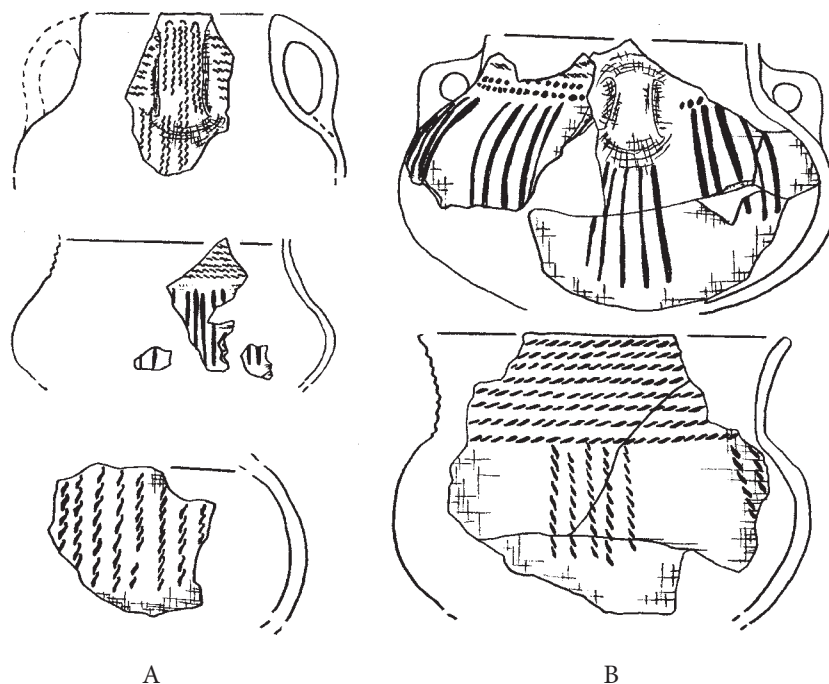
Ryc. 17. Porównanie ceramiki zespołów typu Sietesz. A – Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5; B – Jarosław, pow. loco, stan. 158 (Sietesz wg Madej 1999; Jarosław wg Rybicka 2013)

Fig. 17. Comparison of the Sietesz-type ensembles ceramics. A – Sietesz, Przeworsk district, site 5; B – Jarosław, loco district, site 158 (Sietesz after Madej 1999; Jarosław after Rybicka 2013)

Ceramika, która towarzyszy ornamentowanym w ten sposób formom, to różnego rodzaju naczynia z guzami, a w przypadku jamy numer 290, również amfory z szyjkami pokrytymi strefowymi wątkami sznurowymi i pionowymi elementami zdobniczymi wykonanymi techniką rycia (Rybicka 2013, s. 75, ryc. 33:1). Ceramika zdobiona dywanową ornamentyką sznurową występowała w jamie trapezowatej oznaczonej numerem 290 w warstwach głębszych, w porównaniu z ceramiką zdobioną strefową ornamentyką sznurową (Rybicka 2013, s. 75).

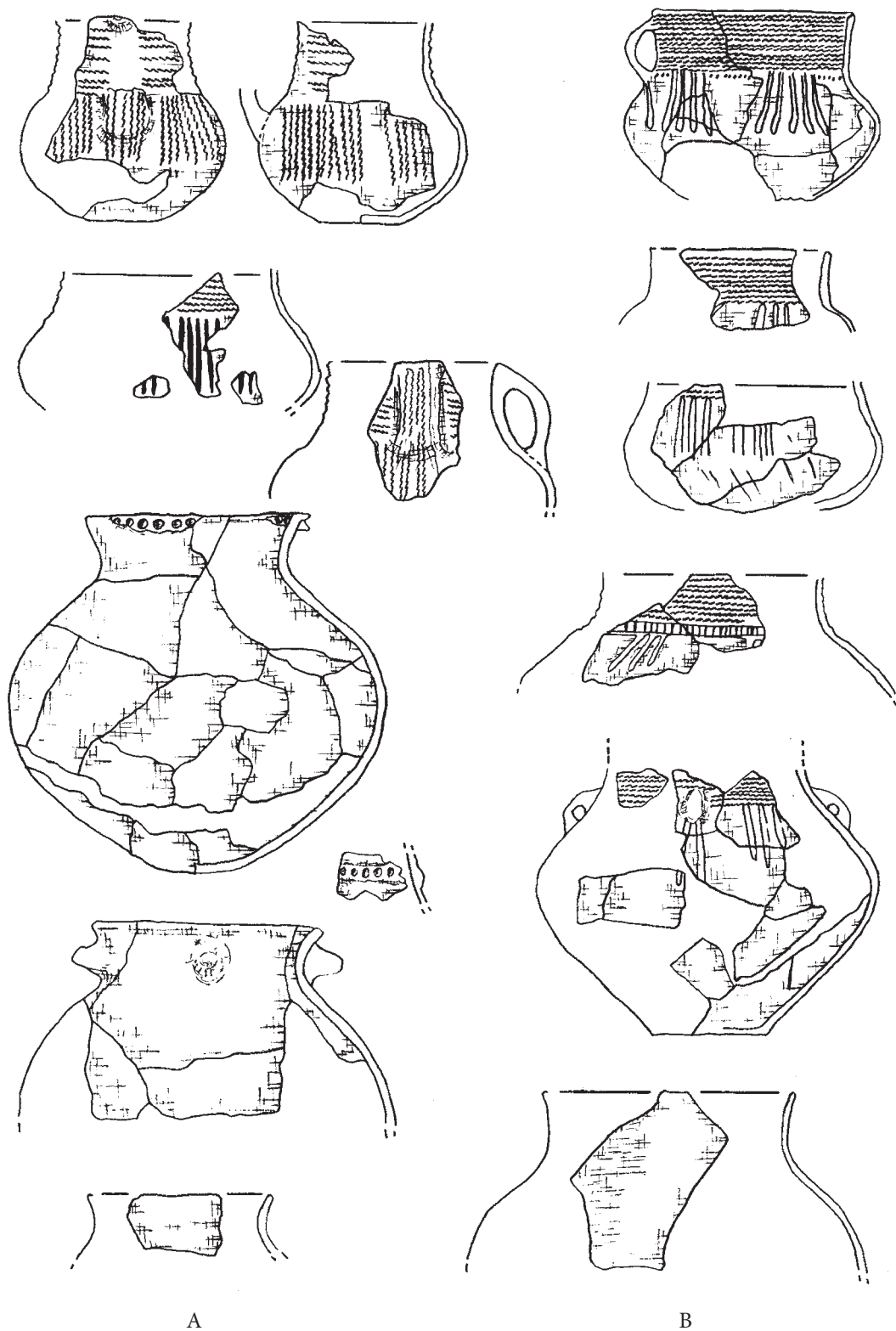
Innym zespołem, który można powiązać z typem Sietesz jest materiał odkryty przypadkowo w trakcie budowy w Maćkówce, pow. Przeworsk (Przybyła, Blajer 2008). Zbiór ten składa się z niedużego, smukłego kubka zdobionego strefowymi odciskami sznura i kubka o słabej tektonice i szerokim wylewie, którego szyjka pokryta jest dywanowym ornamentem sznurowym (Tab. XXXIX:5).

Środowiskiem kulturowym, do którego nawiązują materiały typu Sietesz jest grupa pleszowska kultury mierzanowickiej. Szczególnie dużo podobieństw znajdujemy w inwentarzu ceramicznym z Trzcinicy, pow. Jasło (Gancarski 1994). Związki z grupą pleszowską są również czytelne w inwentarzu z eponimicznego stanowiska tej grupy w Krakowie-Pleszowie IV/20 (Madej 1998b). Zarówno w grupie pleszowskiej kultury mierzanowickiej, jak i w zespołach typu Sietesz, powszechnie stosowano na szyjkach naczyń dywanowy ornament sznurowy. Ornamentyki sznurowej używano również w obydwu wariantach do zdobienia brzuśców naczyń, w postaci grup pionowych odcisków sznura (na przykład Trzcinica – Gancarski 1994, s. 80, ryc. 2:1; Pleszów – Madej 1998b, s. 57, tab. V:2; s. 58, VI:1; s. 65, XIII:27; s. 69, XVII:5, 16).

Ryc. 18. Porównanie wybranych form i zdobnictwa naczyń. A – Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5; B – Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1, Grodzisko (Sietesz wg Madej 1999; Trzcinica wg Gancarski 1994)

Fig. 18. Comparison of forms and ornamentation of the vessels. A – Sietesz, Przeworsk district, site 5; B – Trzcinica, Jasło district, site 1, Grodzisko (Sietesz after Madej 1999; Trzcinica after Gancarski 1994)

Ryc. 19. Porównanie form i zdobnictwa. A – Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5; B – Kraków-Pleszów IV/20 (Sietesz wg Madej 1999; Kraków-Pleszów wg Madej 1998b)

Fig. 19. Comparison of forms and ornamentation of the vessels. A – Sietesz, Przeworsk district, site 5; B – Kraków-Pleszów IV/20 (Sietesz after Madej 1999; Kraków-Pleszów after Madej 1998b)

Podobieństwa między inwentarzem ceramicznym zespołów typu Sietesz i grupy pleszowskiej widoczne są także w używaniu w obydwu jednostkach niezdobionych garnków esowatych, sklasyfikowanych na stanowisku w Pleszowie jako tak zwana grupa II ceramiki (Madej 1998b, s. 47). Naczynia w tym typie występują również na stanowisku w Trzcinicy (Gancarski 1994, s. 82, ryc. 4:1, 5, 6).

Ornamentyka w postaci pionowych grup linii rytych, tak charakterystyczna dla zdobnictwa w typie Sietesz, spotykana jest w warstwie pleszowskiej osady obronnej w Trzcinicy. Ten rodzaj ornamentu nie występuje jednak na wzorcowym dla grupy pleszowskiej stanowisku w Krakowie-Pleszowie IV/20 (Ryc. 18; 19). W materiale z Sieteszy, Trzcinicy i Pleszowa widoczna jest także tendencja do formowania kulistych brzuśców naczyń, bez wyodrębnionego dna (Gancarski 1994, s. 80, ryc. 2:2; Madej 1998b, tab. V:2).

Pomimo wyraźnych nawiązań do inwentarzy grupy pleszowskiej, istnieją pomiędzy nimi a materiałem typu Sietesz wyraźne różnice. Technologia klasycznej ceramiki grupy pleszowskiej (patrz rozdział o grupie pleszowskiej, s. 50) jest silnie zestandaryzowana. Opiera się na stosowaniu w domieszce schudzającej tłucznia granitowego ze współwystępującą miką. Od tej zasady jedynym odstępstwem jest dodawanie piasku do masy ceramicznej, z której wykonane były pleszowskie misy pokryte *Besenstrichmuster*, jak dotąd stwierdzone jedynie na stanowiskach w okolicach Krakowa (Madej 1998b).

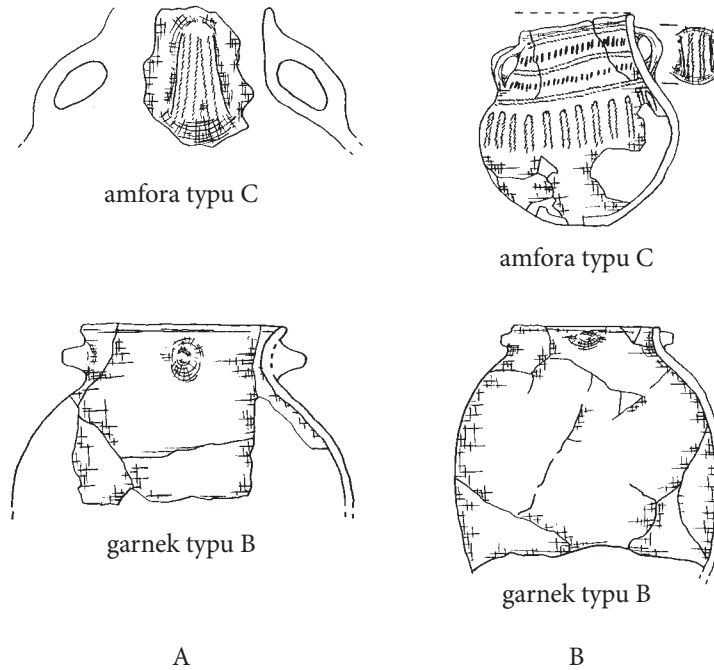
W przypadku ceramiki typu Sietesz domieszka schudzająca jest zróżnicowana, a kompozycje tego podstawowego składnika technologicznego masy ceramicznej tworzone są przez kombinację białego oraz różowego tłucznia granitowego z szamotem i wapieniem, a niekiedy również z tłuczniem z czarnego rogowca menilitowego. Te rodzaje mieszanki schudzającej nigdy nie wystąpiły w kontekście ceramiki zespołów grupy pleszowskiej.

Analizując strukturę gliny stwierdziliśmy, że w przypadku zespołów typu Sietesz, oprócz materiału ze strukturą zwartą, mamy pokaźną grupę naczyń o strukturze luźniej masy ceramicznej określanej jako gruzelkowata. W przypadku technologii naczyń w typie pleszowskim nie ma odstępstw od standardu. Każde naczynie wiązane przez nas z tą grupą ma zwartą strukturę masy ceramicznej.

Typologicznie zespół typu Sietesz różni się od klasycznych inwentarzy pleszowskich także tym, że w tych ostatnich nie zarejestrowano tak smukłych form kubków (Tab. III:1). Kubki pleszowskie są przysadziste i szerokootworowe (Madej 1998b). W zespołach typu Sietesz zróżnicowanie form wchodzących w skład zestawu naczyń jest o wiele większe niż w typowym materiale pleszowskim. Najbardziej charakterystycznym elementem zdobniczym stosowanym zarówno w zespołach typu Sietesz, jak i klasycznych inwentarzach grupy pleszowskiej jest dywanowy ornament sznurowy. W materiałach ceramicznych ze stanowiska w Sieteszy zdobnictwo sznurowe wykonane jest sznurem prawoskrętnym, a we wszystkich zespołach pleszowskich lewoskrętnym. W materiałach pleszowskich występują tylko sporadycznie naczynia o brzuścach z wiązkami pionowych odcisków sznurowych, tworzącymi swoiste „frędzle” (Madej 1998b). Na większości stanowisk pleszowskich tego rodzaju ornamentyka nie została stwierdzona. Wyjątkiem jest obronna osada grupy pleszowskiej w Trzcinicy, gdzie jak się wydaje, frekwencja tego typu wątków zdobniczych jest wysoka (Gancarski 1994).

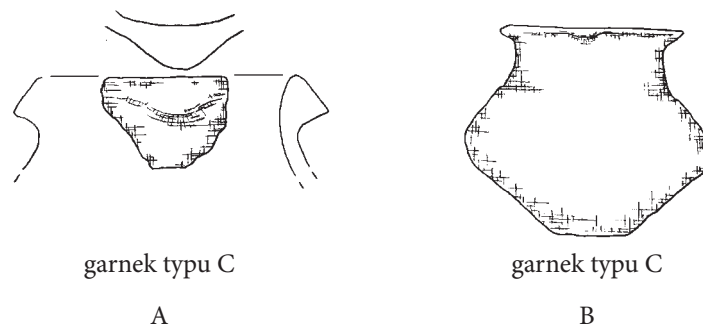
Do jednej z najczęściej stosowanych w grupie pleszowskiej reguł zdobniczych należy oddzielanie listwami plastycznymi strefy z dywanowym ornamentem sznurowym od niezdobionych brzuśców. Tego typu zabieg nie występuje w zespołach typu Sietesz. Nie ma w nich również plastycznych żeberk i wąsów, nieodłącznie związanych z klasycznym materiałem

ceramiki pleszowskiej. Widoczne są także w zespołach typu Sietesz związki z innymi grupami kultury mierzanowickiej. Przejawiają się one w występowaniu garnków ze stożkowatymi guzami typu B, które znamy z wielu stanowisk kultury mierzanowickiej na Wyżynie Małopolskiej, na przykład z Iwanowic (Kadrow, Machnik 1997, s. 63, ryc. 22:17), jak również amfor typu C i garnków typu B.

Ryc. 20. Zestawienie form naczyń charakterystycznych dla typu Sietesz. A – Sietesz, pow. Przeworsk; B – Iwanowice, pow. Kraków (Iwanowice wg Kadrow, Machnik 1997)

Fig. 20. Comparison of the shapes of vessels characteristic for the Sietesz type. A – Sietesz, Przeworsk district; B – Iwanowice, Kraków district (Iwanowice after Kadrow & Machnik 1997)

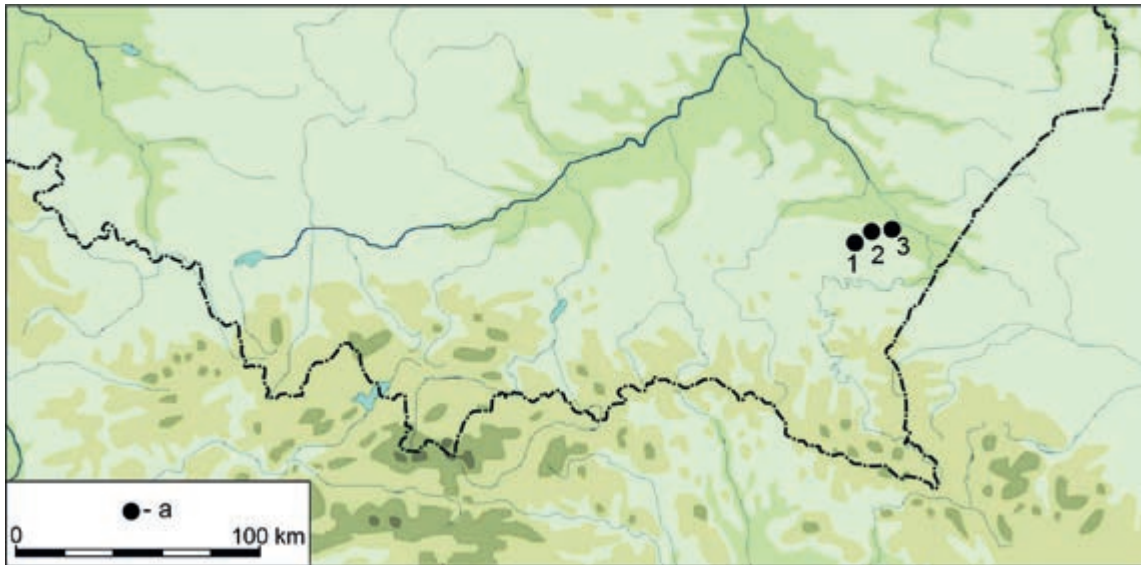
Ryc. 21. Zestawienie form naczyń charakterystycznych dla typu Sietesz. A – Sietesz, pow. Przeworsk; B – Złota, pow. Pińczów (wg Kadrow, Machnik 1997)

Fig. 21. Comparison of the shapes of vessels characteristic for the Sietesz type. A – Sietesz, Przeworsk district; B – Złota, Pińczów district (after Kadrow & Machnik 1997)

Próba datowania zespołów typu Sietesz jedynie na podstawie porównań stylistyczno-typologicznych z innymi, lepiej poznanymi jednostkami taksonomicznymi zaliczanymi do kultury mierzanowickiej jest trudna, ponieważ w analizowanym zespole identyfikujemy elementy zaliczane dotychczas do fazy wczesnomierzanowickiej, klasycznomierzanowickiej, jak i późnej (Madej 2001).

Biorąc pod uwagę wyniki dokonanej wyżej porównania ceramiki zaliczanej do typu Sietesz możemy stwierdzić, że charakterystyczne dla niego rodzaje naczyń mają dobre analogie w datowanych na fazę wczesną (kubki typu B, amfory typu C) i klasyczną kultury mierzanowickiej (garnki guzowe typu B) stanowiskach z Wyżyny Małopolskiej. Podobieństwa do tych wczesnych zespołów kultury mierzanowickiej widzimy również w niektórych wątkach zdobniczych naczyń, mających ściśle odpowiedniki w ornamentyce ceramiki wczesnomierzanowickiej. Chodzi tu zwłaszcza o motywy występujące na uchach naczyń w postaci podwójnych pasm strefowego zdobnictwa sznurowego (Tab. V:1). Z drugiej strony, jak wykazała analiza porównawcza, w zespołach typu Sietesz występuje szereg nawiązań do inwentarzy ceramicznych grupy pleszowskiej, która jest jedną z grup kultury mierzanowickiej rozwijających się w fazie późniejszej (Madej 1998b). Istotne jest też współwystępowanie cech fazy wczesnomierzanowickiej (zdobnictwo strefowymi odciskami sznura na uchach naczyń) oraz cech uważanych dotychczas za późnomierzanowickie (dywanowa ornamentyka sznurowa występująca na szyjkach naczyń), zaobserwowanych na jednej formie naczynia (Tab. V:1).

Wydaje się, że decydująca o datowaniu zespołów w typie Sietesz na starszy okres rozwoju kultury mierzanowickiej jest obecność w zespołach, oprócz kubków typu B i amfor typu C, niezdobionej ceramiki guzowej w postaci garnków typu B, według klasyfikacji typologicznej S. Kadrowa i J. Machnika. Wyprzedzając dalszy przebieg analizy, musimy przywołać argument chronologiczny mówiący, że sznurowe zdobnictwo ceramiki ze starszych faz rozwoju kultury mierzanowickiej w dorzeczu Sanu wykonane jest sznurem prawoskrętnym, dominującym również w zdobnictwie ceramiki zespołów typu Sietesz. Inną przesłanką świadczącą o wczesnomierzanowickiej chronologii zespołów typu Sietesz jest technologia ceramiki oparta na stosowaniu złożonych kompozycji domieszki schudzającej, w skład której wchodzi, oprócz tłuczni granitowego o dużej granulacji, czarny rogowiec menilitowy oraz szamot i wapień. Jest to skład domieszki schudzającej, który nigdy nie został stwierdzony w kontekście inwentarzy z późniejszej fazy kultury mierzanowickiej (Madej 1998a). Przesłanką zachęcającą nas do poważnego rozważenia starszej pozycji chronologicznej inwentarzy typu Sietesz jest obecność krzemieniarskiego elementu „staromierzanowickiego”, odkrytego w kontekście ceramiki z dywanowym ornamentem sznurowym w jamie numer 3, w postaci wiórowca ze stromym retuszem tylcowym i wyświeceniem (Valde-Nowak 1999, s. 63, ryc. 1:d). Jednak najbardziej wymownym argumentem, przemawiającym za starszą pozycją chronologiczną zespołów typu Sietesz jest data C^{14} uzyskana z próbki węgla pobranego ze spągu jamy numer 3 na stanowisku 5 w Sieteszy – Rome 1111 BP-3720 \pm 70 (2200–1970 cal BC) (Calderoni, Madej, Valde-Nowak 2000). To oznaczenie radiowęglowe wskazuje na datowanie inwentarza z Sieteszy na fazę wczesną kultury mierzanowickiej. Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki chronologiczne możemy postawić tezę, że tego typu materiały odnoszą się do wczesnej lub klasycznej fazy tej kultury. W ostatnim czasie została ona wsparta odkryciami dokonanymi na stanowisku 158 w Jarosławiu, gdzie stwierdzono kolejny inwentarz, który możemy zaliczyć do typu Sietesz. Z punktu widzenia analizy chronologicznej istotą inwentarza odkrytego w Jarosławiu jest występowanie naczyń zdobionych dywanowym ornamentem sznurowym w kontekście materiałów wczesnomierzanowickich. Datowanie

Ryc. 22. Stanowiska typu Sietesz w karpackiej części dorzecza Wisły (a). 1. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5; 2. Maćkówka, pow. Przeworsk, stan. 8; 3. Jarosław, pow. loco, stan. 158

Fig. 22. Sietesz-type sites in the Carpathian part of the Vistula Basin (a). 1. Przeworsk district, site 5; 2. Maćkówka, Przeworsk district, site 8; 3. Jarosław, loco district, site 158

tych zespołów na fazę wczesną kultury mierzanowickiej potwierdza data uzyskana dla próbki węgla drzewnego z jamy numer 290 w Jarosławiu, stanowisko 158, łączonej przez nas z typem Sietesz, Poz-31704 BP-3755 ± 35 (2287–2039 cal BC) (Rybicka 2013). Data ta jest zbieżna z oznaczeniem radiowęglowym dla materiałów z jamy numer 3 na stanowisku 5 w Sieteszy.

Posiadamy jeszcze jedną przesłankę, która uprawdopodobnia tezę o wczesnym datowaniu zespołów typu Sietesz. W miejscowości Maćkówka, pow. Przeworsk, w kontekście kubka kultury mierzanowickiej, który możemy wiązać z fazą wczesną, odkryty został kubek z dywanowym ornamentem sznurowym o prawoskrętnym splocie (Tab. XXXIX:5).

Przy obecnym stanie badań, znamy tylko dwa stanowiska omawianego typu (Sietesz, pow. Przeworsk, stanowisko 5 i Jarosław, pow. loco, stanowisko 158), z których pochodzą stosunkowo liczne znaleziska oraz stanowisko 8 z Maćkówki, pow. Przeworsk, z którego znamy jedno naczynie odpowiadające typowi Sietesz. Wszystkie stanowiska znajdują się w obrębie wschodniej części Subkarpackiego Płata Lessów, leżącego w dorzeczu Sanu.

Grupa pleszowska

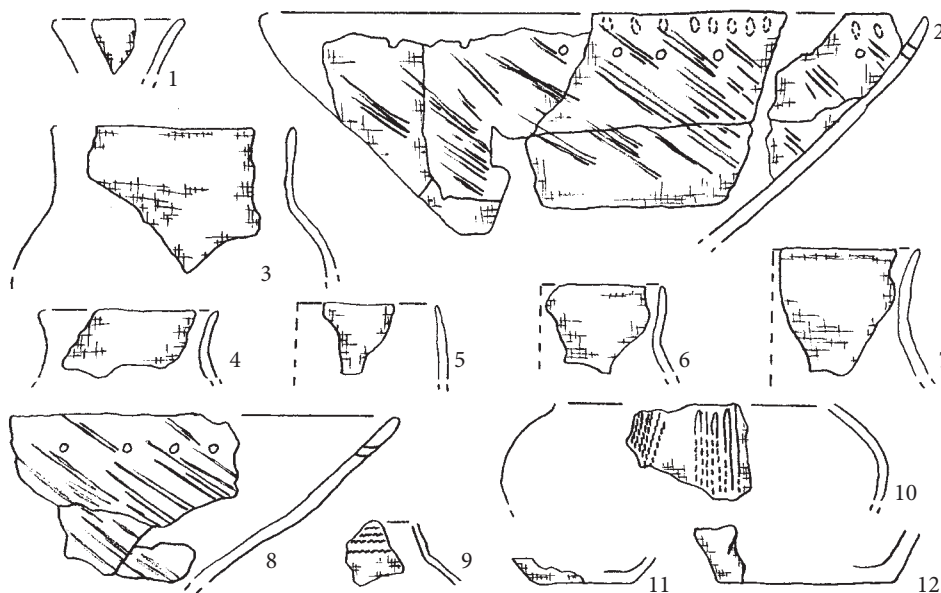
Grupa pleszowska jest jedną z najwcześniej wyodrębnionych części składowych kompleksu episznurowego i już w momencie jej wydzielenia została przeciwstawiona innym grupom kultury mierzanowickiej, znanym z terenów Wyżyny Małopolskiej (Machnik 1967). W literaturze podnoszono, że grupa pleszowska jest silnie związana z Karpatami (Machnik 1967; Madej 1998a). Paradoksem jest natomiast fakt, że eponimiczny i zarazem najliczniejszy zespół tej grupy, znajduje się poza Karpatami, na lewobrzeżnej terasie Wisły w Krakowie-Pleszowie, na stanowisku IV/20 (Madej 1998; 1999a). Trudności w wykazaniu homogeniczności zespołów zabytków intuicyjnie zaliczanych do grupy pleszowskiej wynikały z faktu, że materiały te znane były tylko z warstw kulturowych, a nie zespołów zwartych.

Zestaw naczyń związanych z pleszowskim epizodem osadniczym na stanowisku w Pleszowie IV/20, składa się z trzech grup. Pierwszą z nich stanowią naczynia, na podstawie których wydzielono grupę pleszowską kultury mierzanowickiej (Machnik 1967). W skład grupy I wchodzi naczynia zdobione dywanowym ornamentem sznurowym, wykonanym lewoskrętnym sznurem, a zestaw form ogranicza się tylko do amfor i kubków (Madej 1998b, s. 29). Dywanowa ornamentyka sznurowa współwystępuje z ornamentyką plastyczną w postaci listew, wąsów i żeberk oraz motywów stempelkowych, zlokalizowanych pod dywanowym zdobieniem szyjek. Końce niektórych żeberk zakończone są płaskimi guzkami (Madej 1998b, tab. II/1, VIII/1). Kubki z opisywanego inwentarza charakteryzują się tym, że największa wydętość brzuśca jest większa niż średnica wylewu (Madej 1998b). Drugą grupę naczyń inwentarza pleszowskiego stanowią esowate garnki pozbawione zdobień, ze sporadycznie występującymi dziurkami w brzuścach naczyń oraz małymi guzkami. Trzecią grupę naczyń inwentarza z Krakowa-Pleszowa IV/20 tworzą misy stożkowate z przewierconymi otworami pod krawędzią wylewu, pokryte *Besenstrichmuster* (Madej 1991; 1998a; 1998b).

Analiza technologii ceramiki wykazała, że zarówno typy masy ceramicznej, jak i użyte jako domieszka schudzająca rozdrobnione skały granitowe są identyczne w tych trzech rodzajach naczyń, a surowiec użyty do ich wytworzenia pochodzi z Karpat Wewnętrznych (Madej 1998b, s. 179, przyp. 1).

W tych trzech typach naczyń składających się na inwentarz ceramiczny grupy pleszowskiej podobne były sposoby wykończenia powierzchni naczyń (gładzenie, zatarte rysy po miotełce, bruzdy po stosowaniu twardego gładzika). Identyczny był ciężar właściwy ceramiki. Wszystko to pozwoliło zdefiniować pierwszą przesłankę wskazującą na homogeniczność tego materiału i wykazać, że jedną z najważniejszych cech wyrobów ceramicznych grupy pleszowskiej jest ich technologiczna standaryzacja na wysokim poziomie wytwórczości, ogarniająca wszystkie rodzaje naczyń (Kaźmierczak 1991; Madej 1991). Druga przesłanka jednorodności wynika z obrazu stratygrafii horyzontalnej stanowiska. Stwierdzono współwystępowanie wszystkich trzech grup naczyń tylko w jednej części stanowiska w Pleszowie. Znajdowała się na zachód od rowu przebiegającego przez stanowisko, oznaczonego jako obiekt numer 24 (Madej 1998b).

Oprócz warstwy kulturowej nasyconej zabytkami grupy pleszowskiej, na stanowisku w Pleszowie odkryto również jamę zasobową oznaczoną numerem 30, w której stwierdzono współwystępowanie ze sobą garnków typu II i mis pokrytych *Besenstrichmuster*, czyli naczyń typu III.

Ryc. 23. Kraków-Pleszów 17, ob. 800 (wg Madej 1998b). Współwystępowanie w jednej jamie zasobowej trzech grup naczyń ceramicznych grupy pleszowskiej: zdobionych naczyń grupy I (9–10), garnków grupy II (1, 3–7) i bębnowatych mis pokrytych *Besenstrichmuster* (8)

Fig. 23. Kraków-Pleszów 17, object 800 (after Madej 1998b). Co-occurrence of three different types of Pleszów Group ceramics in the same resources pit: Group I decorated vessels (9 & 10), Group II pots (1, 3–7), and drum-shaped *Besenstrichmuster* dishes (8)

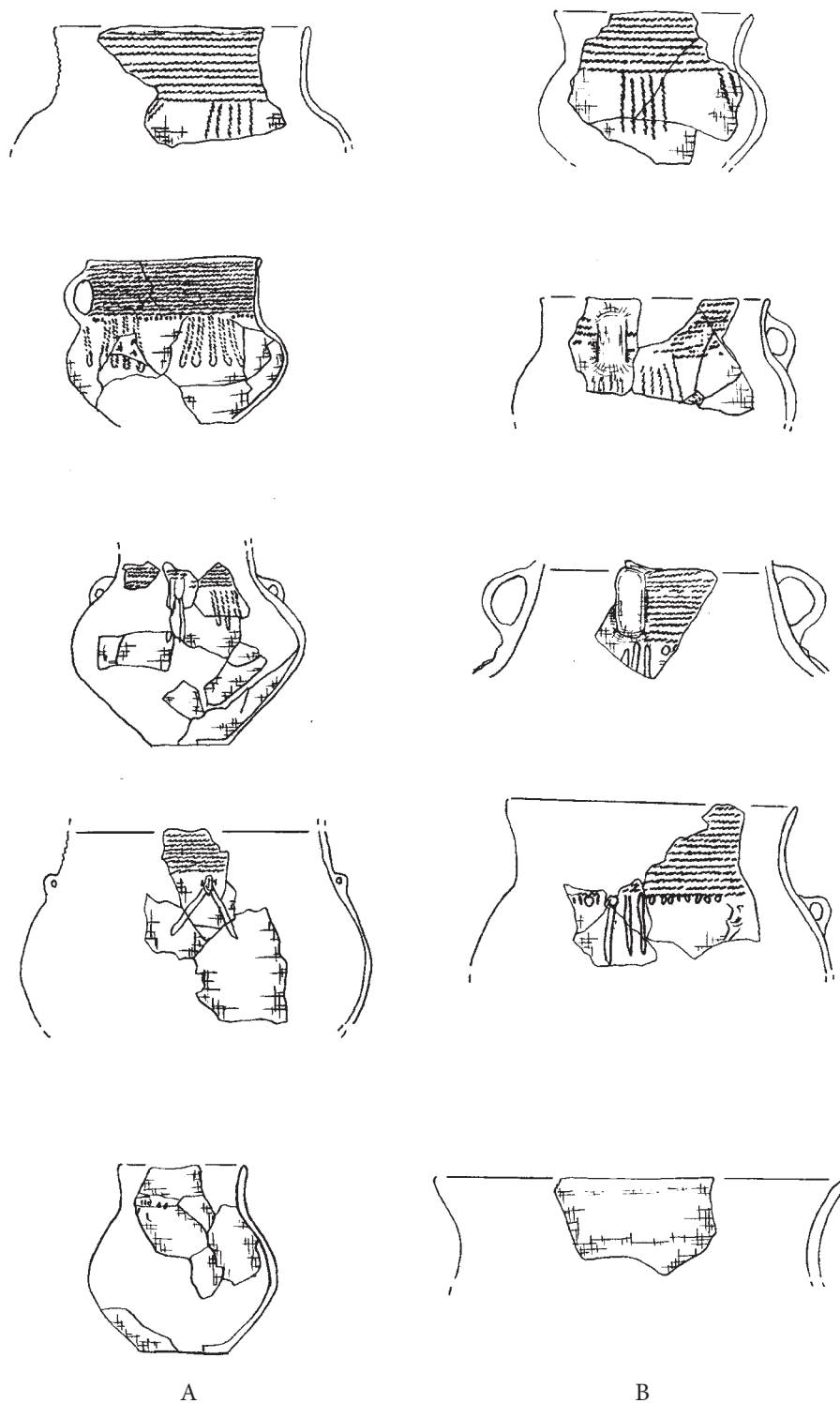
Elementem przesądającym o udowodnieniu przynależności inwentarza składającego się z tych trzech typów naczyń do grupy pleszowskiej było odkrycie na innym stanowisku terasy wiślanej, oznaczonym jako Pleszów 17, jamy numer 800, w której wszystkie te trzy typy naczyń zostały zarejestrowane wspólnie. Jama ta znajdowała się około 120 m na zachód od rowów na stanowisku Pleszów IV/20 (Ryc. 23).

Opisany powyżej zbiór ceramiki z Krakowa-Pleszowa, stanowisko IV/20, jest jedynym jak dotychczas inwentarzem, który został poddany analizie mającej wykazać jego związek z opisywaną grupą. Jak na razie tylko te trzy wskazane typy naczyń można z dużą dozą pewności utożsamiać z grupą pleszowską. Zestaw naczyń ze stanowiska w Pleszowie IV/20 stanowi wzorcowy zespół, który umożliwi identyfikowanie zabytków grupy pleszowskiej znalezionych w warstwach kulturowych stanowisk karpaccich.

Najbardziej charakterystyczną grupą naczyń w inwentarzu pleszowskim są kubki, amfory i naczynia miniaturowe, opisane przez autorów jako grupa I ceramiki w trakcie dowodzenia homogeniczności zespołu ze stanowiska w Krakowie-Pleszowie IV/20. Formy te zdobione są dywanowym ornamentem sznurowym, uzupełnionym listwami, żeberkami, nacięciami i stempelkami. Jednym z najbardziej typowych naczyń grupy pleszowskiej są jednoucha naczynia określane mianem kubków. Ich istotną cechą są proporcje. Największa wydętość brzuśców jest większa od średnicy wylewu. Naczynia te są przysadziste, ponieważ największa średnica brzuśca jest większa od wysokości naczynia. Przez J. Machnika i S. Kadrowa kubki te zostały zaliczone do typu I kubków kultury mierzanowickiej (Kadrow, Machnik 1997, s. 125).

Szyjki kubków pleszowskich, tak jak i wszystkich innych typów naczyń z grupy I, pokrywa dywanowy ornament sznurowy. Brzuśce tych form zdobione są natomiast na dwa sposoby. Pierwszy polega na pokrywaniu brzuśców pionowymi grupami odcisków sznurowych (frędzle), a drugi na wykorzystywaniu w zdobnictwie pionowych, plastycznych żeber lub wąsów. Kubki tego typu zostały odkryte na stanowiskach w Trzcinicy, pow. Jasło, stanowisko 1 (Tab. XX:1, 7) (Gancarski 1994) oraz w Tarnowcu, pow. Tarnów, stanowisko 1 (Tab. XVIII:6; Szpunar, Okoński 2001). Naczynia odkryte w karpackim dorzeczu Wisły nie różnią się typologicznie, jak też pod względem zdobnictwa od form odkrytych w samym Pleszowie.

Drugim typem naczyń grupy I są amfory. Problematyczne jest ich scharakteryzowanie spowodowane dużą fragmentarycznością materiału porównawczego. Można przyjąć, że pleszowscy garncarze wykonywali dwa typy amfor. Pierwszy z nich posiada smukłe proporcje, które osiągnęto poprzez kształtowanie naczyń w taki sposób, aby wysokość naczynia była większa od największej wydętości brzuśca. Ucha takich amfor znajdowały się u podstawy szyjki lub na samej szyjce naczynia. Według schematu typologicznego J. Machnika i S. Kadrowa naczynia te zostały zaliczone do typu H amfor mierzanowickich. Jedna z takich amfor została odkryta na stanowisku w Pleszowie (Ryc. 24). Drugim, częściej spotykanym w inwentarzu pleszowskim typem amfor są naczynia zaliczone przez wspomnianych badaczy do typu I amfor mierzanowickich. Charakteryzują się szeroką szyjką i umieszczeniem największego załomu brzuśca poniżej połowy wysokości naczynia. Nie zachowały się w dostępnym nam materiale grupy pleszowskiej części przydenne tych naczyń. Szyjki amfor pleszowskich pokrywa ornamentyka sznurowa w wariacie dywanowym lub, jak w przypadku amfory z warstwy pleszowskiej grodziska w Trzcinicy, ornamentyka ryta (Tab. XX:2). Sznurowa ornamentyka szyjek oddzielana jest od brzuśców listwami plastycznymi lub rzędami stempeków. Pionowe zdobnictwo brzuśców naczyń sprowadza się do występowania plastycznych żeber lub grup odcisków sznurowych. Na stanowisku w Trzcinicy spotykane jest zdobnictwo w postaci zgrupowanych linii rytych.

Ryc. 24. Porównanie typów ceramiki grupy pleszowskiej. A – z eponimicznego stanowiska w Krakowie-Pleszowie IV/20; B – ze stanowisk w karpackiej części dorzecza Wisły (wg Gancarski 1994; Kienlin i in. 2010; Szpunar, Okoński 2001; Madej 1998a)

Fig. 24. Comparison of types of the Pleszów Group pottery. A – from site IV/20 at Kraków-Pleszów; B – from sites in the Carpathian part of the Vistula Basin (after Gancarski 1994; Kienlin et al. 2010; Szpunar, Okoński 2001; Madej 1998a)

W inwentarzach grupy pleszowskiej pochodzących z karpackiego dorzecza Wisły nie znaleziono do tej pory naczyń miniaturowych. Formy te zwykle miały do 5 cm wysokości i były charakterystyczne dla zespołu ceramicznego z eponimicznego stanowiska grupy pleszowskiej w Pleszowie IV/20. W Karpatach nie odkryto dotychczas specyficznych wariantów plastycznych żeberk zakończonych elipsowatym, płaskim guzkiem, tak charakterystycznych dla materiałów z Krakowa-Pleszowa (Ryc. 24).

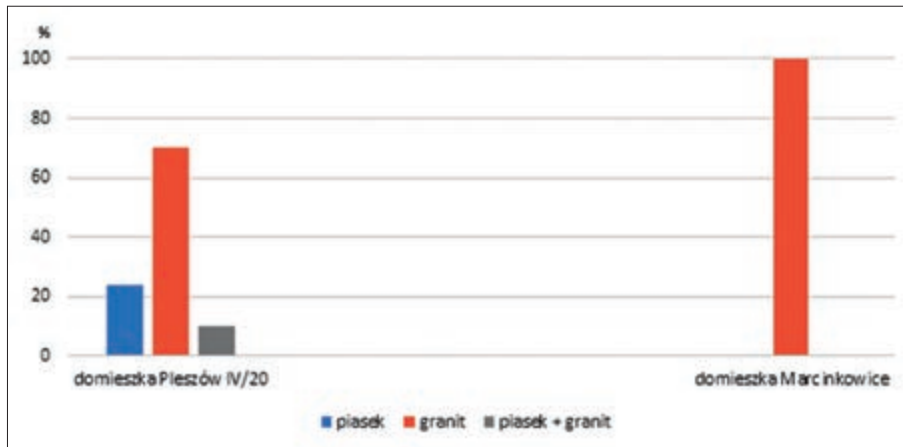
Bardzo licznie w zespole z Pleszowa IV/20 reprezentowane są esowate garnki zaliczone do grupy II. Cechą charakterystyczną tych naczyń jest to, że największa średnica wydętości brzuśca równa jest wysokości naczynia. Identyczne formy znane są również ze stanowisk strefy karpackiej. Odnosząc się do przytoczonej klasyfikacji typologicznej naczyń kultury mierzanowickiej można je zaliczyć do garnków typu C lub D.

Na stanowisku w Pleszowie IV/20 z omówionymi powyżej grupami ceramiki powiązano duże, stożkowate misy z rzędem dziurek pod krawędzią i pokryte *Besenstrichmuster*. Stosunek średnicy wylewu do średnicy dna wynosi 1:5. Pierwotnie używano dla nich potocznej nazwy „bębny”, a przez autorów zostały włączone do grupy III ceramiki pleszowskiej. Przez J. Machnika i S. Kadrowa zaliczone zostały do typu G mis kultury mierzanowickiej. Ze znanych autorom stanowisk klasycznej grupy pleszowskiej z karpackiego dorzecza Wisły nie mamy informacji o zarejestrowaniu tego rodzaju naczyń.

Do najbardziej charakterystycznych cech ceramicznego inwentarza grupy pleszowskiej zaliczyć można technologię (Kaźmierczak 1991; Madej 1998a; Gancarski 1999b), którą wyróżnia daleko idące ujednoczenie. Standaryzacja technologii wyrobów ceramicznych grupy pleszowskiej polegała na tym, że wszystkie typy naczyń zaliczane do inwentarza tej grupy były wykonane z masy ceramicznej schudzanej drobnym tłuczniem granitowym, pochodzącym w większości wypadków najprawdopodobniej z Karpat Wewnętrznych. Obserwowana w karpackim dorzeczu Wisły jednolitość domieszki schudzających, na stanowisku w Pleszowie uległa jednak modyfikacji, ponieważ do tworzenia masy ceramicznej używano tu również piasku. Piasek w przypadku naczyń z tego stanowiska stanowi 100% domieszki schudzającej w misach grupy III pokrytych *Besenstrichmuster* i około 30% w naczyniach grupy I i II (Madej 1998b). Jednak do produkcji zdobionych dywanowymi wątkami sznurowymi naczyń grupy I używany był wyłącznie tłuczeń granitowy, wytwarzany najprawdopodobniej z otoczków podejmowanych z koryta Dunajca lub Popradu, jako jedynych rzek wyprowadzających materiał skalny z Tatr (Madej 1998b). Tatrzański surowiec granitowy, służący do schudzania gliny, oprócz właściwych topników przydatnych w procesie wypału ceramiki (Kaźmierczak 1991), posiada duże ilości miki, widocznej na powierzchni naczyń po wypale.

Innym parametrem wyróżniającym ceramikę grupy pleszowskiej spośród wyrobów innych kultur jest jej duży ciężar właściwy, warunkowany wyborem konkretnych odmian gliny i domieszki schudzającej, sezonowaniem surowca ceramicznego, długotrwałym wyrabianiem masy ceramicznej (Kaźmierczak 1991). Dla ceramicznego inwentarza tej grupy charakterystyczne jest także opracowanie powierzchni naczyń. Gładzono je twardym gładzikiem. Powodowało to zagęszczenie zewnętrznej powierzchni naczyń, a pozostałością po używaniu tego narzędzia gancarskiego są bruzdy z wyraźnymi, oddzielającymi je graniami. Oprócz walorów estetycznych, gładzenie powodowało uszczelnienie ścianek naczyń. Jest to jedna z najbardziej charakterystycznych cech ceramiki grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej.

Grupa pleszowska została wydzielona na podstawie zbiorów zabytków uzyskanych z warstw kulturowych w Pleszowie i Marcinkowicach (Machnik 1967). Spowodowało to, że pomimo wyraźnych podobieństw zespołów z tych stanowisk, istniały wątpliwości odnośnie

Ryc. 25. Procentowy udział rodzajów domieszki schudzającej w ceramice grupy I i II ze stanowiska w Krakowie-Pleszowie IV/20 oraz ze stanowiska Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, stan. 1, Grodzisko

Fig. 25. Percentage of different types of leaning additive in Group I and Group II ceramics from site IV/20 at Kraków-Pleszów; and site 1, Grodzisko-Hillfort, at Marcinkowice, Nowy Sącz district

homogeniczności materiałów tej grupy. Częściowo udało się je rozwiązać po analizie rozkładu zabytków ceramicznych z warstwy kulturowej w Pleszowie IV/20. Jak już była mowa, analiza oparta na badaniu występowania zabytków należących do trzech grup ceramiki pleszowskiej w warstwie kulturowej stanowiska wykazała, że zalegały w tej samej części stanowiska. Co więcej, strefa ta przylegała do rowu przechodzącego przez całe stanowisko, oznaczonego jako obiekt numer 24. Obiekt ten został odsłonięty na długości ponad 60 m, a jego głębokość sięgała 2,5 m. Rów przecinał terasę wiślaną, na której zlokalizowane było stanowisko w Pleszowie IV/20. Analiza rozrzutu w warstwie kulturowej ceramiki grupy pleszowskiej pozwoliła postawić tezę, że rów ten miał charakter obronny i związany był z osadą grupy pleszowskiej.

Teza ta koresponduje z naszą wiedzą o charakterze osiedli grupy pleszowskiej. W grupie tej występują osady obronne, lokalizowane głównie w miejscach o wybitnych walorach strategicznych, chociaż tylko na grodzisku w Trzcinicy zostało potwierdzone istnienie umocnień otaczających gród. Osada ta zajmowała przestrzeń około 50–60 a. Wał ją otaczający miał około 1,8–2,5 m szerokości i uchwycono go do wysokości 110 cm. Ściany wału tworzyły poziomo ułożone, drewniane belki układane między pionowo wkopanymi w calec słupami (do 90 cm), w odległości 1,6–2,1 m od siebie. Konstrukcja ta wypełniona była ziemią i w tak skonstruowanym wale tkwiła palisada, pochylona nawet pod kątem 70° do wnętrza osady. Odległość między słupami palisady wynosiła około 10–50 cm, a ich średnica wahała się od 20 do 30 cm. Spąg wału wyłożono opalonymi w ogniu belkami (Gancarski 2009, s. 17). Od strony zachodniej, czyli od zaplecza cypla na jakim znajdował się pleszowski gród w Trzcinicy, obiekt był najłatwiej dostępny. W zlokalizowanym tu wale stwierdzono pozostałości przejścia umocnionej palisadą o charakterze bramy (Gancarski 2009).

Warstwa kulturowa związana z grupą pleszowską została odkryta jedynie od strony południowej osady, na obszarze około 10 a, co koresponduje z wielkością obszaru, na którym zlokalizowano materiał ceramiczny tej grupy w Krakowie-Pleszowie IV/20, gdzie obszar ten miał również powierzchnię 10–11 a (Madej 1998b). Warstwa odniesiona do osadnictwa

ludności grupy pleszowskiej w Trzcinicy sięgała 30–40 m od wału (w Pleszowie około 20 m od rowu obronnego), a jej grubość miała miąższość 50–70 cm (Gancarski 2009).

Jeszcze pod koniec lat 90. XX wieku wydawało się, że warstwy kulturowe to jedyny rodzaj złoży, w jakim występują materiały grupy pleszowskiej w strefie karpackiej (Madej 1998a), pomimo tego że w samym Pleszowie i sąsiedniej miejscowości o nazwie Mogiła odkryte zostały jamy zasobowe (obiekty 30 i 800), w których znajdowały się współwystępujące ze sobą zabytki ceramiczne wyróżnionych w Krakowie-Pleszowie wszystkich grup naczyń (Madej 1998b). W ostatnich latach zostały jednak odkryte również w Karpatach jamy zasobowe z materiałami grupy pleszowskiej, które zawierały ceramikę (Valde-Nowak 2010; Kienlin i in. 2010).

Strefa karpacka dostarczyła stosunkowo licznych świadectw kolonizacji pleszowskiej, a jej specyfikę ukazano poprzez porównanie do zespołu grupy pleszowskiej z Krakowa-Pleszowa IV/20, jako jedynego zespołu tej grupy, którego homogeniczność została udowodniona. Najbardziej reprezentatywne materiały grupy pleszowskiej z Karpat polskich pochodzą z niżej wymienionych stanowisk:

Chełm, pow. Bochnia, stanowisko 1

Naczynie odkryte przez M. Cabalską na dominującej w tej części doliny Raby wypukłej formie terenowej o walorach obronnych.

Cechy inwentarza mające odpowiedniki w materiale z Pleszowa IV/20 to:

- standardowa technologia ceramiki,
- obecność dywanowej ornamentyki sznurowej i wąsów pod uszkami,
- podkreślenie ornamentu sznurowego rzędem odcisków stempelka.

Cechy niewystępujące w Pleszowie IV/20:

- wielkość naczynia przekraczająca znacznie rozmiary naczyń znanych z Pleszowa (Kardow, Machnik 1997, s. 124, ryc. 49:4).

Janowice, pow. Tarnów, stanowisko 17

Na wielokulturowym stanowisku 17, położonym na kulminacji garbu pogórskiego, w niewielkiej jamie odkryto jednorodny inwentarz ceramiczny.

Cechy inwentarza mające odpowiedniki w materiale z Pleszowa IV/20:

- amfora z małymi uszkami, sznurowym, dywanowym zdobieniem szyjki, z linią guzków i nacięć oddzielających zdobioną ornamentem sznurowym szyjkę od brzuśca; zdobienie plastyczne w postaci pionowych żeberk i wąsów pod uchami (Tab. VII:1),
- obecność charakterystycznych garnków esowatych typu II (Tab. VII:7).

Łęzkowice, pow. Wieliczka, stanowisko 1

Fragment naczynia pochodzący z badań księdza Motyki.

Cechy inwentarza mające odpowiedniki w materiale z Pleszowa IV/20:

- amfora z dywanowym ornamentem sznurowym, z niezdobionym uchem i strefą odcisków stempelkowych poniżej zdobionej dywanowym ornamentem sznurowym szyjki (Tab. IX:10).

Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, „Grodziskowa Góra”

Stanowisko to było od lat 20. XX wieku w obszarze zainteresowań badaczy związanych z ośrodkiem krakowskim. Ujawniono tu po raz pierwszy w Karpatach materiały kultury mierzanowickiej. Grodzisko zlokalizowane jest na dominującym w dolinie Dunajca wzniesieniu o walorach obronnych. Materiał pochodzący z badań wykopaliskowych został odkryty w warstwie kulturowej.

Cechy inwentarza mające odpowiedniki w materiale z Pleszowa IV/20:

- standaryzacja technologiczna ceramiki,
- obecność dywanowego ornamentu sznurowego (Tab. X:1),
- obecność plastycznych listew i żeberek (Tab. XII:2).

Cechy niewystępujące w Pleszowie IV/20:

- obecność amfor ze stożkowatymi szyjkami i dużymi, szerokimi uchami (Tab. X:1),
- silne zagładzanie części ornamentyki sznurowej (Tab. XVI:4),
- współwystępowanie z materiałami kultury Otomani-Füzesabony.

Mucharz, pow. Wadowice, stanowisko 12

W trakcie badań wielokulturowego stanowiska odkryto na terasie lewego brzegu Skawy jamę z nielicznym materiałem ceramicznym, który bezsprzecznie możemy wiązać z grupą pleszowską kultury mierzanowickiej.

Cechy inwentarza mające odpowiedniki w materiale z Pleszowa IV/20:

- obecność naczyń zdobionych dywanowym ornamentem sznurowym oraz żeberkami (Tab. XVII:11, 12).

Tarnowiec, pow. Tarnów, stanowisko 1

W jamie zasobowej numer 1 odkryto inwentarz kultury mierzanowickiej.

Cechy inwentarza mające odpowiedniki w materiale z Pleszowa IV/20:

- obecność kubków typu B z szyjką pokrytą dywanowym ornamentem sznurowym. Zdobnictwo plastyczne stanowią wąsy podkreślające ucha (Tab. XVIII:6).

Cechy niewystępujące na stanowisku w Pleszowie IV/20:

- współwystępowanie materiałów pleszowskich z ceramiką tekstylną (Tab. XVIII:8).

Trzcinica, pow. Jasło, stanowisko 1

Stanowisko to dostarczyło największej ilości materiałów kultury mierzanowickiej w strefie karpackiej, które tylko w niewielkim zakresie zostały opublikowane. Stanowisko zajmuje naturalnie obronną formę terenu w dolinie Ropy.

Cechy inwentarza mające odpowiedniki w materiale z Pleszowa IV/20:

- występowanie dywanowego ornamentu sznurowego (Tab. XXI:1),
- obecność plastycznych listew, żeberek i wąsów (Tab. XXI:7),
- obecność zebranych w grupy pionowych linii odcisków sznurowych (Tab. XX:7),
- standaryzacja technologii ceramiki,
- obecność garnków esowatych (Tab. XIX:8).

Cechy niewystępujące w Pleszowie IV/20:

- zdobnictwo w postaci linii rytych (Tab. XX:2),
- obecność mis wanienkowatych (Tab. XIX:10),
- współwystępowanie z materiałami kultury Otomani-Füzesabony.

W przedstawionym powyżej zestawieniu stanowisk grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej nie uwzględniono materiałów, które, co prawda, nawiązują do naczyń grupy pleszowskiej, ale są kombinacją cech znanych z innych grup kultury mierzanowickiej. Przyczyną takiego ujęcia jest fakt, że inwentarze te nie spełniają definicji zespołów omawianej grupy. Zostaną one zaprezentowane poniżej, w rozdziale poświęconym późnomierzanowickim zespołom poddanych procesom hybrydyzacji. Grupa pleszowska jest jedną z najbardziej oryginalnych ugrupowań kultury mierzanowickiej. Podobieństwa do współczesnej jej grupy samborzeckiej z lessów wschodniej części Wyżyny Małopolskiej w rejonie Sandomierza zostały wykazane przed laty (Kadrow, Machnik 1997). Sprowadzają się one do występowania na terenach zajętych przez grupę samborzecką form naczyń charakterystycznych dla grupy pleszowskiej, takich jak zdobione dywanową ornamentyką sznurową amfory typu H i garnki esowate (Kadrow, Machnik 1997, s. 133). Nie ma natomiast widocznych w inwentarzu ceramicznym wpływów grupy samborzeckiej na grupę pleszowską. Ważne by podkreślić, że na terenach zajętych przez ludność pleszowską nie zostały zarejestrowane dotychczas formy naczyń ani zdobnictwo ceramiki, które możemy wiązać z grupą samborzecką.

Najwięcej podobieństw do inwentarzy ceramicznych grupy pleszowskiej stwierdzamy w przypadku zespołów typu Sietesz, co zostało opisane w poprzednim rozdziale.

Po wydzieleniu grupy pleszowskiej przez J. Machnika, badacz ten uważał, że jest ona jedną z najstarszych części kompleksu episznurowego (Machnik 1967; 1978). W wyniku późniejszych analiz zakwalifikowano ją do fazy późnej kultury mierzanowickiej (Kadrow, Machnik 1997), jednak już wówczas podnoszone były argumenty za szerszym datowaniem tej grupy (Madej 1998b, s. 196). Wsparciem poglądu o długim rozwoju tej jednostki taksonomicznej stała się liczna seria dat związanych z pleszowskim epizodem osadniczym na grodzisku w Trzcinicy (Gancarski 1999a). Daty radiowęglowe dla konstrukcji obronnych osady grupy pleszowskiej w Trzcinicy, wskazują na ich założenie pod koniec 3 tysiąclecia przed Chrystusem, czyli na początek fazy BrA1b według Reineckego, co odpowiada wczesnemu okresowi epoki brązu 3 (EBA3) według chronologii węgierskiej. Wskazywałoby to, że początek grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej możemy synchronizować z początkami *Litzenkeramik* w Kotlinie Karpackiej, zanikiem fazy protounietyckiej na zachodnim przedpolu Karpat oraz z początkami rozwoju kultury Wieselburg-Gáta i Kisapostag⁷.

Rozwój grupy pleszowskiej na badanym terenie kończy ekspansja kultury Otomani-Füzesabony, którą możemy datować dzięki badaniom J. Gancarskiego w Trzcinicy mniej więcej na drugą połowę XVII stulecia przed Chrystusem (Gancarski 1999a). Są jednak przesłanki w postaci części dat radiowęglowych wskazujące, że zamiana grupy pleszowskiej na kulturę Otomani-Füzesabony w Trzcinicy miała miejsce dopiero pod sam koniec XVII stulecia przed Chrystusem. Ekspansja tej kultury na północ korelowana jest z szeregiem gwałtownych zmian w jej obrębie (Olexa 2002). W karpackim dorzeczu Wisły kultura Otomani-Füzesabony pojawiła się jednak wcześniej, niż doszło do zmiany kulturowej na grodzisku w Trzcinicy, najprawdopodobniej już w fazie przedklasycznej. Świadczą o tym daty radiowęglowe związane z budową umocnionej osady kultury Otomani-Füzesabony w Maszkowicach, pow. Nowy Sącz (Jędrzyk, Przybyła 2019), jak również uzyskane niedawno wyniki datowania konstrukcji obronnych grodziska tej kultury w Brzezówce, pow. Jasło (Gancarski, Madej 2019).

7. Symptomatyczne jest to, że w kulturze Kisapostag z silnymi wpływami *Litzenkeramik* mamy też do czynienia z powstawaniem umocnionych osiedli wyżynnych na przedpolu Alp (Kiss 2012).

Chociaż pytanie o genezę grupy pleszowskiej ma charakter podstawowy, to temat ten w ostatnich latach nie był podnoszony w środowisku badaczy zajmujących się problematyką wczesnego brązu. Jedynym archeologiem, który zmierzył się z tym zagadnieniem jest J. Machnik, który postawił tezę o genetycznych związkach grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej z grupą morawską kultury ceramiki sznurowej (Machnik 1972). Ta rozwijająca się w eneolicie na terenie Moraw kultura ceramiki sznurowej dzieli się na trzy fazy odpowiadające zróżnicowaniu zespołów I, II i III, przy czym najmłodsza z tych faz, oznaczana jako III, posiada najbardziej lokalny charakter, przez co została nazwana grupą morawską (Kopacz, Šebela 1992, s. 69). Zajmowała ona południowo-zachodnie peryferie tej kultury, wchodząc w bliskie relacje z egzystującymi równocześnie na terenie kotliny karpackiej kulturami wczesnobrązowymi, przede wszystkim z kulturą Nagyrév, czego dowodem jest obecność w zespołach grobowych tej grupy kulturowej charakterystycznych kubków, a przede wszystkim dzbanów typu Ökörhalom (Buchvaldek 1986).

Grupa morawska kultury ceramiki sznurowej dzieli się również na trzy etapy (IIIa, IIIb, IIIc), przy czym dwa pierwsze wykazują wiele cech wspólnych (Kopacz 2012). Dla fazy IIIa (Marefy-Slišany) charakterystyczne są kubki typu Dřevohostice, przypominające klasyczne kubki grupy pleszowskiej (typ I wg Kadrow, Machnik 1997). W tej fazie, w materiałach grupy morawskiej reprezentowane jest zdobnictwo dywanowymi wątkami sznurowymi, a także zdobnictwo plastyczne w postaci żeberk. Natomiast dla fazy IIIb (Latovice–Krumvíř) charakterystyczne są zespoły z dzbanami typu Letonice, czyli nagyrewskie dzbany typu bałkańskiego wariantu B (Kopacz, Šebela 1992). Natomiast dla najmłodszej fazy grupy morawskiej (Hoštice–Heroltice–Tvarožna) charakterystyczne są zespoły grobowe z niezdobioną ceramiką i dzbanami typu Ökörhalom (Šebela 1999). W fazach IIIa i IIIb charakterystyczne jest krzemieniarstwo starszego typu, z narzędziami reprezentującymi „przemysł sznurowy” w typie noży płomienistych (Kopacz 2012, s. 30), a dla fazy IIIc wyróżnia się krzemieniarstwo młodszego typu, charakteryzujące się oprócz zmiany bazy surowcowej upadkiem przemysłu wiórowego i pojawieniem się techniki łuszczeniowej (Kopacz 2012).

Faza I kultury ceramiki sznurowej na Morawach korelowana jest z paneuropejskim horyzontem, a fazę II i początki fazy IIIa odnieść można do środkowoeuropejskiego horyzontu tej kultury. Natomiast większość fazy IIIa i IIIb możemy wiązać z rozwojem grupy krakowsko-sandomierskiej, a młodsze odcinki fazy IIIb i faza IIIc są współczesne zespołom kultury pucharów dzwonowatych (Kopacz, Šebela 1992). Warto zauważyć, że zaznacza się wiele cech wspólnych w typologii i zdobnictwie grupy morawskiej i grupy pleszowskiej, ale paradoksalnie nie w najmłodszej, a w jej starszych fazach IIIa i IIIb. Dotyczy to zwłaszcza kubków i dzbanów typu drevohosticerskiego, przywodzących na myśl kubki znane ze stanowisk pleszowskich i powszechnego stosowania plastycznych żeberk. Są to fazy wyprzedzające rozwój kultury pucharów dzwonowatych. Stąd płynie wniosek, że zarówno część form ceramicznych grupy pleszowskiej, jak i jej zdobnictwo, wywodziłoby się z ośrodków oddziałujących na środowisko kulturowe w czasach jeszcze sprzed budowy sieci powiązań w Europie Środkowej przez kulturę pucharów dzwonowatych⁸. Trzeba przyznać, że

8. Wywód dotyczący wpływu kultury pucharów dzwonowatych na ukształtowanie się początków epoki brązu w karpackiej części dorzecza Wisły nie jest tematem tej pracy, ale należy zwrócić uwagę przy analizie materiałów grupy morawskiej kultury ceramiki sznurowej na pojawienie się w jej środowisku elementów ceramicznych wprost z kultur wczesnobrązowych z Kotliny Karpackiej, bez pośrednictwa kultury pucharów dzwonowatych, jeszcze w czasach ją wyprzedzających.

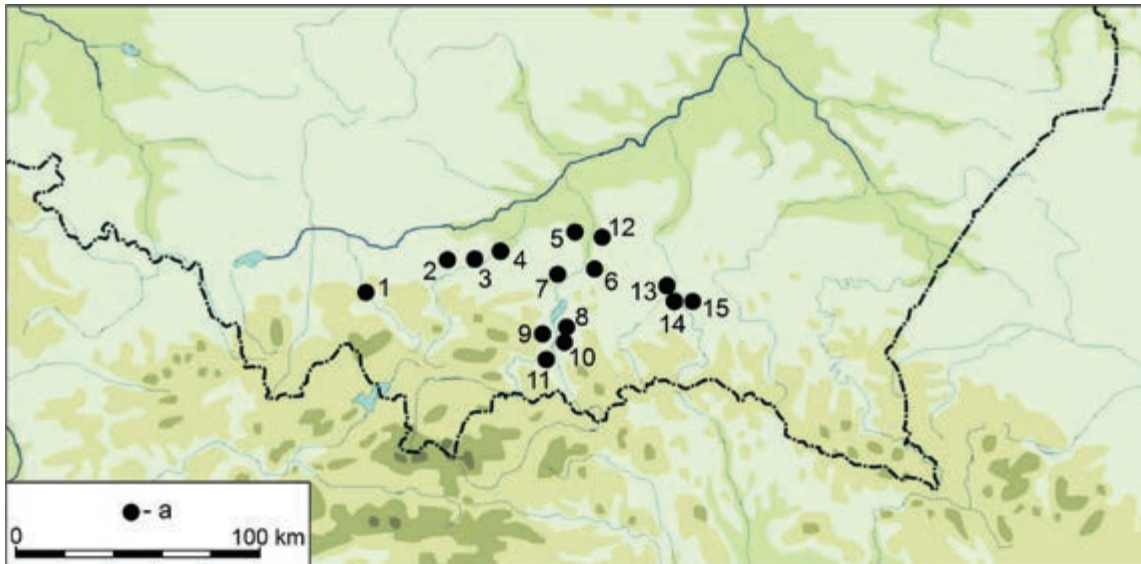
prawdopodobne jest istnienie wpływów z terenów Czech i Moraw u schyłku epoki kamienia, ponieważ ten kierunek oddziaływań kulturowych jest udokumentowany obecnością we wschodniej części Subkarpackiego Płata Lessów amfory w „stylu czeskim” z Markowej, pow. Łańcut (Podgórska-Czopek, Czopek 1985).

Pisząc o powstaniu grupy pleszowskiej musimy się odwoływać do miejscowej, karpackiej kultury ceramiki sznurowej jako potencjalnego, bezpośredniego substratu kulturowego grupy pleszowskiej, ponieważ dotychczas nie zarejestrowano na terenach, na których rozwijała się ona żadnych materiałów, które moglibyśmy wiązać z jakimiś społeczeństwami egzystującymi na terenie zachodnich Karpat, pomiędzy końcem kultury ceramiki sznurowej a grupą pleszowską. Należy więc uznać, że grupa ta jest na tych terenach bezpośrednim następcą kultury ceramiki sznurowej (Madej 1998a). Jeśli więc odwołując się do tej kultury nałożymy na siebie zróżnicowanie kulturowe z czasów jej istnienia i grupy pleszowskiej, okaże się, że owa grupa rozwijała się na terenach, na których urywa się zasięg występowania kurhanów sznurowych. Wskazana granica wariantów kulturowych z czasów kultury mierzanowickiej, czytelna zarówno w zasięgu makrolitycznych wyrobów kamiennych (Valde-Nowak 1988), jak i wariantów ceramicznych (Madej 1998a), pokrywa się z zasięgiem kurhanów. Niestety, nie znamy przyczyn istnienia podziału w łonie karpackiej grupy kultury ceramiki sznurowej. Nie ma żadnych przyczyn przyrodniczych, dla których miałyby się wytworzyć rubież, na której urywa się występowanie kurhanów na zachód od Wisłoki. Więc albo mamy do czynienia z terenem niezajętym przez osadnictwo kultury ceramiki sznurowej, albo ta granica odzwierciedla rzeczywiste jej zróżnicowanie i w zachodniej części karpackiego dorzecza Wisły egzystowała ludność tej kultury, która przekształciła się następnie w grupę pleszowską.

Odpowiedź na to pytanie ma podstawowe znaczenie dla zrozumienia kształtowania się kultury mierzanowickiej na terenie Karpat, ponieważ w przypadku gdyby udało się wykazać, że pod koniec epoki kamienia na zachód od Wisłoki była pustka osadnicza, to należałoby zakładać, że na tereny te weszła już ukształtowana, przesycona zdobyczami cywilizacyjnymi ludność, zwana przez nas grupą pleszowską. Jeżeli przyjmiemy, że powstanie tej grupy jest wynikiem przemian w łonie kultury ceramiki sznurowej to musimy zakładać, że zróżnicowanie w łonie tej kultury było tak istotne, że granica pomiędzy poszczególnymi jej członami utrzymywała się przez wiele stuleci, nawet po jej zaniku.

Wydaje się, że istnieje silny związek pomiędzy obydwoma wydzielonymi członami wariantu kultury mierzanowickiej z dywanową ornamentyką sznurową, czyli typem Sietesz i grupą pleszowską. Ewidentnie istnieje pomiędzy nimi sekwencja chronologiczna. Materiały w typie Sietesz są datowane na przełom 3 i 2 tysiąclecia przed Chrystusem, więc są starsze od większości znanych, klasycznych zespołów grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej, które oprócz Trzcinicy możemy datować na pierwszą połowę 2 tysiąclecia przed Chrystusem. W samej Trzcinicy, gdzie daty z umocnień grodu pleszowskiego są współczesne datom uzyskanym dla grupy Sietesz, istnieją pewne nawiązania do tego właśnie wariantu kompleksu ze zdobnictwem dywanowym. Można tu wskazać przede wszystkim wysoką frekwencję ornamentyki rytej i kształtowanie niektórych naczyń w taki sposób, że dno naczynia było zredukowane do postaci wycinka kuli. Bliższe analizy dotyczące związków materiałów z Trzcinicy i Sieteszy przeprowadzone zostaną z chwilą pełnej publikacji badań wykopaliskowych na grodzisku w Trzcinicy.

Grupa pleszowska rozwijała się na obszarze zachodniej części karpackiego dorzecza Wisły, utrzymując granicę oddzielającą ją od sąsiednich ugrupowań do czasów wejścia na te tereny kultury Otomani-Füzesabony, datowanego na fazę starszą klasyczną tej kultury. Istotne

Ryc. 26. Stanowiska grupy pleszowskiej w karpackiej części dorzecza Wisły (a). 1. Mucharz, pow. Wadowice, stan. 12; 2. Biskupice, pow. Wieliczka, stan. 1; 3. Łęzkowice, pow. Wieliczka; 4. Chełm, pow. Bochnia, stan. 1; 5. Wojnicz, pow. Tarnów, stan. 48; 6. Janowice, pow. Tarnów, stan. 17; 7. Jurków, pow. Tarnów, stan. 5; 8. Dąbrowa, pow. Nowy Sącz, stan. 2; 9. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, stan. 1; 10. Wielopole, pow. Nowy Sącz, stan. 3; 11. Stary Sącz, pow. Nowy Sącz, stan. 20; 12. Tarnowiec, pow. Tarnów, stan. 1; 13. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1; 14. Jasło, pow. loco, stan. 52; 15. Jasło, pow. loco, stan. 29

Fig. 26. Pleszów Group sites in the Carpathian part of the Vistula Basin (a). 1. Mucharz, Wadowice district, site 12; 2. Biskupice, Wieliczka district, site 1; 3. Łęzkowice, Wieliczka district; 4. Chełm, Bochnia district, site 1; 5. Wojnicz, Tarnów district, site 48; 6. Janowice, Tarnów district, site 17; 7. Jurków, Tarnów district, site 5; 8. Dąbrowa, Nowy Sącz district, site 2; 9. Marcinkowice, Nowy Sącz district, site 1; 10. Wielopole, Nowy Sącz district, site 3; 11. Stary Sącz, Nowy Sącz district, site 20; 12. Tarnowiec, Tarnów district, site 1; 13. Trzcinica, Jasło district, site 1; 14. Jasło, loco district, site 52; 15. Jasło, loco district, site 29

w tym miejscu jest postawienie pytania, czy w przypadku tej zmiany kulturowej mamy do czynienia z ekspansją, czy z akceptacją nowych wzorców kulturowych przez ludność grupy pleszowskiej? J. Gancarski jest zdania, że brak gwałtownych zniszczeń pleszowskiego grodu w Trzciniczy i brak hiatusu pomiędzy osadnictwem pleszowskim i otomańskim zdaje się wskazywać na akulturację (Gancarski 2009). Jest jednak możliwe, że mamy do czynienia z całkowitą wymianą ludności.

Stanowiska grupy pleszowskiej koncentrują się w karpackim dorzeczu Wisły w trzech skupiskach. Pierwsza koncentracja znajdowała się w Kotlinie Jasielskiej, druga wzdłuż Dunajca aż po próg Karpat, a trzecia w obrębie Subkarpackiego Płata Lessów i na północnej krawędzi Pogórzy, na odcinku od Krakowa do Bochni. Znamy też jedno pewne stanowisko grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej w Mucharzu, pow. Wadowice, znajdujące się poza wskazanymi koncentracjami.

Wschodnią granicę występowania grupy pleszowskiej stanowi Wisłoka. Jedynym znanym dotychczas miejscem z tego rodzaju materiałami, które znajduje się na wschód od tej rzeki, jest stanowisko 29 w Jasle. Zlokalizowane jest ono na wzniesieniu zwanym „Gródek” nad Jasiołką, położonym około 2 km na wschód od ujścia tej rzeki do Wisłoki (Gancarski 1988).

Południową granicę zasięgu grupy pleszowskiej wyznaczają wzniesienia ograniczające od południa dwie wielkie kotliny karpackie: Kotlinę Jasielską i Kotlinę Nowosądecką. Północną granicę zasięgu grupy pleszowskiej stanowi próg karpacki oraz północna granica Subkarpackiego Płata Lessów, między Tarnowem a Krakowem. Na zachodniej granicy znajduje się stanowisko w Mucharzu, co wskazuje, że ziemiami objętymi przez osadnictwo grupy pleszowskiej był obszar Karpat aż po Beskid Średni.

Oprócz stanowisk grupy pleszowskiej w karpackim dorzeczu Wisły znamy inne stanowiska tej jednostki taksonomicznej na północ od Wisły, nie tylko na jej terasie w Pleszowie i Mogile, wchodzących obecnie w skład obszaru miejskiego Krakowa, ale również znane jest jedno stanowisko zlokalizowane na północ od tego miasta, w miejscowości Sadowie, jeszcze na terenie powiatu krakowskiego (ustne informacje Marcina M. Przybyły).

WARIANT KULTURY MIERZANOWICKIEJ ZE STREFOWĄ ORNAMENTYKĄ SZNUROWĄ

Drugim segmentem kultury mierzanowickiej w karpackim dorzeczu Wisły był kompleks wariantów kulturowych, których wyróżnikiem było stosowanie strefowych układów zdobnictwa sznurowego. W jego skład, na tym etapie badań nad kulturą mierzanowicką w strefie karpackiej, możemy zaliczyć trzy typy inwentarzy lokalizowane głównie w dorzeczu Sanu.

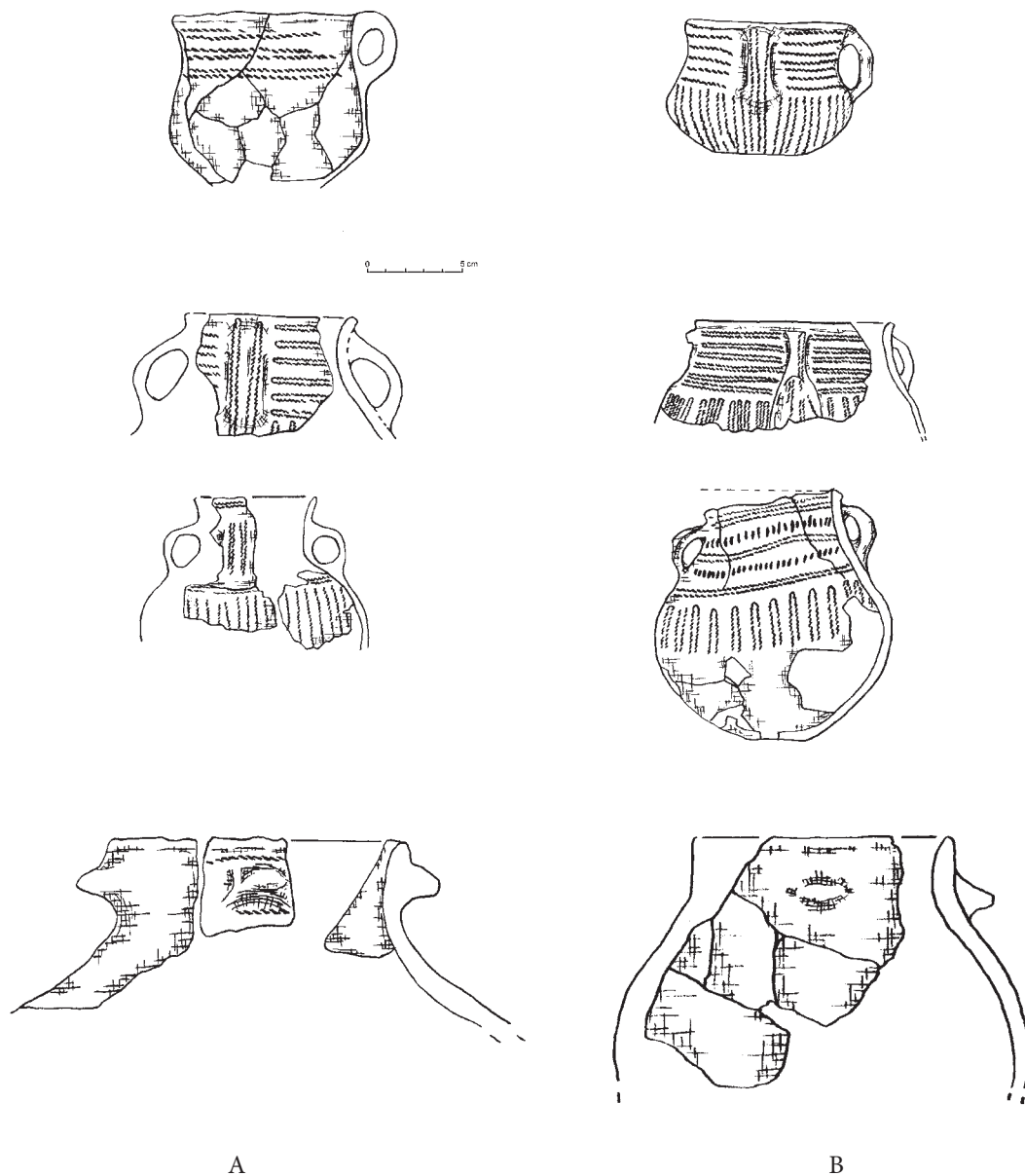
Pierwszym są zespoły, w których dominowało zdobnictwo składające się z podwójnych, strefowych wątków sznurowych. Wyprzedzając analizę możemy stwierdzić, że tego typu inwentarze są najbliższe znanym z terenów Wyżyny Małopolskiej zespołom wczesnomierzanowickim. Drugim typem inwentarzy są zespoły ze zwielokrotnionym, strefowym zdobnictwem sznurowym, a trzecim ze strefowym zdobnictwem sznurowym składającym się z podwójnych pasm odcisków sznura oraz tekstylnego chropowacenia brzuśców naczyń. Ta ostatnia jednostka kulturowa nazwana przez autorów grupą Wysoka jest najmłodszym elementem kultury mierzanowickiej zaliczanym do wariantu tej kultury ze strefową ornamentyką sznurową.

Wczesnomierzanowickie zespoły ze strefowym zdobnictwem sznurowym
Ten wariant kultury mierzanowickiej w karpackiej części dorzecza Wisły został wydzielony na podstawie licznych materiałów pochodzących z wykopalisk, głównie w strefie Subkarpackiego Płata Lessów i obejmuje zespoły, które znajdują ściśle odpowiedniki we wczesnomierzanowickich zespołach na terenie Wyżyny Małopolskiej. Faza wczesna to okres ekspansji tej kultury. Na dużych obszarach okalających Karpaty rozwijała się kultura o zbliżonym obliczu typologicznym, technologicznym i stylistycznym, dając podstawy do objęcia tych zjawisk ponadkulturowym mianem episznurowego przykarpackiego kręgu kulturowego (Machnik 1978).

Na gruncie karpackim podstawę analizy stanowią materiały kultury mierzanowickiej pochodzące zarówno z dawnych odkryć, na przykład z Kokotowa, pow. Wieliczka, i Łaćcuta, pow. loco (Gruszczyńska 1991), jak też z nowszych odkryć dokonanych w Sieteszy, pow. Przeworsk (Madej 1999; 2000; 2003; Valde-Nowak 1999; 2000; 2003b) lub z badań autostradowych w Jarosławiu, pow. loco (Rybicka 2013), Dobkowicach, pow. Jarosław (Bobak i in. 2012) oraz w Targowisku, pow. Wieliczka (Czerniak i in. 2006). Specjalne miejsce w analizie zajmują omówione już wcześniej znaleziska grobowe, w których zarejestrowano współwystępowanie w ramach jednego zespołu zabytków o cechach kultury ceramiki sznurowej i wczesnomierzanowickiej, na przykład Lipnik, pow. Przeworsk (Kaflńska 2001) i Średnia, pow. Przemyśl (Jarosz 2002). Zespoły poddane analizie pochodzą głównie ze stratyfikowanych jam trapezowatych, a obserwacje dotyczące zestawu zabytków, które możemy zaliczyć do tego typu są powtarzalne.

Zdefiniowanie kultury wczesnomierzanowickiej zawdzięczamy S. Kadrowowi i J. Machnikowi (1997), którzy stwierdzili, iż: *Nadal (w fazie wczesnomierzanowickiej – przyp. autorów) brakuje jednoznacznych wskaźników fazowych. O identyfikacji danego zabytku w ramach opisywanej fazy decydować powinien zatem zespół cech* (Kadrow, Machnik 1997, s. 31).

Zestaw naczyń wchodzących w skład zespołów wczesnomierzanowickich jest dobrze opisany (Kadrow, Machnik 1997) i składa się z kubków, amfor oraz garnków guzowych.

Ryc. 27. Porównanie form i zdobnictwa ceramiki z fazy wczesnej kultury mierzanowickiej. A – w karpackiej części dorzecza Wisły; B – z Wyżyny Zachodniomałopolskiej (wg Kadrow, Machnik 1997; Jarosz 2002; Gruszczyńska 1991; Madej 2001)

Fig. 27. Comparison of shape and decoration of pottery from the early phase of the Mierzanowice Culture. A – in the Carpathian part of the Vistula Basin, B – in the Western Lesser Polish Upland (after Kadrow, Machnik 1997; Jarosz 2002; Gruszczyńska 1991; Madej 2001)

W zespołach wczesnomierzanowickich powszechnie występującymi formami naczyń są kubki, które odpowiadają typowi B według wspomnianego ujęcia z 1997 roku. Są to formy niewielkie, z wywniętymi na zewnątrz wylewami. Pomiędzy naczyniami z karpackiej części dorzecza Wisły i Wyżyny Małopolskiej zachodzą wyraźne podobieństwa. To samo dotyczy zestawu amfor, które możemy zaliczyć do typu B. Charakteryzują się one walcowatymi lub lekko rozchylonymi szyjkami i dużymi taśmowatymi uchami, łączącymi bark naczynia z wylewem.

Pomimo podobieństw zachodzi również wiele odrębności pomiędzy wczesnomierzanowickimi inwentarzami ze sznurowym zdobnictwem strefowym z karpackiej części dorzecza Wisły a inwentarzami wczesnomierzanowickimi z Wyżyny Małopolskiej. W strefie karpackiej możemy zauważyć większą frekwencję stosowania ornamentyki rytej, uzupełniającej zdobienia wykonane odciskami sznura, na przykład amfora z Łańcuta (Tab. XXXIX:6). Wyjątkowe dla strefy karpackiej jest stosowanie ornamentyki sznurowej na guzowych garnkach. Technologia jest zróżnicowana i opiera się na stosowaniu w domieszce tłuczni kamiennego, w przypadku inwentarzy z Sieteszy biało-różowego i czerwonego. Charakterystyczne jest używanie w masach ceramicznych czarnego tłuczni kamiennego i szamotu. Większość (89%) ceramiki omawianego wariantu posiada strukturę gruzełkową. Tylko niewielka jej część ma charakterystyczną strukturę zwartą. Powierzchnie są równe, czasem gładzone do połysku.

Obserwacje zróżnicowania technologicznego opisywanego wariantu kultury mierzanowickiej, dokonane na podstawie materiału ceramicznego w Sieteszy, odpowiadają analizie pod kątem technologicznym zbioru ceramiki z Jarosławia, ze stanowiska 158. Cechą inwentarza ceramiki z tego stanowiska jest używanie zróżnicowanego zestawu domieszki służącej do schudzania masy ceramicznej. Zostały w niej zidentyfikowane: żwirek, piasek, tłuczeń granitowy barwy różowej i białej, a także tłuczeń barwy czarnej i tłuczeń krzemienisty (Rybicka 2013).

Zbiór ceramiki z tego stanowiska został poddany analizie mikroskopowej i na jej podstawie autorzy wydzieli 8 grup technologicznych, charakteryzujących naczynia reprezentujące wariant ze strefowym zdobnictwem sznurowym, zgrupowanym w podwójnych wątkach (Rybicka 2013, s. 98). Interesujące są obserwacje dotyczące rodzaju domieszki schudzającej, zwłaszcza stwierdzenie obecności tłuczonych obsydianów, których wychodnie znajdują się w wulkanicznym paśmie Gór Zemplińskich oraz krzemieni jurajskich podkrakowskich. Obydwa surowce pochodzą z terenów znajdujących się w identycznej odległości od stanowiska, a wynoszącej około 200 km. Obecność tych surowców wskazuje na istnienie związków pomiędzy terenami leżącymi w rejonie Kotliny Koszyckiej, wschodniej części Subkarpackiego Płata Lessów oraz terenów podkrakowskich.

Zespoły wczesnomierzanowickie zostały odkryte w karpackiej części dorzecza Wisły w jamach trapezowatych o stratyfikowanym wypełnisku, w powtarzających się kontekstach kulturowych.

Związane z opisywanym wariantem kultury mierzanowickiej jamy, odkopane na stanowisku 158 w Jarosławiu, dzielą się na dwa typy w zależności od charakteru wypełnisk. Pierwszy typ stanowią obiekty z wypełniskami jednolitymi (jamy o numerach 13, 245, 458, 1266, 1268, 1269), a drugi jamy z wypełniskami wewnątrznie stratyfikowanymi (jamy o numerach 7, 65, 116, 243, 250, 258, 264, 290, 336, 437, 453, 455, 456, 459, 465, 529, 1023). Jamy z charakterystyczną ceramiką dla tego typu odkryte zostały na badanych stanowiskach w koncentracjach ułatwiających jego wydzielenie i opisanie.

Oprócz stanowisk w Sieteszy, pow. Przeworsk, stanowisko 5 (Madej 1999, 2000, 2003) oraz w Jarosławiu, stanowisko 158 (Rybicka 2013), do tego wariantu kultury mierzanowickiej możemy zaliczyć również stanowiska z Dobkowic, pow. Jarosław, stanowisko 39 (Bobak i in. 2012) lub Łańcuta, stanowisko 3 (Gruszczyńska 1991).

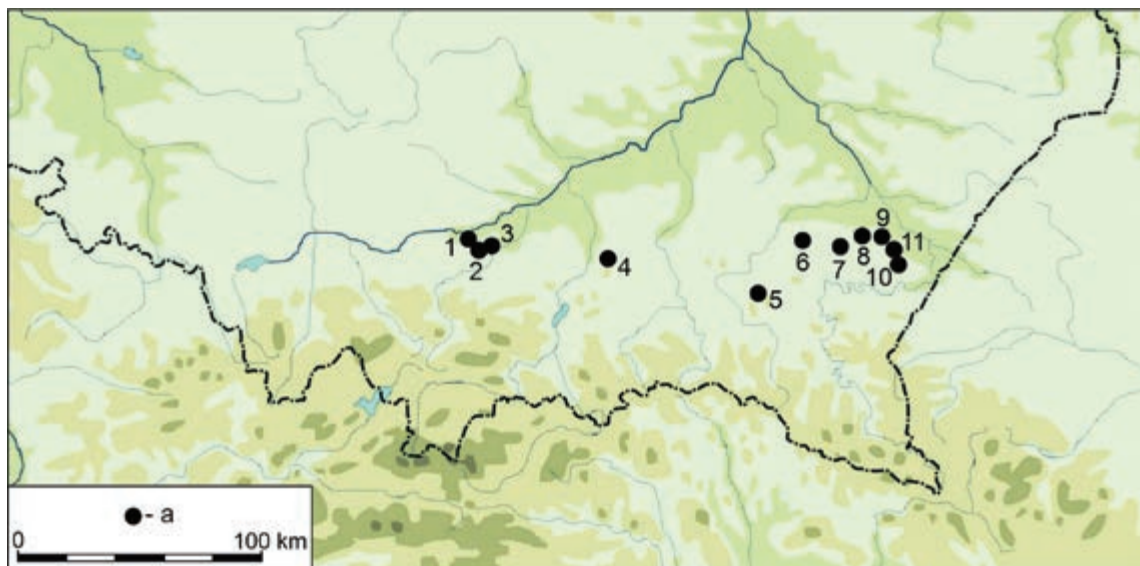
Ważnych materiałów z podwójnymi, strefowymi wątkami sznurowymi dostarczyły badania kurhanu w Średniej, pow. Przemyśl, skąd znamy zespół grobowy, na który składa się amfotka kultury ceramiki sznurowej oraz kubek charakterystyczny dla opisywanego wariantu kultury mierzanowickiej (Jarosz 2002). Z zachodniej części karpackiego dorzecza Wisły znamy nieco mniej liczne ślady tego wariantu. Ze stanowiska numer 14–15 w Targowisku, pochodzą domniemane groby (Czerniak i in. 2006), a z badanego przez Kazimierza Regułę stanowiska w Kokotowie, pow. Wieliczka, stanowisko 15 (Reguła 1991), materiały osadowe. Ostatnio zostały opublikowane zespoły z badań autostradowych z Zakrzowca, pow. Wieliczka, stanowisko 6. Z opisywaną fazą łączą się na tym stanowisku materiały pochodzące ze stosunkowo nielicznych obiektów (Jarosz 2015). Z bezpośredniego sąsiedztwa obszaru będącego przedmiotem tej publikacji znane są też stosunkowo liczne materiały zebrane przez B. Czapkiewicza na nieistniejącej już wydmie w Zakrzowie (Madej 1998a).

Ogólnie, pojawia się uwaga, że o ile z zachodniej części Subkarpackiego Płata Lessów znamy więcej stanowisk o charakterze sepulkralnym, natomiast nieliczne są odkrycia materiałów osadowych tej kultury, to w części wschodniej badanego obszaru mamy sytuację odwrotną, to znaczy dominują rozległe osady tego wariantu kultury mierzanowickiej, a zespoły związane z pochówkami są nieliczne.

Interesujące są dwa stanowiska odkryte na terenie Pogórzy, które możemy wiązać z tym wariantem kultury mierzanowickiej. Jednym jest znalezisko powierzchniowe z Siedlisk, pow. Tarnów (Tab. XXXIX:3), fragmentu ceramiki zdobionej odciskami prawoskrętnego sznura, a drugim nieliczny zbiór ceramiki pochodzący z wykopalisk w miejscowości Lutcza, pow. Strzyżów (Lubelczyk, Mitura 1993). Stanowiska te wyznaczałyby więc południowy zasięg penetracji ludności opisywanego wariantu kultury mierzanowickiej w karpackim dorzeczu Wisły.

Ustalenie chronologii zespołów z podwójnymi wątkami strefowego zdobnictwa sznurowego opiera się na obserwacji współwystępowania zabytków tego wariantu w zespołach z zabytkami kultury ceramiki sznurowej oraz odniesieniu do stwierdzonego podobieństwa z zespołami wczesnomierzanowickimi z Wyżyny Zachodniomałopolskiej. Datowanie bezwzględne wskazują stosunkowo liczne daty C^{14} , które posiadamy dla tego wariantu kultury mierzanowickiej.

W poprzednich rozdziałach wykazane zostało, że w części wschodniej terenu, na którym koncentruje się niniejsza publikacja, nie są znane niebudzące wątpliwości stanowiska protomierzanowickie, za to dysponujemy pewną ilością przypadków współwystępowania w zespołach grobowych zabytków charakterystycznych dla kultury ceramiki sznurowej oraz tych, które przynależą do wariantu kultury mierzanowickiej ze strefowym, zgrupowanym w podwójne wątki zdobnictwem sznurowym. Znaleziska te wyznaczałyby początek nie tylko opisywanego wariantu kultury, ale również początek całej kultury mierzanowickiej na tym terenie. Jeżeli nawet przyjmujemy, że w strefie karpackiej kultura ceramiki sznurowej przeżywała się nieco dłużej niż na sąsiednich terenach, to początek kultury mierzanowickiej powinniśmy wyznaczać na przełom trzeciej i czwartej ćwierci 3 tysiąclecia przed Chrystusem. Niestety, nie mamy dla żadnego z mieszanych zespołów sznurowo-mierzanowickich oznaczeń radiowęglowych.

Ryc. 28. Występowanie stanowisk (a) związanych z wariantem kultury mierzanowickiej ze strefowym zdobnictwem sznurowym o wątkach podwójnych (faza wczesna kultury mierzanowickiej). 1. Kokotów, pow. Wieliczka, stan. 15; 2. Brzezie, pow. Wieliczka, stan. 1; 3. Targowisko, pow. Wieliczka, stan. 14-15; 4. Siedliska, pow. Tarnów, stan. 21; 5. Lutcza, pow. Strzyżów, stan. 21; 6. Łącut, pow. loco; 7. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5; 8. Maćkówka, pow. Przeworsk, stan. 8; 9. Jarosław, pow. loco, stan. 158; 10. Trójczyce, pow. Przemyśl, stan. 1; 11. Dobkowice, pow. Jarosław

Fig. 28. Occurrence of sites (a) associated with a variant of the Mierzanowice Culture with zonal double cord-impressed pottery (early phase of the Mierzanowice Culture). 1. Kokotów, Wieliczka district, site 15; 2. Brzezie, Wieliczka district, site 1; 3. Targowisko, Wieliczka district, sites 14-15; 4. Siedliska, Tarnów district, site 21; 5. Lutcza, Strzyżów district, site 21; 6. Łącut, loco district; 7. Sietesz, Przeworsk district, site 5; 8. Maćkówka, Przeworsk district, site 8; 9. Jarosław, loco district, site 158; 10. Trójczyce, Przemyśl district, site 1; 11. Dobkowice, Jarosław district

Ze względu na istnienie oczywistych związków pomiędzy zespołami ze strefowym zdobnictwem sznurowym zgrupowanym w podwójne pasma a materiałami z tak zwanej fazy wczesnomierzanowickiej z Wyżyny Zachodniomałopolskiej, możemy odnieść chronologię opisywanych zespołów wprost do pozycji chronologicznej fazy wczesnomierzanowickiej.

Jest ona datowana na lata 2200–2050 cal BC, co koresponduje ze starszymi datowaniami radiowęglowymi z jam łączonych z zespołami ze strefowym zdobnictwem sznurowym o podwójnych wątkach, które oscylują pomiędzy 2350 a 1950/1930 cal BC (Rybicka 2013). Mogłoby to wskazywać na nieco dłuższe trwanie fazy wczesnomierzanowickiej na terenie wschodniej części Subkarpackiego Płata Lessów, niż miało to miejsce w przypadku Wyżyny Małopolskiej.

Stanowiska związane z wariantem kultury mierzanowickiej charakteryzującym się strefowym zdobnictwem ceramiki o wątkach podwójnych, występują, jak wynika z mapy (Ryc. 28), w dwóch głównych koncentracjach. Na zachodzie stanowiska grupują się w rejonie lessowej otuliny progu karpackiego pomiędzy Krakowem a Bochnią. Drugie skupisko osad znajduje się na terenie wschodniego Subkarpackiego Płata Lessów, pomiędzy Rzeszowem a Przemyślem.

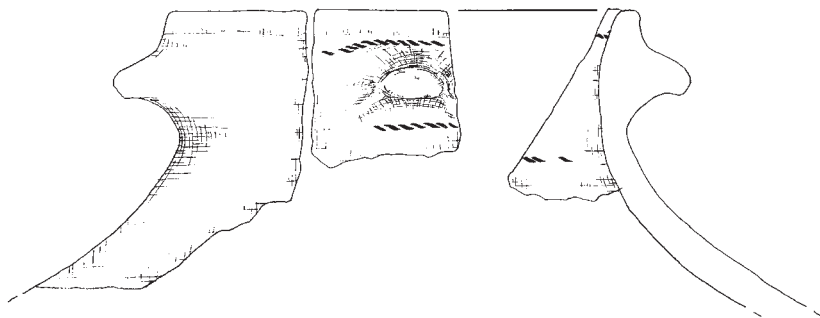
Postawiona wyżej sugestia, odnosząca się do datowania końca wariantu kultury mierzanowickiej z podwójnymi wątkami strefowego zdobnictwa sznurowego, budzi wątpliwości odnośnie istnienia na badanym obszarze fazy klasycznej kultury mierzanowickiej. W pracy, w której została opisana i zdefiniowana kultura mierzanowicka, przedstawiono obraz tej fazy, wskazujący na jej lokalność poprzez podkreślenie różnic w długości jej trwania w zależności od obszaru występowania. Faza ta w tym klasycznym ujęciu datowana jest na okres pomiędzy 2050 a 1950/1900 cal BC, a na terenach Zachodniej Małopolski jej koniec wyznaczany jest na około 1850/1800 cal BC (Kadrow, Machnik 1997, s. 54). Na mapce przedstawiającej zasięg występowania śladów z fazy klasycznej kultury mierzanowickiej, na południe od Wisły zostało zaznaczone tylko jedno stanowisko (Kadrow, Machnik 1997, ryc. 17, s. 55). Położenie tego stanowiska nad Rabą pozwala zakładać, że chodzi w tym wypadku o stanowisko 1 w Brzeziu, pow. Wieliczka (Bielenin 1957). Jako główną cechę tej fazy możemy wskazać zanik zdobnictwa sznurowego ceramiki, ale cytowani autorzy zaznaczają, że nie dotyczy to wschodnich krańców zasięgu kultury mierzanowickiej (Kadrow, Machnik 1997, s. 56). W fazie klasycznej musiał być zjawiskiem lokalnym, ograniczonym do stosunkowo niewielkich obszarów w zasięgu kultury mierzanowickiej.

Wydaje się, że przy analizie tej problematyki należy potraktować oddzielnie obszary zachodniej i wschodniej części Subkarpackiego Płata Lessów. Podział na te dwa regiony zarysował się już w fazie inicjalnej kultury mierzanowickiej, gdyż stwierdziliśmy, że w zachodniej części tego regionu przemiany kulturowe we wczesnym brązie są odbiciem transformacji dokonujących się na terenach Wyżyny Zachodniomałopolskiej. Wskazuje na to obecność na tym terenie zespołu (Targowisko, stanowisko 14–15) o charakterze protomierzanowickim (Czerniak i in. 2006). Ze wschodniej części tego regionu nie znamy stanowisk protomierzanowickich, za to dysponujemy mieszanymi zespołami sznurowo-wczesnomierzanowickimi. W zachodniej części znamy wspomniane już stanowisko 1 w Brzeziu (Tab. XXX i XXXI). W zespole tym znajdujemy wszystkie cechy wskazujące na jego przynależność do bezsznurowych inwentarzy fazy klasycznej kultury mierzanowickiej.

Typologicznie są to naczynia zaliczane głównie do garnków typu B oraz kubków typu E, według typologii J. Machnika i S. Kadrowa. Zdobienia ograniczają się do odciskania paznokci na powierzchni niewypalonego naczynia (Tab. XXXI:1). Guzy charakterystyczne dla tej fazy, ulokowane są w górnej części szyjki. Najważniejszą z cech tego zespołu jest brak ornamentu sznurowego. Technologicznie zbiór ten mieści się również w definicji fazy klasycznej kultury mierzanowickiej, ponieważ masa ceramiczna naczyń z Brzezia ma strukturę warstwową, a w domieszce występuje tłuczony granit, o wielkości ziaren dochodzącej do 0,5 cm średnicy. Powierzchnie naczyń są równe, bez śladów gładzenia. Należy się spodziewać odkrycia kolejnych stanowisk w tym typie na terenie zachodniej części Subkarpackiego Płata Lessów.

Dodatkowych argumentów za obecnością na zachód od Dunajca zespołów fazy klasycznej mierzanowickiej dostarcza nam analiza zbioru ceramiki z wydmy w Zakrzowie, pow. Wieliczka. Co prawda, stanowisko znajduje się poza północną granicą naszych zainteresowań, na terenie Kotliny Sandomierskiej, ale możemy obserwacje dokonane w stosunku do pochodzącego z niego materiału traktować pomocniczo przy weryfikacji wniosków dotyczących sytuacji kulturowej w zachodniej części Subkarpackiego Płata Lessów. Wśród materiałów zebranych z tej wydmy znajdujemy liczną serię garnków guzowych typu B.

Inaczej wygląda obraz fazy klasycznej we wschodniej części badanego obszaru. Co prawda, znamy jedno stanowisko z dorzecza Sanu w miejscowości Trójczyce, pow. Przemyśl, stanowisko 1 (Poradyło 2001), gdzie większość materiałów mogłaby odpowiadać definicji

Ryc. 29. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 4. Garnek typu B z ornamentyką sznurową
 Fig. 29. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 4. Type B cord-impressed pot

zespołów z fazy klasycznej (Tab. XLI), ale wśród materiałów tych spotykamy ceramikę zdobioną ornamentyką sznurową (Tab. XLI:3). W zespole tym identyfikujemy bezsznurowe garnki typu B, chociaż trzeba zaznaczyć, że w stosunku do wzorcowych form tego typu mają one wyżej umieszczone guzy (Tab. XLI:2, 6, 8) oraz amforę typu C według przytoczonej typologii (Tab. XLI:4), której zdobnictwo ogranicza się do występującej u podstawy szyjki linii odcisków palcowych. Dalsze stanowiska ze wschodniej części badanego obszaru, które byłoby można zaliczyć do fazy klasycznej kultury mierzanowickiej, nie są znane. Ten brak może świadczyć o tym, że we wschodniej części karpackiego dorzecza Wisły nie doszło do porzucenia ornamentyki sznurowej w fazie klasycznej i sekwencja procesów kulturowych odbiegała od przyjętego schematu rozwoju kultury mierzanowickiej. Potwierdzeniem tego może być przypadek garnków typu B, odkrytych na terenie osady w Sieteszy, gdzie guzowe zdobnictwo plastyczne uzupełnione jest ornamentyką sznurową (Ryc. 29).

Zespoły ze zwiłokrotnionymi wątkami strefowego zdobnictwa sznurowego
 Wydzielenie tej jednostki taksonomicznej może na pierwszy rzut oka rodzić wątpliwości, a jednak wydaje się, że mamy do czynienia z wyróżniającym się wśród materiałów mierzanowickich oryginalnym fenomenem stylistyczno-typologicznym.

Odrębność tych zespołów nie opiera się tylko na charakterystycznym zdobnictwie sznurowym, wykonanym niezwykle cienkim sznurem, którym odciskano zwiłokrotnione wątki zdobnicze, to znaczy zgrupowane po trzy lub więcej linii odcisków sznurowych. Oprócz swoistego zdobnictwa naczynia charakteryzują się miniaturyzacją, cienkościennością, a niektóre z nich zostały wykonane w technologii dorównującej swoją jakością ceramice grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej, która jest uważana za wyjątkową na tle innych jednostek taksonomicznych wczesnego brązu.

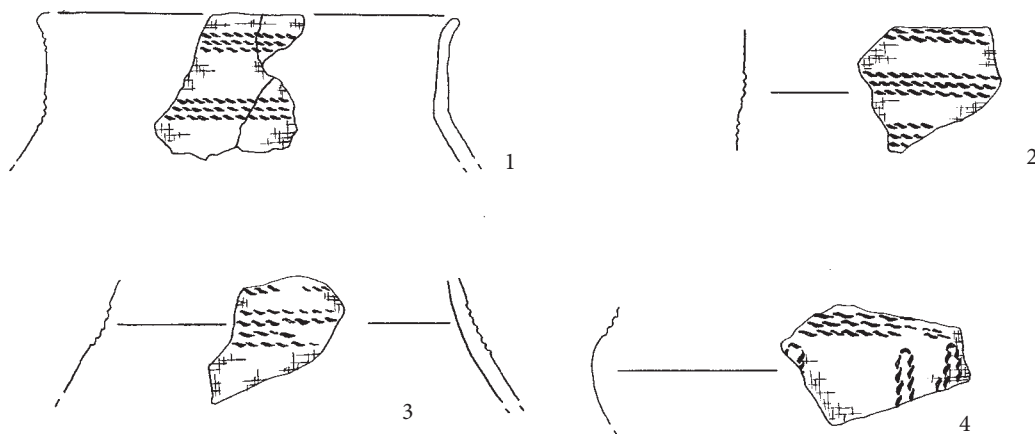
Po odkryciu pierwszych zespołów takiej ceramiki (obiekt 1a w Sieteszy) wydawało się, że jest to jedynie maniera zdobnicza wśród zespołów wczesnomierzanowickich, zdobionych strefową ornamentyką sznurową o wiązkach złożonych z podwójnych linii odcisków sznurowych. Jednak dalsze badania wykopaliskowe w Sieteszy przyniosły zespół z jamy numer 9, w którym wystąpiły samodzielnie naczynia zdobione strefową ornamentyką sznurową w układach zwiłokrotnionych (Tab. XLVI:1, 2). Okazało się też, że materiały o podobnym charakterze odkrył W. Błajer (1987) jeszcze w latach 80. XX wieku, podczas badań wykopaliskowych w Rzeszowie-Baranówce, na stanowisku 88 (Tab. XLVII:5–13). Również badania

wykopaliskowe na odcinku podkarpackim autostrady A4 ujawniły obiekty z ceramiką zdobioną strefową ornamentyką sznurową o wątkach zwielokrotnionych w Jarosławiu, pow. loco, stanowisko 158, obiekt 35 (Tab. XLVII:1-4; Rybicka 2013).

Materiał zdobiony strefową ornamentyką sznurową w układach zwielokrotnionych jest silnie rozdrobniony i stosunkowo nieliczny. Nie mamy więc możliwości precyzyjnego opisu jego cech typologicznych i stylistycznych. Jednak ze względu na współwystępowanie pewnych właściwości na wszystkich stanowiskach, gdzie udało się stwierdzić tego rodzaju materiały, możemy podjąć próbę scharakteryzowania tego zjawiska.

Pierwszym spostrzeżeniem, jakie narzuca się przy analizie inwentarzy z obiektów zawierających materiały zdobione zwielokrotnionymi wątkami strefowego ornamentu sznurowego, jest współwystępowanie takich naczyń z naczyniami garnkowatymi, zdobionymi listwami plastycznymi z dołkami palcowymi (Tab. XLIII:1, XLVII:4).

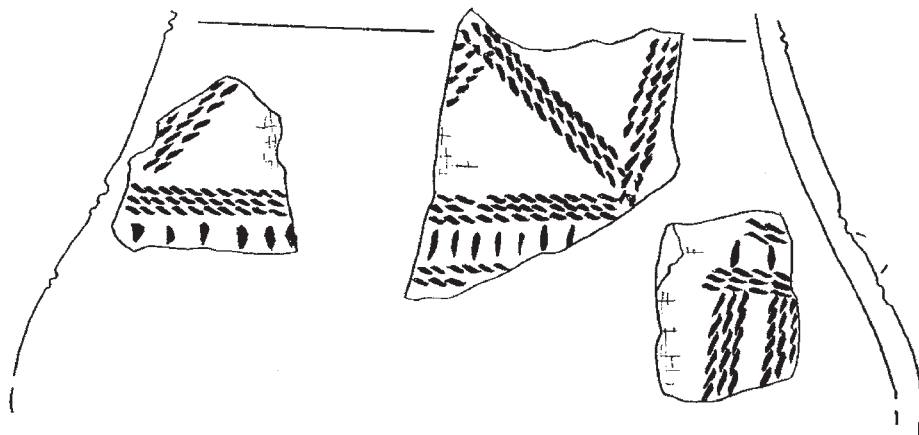
Istotne jest stwierdzenie, że mamy do czynienia z tendencją do miniaturyzacji form. Brzegi formowano w rodzaj okapów, a zdobnictwo wykonywane było potrójnymi wiązkami ornamentu sznurowego (Ryc. 31), ale spotyka się również motywy złożone z większej ilości linii odcisków sznurowych (Ryc. 33:3).

Ryc. 30. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 1. Zestawienie fragmentów ceramicznych zespołów ze strefowym zdobnictwem sznurowym w układach zwielokrotnionych (1-5)

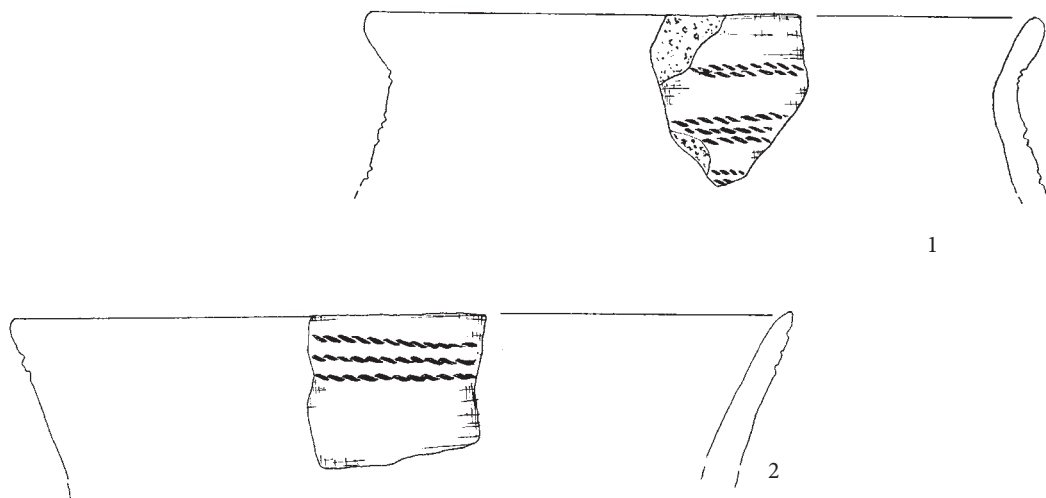
Fig. 30. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 1. Collection of potsherds with multiple zonal arrangements of cord-impressed decorations (1-5)

We wskazanych inwentarzach ceramiki wielokrotnie wątki sznurowe występują zarówno samodzielnie (obiekt 35 w Jarosławiu, stanowisko 158, Tab. XLVII :1-4; obiekt 9 w Sieteszy, stanowisko 5, Tab. XLVI:1-2), jak i w charakterze dodatku do zespołów ze strefowym zdobnictwem sznurowym o wiązkach podwójnych (obiekt 1 i 1a w Sieteszy, stanowisko 5, Tab. XLII-XLV).

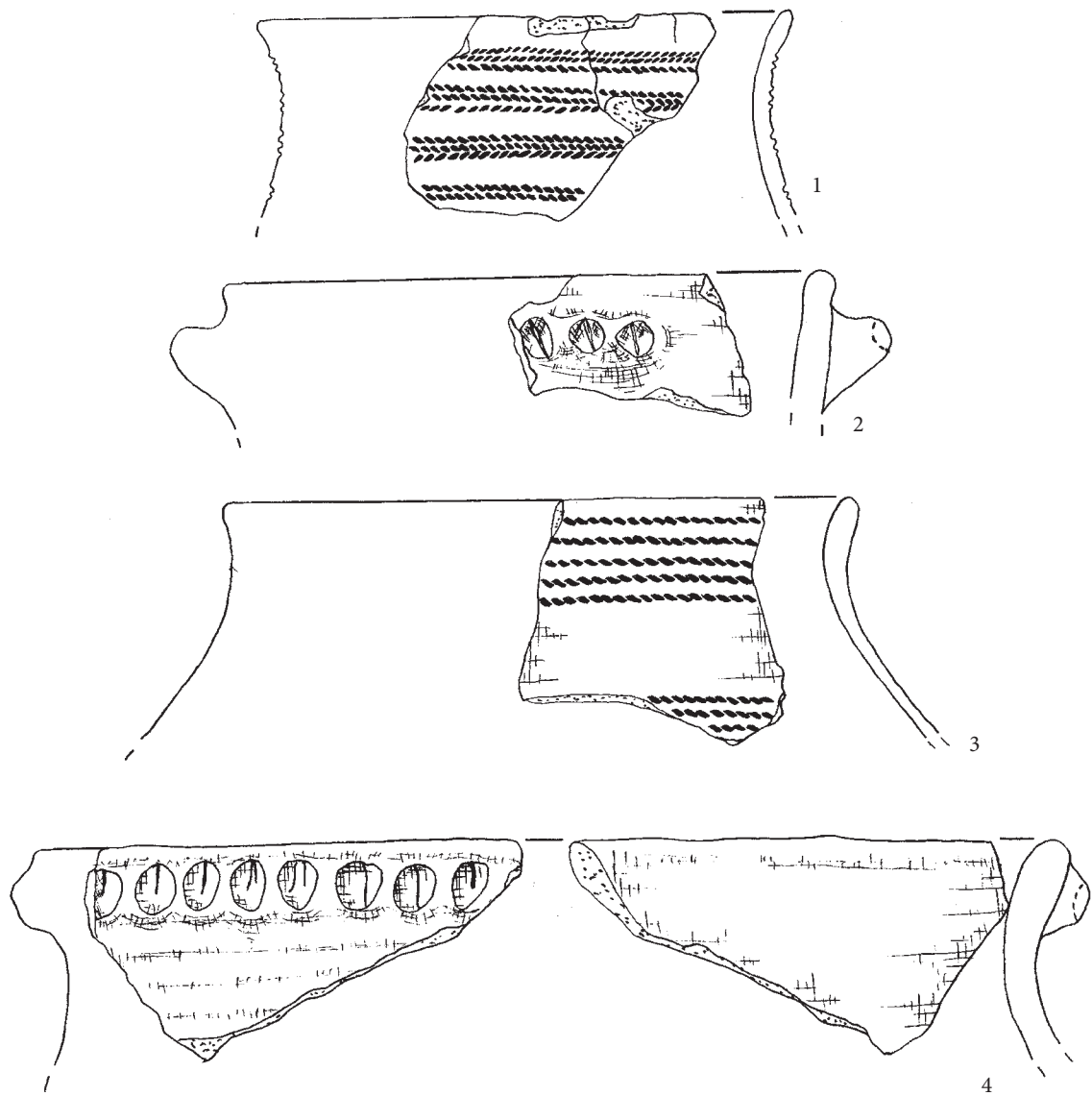
Ryc. 31. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 1a. Naczynie zdobione wielokrotnymi wątkami odcisków sznurowych

Fig. 31. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 1a. Vessel decorated with multiple cord-marked patterns

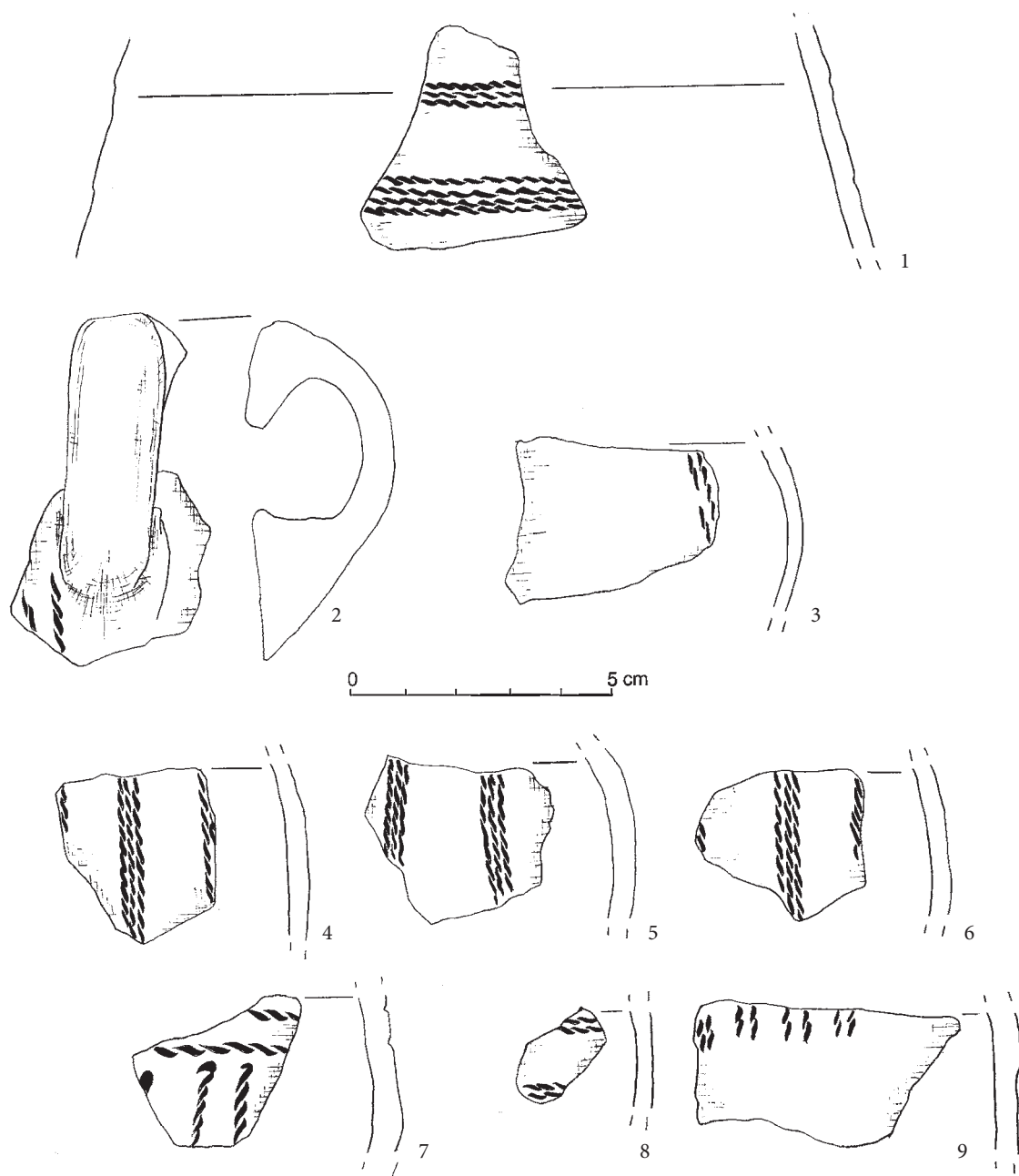
Ryc. 32. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 9. Zestawienie fragmentów ceramiki ze strefowym zdobnictwem sznurowym w układach wielokrotnionych (1-2)

Fig. 32. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 9. Collection of potsherds with multiple zonal cord-impressed patterns (1-2)

Ryc. 33. Jarosław, pow. loco, stan. 158, ob. 35. Zestawienie fragmentów ceramicznych ze strefowym zdobnictwem sznurowym w układach wielokrotnionych (wg Rybicka 2013) (1–4)

Fig. 33. Jarosław, loco district, site 158, object 35. Collection of potsherds with multiple zonal cord-impressed patterns (after Rybicka 2013) (1–4)

Ryc. 34. Rzeszów-Baranówka, pow. Rzeszów, stan. 88, badania W. Błajera. Zestawienie fragmentów ceramicznych zespołów ze strefowym zdobnictwem ceramiki w wątkach zwielokrotnionych (1-9)

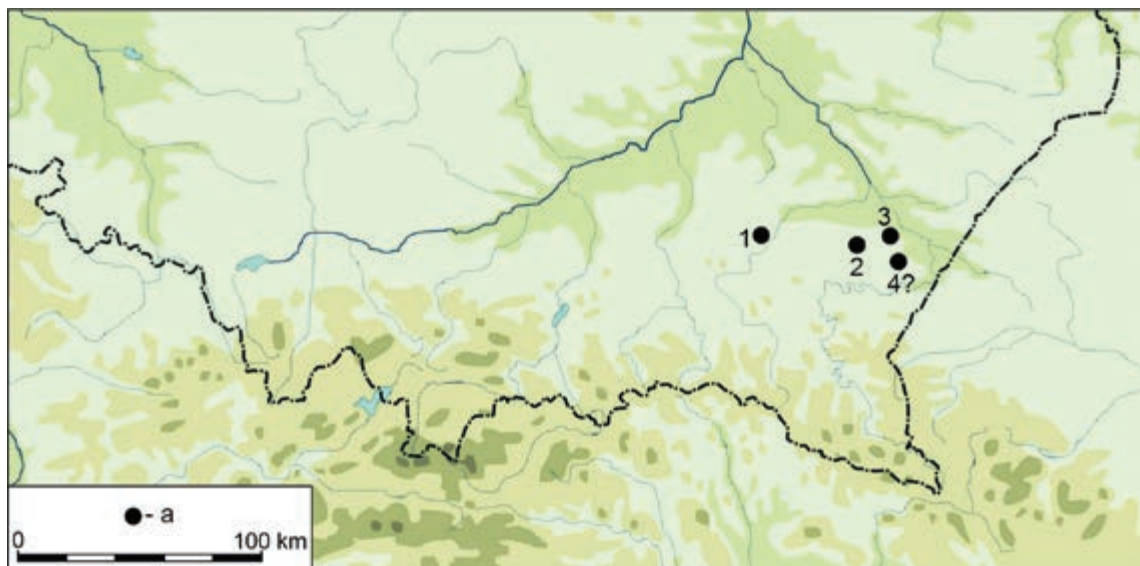
Fig. 34. Rzeszów-Baranówka, Rzeszów district, site 88, research of W. Błajer. Collection of potsherds with multiple zonal cord-impressed patterns (1-9)

Co więcej, na części znanych nam materiałów występuje zarówno zdobnictwo strefowe w postaci podwójnych wątków sznurowych, jak i tych zwielokrotnionych (Tab. XLIII:7). Niezwykle charakterystyczne jest wystąpienie w materiałach opisywanego wariantu kultury mierzanowickiej zdobnictwa w postaci zygzaka wpisanego pomiędzy dwie linie strefowego zdobnictwa sznurowego (Ryc. 31, Tab. XLIV:3). Od strony technologicznej zbiory ceramiki zdobionej strefowo są niejednolite. Świadczy o tym chociażby stosunek ceramiki z przełamiami jednolitymi i warstwowanymi.

Pomimo tego zróżnicowania, część naczyń była wykonana w technologii wyróżniającej się, opartej o domieszkę schudzającą w postaci drobnego, różowego tłucznia granitowego. Naczynia są cienkościenne, ze ściankami o grubości około 3 mm. Najlepszym przykładem takiej ceramiki jest fragment naczynia zdobionego zygzakiem. Zwraca uwagę stosunkowo duża frekwencja fragmentów ceramiki pokrytych *Besenstrichmuster*, który to wzór obejmuje do 20% powierzchni naczyń (Madej 1999).

O możliwości wydzielenia ceramiki zdobionej strefową ornamentyką sznurową o wątkach zwielokrotnionych zadecydowało odkrycie w ten sposób zdobionych inwentarzy w osobnych jamach osadowych na różnych stanowiskach, co jest silną przesłanką do postawienia tezy o ich odrębnej pozycji w ramach kultury mierzanowickiej. Jamy zawierające wyłącznie materiał tego typu to obiekt 9 na stanowisku 5 w Sieteszy oraz obiekt 39 odkryty na stanowisku 158 w Jarosławiu (Rybicka 2013). Najprawdopodobniej z „czystym” zespołem opisywanego typu mamy do czynienia również w przypadku obiektu 12 na stanowisku Rzeszów-Baranówka. Wymienione inwentarze są przykładem współwystępowania zdobnictwa sznurowego w strefowych wątkach zwielokrotnionych z miniaturyzacją naczyń, pojawieniem się cech zaawansowanej technologii i stosowaniem w zdobnictwie sznurowym wątku zygzaka. W przypadku takich zespołów mamy do czynienia z dwoma rodzajami powiązań kulturowych. Z jednej strony mamy wyraźne związki z wczesnomierzanowickim wariantem z podwójnymi wątkami zdobnictwa sznurowego, a z drugiej zespoły te być może nawiązują do prądu stylistycznego obejmującego Kotlinę Karpacką, Przedgórze Alp i wybrzeża Morza Adriatyckiego. Prąd ten nazywany jest w dorzeczu Dunaju *Litzenkeramik*, a na terenie Austrii kulturą drasburską (Benkovsky-Pivovarová 1972; Marković 2003). Ważną przesłanką do szukania powiązań pomiędzy zespołami *Litzenkeramik*, a opisywanymi przez nas inwentarzami reprezentującymi wariant kultury mierzanowickiej ze strefowym zdobnictwem sznurowym o wątkach zwielokrotnionych jest wystąpienie na naczyniu z jamy 1a w Sieteszy motywu zygzaka, który jest jednym z markerów stylu *Litzenkeramik* (Marković 2003).

Tak jak w przypadku wariantu kultury mierzanowickiej ze zwielokrotnionymi wątkami strefowego zdobnictwa sznurowego z karpackiego dorzecza Wisły, materiały zaliczane do *Litzenkeramik* występują w dwóch rodzajach zespołów. Na części terytorium w zasięgu tego prądu kulturowego mamy do czynienia z „czystymi” zespołami, zawierającymi wyłącznie materiały w tym stylu, ale na przeważającym obszarze, na którym rejestrowane jest to zjawisko, ceramika w stylu *Litzenkeramik* jest uzupełnieniem zespołów innych kultur, na przykład Kisa-postag, Wieselburg-Gáta czy panońskiej kultury ceramiki inkrustowanej (Kiss 2012; Marković 2003). Oddaje to kosmopolityczny charakter zdobionej ornamentyką sznurową *Litzenkeramik*, która jest na terenach od Adriatyku poprzez Alpy, aż do Karpat symbolem statusu społecznego i prestiżu, ponieważ była związana najprawdopodobniej z grupą mobilnych handlarzy prowadzących długodystansową wymianę na szlakach karpacko-adriatyckich (Müller 2008). Mamy więc najprawdopodobniej do czynienia ze zjawiskiem nie tylko rzeczywistej obecności *Litzenkeramik*, ale również jej naśladownictwem w całej strefie adriatycko-karpackiej.

Ryc. 35. Zasięg stanowisk (a) ze sznurowym zdobnictwem strefowym ceramiki o wątkach zwielokrotnionych. 1. Rzeszów-Baranówka, pow. Rzeszów, stan. 88; 2. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5; 3. Jarosław, pow. loco, stan. 158; 4. Dobkowice, pow. Jarosław, stan. 39

Fig. 35. Distribution of sites (a) with pottery decorated with multiple zonal cord-impressed patterns. 1. Rzeszów-Baranówka, Rzeszów district, site 88; 2. Sietesz, Przeworsk district, site 5; 3. Jarosław, loco district, site 158; 4. Dobkowice, Jarosław district, site 39

Dysponujemy dwoma faktami, które nawzajem się uzupełniają i pozwalają nam datować zjawisko pojawienia się w karpackim dorzeczu Wisły manieri zdobienia naczyń strefowym ornamentem sznurowym o zwielokrotnionych wątkach. Pierwszym jest charakter zespołów, w towarzystwie których są zarejestrowane, a drugim data radiowęglowa dla jamy 1a w Sieteszy dokumentującej tę symbiozę.

Opisywane przez nas inwentarze zdobione zwielokrotnionymi wątkami strefowego zdobnictwa sznurowego współwystępują z ceramiką zdobioną strefową ornamentyką sznurową o wątkach zbudowanych z dwóch linii odcisków sznurowych. Mamy też do czynienia z naczyniami, na których występują te dwa rodzaje strefowych wątków sznurowych. Dodatkową wskazówką chronologiczną jest wykonywanie zdobień sznurem o prawoskrętnym splocie, nienotowanym w zespołach z późnych faz kultury mierzanowickiej na terenie dorzecza Sanu (Madej 2001).

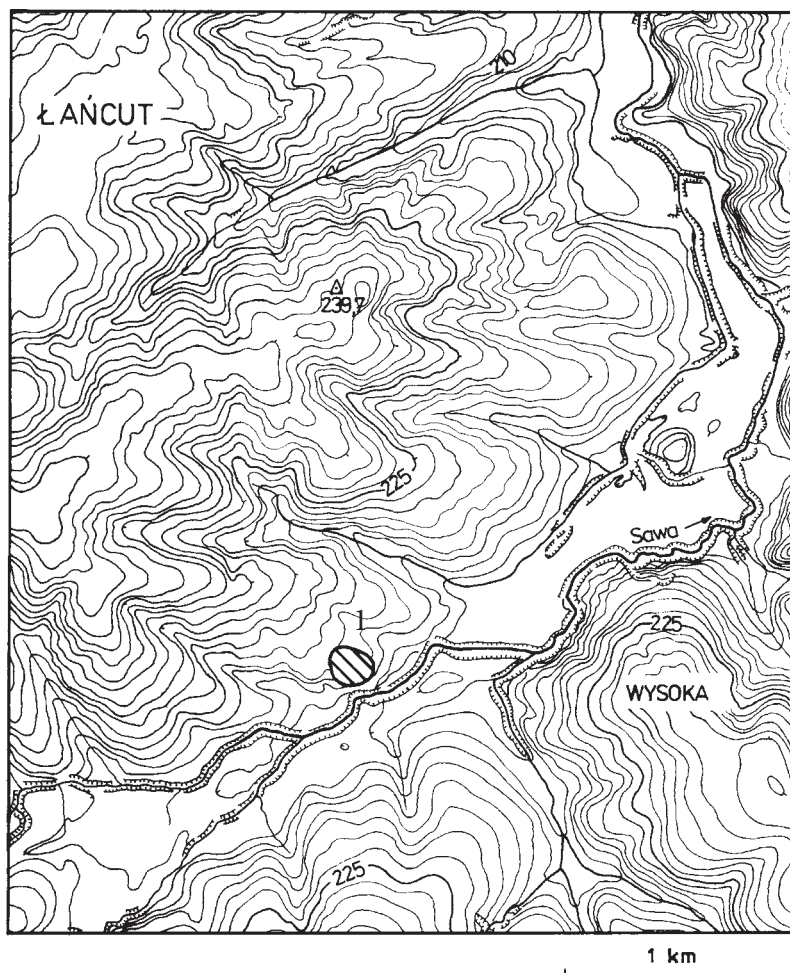
Data radiowęglowa z Sieteszy z jamy 1a uściśla tę chronologię (Rome-1110, 3555 ± 60 BP, 2039–1741 cal BC; Calderoni i in. 2000) do pierwszej ćwierci 2 tysiąclecia przed Chrystusem. Odpowiada to początkom BrA2 według Reineckeego i początkowi środkowego brązu według chronologii węgierskiej (MBA1–2). Jest to czas rozprzestrzenienia się *Litzenkeramik*, już ze strefową ornamentyką sznurową o wątkach zwielokrotnionych⁹ i pojawienia się manieri zdobienia naczyń w tym stylu w zespołach kultur rozwijających się w tym czasie pomiędzy Adriatykiem a Karpatami, między innym w panońskiej kulturze ceramiki inkrustowanej lub kulturze Wieselburg-Gáta (Kiss 2012).

Opisywane przez nas zjawisko kulturowe możemy też synchronizować z fazą IV–V kultury unietyckiej oraz fazą starootomańską i przedklasyczną kultury Otomani-Füzesabony.

9. W starszych fazach *Litzenkeramik* dominował dywanowy ornament sznurowy (Marković 2003).

Obecnie dysponujemy materiałem reprezentującym cechy zespołów ze strefowym zdobnictwem sznurowym o wątkach zwielokrotnionych z czterech stanowisk. Wszystkie zlokalizowane są we wschodniej części Subkarpackiego Płata Lessów.

Późnomierzanowickie zespoły z ceramiką zdobioną strefową ornamentyką sznurową i chropowaceniem tekstylnym. Grupa Wysoka
Rozdział ten poświęcony jest zespołom kultury mierzanowickiej, których podstawową cechą, oprócz zdobnictwa strefowego górnych części naczyń, jest znaczny udział chropowacenia tekstylnego ich powierzchni. Do tego wariantu kultury mierzanowickiej zaliczone zostały także zespoły ceramiczne, przy zdobieniu których zarzucono co prawda stosowanie zdobnictwa sznurowego i tekstylnego, ale ceramika ciągle nosi inne cechy zdobnicze, charakterystyczne dla zespołów omawianego kompleksu. Chodzi tu między innymi o występowanie we wszystkich fazach tej jednostki taksonomicznej odcisków trójkątnego stempelka. Wydaje się, że narzędzie o trójkątnym przekroju, używane przez późnomierzanowickiego garncarza, często służyło zarówno do wykonywania niektórych chropowaceń naśladujących chropowacenia tekstylne, gładzenia powierzchni naczyń, jak też wspomnianego stemplowania górnej

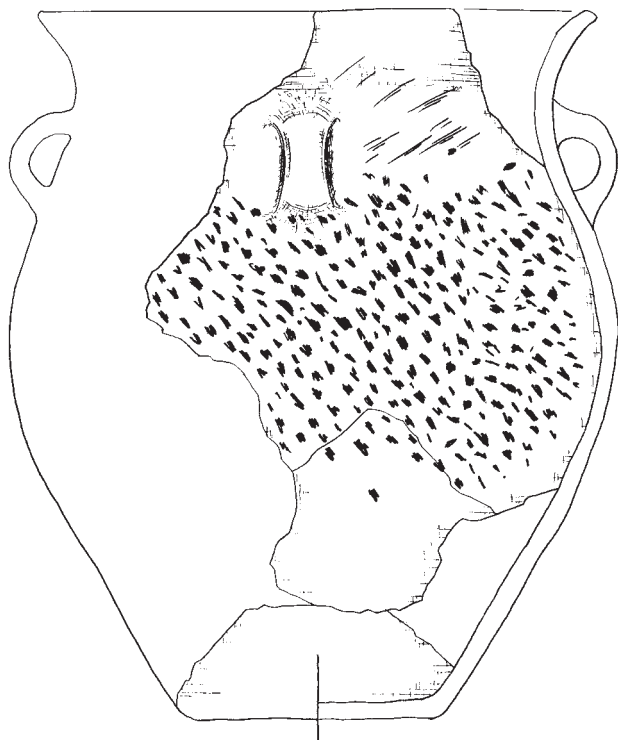
Ryc. 36. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1. Położenie stanowiska

Fig. 36. Wysoka, Łańcut district, site 1. Location of site 1

części guzów i wykonywania prostych, składających się z trójkątnych odcisków wzorów liniowych. Podstawowe znaczenie dla analizy mają zespoły zdobione strefową ornamentyką sznurową i tekstylną, pochodzące ze stanowiska 1 w Wysokiej Łańcuckiej, pow. Łańcut. Zespoły te są inwentarzem wzorcowym dla grupy Wysoka.

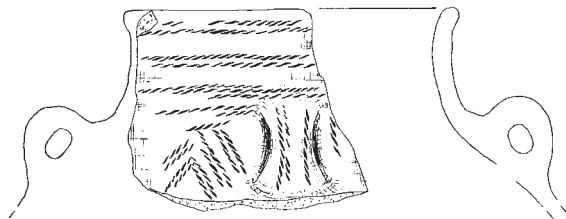
Po odkryciu zespołów zdobionych równocześnie odciskami strefowego sznura i chropowaceniem tekstylnym na stanowisku 1 w Wysokiej koło Łańcuta (Blajer 1998) od razu stało się jasne, że mamy do czynienia z nowym zjawiskiem kulturowym. Następnie badania w tym miejscu prowadzone były przez P. Madeja. Zasadność wydzielenia grupy Wysoka potwierdza odkrycie na stanowisku 5 w Kańczudze, pow. Przeworsk, podobnego do znanego z Wysokiej zestawu cech (Koperski, Kostek 1998). Zespół typu Wysoka został także odkryty w jamie numer 14 w Sieteszy, pow. Przeworsk, stanowisko 5 (Madej 2003), a także na stanowisku 7 w Skołoszowie, pow. Jarosław (Rybicka i in. 2017) i na stanowisku 17 w Boratynie, pow. Jarosław (Kadrow, Poradyło 2016). Charakterystyczne materiały tej grupy kulturowej możemy z łatwością zidentyfikować wśród inwentarzy pochodzących z badań powierzchniowych na stanowiskach archeologicznych znajdujących się w dorzeczu Sanu (Przybyła, Blajer 2008).

Zbiór ceramiki z Wysokiej jest w dużym stopniu rozdrobniony, co utrudnia analizę pod kątem form naczyń. Udało się zrekonstruować w większym stopniu tylko pojedyncze formy ceramiczne. Są to przede wszystkim najczęściej spotykane naczynia garnkowate, oprócz których udało się wydzielić także nieliczne amfory i kubki.

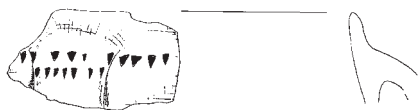

Ryc. 37. Wysoka pow. Łańcut, stan. 1, ob. 15A. Zrekonstruowany garnek uchaty

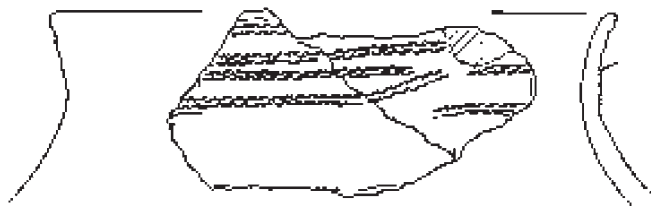
Fig. 37. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 15A. Reconstructed pot with handles

Ryc. 38. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 5. Fragment amfory
 Fig. 38. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 5. Fragment of an amphora

Ryc. 39. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 15. Fragment kubka
 Fig. 39. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 15. Fragment of a beaker

Ryc. 40. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 126A. Część przywylewowa kubka
 Fig. 40. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 126A. Top part of a beaker

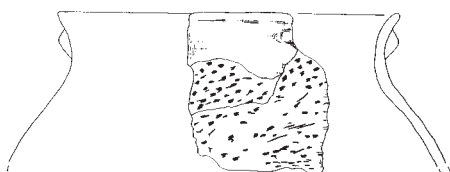
Na stanowisku w Wysokiej odkryte zostały fragmenty amfor zdobionych strefowym ornamentem sznurowym w układach podwójnych oraz z chropowaconą w stylu tekstylnym powierzchnią. Jedna z takich amfor pochodzi z obiektu numer 5 w Wysokiej. Niestety, w przypadku tego egzemplarza zachowała się tylko jego górna część. Jest to naczynie o stosunkowo prostej szyjce i wychylonym na zewnątrz brzegu. Duże taśmowate ucha umieszczone są na barku naczynia (Ryc. 38).

W zbiorze ceramiki ze stanowiska 1 w Wysokiej brakuje pewnych form, które moglibyśmy zaliczyć do kubków. Prawdopodobnie naczyniem takim był okaz odkryty w obiekcie numer 15 (Ryc. 39). Średnica wylewu wynosi 24 cm, a brzeg jest nachylony do środka naczynia. Duże taśmowate ucho umieszczone jest w części przywylewowej. Drugim, domniemanym przykładem kubka w inwentarzu z Wysokiej jest forma z obiektu 126A (Ryc. 40). Sugeruje to przyczep masywnego elementu plastycznego w części przywylewowej, prawdopodobnie ucha.

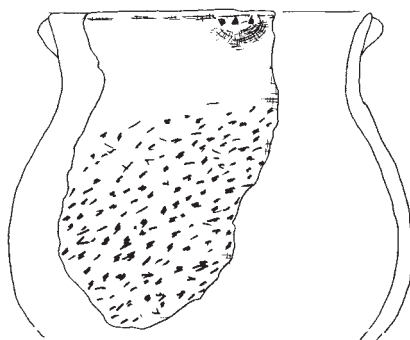
Garnki są podstawowym typem naczyń występujących w zestawie form ceramicznych, charakterystycznych dla grupy Wysoka. Najlepiej zachowanym przykładem tego typu jest forma odkryta w obiekcie 126A. Jest to duże naczynie o wysokości 45 cm i średnicy wylewu wynoszącej 32 cm. Forma ta posiada esowaty profil, a u podstawy szyjki znajdują się nieprzekłute, karbowane uchwyty, naśladujące ucha (Ryc. 41).

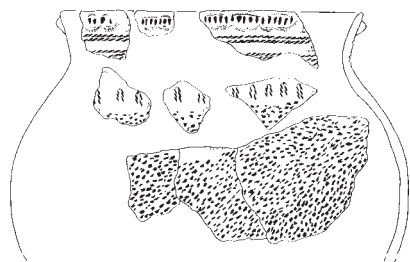
Ryc. 41. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 126A
Fig. 41. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 126A

Ryc. 42. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 5. Naczynie garnkowane
Fig. 42. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 5. Pot-shaped vessel

Ryc. 43. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 126B. Naczynie garnkowane
Fig. 43. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 126B. Pot-shaped vessel

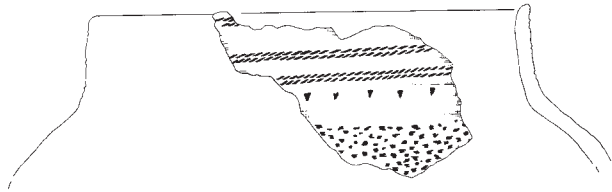

Ryc. 44. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 120. Naczynie garnkowane
Fig. 44. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 120. Pot-shaped vessel

Najpopularniejszymi formami garnków w zespołach typu Wysoka, są naczynia z charakterystycznymi guzami na szyjkach. Jako przykład możemy podać naczynie z obiektu 56 w Wysokiej (Ryc. 42). Są to zwykle naczynia z niewysoką szyjką i rozchylonym wylewem, którego średnica rzadko przekracza 15 cm.

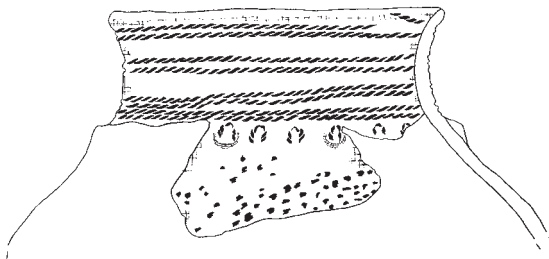
Innym typem naczyń garnkowatych, występujących w materiale zaliczanym do grupy Wysoka, są formy przysadziste o średnicy wylewu mniejszej niż ich wysokość.

Naczynia w grupie Wysoka zdobione były kombinacją sznurowych motywów zdobniczych na szyjkach i chropowaceni tekstylnych na brzuścach. Pod strefą poziomo zorientowanych pasm sznurowych na szyjkach znajdowały się czasem wązki sznurowe o orientacji pionowej.

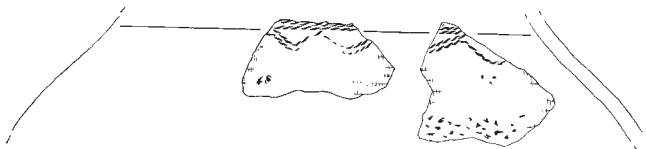
Ryc. 45. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 15B. Naczynie garnkowate

Fig. 45. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 15B. Pot-shaped vessel

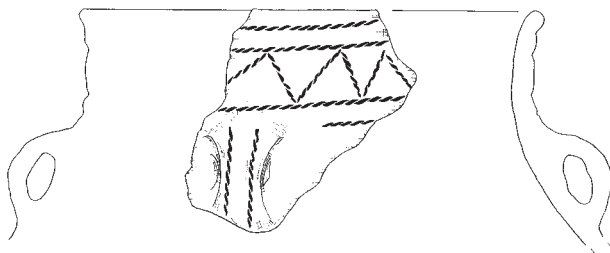
Ryc. 46. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 15. Naczynie zdobione strefowym, zdwojonym ornamentem sznurowym na szyjce, sznurowymi łuczkami i chropowaczeniem tekstylnym

Fig. 46. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 15. Vessel with zonal double cord-impressed decorations around the neck and bow-shaped cord loops, and textile roughening

Ryc. 47. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 5. Naczynie z motywem sznurowej linii falistej i chropowaczeniem tekstylnym

Fig. 47. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 5. Vessel with a cord-impressed wavy line and textile roughening

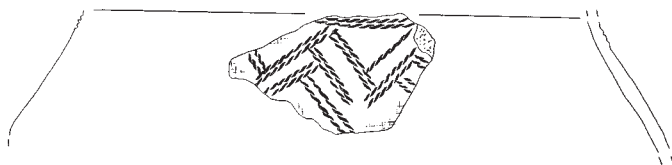
Ryc. 48. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 2. Naczynie zdobione motywem zygzaka

Fig. 48. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 2. Vessel with zigzag decoration

Ze względu na pokrywanie brzuśców chropowaczeniem tekstylnym i *Besenstrichmuster*, ornamentyka sznurowa znajdująca się poniżej szyjki naczynia jest silnie zredukowana. Najlepszym przykładem takiego zdobnictwa są krótkie „łuczki” sznurowe (Ryc. 46).

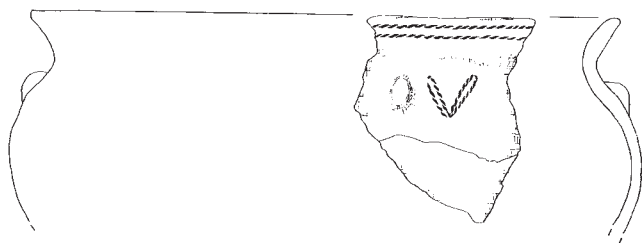
Innym wątkiem zdobniczym występującym na naczyniach należących do typu Wysoka jest sznurowa linia falista wykonywana strefowym ornamentem sznurowym (Ryc. 47) i motywy zygzaka (Ryc. 48).

Charakterystycznymi motywami tej grupy są również ornamenty „pseudokrokwiowe” (Ryc. 49) oraz „zajęcie uszy” (Ryc. 50).

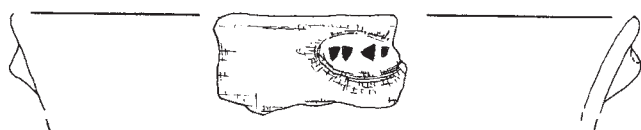
Ryc. 49. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 15. Fragment naczynia zdobionego sznurową ornamentyką „pseudokrokwiovą”

Fig. 49. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 15. Fragment of a vessel with cord-impressed “rafter” decoration

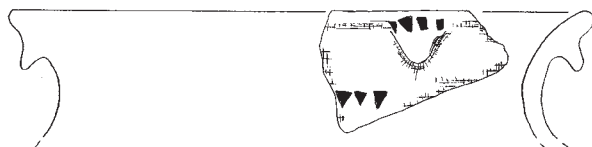
Ryc. 50. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 15. Naczynie zdobione motywem „zajęczych uszu”

Fig. 50. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 15. Vessel decorated with a “hare’s ear” motif

Ryc. 51. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 5. Naczynie z elipsowatym guzkiem z odciskami trójkątnego stempelka

Fig. 51. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 1. Vessel with a small ellipsoid boss with a pattern impressed with a triangular stamp

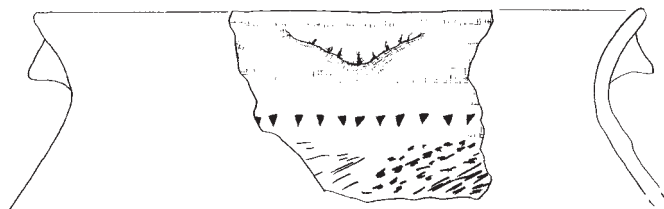

Ryc. 52. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 5. Naczynie z trójkątnym guzkiem z odciskami trójkątnego stempelka

Fig. 52. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 5. Vessel with a small triangular boss with a pattern impressed with a triangular stamp

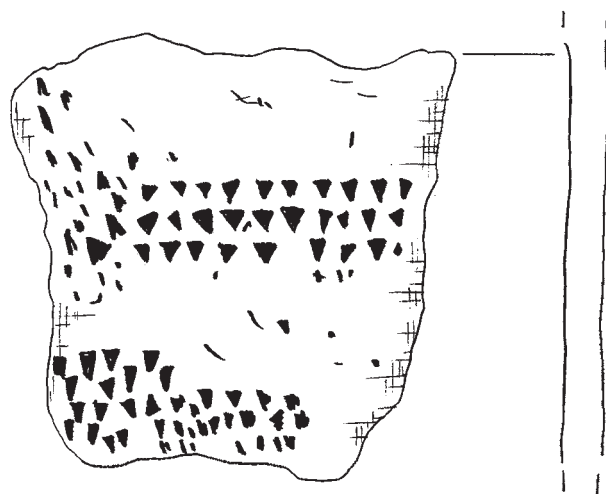
Do odciskania wątków sznurowych na naczyniach grupy Wysoka używano sznura o lewoskrętnym splocie. Guzki występujące na naczyniach należą do trzech typów. Pierwszy, najczęściej występujący typ to guzki elipsowate, z których większość obwiedziona jest od góry linią odcisków trójkątnego stempelka (Ryc. 51). Drugim co do częstotliwości występowania typem guzka są formy o kształcie trójkątnym, również podkreślone od góry odciskami trójkątnego stempelka (Ryc. 52). Trzecim typem są guzki z nacięciami, co powoduje, że są one w miejscu nacięć rozchylone (Ryc. 53).

W zdobnictwie charakterystycznym dla grupy Wysoka popularne było stosowanie stempelka o trójkątnym przekroju, którym wykonywano nie tylko poziome linie (na przykład Ryc. 53), ale również stemplowano nim górne części guzków i wykonywano część chropowateń tekstylnych na brzuscach (Ryc. 54).

Ryc. 53. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 123A. Fragment naczynia z nacinnym guzem

Fig. 53. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 123A. Fragment of a vessel with an incised boss

Ryc. 54. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 15. Chropowacenie pseudotekstylne wykonane stempelkiem o trójkątnym przekroju

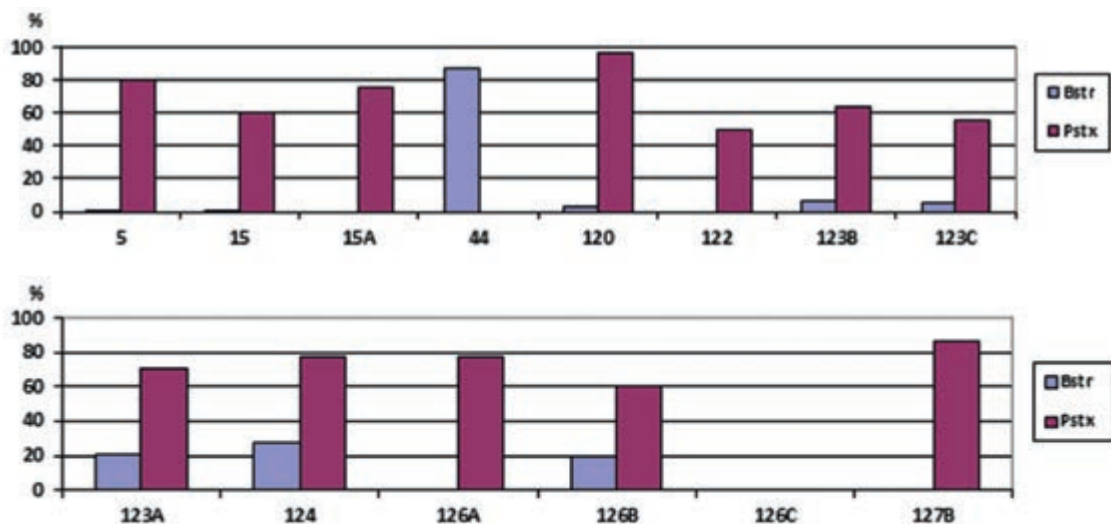
Fig. 54. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 15. Surface with mock textile roughening done with a triangular stamp

Chropowacenie tekstylne i *Besenstrichmuster* to dwa zabiegi stylistyczne, które są najbardziej charakterystyczne, obok pasm odcisków sznurowych, dla naczyń wczesnobrązowych pochodzących ze stanowiska 1 w Wysokiej. Ornament tekstylny przypomina efekt zabiegów chropowacenia brzuśców naczyń, poprzez przyłożenie do nich w fazie formowania tkaniny o grubej fakturze. Chropowaceniem tekstylnym pokrywano całe brzuśce naczyń aż do ich podstawy. Powodowało to podział naczynia na dwie strefy. Część górną, wolną od chropowacenia tekstylnego i dolną pokrytą nim w całości. W górnej części naczyń zostawało więc miejsce na zastosowywanie ornamentyki sznurowej i plastycznej.

Chropowacenie to wykonywane było zarówno przez odcisnięcie na powierzchni naczynia tkaniny, jak również przez nakłuwanie powierzchni miotłką lub trójkątnym stempelkiem¹⁰. Odciski trójkątnego gładzika w większości przypadków pokrywają brzuśce naczyń w sposób nieuporządkowany, z widoczną tendencją do ukośnego lub poziomego przebiegu pasm. Należy jednak zwrócić uwagę na występujące na niektórych fragmentach naczyń uporządkowane, poziome rzędy nakłuć. Pomimo podobieństwa do ornamentyki tekstylnej wydaje się, że mamy tutaj do czynienia z odrębną ideą zdobniczą.

Frekwencja fragmentów naczyń z chropowaceniem tekstylnym w poszczególnych obiektach na stanowisku w Wysokiej sięga od 50% w obiekcie numer 122, do prawie 97% w obiekcie 120, pomijając obiekt 126C, w którym nie zanotowano takiego potraktowania powierzchni. W większości obiektów (numery 5, 15, 15A, 123A, 123B, 124, 126A) udział tego ornamentu zamyka się pomiędzy 60 a 80%.

10. Tego typu chropowacenie nosi nazwę pseudotekstylne, ale rozróżnienie chropowacenia tekstylnego i pseudotekstylne nic nie wnosi do prezentowanej analizy.

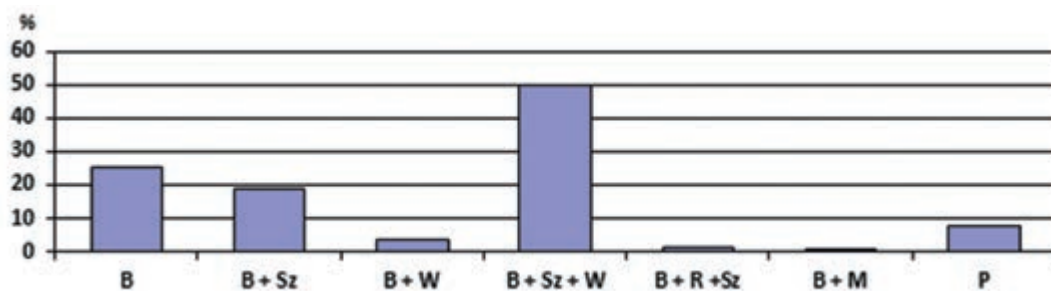

Ryc. 55. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1. Frekwencja występowania w poszczególnych obiektach kultury mierzanowickiej chropowacenia tekstylnego (Pstx) i *Besenstrichmuster* (Bstr)

Fig. 55. Wysoka, Łańcut district, site 1. Frequency of occurrence of the textile-roughened surfaces (Pstx) and *Besenstrichmuster* patterns (Bstr) in various Mierzanowice Culture objects

Ornament tekstylny autorzy analizują w części poświęconej stylistyce naczyń, ponieważ jest dodatkowym elementem umieszczanym na powierzchni ceramiki. Wydaje się jednak, że zabieg ten oprócz funkcji wizualnej i symbolicznej, pozwalającej identyfikować się jego twórcy i użytkownikowi kulturowo, posiadał przede wszystkim funkcje praktyczne. Zabieg ten to jeden ze sposobów schropowacenia brzośca naczynia, który umożliwiał pewniejszy uchwyt. *Besenstrichmuster* to również niezwykle charakterystyczny element stylistyczny, występujący na naczyniach grupy Wysoka. Są to głębokie rysy po miotłeczce, które były następnie zagładzane. Kierunek rys jest zwykle ukośny w stosunku do osi naczynia. Element ten stosowano na naczyniach w sposób identyczny jak chropowacenie tekstylne. Pokrywano nim brzośce naczyń poczynając od ich barku, pozostawiając wolną od chropowacenia górną część naczynia. Używano go zarówno w połączeniu z chropowaceniem tekstylnym, jak i samodzielnie. Frekwencja *Besenstrichmuster* zamyka się między 1% w obiekcie numer 5, a 27,8% w obiekcie 124. Wyjątkową pozycję zajmuje inwentarz ceramiczny wydobyty z jamy numer 44. W obiekcie tym frekwencja *Besenstrichmuster* osiągnęła wartość 87%. Podobnie jak w przypadku ornamentyki tekstylnej, *Besenstrichmuster* ma znaczenie nie tylko jako wyznacznik kulturowy, ale również jako element zwiększający funkcje użytkowe naczynia, poprzez schropowacenie powierzchni brzośca.

Podstawową domieszką schudzającą stosowaną w naczyniach grupy Wysoka był tłuźcen granitowy, uzupełniany często szamotem, wapieniem lub rozdrobnionymi kośćmi, a także tłuźczonym rogowcem menilitowym. Domieszka schudzająca używana do przygotowywania masy ceramicznej, nie przekraczała z reguły 0,5 mm. Jedynym wyjątkiem od tej reguły jest domieszka w postaci szamotu osiągająca wielkość do 0,7 cm średnicy. Większość fragmentów naczyń z obiektów w Wysokiej charakteryzuje się średnią ilością domieszki w masie ceramicznej (70%). W inwentarzu tej grupy dominuje struktura zwarta masy ceramicznej (60%). Uderzająca jest wysoka frekwencja ceramiki o powierzchniach równych, bez charakterystycznego gładzenia. Zagładzane są powierzchnie naczyń pokrytych *Besenstrichmuster*

Ryc. 56. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1. Wyrażone w procentach zróżnicowanie rodzajów domieszki schudzającej w obiekcie nr 5. B – biały tłuczeń granitowy występujący samodzielnie w masie ceramicznej, B+ Sz – biały tłuczeń granitowy występujący razem z szamotem, B+W – biały tłuczeń granitowy występujący razem z rozdrobnionym wapieniem/kawałkami kości, B+ Sz+W – biały tłuczeń granitowy występujący razem z szamotem i rozdrobnionym wapieniem/kawałkami kości, B+ R+ Sz – biały tłuczeń granitowy występujący razem z różowym tłuczniem granitowym i szamotem, B+ M – biały tłuczeń granitowy występujący z miką, P – piasek

Fig. 56. Wysoka, Łańcut district, site 1. Range of different leaning additives given as a percentage in the pottery in object 5. B – crushed white granite; B+ Sz – crushed white granite and grog; B+W – crushed white granite with limestone chips or pieces of bone; B+ Sz+W – crushed white granite, grog, and limestone chips or pieces of bone; B+ R+ Sz – crushed white granite, grog, and crushed pink granite; B+ M – crushed white granite and mica; P – sand

oraz naczyń zdobionych trójkątnym stempelkiem. Na powierzchniach widoczne są ślady po stosowaniu twardego gładzika. W opisywanym materiale 70% stanowią ścianki o grubości 0,5 cm, 20% ścianki o grubości 0,6 cm, a 10% ścianki o grubości 0,7 cm.

Pomimo tego że w inwentarzu grupy Wysoka występują formy zdobione sznurem i takie, na których ten rodzaj zdobnictwa nie został zastosowany, to intuicyjnie możemy wskazać, że jest to materiał jednorodny. Wrażenie to jest spowodowane obecnością elementów wspólnych, obserwowanych wśród cech każdego artefaktu ceramicznego odkrytego na tym stanowisku. Niezwykle sugestywna przy stawianiu tezy o jednolitości badanego inwentarza ceramicznego jest powszechna obecność chropowaceń tekstylnych i *Besenstrichmuster*, a także podobnych form guzów i niezwykle charakterystycznego ornamentu wykonywanego trójkątnym stempelkiem.

W trakcie analizy zauważyć można wyraźny podział inwentarza na dwie grupy naczyń. Pierwszą stanowią zabytki zdobione ornamentem sznurowym, a drugą te pozbawione takiego zdobienia. Dodatkowo, naczynia nawiązujące do tradycji sznurowej, oprócz zdobnictwa odciskami sznura, mają bardziej zróżnicowany zestaw elementów plastycznych, jak pseudo-uszka lub listwy plastyczne. Oprócz różnic w stylistyce występują również rozbieżności w ich morfologii. Generalnie, naczynia sznurowe są większe i bardziej zróżnicowane. Drugą grupę stanowią zabytki bez zdobień sznurowych. Są to formy mniejsze i mniej różnorodne morfologicznie.

W trakcie analizy głębokich obiektów trapezowatych o stratyfikowanym wypełnisku, wyodrębniono grupę jam, których stożki przydenne zostały przykryte obrywami jałowego lessu. Tego rodzaju przypadki są istotne dla badania rozkładu materiału zabytkowego w obrębie wypełnisk. Metoda ta z powodzeniem była już stosowana na innych stanowiskach kultury mierzanowickiej w celu wyodrębnienia w materiale osadowym zespołów zwartych (Kadrow 1991). W przypadku stanowiska w Wysokiej wydaje się, że tego typu zespołów dostarczają

obiekty numer 15, 123b i 124. Rozkład ilościowy materiału zabytkowego w obrębie jamy trapezowatej numer 15 wskazuje na istnienie zawałiska lessowego na głębokości 125–175 cm. Poniżej tej strefy odkryto zespół ceramiki, który został zdeponowany w trakcie użytkowania jamy lub krótko po jej porzuceniu (do momentu zawalenia się jamy). Należy odnotować w tym zespole brak ceramiki zdobionej odciskami sznura. Na dnie tej jamy znajdują się fragmenty naczyń o chropowaceniach tekstylnych i *Besenstrichmuster*. Chropowacenie to wykonane zostało trójkątnym stempelkiem, którego odciski zgrupowane są w uporządkowane horyzontalnie pasma. Na samym dnie obiektu 15 została odkryta część przywylewowa naczynia o silnie wychylonym brzegu, z trójkątnym guzem zdobionym od góry trójkątnym stempelkiem. Także technologia ceramiki wydobytej ze stożka zasypiskowego tej stratyfikowanej jamy wykazuje odstępstwa od technologii uznanej za charakterystyczną dla inwentarza z Wysokiej. Poza jednym fragmentem ceramiki z wapieniem w domieszce, pozostała ceramika schudzana była jedynie tłuczniem granitowym w kolorze białym lub jego mieszką z tłuczniem koloru różowego. Nie ma więc w tym zespole ceramiki schudzanej szamotem lub rogowcem menilitowym. Podobną sytuację udało się zaobserwować w obiekcie numer 123B. W warstwach poniżej lessowego obrywu (160–180 cm) nie stwierdzono obecności ceramiki zdobionej sznurem. Zarejestrowano tylko fragmenty naczyń chropowaconych odciskami tekstylnymi. W tym wypadku w masie ceramicznej jako domieszka schudzająca został również użyty biały tłuczeń granitowy, a w jednym przypadku różowy. Wymowne jest odkrycie w warstwach przydennych fragmentu ceramiki pokrytej chropowaceniem tekstylnym, ale w uporządkowanych pasmach. Kolejnym obiektem, który dostarczył tego typu obserwacji jest obiekt 124. Poniżej obrywu lessowego na głębokości 180 cm znajdował się zespół ceramiki, w którym również brakowało form zdobionych sznurem. Zarejestrowano natomiast obecność chropowaceń tekstylnych i *Besenstrichmuster*. Ceramika schudzana była białym tłuczniem granitowym, poza przypadkiem fragmentu naczynia z silnie wychylonym brzegiem, potwierdzającego zastosowanie oprócz białego tłucznia także czarnego rogowca menilitowego. Biorąc pod uwagę tego rodzaju obserwacje możemy stwierdzić dwudzielność zespołów na stanowisku I w Wysokiej.

Pierwszy typ, który możemy nazwać typem Wysoka I, reprezentują zespoły ze współwystępowaniem strefowej ornamentyki sznurowej z guzami, które były nacinane lub obwiedzione trójkątnymi stempelkami od góry, z chropowaceniem tekstylnym lub *Besenstrichmuster* (najczęściej z obydwoma tego typu zabiegami). Istotną cechą pionowej ornamentyki sznurowej jest jej skrócenie ze względu na chropowacenie brzuśców, co pociągało za sobą brak miejsca do wykonywania rozbudowanych, pionowych zdobień sznurowych. W zespołach tych spotykamy podwójne motywy odcisków sznurowych zredukowane do postaci charakterystycznych sznurowych łuczków. Zdecydowana większość naczyń pokrywana była w całości wątkami zdobniczymi mającymi nie tylko znaczenie symboliczne, ale i praktyczne. Dają się wydzielić trzy strefy zdobnicze na naczyniach. Pierwsza obejmowała górną część naczynia (szyjkę). Jest ona podporządkowana sztywnemu kanonowi, od którego odstępowano tylko w pojedynczych przypadkach. Reguła zdobnicza wymagała zastosowania tu ornamentu wykonanego zdwojonym, lewoskrętnym sznurem strefowym. Druga strefa znajdowała się pomiędzy zdobioną odciskami sznura szyjką naczynia a początkiem strefy pokrytej chropowaceniem. Najczęściej jest to bark naczynia. Znajduje się tu obszar względnej swobody stylistycznej, w której wytwórca naczynia miał możliwość zastosowania różnorodnych elementów zdobniczych (łuczki, festony, kombinacje wiszących elementów krokwiowych, motyw zajęczych uszu). Elementy te, jak wspomniano powyżej, są często zredukowane.

Trzecia strefa obejmuje brzusiec naczyń i sięga jego podstawy. Jest to część naczyń podporządkowana również sztywnemu kanonowi, który wymagał zastosowania ornamentyki tekstylnej lub *Besenstrichmuster* albo też ich kombinacji.

Drugi typ zespołów charakterystycznych dla grupy Wysoka, a który możemy nazwać typem Wysoka II, to inwentarze, w których nie jest rejestrowana obecność wątków sznurowych. Stwierdzamy tu współwystępowanie zdobnictwa plastycznego w postaci guzków z nacięciami lub trójkątnymi stempelkami oraz chropowacenia tekstylnego. Istotnym spostrzeżeniem jest również to, że materiały w typie Wysoka I i Wysoka II zawierają elementy wspólne, a przejście od jednego do drugiego jest płynne.

Jedną z najważniejszych cech, dzięki której możemy mówić o wyodrębnieniu nowej jednostki taksonomicznej, jest powtarzalność jej najbardziej charakterystycznych elementów na innych stanowiskach. Ich obecność wskazuje niezawodnie, że mamy do czynienia nie tylko z jakąś lokalną mutacją kultury, będącą wynikiem kreatywności mieszkańców jednego punktu osadniczego, ale ze zjawiskiem charakterystycznym dla większej grupy nosicieli cech badanej kultury.

Pozostałe stanowiska grupy Wysoka badane wykopaliskowo:

Boratyn, pow. Jarosław, stanowisko 17, obiekty 40, 127, 134, 160, 161, 509, 523, 524, 538

W trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na trasie autostrady A4 odkryto 10 obiektów z materiałem typowym dla grupy Wysoka, o jednolitym charakterze. W zestawie naczyń występują przede wszystkim formy garnkowate z nacinanymi guzami pod krawędzią. Brzusce pokryte są chropowaceniem tekstylnym, a szyjki sznurowymi wątkami strefowymi w układach podwójnych, wykonanymi lewoskrętnym sznurem. Z obiektu 538 pochodzi szerokodenna amfora zdobiona w stylu Wysoka, z dość rzadko spotykanym w tej grupie zdobieniem na uchach. Część guzowych naczyń garnkowatych znalezionych na tym stanowisku była niezdobiona, tak samo jak kubek z obiektu 301 (Kadrow, Poradyło 2016).

Jasło, pow. Iwoń, stanowisko 29

Inwentarz ten, odkryty na stanowisku trzciniecko-otomańskim, składa się z dwóch wariantów zespołów kultury mierzanowickiej: grupy pleszowskiej i grupy Wysoka. Zabytki zostały odkryte w warstwie kulturowej, a w skład inwentarza związanego z typem Wysoka wchodzi fragmenty ceramiki zdobionej strefowym zdobnictwem sznurowym oraz chropowaczonej tekstylnie. Odkryty został również fragment ceramiki zdobionej motywem zygzaka (Gancarski 1988).

Kańczuga, pow. Przeworsk, stanowisko 5

Materiały grupy Wysoka zostały odkryte najprawdopodobniej w jamie trapezowatej. Masa ceramiczna wyrobów wchodzących w skład tego zespołu została schudzona kompozycją składającą się z białego tłucznia granitowego, szamotu i wapienia. Zestaw form naczyń ogranicza się do garnków i amfor. Do ich zdobienia wykorzystywano zarówno strefowe zdobnictwo sznurowe szyjek, jak i chropowacenie pseudotekstylne brzuśców. Współwystępowanie na naczyniach strefowego, zgrupowanego w układach podwójnych, ornamentu sznurowego razem z chropowaceniem brzuśców motywami tekstylnymi pełniej charakteryzuje ten przypadek (Koperski, Kostek 1998).

Sietesz, pow. Przeworsk, stanowisko 5, obiekt 14

W jamie zostały odkryte współwystępujące ze sobą: fragment ceramiki z chropowaceniem tekstylnym i fragment szyjki naczynia z ornamentem wykonanym sznurem lewoskrętnym, zgrupowanym w podwójne pasma (Madej 2003).

Skołoszów, pow. Jarosław, stanowisko 7, obiekt 256

Ceramika charakterystyczna dla grupy Wysoka została odkryta w centralnie usytuowanym wkopie i niecce zasypiskowej. Na zbiór ten składają się fragmenty naczyń garnkowatych z płaskimi guzami, umieszczonymi pod wylewem z odciskami stempelka w górnej części, strefowym, podwójnym sznurem na szyjkach naczyń, z ornamentyką stempelkową lub w postaci sznurowych, krótkich łuczków na barku naczyń oraz pokrywającym brzuśce chropowaceniem tekstylnym (Rybicka 2017).

W karpackim dorzeczu Wisły odkryto też szereg stanowisk, które dostarczyły fragmentów naczyń chropowaconych tekstylnie. Ceramikę taką odkryto na następujących stanowiskach: Czelatyce, pow. Jarosław, stanowisko 7; Bochnia (Chodenice), pow. Bochnia, stanowisko 59; Dobkowice, pow. Jarosław, stanowisko 18; Łazy, pow. Bochnia, stanowisko 12; Łowce, pow. Jarosław, stanowisko 20; Markowa, pow. Łańcut, stanowisko 14; Munina, pow. Jarosław, stanowisko 25; Munina, pow. Jarosław, stanowisko 35; Niżatycy, pow. Przeworsk, stanowisko 5; Okocim Górny, pow. Brzesko, stanowisko 4; Ostrów, pow. Jarosław, stanowisko 30; Sietesz, pow. Przeworsk, stanowisko 44; Tuczempy, pow. Jarosław, stanowisko 5; Tywonia, pow. Jarosław, stanowisko 7; Urzejowice, pow. Przeworsk, stanowisko 30; Urzejowice, pow. Przeworsk, stanowisko 31; Urzejowice, pow. Przeworsk, stanowisko 32; Wola Roźwieniecka, pow. Jarosław, stanowisko 5; Wysoka, pow. Łańcut, stanowisko 8. Charakterystyczna ceramika grupy Wysoka została odkryta również na terenie północnej Słowacji, na Spiszu, na terenie wyżynnego stanowiska Spišský Hrad w dorzeczu Hornadu. W zespole tym identyfikujemy wszystkie podstawowe cechy zespołów grupy Wysoka, czyli współwystępowanie strefowego, zdwojonego zdobnictwa sznurowego, wykonanego prawoskrętnym sznurem, z guzami umieszczonymi na szyjce naczyń oraz *Besenstrichmuster* i tekstylnym chropowaceniem brzuśców. Symptomatyczna jest obecność ornamentów w postaci sznurowej linii falistej (Giertlová 2002). Pewne nawiązania do materiałów w typie Wysoka stwierdzono wśród ceramiki zdobionej odciskami sznura z wielokulturowego stanowiska Burbrich w Wielkiej Łomnicy (Novotná, Soják 2013).

Najwięcej czytelnych związków występuje pomiędzy zespołami grupy Wysoka a materiałami grupy samborzeckiej kultury mierzanowickiej z Wyżyny Sandomierskiej oraz zespołami grupy kosztiańskiej z Kotliny Koszyckiej we Wschodniej Słowacji. Są to przede wszystkim podobieństwa w sposobach zdobienia ceramiki. Wszystkie te trzy jednostki taksonomiczne reprezentują wariant kultury ze strefowym zdobnictwem sznurowym ceramiki. We wszystkich występują charakterystyczne motywy zdobnicze w postaci krótkich łuczków odciskanych sznurem (Kadrow, Machnik 1997, s. 97, ryc. 42:A3).

Wydaje się, że te podobieństwa w zdobnictwie ceramiki wskazują na pewien rodzaj wspólnoty kulturowej Samborzec-Wysoka-Košťany. Istnieje jednak również wiele różnic w materiałach tych jednostek. Tylko w grupie Wysoka spotykamy zdobnictwo wykorzystujące motywy zygzaka, linii falistej i wątków pseudokrokwiowych.

Silne związki łączą grupę Wysoka z grupą giebułtowską. Przejawia się to w występowaniu chropowacenia tekstylnego i obecności nacinanych guzków na krawędzi naczyń. Grupę

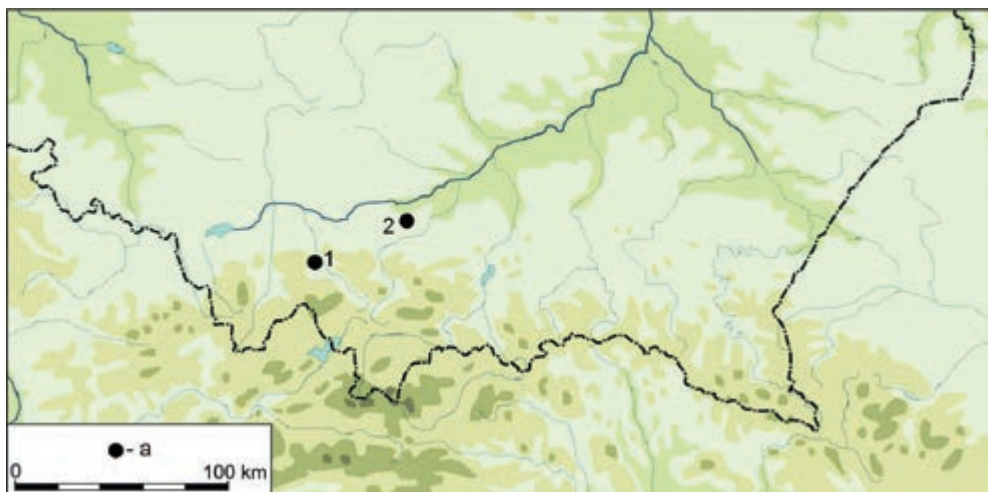
Ryc. 57. Valaliky, okr. Koszyce, grób 47, Słowacja. Fragment ceramiki zdobionej strefowym, lewoskrętnym ornamentem sznurowym i sznurowymi łuczkami (wg Pastor 1978)

Fig. 57. Valaliky, Košice district, Slovakia, grave 47. Potsherd with a pattern impressed with an anticlockwise-threaded zonal cord and bow-shaped cord loops (after Pastor 1978)

giebułtowską, jako lokalnego wariantu kultury mierzanowickiej, reprezentują stanowiska ulokowane głównie na północ od Krakowa, na skraju Wyżyny Małopolskiej z eponimicznym Giebułtowem włącznie. Jedną z cech tej grupy kulturowej jest całkowity brak ornamentyki sznurowej (Kadrow, Machnik 1997). Na obszarze naszych zainteresowań identyfikujemy dwa stanowiska, które można zaklasyfikować do grupy giebułtowskiej. Są to Jawczyce, pow. Wieliczka (Tab. LXXIX–LXXXI) (Zoll-Adamikowa, Niżnik 1963, s. 34–38) oraz Mucharz, pow. Wadowice, stanowisko 12, obiekt 568/05 (Tab. XVII:6–8) (Valde-Nowak 2010).

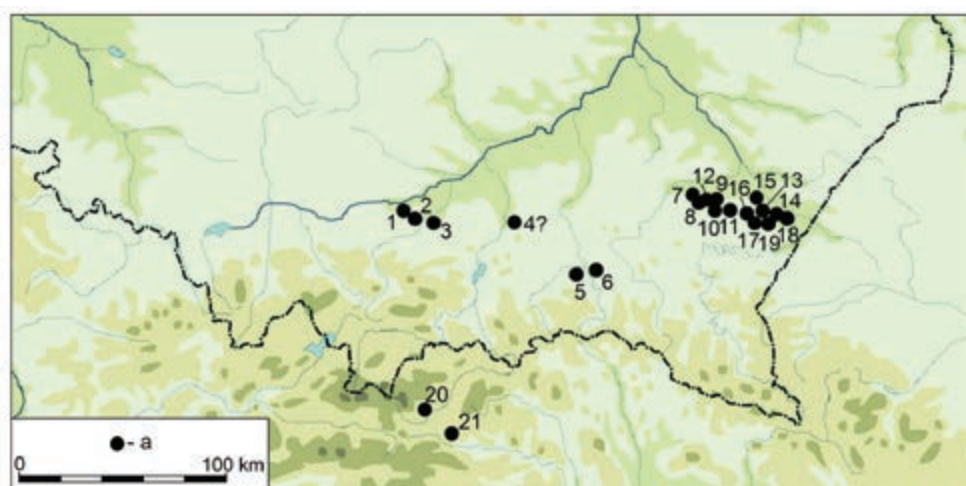
Analiza materiału ceramicznego z Jawczyce wskazuje, że jednak znajdują się tam fragmenty ceramiczne zdobione ornamentyką sznurową, mające identyczną technologię jak pozostałe naczynia kultury mierzanowickiej odkryte na tym stanowisku (Tab. LXXX:4). Obecna jest też w materiale ceramicznym z Jawczyce maniera znana z grupy Wysoka, a polegająca na stosowaniu trójkątnego stempelka do podkreślania od góry guzów (Tab. LXXX:1). Kwestią przyszłych badań jest rozwianie wątpliwości odnośnie przynależności kulturowej zespołu ceramicznego z Jawczyce oraz stwierdzenie charakteru związków pomiędzy grupą giebułtowską i grupą Wysoka. W każdym razie, późna pozycja chronologiczna zespołów z ceramiką tekstylną w ramach kultury mierzanowickiej nie ulega wątpliwości. Ustalenia dokonane w stosunku do zespołów grupy giebułtowskiej w Iwanowicach i serie dat pozwalają umiejscowić tę grupę na lata 1750–1650 (1600) cal BC (Kadrow 1991, s. 56–59). Wydaje się, że grupa Wysoka jest młodsza od zespołów ze zwielokrotnionymi wątkami strefowego zdobnictwa sznurowego, które możemy łączyć z datą z jamy 1A w Sieteszy, pow. Przeworsk, stanowisko 5, Rome 1110: 3555 ± 60 (2039–1740 cal BC).

Istnieje jednak pewna niejasność odnośnie datowania związków grupy Wysoka i grupy kosztiańskiej. Przywołany powyżej grób 47 z miejscowości Valaliky możemy odnosić najpóźniej do przełomu fazy BrA1 i BrA2, czyli najpóźniej do początków 2 tysiąclecia przed Chrystusem. Jeżeli takie datowanie zostałoby potwierdzone, wówczas obecność wątków strefowego, podwójnego zdobnictwa z lewoskrętnym sznurem i łuczków sznurowych w Kotlinie Koszyckiej prawdopodobnie wyprzedzałaby pojawienie się takiego zdobnictwa na Wysoczyźnie Kańczuckiej.

Ryc. 58. Położenie stanowisk (a) uważanych za związane z grupą giebułtowską w karpackiej części dorzecza Wisły. 1. Mucharz, pow. Wadowice, stan. 12, obiekt 568/052; 2. Jawczyce, pow. Wieliczka, stan. 1

Fig. 58. Location of sites (a) believed to have been associated with the Giebułtów Group in the Carpathian part of the Vistula Basin. 1. Mucharz, Wadowice district, site 12, object 568/052; 2. Jawczyce, Wieliczka district, site 1

Ryc. 59. Rozprzestrzenienie stanowisk grupy Wysoka (a). 1. Zakrzów, pow. Wieliczka; 2. Targowisko, pow. Wieliczka; 3. Bochnia, pow. loco, stan. 43; 4. Tarnowiec, pow. Tarnów, stan. 1 (?); 5. Jasło, pow. loco, stan. 52; 6. Jasło, pow. loco, stan. 29; 7. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1; 8. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 8; 9. Urzejojwice, pow. Przeworsk, stan. 8; 10. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5; 11. Kańczuga, pow. Przeworsk, stan. 5; 12. Ostrów, pow. Przeworsk, stan. 30; 13. Munina, pow. Jarosław, stan. 35; 14. Niziny, pow. Przemyśl, stan. 12; 15. Pełkinie, pow. Jarosław, stan. 6; 16. Kisielów, pow. Przeworsk, stan. 4; 17. Czelatycy, pow. Jarosław, stan. 19; 18. Boratyn, pow. Jarosław, stan. 17; 19. Skołoszów, pow. Jarosław, stan. 7; 20. Wielka Łomnica, Burchbrich, okr. Kežmarok, Słowacja; 21. Spišský Hrad, okr. Spišská Nová Ves, Słowacja

Fig. 59. Distribution of the Wysoka Group sites (a). 1. Zakrzów, Wieliczka district; 2. Targowisko, Wieliczka District; 3. Bochnia, loco district, site 43; 4. Tarnowiec, Tarnów district, site 1 (?); 5. Jasło, loco district, site 52; 6. Jasło, loco district, site 29; 7. Wysoka, Łańcut district, site 1; 8. Wysoka, Łańcut district, site 8; 9. Urzejojwice, Przeworsk district, site 8; 10. Sietesz, Przeworsk district, site 5; 11. Kańczuga, Przeworsk district, site 5; 12. Ostrów, Przeworsk district, site 30; 13. Munina, Jarosław district, site 35; 14. Niziny, Przemyśl district, site 12; 15. Pełkinie, Jarosław district, site 6; 16. Kisielów, Przeworsk district, site 4; 17. Czelatycy, Jarosław district, site 19; 18. Boratyn, Jarosław district, site 17; 19. Skołoszów, Jarosław district, site 7; 20. Velká Lomnica, Burchbrich, Kežmarok district, Slovakia; 21. Spišský Hrad, Spišská Nová Ves district, Slovakia

Pozostaje jeszcze kwestia wzajemnych relacji chronologicznych wewnątrz kompleksu z ceramiką chropowacaną odciskami tekstylnymi. Przynajmniej we wschodniej części strefy karpackiej mamy do czynienia z sekwencją czasową materiałów z ceramiką zdobioną ornamentyką sznurową i chropowaceniami tekstylnymi oraz zespołów, w których zdobnictwo sznurowe już nie jest stosowane. Te drugie najprawdopodobniej mają młodszą pozycję chronologiczną.

Analizując ilość oraz zasięg terytorialny stanowisk z materiałem o cechach grupy Wysoka dochodzimy do wniosku, że jest to nie tylko najliczniejszy wariant kultury mierzanowickiej w karpackim dorzeczu Wisły, ale również posiadający największy zasięg. Koncentracja stanowisk z cechami typu Wysoka znajduje się we wschodniej części Subkarpackiego Płata Lessów. Osadnictwo to dochodzi do międzyrzecza Wisłoka i Wisłoki i ciągnie się na zachód, wzdłuż progu Karpat, zajmując obszar Kotliny Sandomierskiej. Najbardziej wysuniętym stanowiskiem, z którego znamy materiał o cechach grupy Wysoka jest wydma w Zakrzowie, pow. Wieliczka. Materiały o cechach tej grupy znajdujemy również na terenie Słowacji, zarówno w dorzeczu Wisły (Wielka Łomnica), jak i Dunaju (Spišský Hrad). Znaleźiska o cechach grupy Wysoka otaczają od północy, wschodu i południa strefę, z której znamy materiały grupy pleszowskiej. Jedną z oryginalnych cech tego typu jest stosowanie chropowacenia brzuśców naczyń przypominającego chropowacenie tekstylne. Warto odnotować, że w Karpatach znamy znaleźiska tego rodzaju ceramiki, a zasięg ich występowania jest większy niż zarysowany powyżej zasięg samej grupy Wysoka. Pojedyncze fragmenty ceramiki tekstylnej znamy z obronnych osad w Trzciniicy, Marcinkowicach i Maszkowicach, gdzie nie stwierdzono obecności znaleźisk grupy Wysoka. Jest to dowód na to, że chropowacenie tekstylne było wyrazem szerszej, ponadkulturowej mody w okresie BrA2.

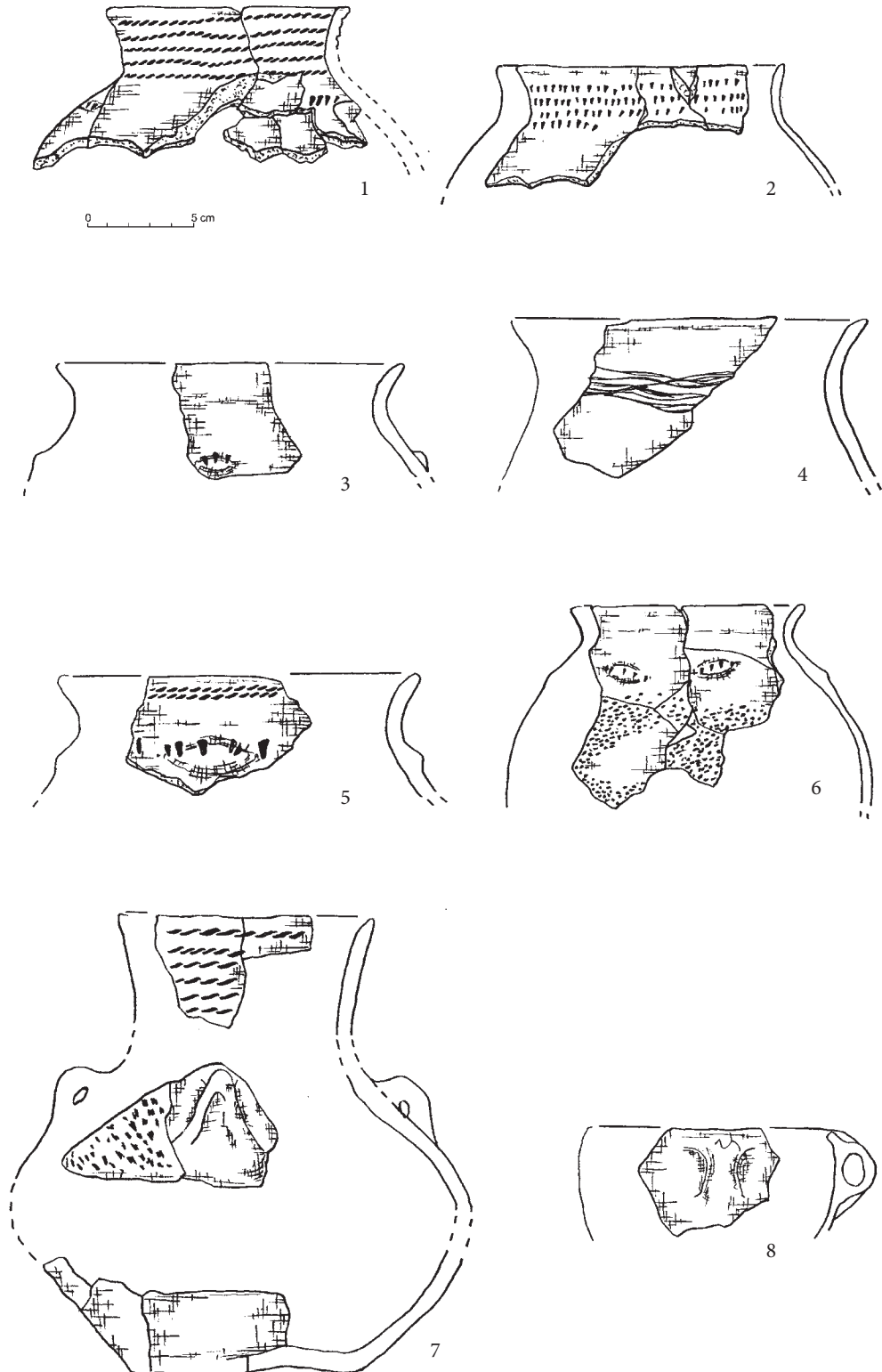
SCHYŁKOWE UGRUPOWANIA KULTURY MIERZANOWICKIEJ. GRUPA BOCHNIA

Po raz pierwszy zespoły grupy Bochnia kultury mierzanowickiej zostały odkryte w trakcie badań w 2001 roku na osadzie w Bochni-Chodenicach, pow. loco, stanowisko 43 przez Marka Maternę. Stanowisko znajduje się nad wsią Łapczyca, na zachód od centrum Bochni (Materna 2002). Materiał został odkryty w jamach trapezowatych i jest niezwykle charakterystyczny, ponieważ łączy w sobie cechy zarówno grupy pleszowskiej (wariant kultury mierzanowickiej z dywanowym zdobnictwem ceramiki), jak i grupy Wysoka (wariant kultury mierzanowickiej ze strefowym zdobnictwem ceramiki), co jest ewenementem, ponieważ na innych terenach elementy tych dwóch kompleksów występują osobno (Tab. LXXV–LXXVIII).

W trakcie badań wykopaliskowych poprzedzających budowę autostrady A4 na odcinku Kraków–Tarnów w rejonie Bochni odkryto liczne serie materiałów w typie znanym z badań w Bochni (m.in. Czekaj-Zastawny i in. 2002; Górski 2015) (Tab. LXXXII–XC).

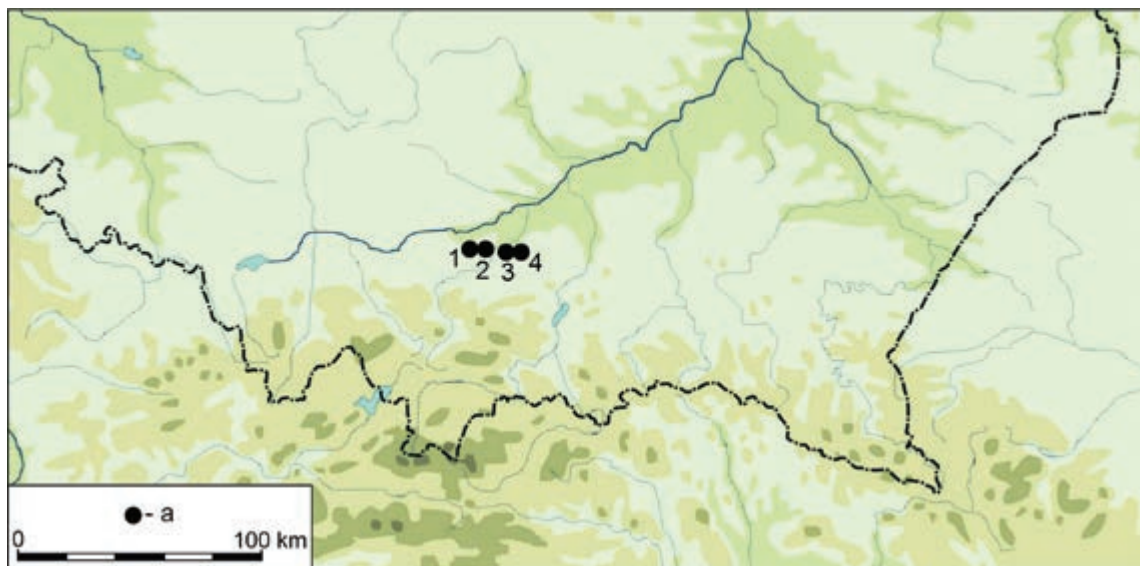
W wydzielonym zespole dominują formy garnków bliskie typowi G według klasyfikacji naczyń kultury mierzanowickiej (Machnik, Kadrow 1997). Są to formy duże, z wychylonym na zewnątrz wylewem (Ryc. 60:2). Pojedyncze przykłady naczyń garnkowatych z Bochni wydają się mieć nieco smuklejsze proporcje, bliskie są typowi I garnków według przywoływanej typologii. Z zespołami grupy Bochnia można połączyć tylko nieliczne formy amfor odpowiadające typowi H (Ryc. 60:7). Forma ta charakteryzuje się wysoką, lejkowatą szyjką wychyloną na zewnątrz i przysadzistym brzuścem, z największą wydętością brzuśca umieszczoną poniżej połowy wysokości naczynia. To samo dotyczy kubków, których kształt można porównać do wycinka kuli (Ryc. 60:8). W zespołach tych spotykamy jednocześnie naczynia zdobione strefową, jak i dywanową ornamentyką sznurową. Jest to wyjątek, ponieważ te dwa sposoby zdobienia naczyń na przeważającym obszarze karpackiej części dorzecza Wisły występują osobno. Podobne uwagi dotyczą stosowania na jednej formie naczyń dywanowego ornamentu sznurowego oraz chropowacenia tekstylnego. W zdobieniu powszechnie stosowany jest trójkątny stempelek, z którego odcisków komponowano ornamenty na powierzchni naczyń, jak i stemplowano od góry elipsowate guzy występujące w górnej ich części.

Jak widać, główną cechą wydzielonych zespołów typu Bochnia jest ich hybrydyzacja, polegająca na połączeniu w obrębie jednych zespołów i konkretnych naczyń wariantu kultury mierzanowickiej z dywanową ornamentyką sznurową i wariantu kultury mierzanowickiej ze strefową ornamentyką sznurową. Technologicznie zespoły ceramiczne grupy Bochnia nawiązują również do obydwu kompleksów kultury mierzanowickiej, których cechy w sobie łączą. Obserwujemy daleko posuniętą standaryzację technologii opartej na stosowaniu w domieszce tłuczni granitowego z miką o ziarnach nieprzekraczających 0,5 mm. Przełomy są zwarte, a masa ceramiczna charakteryzuje się dużym ciężarem właściwym. Powierzchnie

Ryc. 60. Zestawienie form grupy Bochnia. Bochnia, pow. loco, stan. 43 (1–6); Targowisko, pow. Wieliczka, stan. 10 (7–8) (Bochnia wg Materna 2002; Targowisko wg Górski 2015)

Fig. 60. Collection of the Bochnia Group type forms. Bochnia, loco district, site 43 (1–6); Targowisko, Wieliczka district, site 10 (7–8) (Bochnia after Materna 2002; Targowisko after Górski 2015)

Ryc. 61. Zasięg występowania stanowisk grupy Bochnia. 1. Targowisko, pow. Wieliczka, stan. 16; 2. Targowisko, pow. Wieliczka, stan. 10; 3. Bochnia, pow. loco, stan. 43; 4. Bochnia, pow. loco, stan. 45

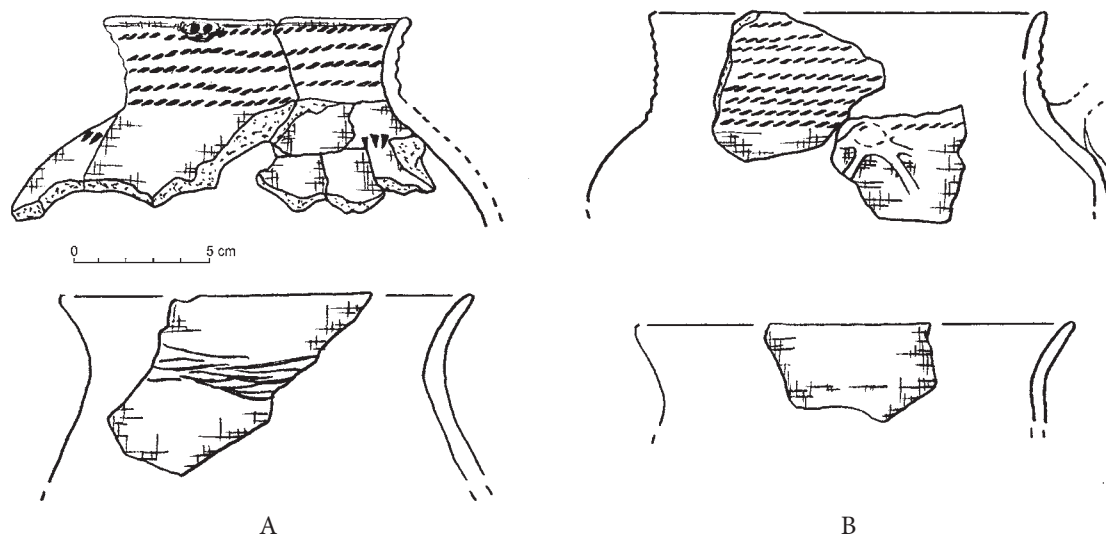
Fig. 61. Range of occurrence of the Bochnia Group sites. 1. Targowisko, Wieliczka district, site 16; 2. Targowisko, Wieliczka district, site 10; 3. Bochnia, loco district, site 43; 4. Bochnia, loco district, site 45

naczyń są równe, a część ceramiki gładzona jest do połysku z użyciem charakterystycznego dla grupy pleszowskiej twardego gładzika, zostawiającego na powierzchni zagładzone bruzdy. Charakterystyczne jest zagładzanie chropowacenia tekstylnego, które często jest wykonywane trójkątnym stempelkiem, narzędziem typowym dla garncarza reprezentującego grupę Wysoka.

Zespoły typu Bochnia zostały odkryte w głębokich jamach trapezowatych, zarówno na eponimicznym dla tego typu stanowisku 43 w Bochni, jak i w kompleksie stanowisk w rejonie miejscowości Targowisko. Występowanie materiałów w głębokich jamach trapezowatych jest raczej typowe dla wariantu kultury mierzanowickiej ze zdobieniami o charakterze strefowym. Na stanowisku 10 w Targowisku, pow. Wieliczka, odkrytych zostało 321 obiektów, z których 294 to jamy zasobowe o prostokątnym lub trapezowatym kształcie (Górski 2015).

Kompleks stanowisk grupy Bochnia został odkryty na terenie Subkarpackiego Płata Lesów na zachód od Bochni. Osadnictwo to zajmuje łagodne, lessowe pagóry, na których funkcjonowały osiedla otwarte. Jest to typ osadnictwa charakterystyczny dla grup kultury mierzanowickiej reprezentujących wariant ze strefowym zdobnictwem sznurowym, w tym wypadku grupy Wysoka.

Jak wynika z powyższego, w inwentarzu ceramicznym grupy Bochnia widać nawiązania do dwóch przeciwstawnych kompleksów kultury mierzanowickiej: do wariantu ze strefową ornamentyką sznurową (grupa Wysoka) i do wariantu z dywanową ornamentyką sznurową (grupa pleszowska). Nawiązania do grupy Wysoka nie ograniczają się tylko i wyłącznie do typologii naczyń. Mamy do czynienia z identycznymi rozwiązaniami stylistycznymi w obydwu grupach. Przede wszystkim powszechne jest używanie trójkątnego stempelka, zarówno do tworzenia kompozycji zdobniczych o liniowym charakterze, jak i do podkreślania od góry zarysu płaskich, rozciągniętych guzów. Występuje strefowy ornament sznurowy o podwójnych wątkach i charakterystyczne łuczki odcisków sznurowych pod zdobieniami

Ryc. 62. Porównanie typologii i zdobnictwa naczyń. A – grupa Bochnia; B – grupa pleszowska (Bochnia wg Materna 2002)

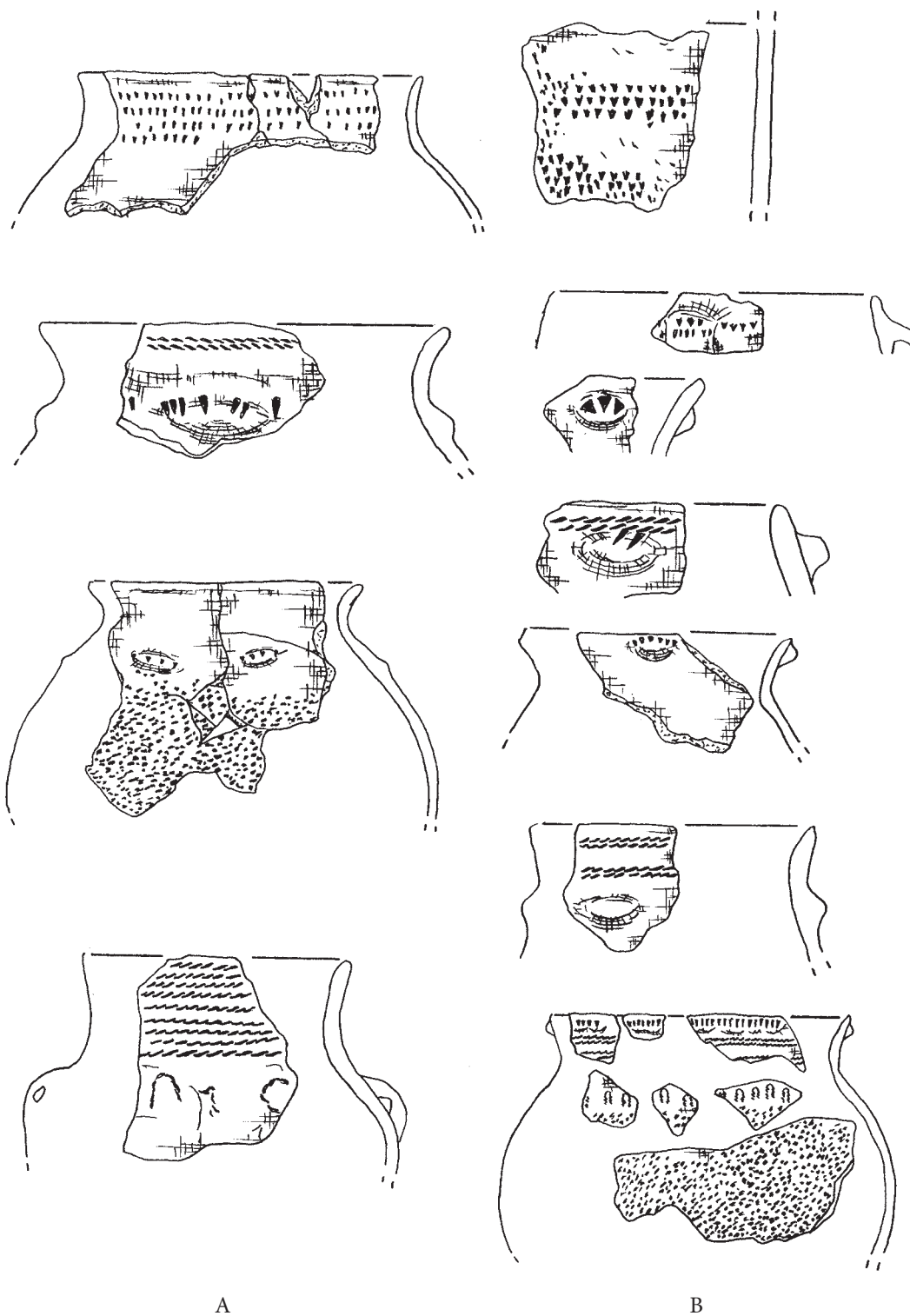
Fig. 62. Comparison of vessel typology and decoration. A – Bochnia Group; B – Pleszów Group (Bochnia after Materna 2002)

szyjek. Liczne powiązania w typologii i zdobnictwie zachodzą również pomiędzy grupą Bochnia a grupą pleszowską. Widzimy je na przykład w typach smukłych, niezdobionych garnków o esowatym profilu, tak charakterystycznych dla grupy pleszowskiej typu C lub D typologii J. Machnika i S. Kadrowa. Przede wszystkim w zdobnictwie naczyń grupy Bochnia stosowano jednak dywanowy ornament sznurowy.

Dzięki nawiązaniom do młodszych faz grupy Wysoka (powszechne stosowanie trójkątnego stempelka, odejście od rozbudowanego, strefowego zdobnictwa sznurowego, duża frekwencja chropowateń tekstylnych na powierzchniach naczyń) możemy próbować określić pozycję chronologiczną tego fenomenu mieszanego osadnictwa kultury mierzanowickiej na Subkarpackim Płacie Lessów na sam koniec BrA2 według Reineckiego, czyli na koniec XVII stulecia przed Chrystusem. Datowanie to wspiera oznaczenie radiowęglowe uzyskane dla materiałów z jamy numer 3280 na stanowisku Targowisko 16 Ki-11274, 3320 ± 80 BP (1776–1429 cal BC) (Włodarczak 2006, s. 589).

Analizując zespoły o hybrydowym charakterze grupy Bochnia musimy sobie zadać pytanie, co było powodem ich powstania, skoro wiemy, że przez znaczną część wczesnej epoki brązu rozwijające się w karpackiej części dorzecza Wisły dwa kompleksy kultury mierzanowickiej, z dywanowym i strefowym zdobnictwem, wytworzyły stabilną granicę kulturową i nie było między nimi kontaktów, a w każdym razie takich, które uzewnętrzniają się w dostępnym dziś materiale archeologicznym. Biorąc pod uwagę powyższe spostrzeżenia możemy postawić tezę, że taka hybrydyzacja mogła być możliwa tylko i wyłącznie w wyniku zniszczenia więzów identyfikacji kulturowej, która nie pozwalała wchodzić w symbiozę ludności obydwu kompleksów kultury mierzanowickiej.

Jeżeli grupa Bochnia istniała w czasie, który możemy korelować z ekspansją kultury Otomani-Füzesabony na północ, wydaje się, że zasadną jest teza, że jednym z powodów rozbicia

Ryc. 63. Porównanie typologii i zdobnictwa naczyń. A – grupa Bochnia; B – grupa Wysoka (Bochnia wg Materna 2002)

Fig. 63. Comparison of vessel typology and decoration. A – Bochnia Group; B – Wysoka Group (Bochnia after Materna 2002)

więzów społeczności mierzanowickiej w karpackiej części dorzecza Wisły jest właśnie nacisk osadnictwa tej kultury na północ. Czynnikiem tej swego rodzaju akulturacji zapewne było więcej. Być może w powstaniu zhybrydowanych inwentarzy dużą rolę odegrały względy gospodarcze, związane z opanowaniem nowych, atrakcyjnych gospodarczo terytoriów (dobre ziemie rolnicze na przedpolu Karpat i eksploatacja solanek).

Z fenomenem mieszanych zespołów kultury mierzanowickiej mamy do czynienia na otulającym od północy próg Karpat płacie lessów. Dotychczas zostały potwierdzone metodami wykopaliskowymi osady z materiałami tego rodzaju pomiędzy Wieliczką a Bochnią, ale należy się liczyć z odkryciem w przyszłości osad o podobnym charakterze na przedpolu Karpat aż po Dunajec. Mogłyby na to wskazywać stosunkowo liczne powierzchniowe zbiory ceramiki pokrytej chropowaceniem tekstylnym z rejonu Brzeska-Okocimia (na przykład nad browarem Goetzów) (Madej 2016) i ceramiki z nacinanymi brzegami ze Szczepanowic, na południowy wschód od Tarnowa (badania A. Cetry i J. Okońskiego) (Tab. XVIII:5).

UWAGI O OBRZĄDKU POGRZEBOWYM KULTURY MIERZANOWICKIEJ W KARPACKIEJ CZĘŚCI DORZECZA WISŁY

Chociaż materiały pochodzące najprawdopodobniej z grobu były jednymi z pierwszych zabytków o chronologii wczesnobrązowej w karpackim dorzeczu Wisły, to jest to obecnie jedna z najsłabiej reprezentowanych kategorii źródeł na tym obszarze¹¹. Wszystkie pewne znaleziska tego rodzaju koncentrują się na terenie Subkarpackiego Płata Lessów lub progu Karpat. Z zachodniej części tej strefy znany odkryty w Jawczycach w 1960 roku grób z zausznicą w kształcie wierzbowego liścia (Zoll-Adamikowa, Niżnik 1963). Ze względu na typ zausznicy możemy go najprawdopodobniej wiązać z początkami epoki brązu na tym obszarze.

W trakcie autostradowych badań wykopaliskowych na stanowisku Targowisko, pow. Wieliczka, stanowisko 14–15, odkryto domniemane 4 groby, w których nie zachowały się szkielety (Czerniak i in. 2006). Znalezisko przypuszczalnie związane z fazą wczesnomierzanowicką zostało dokładniej omówione w rozdziale o problematyce znalezisk z fazy inicjalnej kultury mierzanowickiej niniejszej pracy, ponieważ jedno z naczyń z tego zespołu może być związane z fazą protomierzanowicką, zresztą jako jedyne na badanym obszarze (Tab. II).

Ze wschodniej części obszaru będącego w zakresie naszych zainteresowań istnieje nieco więcej znalezisk o charakterze grobowym, które możemy wiązać z kulturą mierzanowicką. Przede wszystkim dysponujemy odkrytym przez Pawła Jarosza grobem numer 2, wkopanym w kurhan numer 2 na stanowisku 3 w Średniej, pow. Przemyśl (Jarosz 2002). Znalezisko to, pochodzące z samego początku epoki brązu na tym terenie, również zostało omówione szerzej w rozdziale, który poświęcony jest problematyce fazy inicjalnej kultury mierzanowickiej na obszarze karpackiej części dorzecza Wisły (Tab. I:4–5). Dla przypomnienia, najbardziej charakterystyczną cechą tego zespołu jest współwystępowanie elementów kultury ceramiki sznurowej i naczyń o cechach wczesnomierzanowickich.

Podobny w charakterze, to znaczy zawierający w swoim składzie zarówno elementy kultury ceramiki sznurowej, jak i kultury wczesnomierzanowickiej, jest aceramiczny zespół z jamy przypominającej jamę grobową, ale niezawierający kości ludzkich, z Lipnika, pow. Przeworsk, stanowisko 5. Materiał zawierał topór z margla krzemionkowego (dynowskiego) o asymetrycznym, trójkątnym zarysie, nóż płomienisty z krzemienia wołyńskiego, na jednym boku załuskany półstromym retuszem przykrawędziowym, płoszcze z krzemienia wołyńskiego z wyodrębnionym trzonkiem, ukształtowane retuszem bifacjalnym (odmiana BA, pododmiana I, wariant 1 według J. Libery 2001; Kaflńska 2001). W tym przypadku

11. Najprawdopodobniej w trakcie budowy linii kolejowej w Krośnie, co miało miejsce w drugiej połowie XIX wieku, przez przypadek został odkryty grób z wyposażeniem w postaci płoszcza krzemionkowego. Zabytki zostały zniszczone zaraz po odkopaniu (Valde-Nowak 1988).

również mamy do czynienia ze współwystępowaniem w ramach jednego zespołu elementów kultury ceramiki sznurowej oraz wczesnomierzanowickiej. Specyficznym znaleziskiem, które wymyka się jednoznacznej interpretacji jest odkrycie ze stanowiska 37 w Dobkowicach, pow. Jarosław (Bobak i in. 2012). W trapezowatej jamie zasobowej znaleziono kości dzieci na dwóch poziomach. W spągu jamy odkryto szczątki dwóch osobników o niesprecyzowanej płci. Kości te przemieszane były z kośćmi zwierząt i zabytkami archeologicznymi. Powyżej warstwy zawierającej opisane fragmenty szkieletów, kości zwierzęcych i zabytki archeologiczne znajdował się kolejny poziom użytkowy jamy (odległość między warstwami wynosiła około 40 cm) ze skurczonym pochówkiem osobnika w wieku infans II, bez wyposażenia (Bobak i in. 2012). Jamę możemy łączyć z fazą wczesnomierzanowcką i trudno jest przesądzić czy mamy do czynienia z intencjonalnym pochówkiem dzieci w jamie zasobowej.

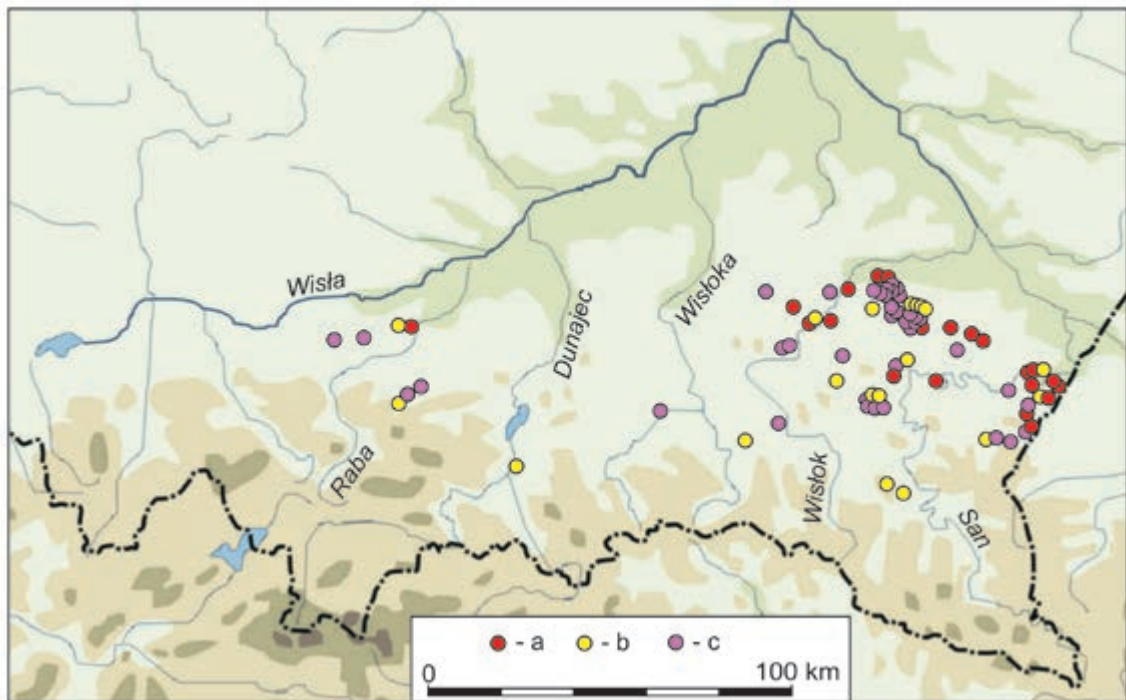
Podobnie, duże wątpliwości możemy mieć odnośnie znalezisk grobowych ze stanowiska 7 w Skołoszowie, pow. Jarosław. Część znalezisk pochodzi z jam będących domniemanymi grobami, a część z jam zasobowych. Część pochówków jest niekompletnych i w niektórych przypadkach znaleziono w nich kości zwierząt (Rybicka i in. 2017). Z podobnymi sytuacjami spotykamy się we wschodniej części Subkarpackiego Płata Lessów, o czym przekonują wzmianki w literaturze dotyczące materiałów niepublikowanych. Informacje takie posiadamy w stosunku do obiektu numer 13 ze stanowiska 37 w Dobkowicach, pow. Jarosław, oraz obiektu numer 16 na stanowisku 24 w Mirocinie, pow. Przeworsk (Bobak i in. 2012, s. 68). Większość pochówków z dorzecza Sanu została odkryta w niejasnych kontekstach stratygraficznych, ukazujących trudne do interpretacji na tym etapie badań, praktyki pogrzebowe.

Podsumowując, możemy stwierdzić, że wszystkie informacje o grobach z początków epoki brązu posiadamy ze strefy, która była domeną kultury mierzanowickiej ze strefowym zdobnictwem ceramiki. Brakuje nam jakichkolwiek informacji o pochówkach ze strefy zajętej w początkach epoki brązu przez ludność wykorzystującą w zdobnictwie ceramiki sznurowe wązki w układach dywanowych.

KRZEMIENIARSTWO KULTURY MIERZANOWICKIEJ W KARPACKIM DORZECZU WISŁY

Dla obrazu kultury mierzanowickiej zabytki kamienne stanowią bardzo ważne źródło. Kultura ta reprezentuje wczesny okres nowej epoki, brązu, jednak większość narzędzi i broni używanej przez ludność tej kultury wykonywana była z innych niż brąz surowców. Nadal są w użyciu liczne wyroby kamienne. Dla zaprezentowanego ujęcia wnioski płynące z badań poświęconych krzemieniarstwu są niezwykle ważne, gdyż, jak już była mowa we wcześniejszych częściach opracowania, po raz pierwszy główna, wczesnobrązowa granica kulturowa w Karpatach, rozdzielająca warianty kultury mierzanowickiej z dywanowym i strefowym zdobnictwem sznurowym ceramiki, została nieświadomie zarysowana na podstawie zasięgów występowania kamiennych, konwencjonalnych form narzędzi wykonywanych techniką bifacjalną.

W pierwszym syntetycznym ujęciu wczesnobrązowych, północnokarpackich śladów osadnictwa możemy odnotować wskazanie pogranicza występowania krzemienianych form makrolitycznych ulokowanego w międzyrzeczu Wisłoki i Wisłoka. Zostało to w następujący sposób opisane: *Do bardzo istotnych wniosków prowadzi analiza zasięgu występowania znalezisk luźnych w postaci sierpów, grotów i siekier krzemienianych, zwłaszcza w związku z rozprzestrzenieniem stabilnych form osadnictwa. Zauważamy bowiem z łatwością, że przytłaczająca liczba znalezisk tego rodzaju pochodzi z obszaru wschodniej części polskich Karpat. Częstotliwość ich znajdowania gwałtownie wzrasta, kierując się z zachodu na wschód, począwszy od dorzecza Wisłoka, co jest prostą konsekwencją przybliżania się do złóż krzemienia wołyńskiego, podstawowego surowca, z którego wykonano okazy karpackie. Jednocześnie zaś tereny położone na zachód od wspomnianego dorzecza dostarczyły znikomej ilości takich okazów i co bardziej frapujące, liczba osad z tej strefy, które zresztą również nie zawierały takich zabytków w swoim inwentarzu, wyraźnie przewyższa liczbę luźno znalezionych siekier dwuściennych oraz innych narzędzi rdzeniowych z dwustronną obróbką [...]. Nie można tłumaczyć tych intrygujących zjawisk różnicami w sposobie gospodarowania ludności zamieszkującej zarysowane rejon. W obrębie obu z nich trwalsze osadnictwo obejmowało w podobnych proporcjach pewne charakterystyczne strefy edaficzne (podkarpackie płaty lessu, Pogórze Karpackie, kotliny), rozciągające się równoleżnikowo i płynnie przechodzące z jednego do drugiego ze wspomnianych rejonów. Trudno byłoby zakładać istnienie różnic w sposobie gospodarowania pomiędzy grupami zajmującymi te same w sensie ekologicznym siedliska. Logiczniejsze jest uznanie braku konieczności posiadania i posługiwania się makrolitycznymi narzędziami rdzeniowymi przy realizacji przyjętego sposobu gospodarowania przez ludność z początku epoki brązu (Valde-Nowak 1988, s. 93–94).*

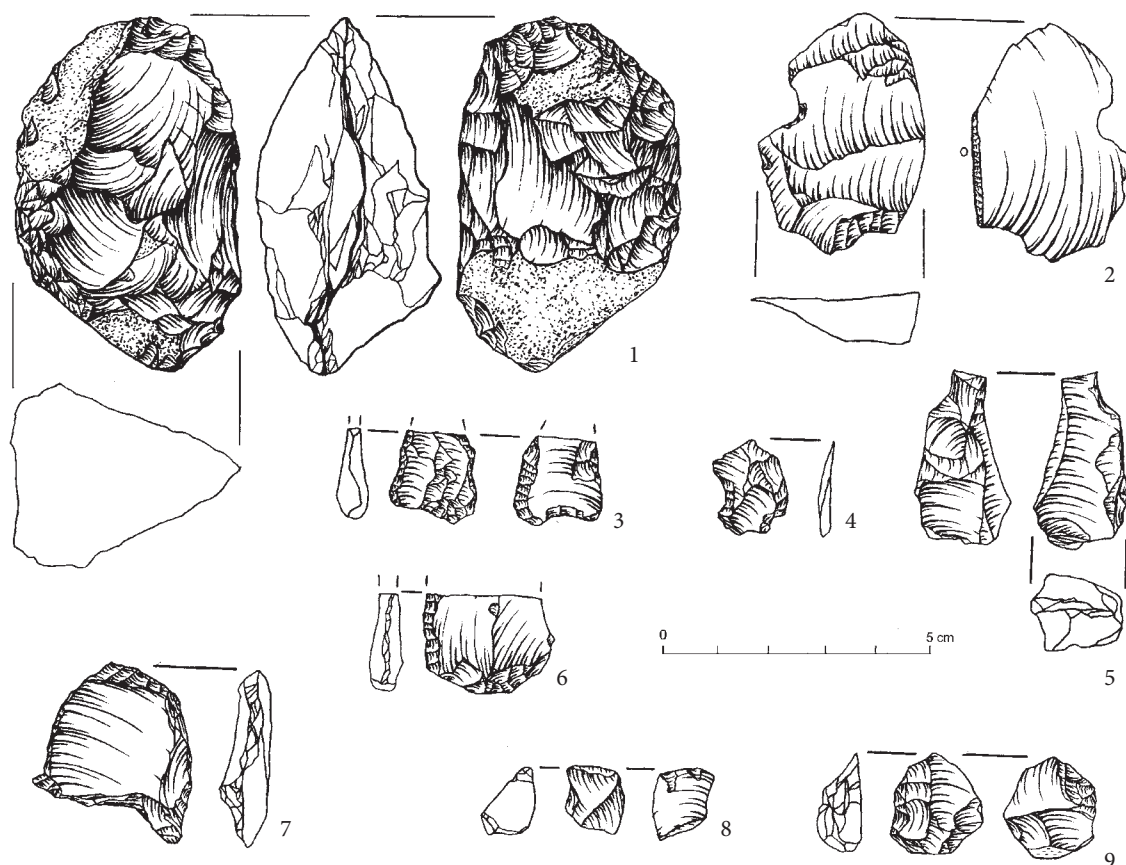

Ryc. 64. Znajdźiska makrolitycznych zabytków kamiennych z początku epoki brązu w Karpatach polskich – stan z 1985 roku (wg Valde-Nowak 1988 – zmienione). a – sierpy, b – groty, c – siekiery

Fig. 64. Finds of macrolythic stone artefacts from the beginning of the Bronze Age in the Polish Carpathians – state from 1985 (after Valde-Nowak 1988 – changed). a – sickles, b – spearheads, c – axes

Strefę ze znikomą ilością bifacjalnych form narzędziowych można zidentyfikować z grupą pleszowską. Jedynym stanowiskiem, z którego materiał krzemieniarski w sposób pewny może być powiązany z tą jednostką taksonomiczną jest osada obronna w Trzcinicy. Dotychczas opublikowany został z tego stanowiska jedynie wybór zabytków krzemieniarskich tej grupy (Valde-Nowak, Gancarski 1999). Po wielu latach badań wykopaliskowych seria interesujących nas zabytków zwiększyła się do 216 okazów (będą one przedmiotem osobnego opracowania, uwzględniającego również materiały kamienne kultury Otomani-Füzesabony z Trzcinicy oraz innych stanowisk (Gancarski, Valde-Nowak 2021, w druku). Wśród zastosowanych surowców w inwentarzu tym można wyróżnić: czarny rogowiec menilitowy – 7, krzemień: z Birczy – 9, czekoladowy – 3, jurajski podkrakowski – 8, jurajski odmiana G – 4, wołyński – 4, limnokwarcyt – 1, margiel krzemionkowy „dynowski” – 2, radiolaryt fliszowy – 157, radiolaryt pieniński (czerwony) – 1, rogowiec z Cergowej – 7, piaskowiec: fliszowy – 1, rogowcowy – 1, skała krzemionkowa nieokreślona – 7, kwarc – 1, kwarcyt – 3.

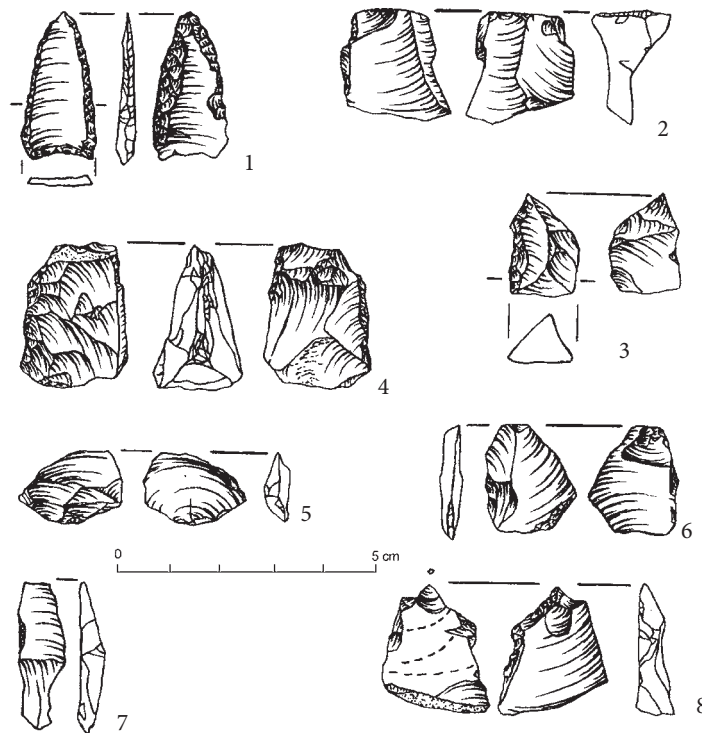
Ilość zabytków w poszczególnych grupach inwentarzowych przedstawia się następująco: rdzenie (amorficzne z otoczaka) – 6, odłupki i łuski – 156, łuszczyki – 5, fragment otoczaka – 1, okruch negatywowy lub rdzeń – 2, łuszczyki i pseudoluszczyki – 8, retuszery – 2, wióry metryczne (w tym 1 podtępiec) – 5, okruchy negatywowe (otoczaki) – 5, narzędzia – 26. W grupie tych 26 zabytków wyróżnić można: noże tylcowe – 7, narzędzia nożowate – 4, odłupki retuszowane – 6, drapacz zębaty, siekiere czworościenną z otoczaka, obuchową część siekiery, graczę, przekłuwacze rdzeniowe typu Giebułtów – 2, rylec łamaniec, narzędzia zębate – 2.

Ryc. 65. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5. Zabytki kamienne z jamy 3 (Valde-Nowak 1999)

Fig. 65. Sietesz, Przeworsk district, site 5. Stone artefacts from pit 3 (Valde-Nowak 1999)

Wśród rdzeni uwagę zwraca jeden okaz wiórowy i jeden wiórowo-odłupkowy, obydwa praktycznie bez zaprawy przygotowawczej (Tab. XCV:1-2). Pozostałe są amorficzne, mocno stłuczone, obrabiane biegunowo z zastosowaniem techniki pseudołuszczeniowej (Tab. XCVI:1-2; XCVII:1-2). Odłupki są zróżnicowane pod względem rozmiarów i kształtu. Większość z nich na stronie górnej w różnym stopniu pokryta jest korą lub naturalną powierzchnią otoczaka. Wióry nie potwierdzają standaryzacji. Prawie wszystkie można uznać za okazy metryczne. Także w ich przypadku na stronie górnej widzimy korę lub fragment powierzchni naturalnej. W grupie narzędzi najwięcej jest odłupków retuszowanych, zarówno intencjonalnie (3 egzemplarze), jak też użytkowo (3 egzemplarze). Wśród okazów, których krawędź ukształtowana została intencjonalnie widoczny jest retusz zarówno tylko na stronę górną, czy tylko na dolną, a także jeden okaz zaretuszowany dwustronnie. Narzędziem dominującym w inwentarzu są noże tylcowe, różniące się zarówno rozmiarami, jak też umiejscowieniem i cechami krawędzi pracującej (Tab. XCVIII-XCIX). Choć w tej grupie form trudno mówić o standaryzacji, są to narzędzia będące jednymi z wzorcowych przedmiotów krzemieniarstwa epoki brązu. Wśród nich uwagę zwracają dwa masywne, rdzeniowe przekłuwacze o pękatej, pokrytej korą podstawie, które można zaliczyć do typu Giebułtów (Tab. C:1-2). Osobliwym narzędziem z kategorii form górniczych jest wykonana rdzeniowo graca (Tab. CII). Do inwentarza należą też obuchowy fragment siekiery (Tab. CI:1) i część

Ryc. 66. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5. Zabytki kamienne z jam 12–15 (Valde-Nowak 2003b)

Fig. 66. Sietesz, Przeworsk district, site 5. Stone artefacts from pits 12–15 (Valde-Nowak 2003b)

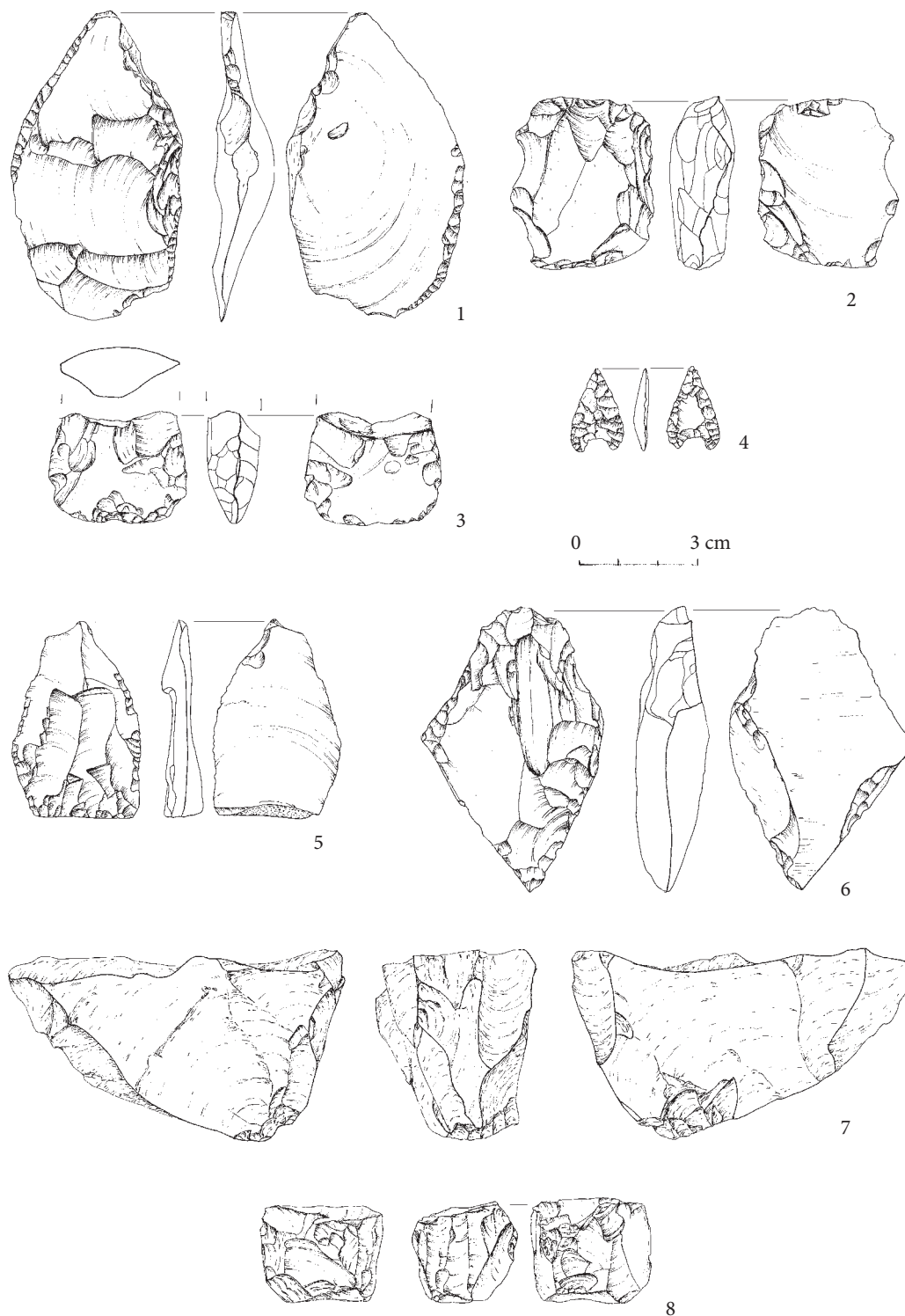
siekiery czworobocznej z zachowanym ostrzem (Tab. CI:2), obydwa zabytki z rogowca z Cergowej, a także forma zaczątkowa bliżej nieokreślonego przedmiotu (Tab. CI:3).

Do wariantu kultury mierzanowickiej z dywanową ornamentyką sznurową, jak już była mowa, oprócz grupy pleszowskiej zaliczamy również zespoły typu Sietesz. Dla tego rodzaju zespołów dysponujemy tylko nieliczną serią zabytków z jamy 3 na stanowisku 5 w Sieteszy, pow. Przeworsk (Valde-Nowak 1999), wśród których zwraca uwagę rdzeniowy nóż tylcowy (Ryc. 65:1), nawiązujący do podobnych znalezisk z klasycznych stanowisk kultury mierzanowickiej, takich jak osada w Mierzanowicach (por. Balcer 1977, s. 189).

Dla stanowisk związanych z wariantem kultury mierzanowickiej charakteryzującym się zdobnictwem strefowym posiadamy zestaw zabytków krzemiennych przede wszystkim z Sieteszy, pow. Przeworsk, stanowisko 5, z Wysokiej, pow. Łańcut, stanowisko 1 i z Jawczyc, pow. Wieliczka, stanowisko 1.

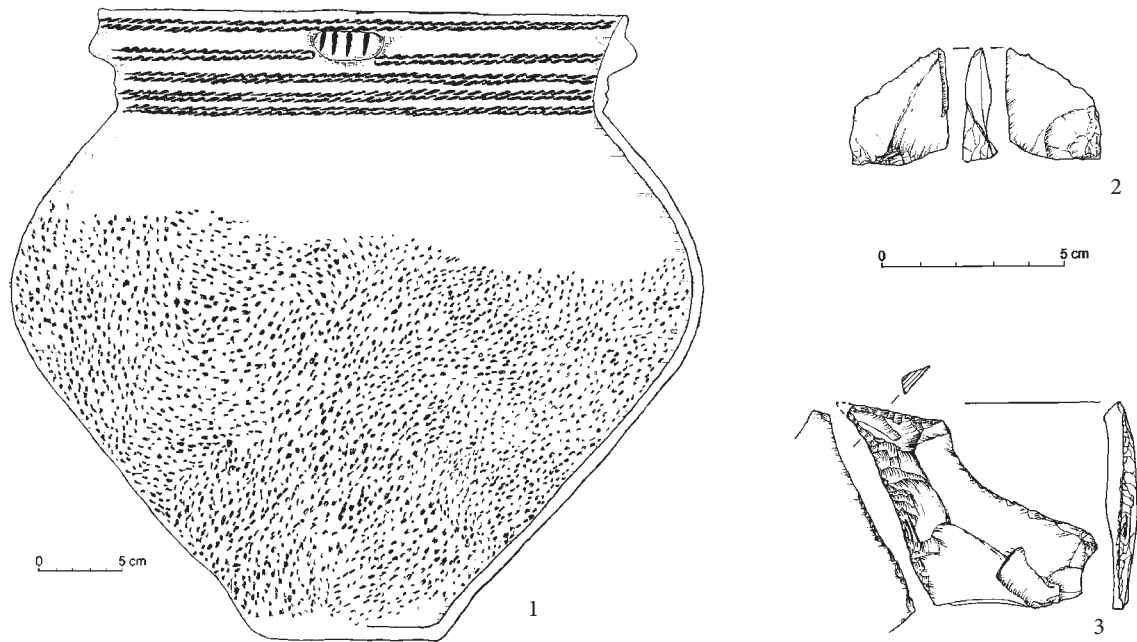
Wśród inwentarza zabytków krzemiennych kultury mierzanowickiej z Sieteszy (jamy 12-15) uwagę zwraca smukły grocik trójkątny o wypukłych bokach i wklęsłej podstawie, wykonany z odłupka z krzemienia wołyńskiego, a także miniaturowy nóż tylcowy. Surowiec kredowy z wychodni zlokalizowanych na terenie Wołynia przeważa w składzie surowcowym na stanowisku w Sieteszy. Z tego rodzaju surowca wykonano 57% wszystkich zabytków krzemiennych na tym stanowisku. Krzemień jurajski podkrakowski stanowił 18% składu surowcowego, a krzemień czekoladowy 17% (Valde-Nowak 2003b).

Inwentarz krzemieniany z Wysokiej składa się z większej ilości zabytków, wśród których dominują półwytwory wykonane przy użyciu techniki łuszczniowej. Swego rodzaju wyjątkiem jest rdzeń łódkowaty z bliżej nieokreślonej skały krzemionkowej (Ryc. 67:7). W zespole tym uderza udział siekier i półsurowca wykonanego ze zniszczonych siekier. Reprezentowane są

Ryc. 67. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, zabytki kamienne. 1-2 – noże tylcowe; 3 – fragment siekiery o soczewkowatym przekroju; 4 – grocik trójkątny; 5 – odłupek retuszowany; 6 – drapacz; 7 – rdzeń; 8 – pseudołuszczeń. 1, 5-6 – krzemień świciechowski, 2 – rogowiec menilitowy, 3-4, 7-8 – nieokreślona skała krzemionkowa

Fig. 67. Wysoka, Łańcut district, site 1, stone artefacts. 1-2 – backed knives; 3 – fragment of an axe with a lenticular cross-section; 4 – arrowhead; 5 – retouched flake; 6 – end-scraper; 7 – core; 8 – pseudo-splintered piece. 1, 5-6 – Świciechów flint; 2 – menilite hornstone; 3-4, 7-8 – undetermined silica rock

Ryc. 68. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1. Dwa artefakty z krzemienia świciechowskiego (2–3) przykryte naczyniem (1) odwróconym dnem do góry

Fig. 68. Wysoka, Łańcut district, site 1. Two Świciechów flint artefacts (2–3) covered by the vessel (1) placed upside down

tu noże krzemienne, zarówno wykonane na odłupkach (Ryc. 67:1), jak i wytworzone techniką rdzeniową noże z masywnym tyłcem. W przypadku jednego z takich noży surowcem do jego produkcji był czarny rogowiec menilitowy (Ryc. 67:2). W zbiorze z Wysokiej uwagę zwracają pseudołuszcznie (Ryc. 67:8). Do klasycznych inwentarzy kultury mierzanowickiej, takich jak z Iwanowic (por. Kopacz 1976), odnieść można zębaty drapacz wykonany z krzemienia świciechowskiego (Ryc. 67:6). Należy też zwrócić uwagę na grocik sercowaty o wypukłych bokach i mocno wklęsłej podstawie (Ryc. 67:4), a także na depozyt dwóch artefaktów z krzemienia świciechowskiego, w tym przekłuwacza (Ryc. 68:3) i odłupka z impaktowym, wąskim negatywem biegnącym od wierzchołka (Ryc. 68:2), znalezionych na dnie jamy pod kompletnie zachowanym naczyniem odwróconym dnem do góry (Ryc. 68:1).

W inwentarzu z Jawczyc uwagę zwracają dwa rdzenie, w tym jedna forma łódkowata (Tab. CIII:8–9). Jest to o tyle ciekawe, że z zespołów krzemieniarskich związanych z początkiem epoki brązu w karpackim dorzeczu Wisły (poza omówionymi wyżej przypadkami inwentarza z Wysokiej) brakuje tego typu świadectw uzyskiwania półsurowca. Wśród zabytków z Jawczyc widoczne są egzemplarze narzędzi nożowych, wykonanych na odłupkach i wiórach (Tab. CIII:3–5), a także przekłuwacze (Tab. CIII:1–7).

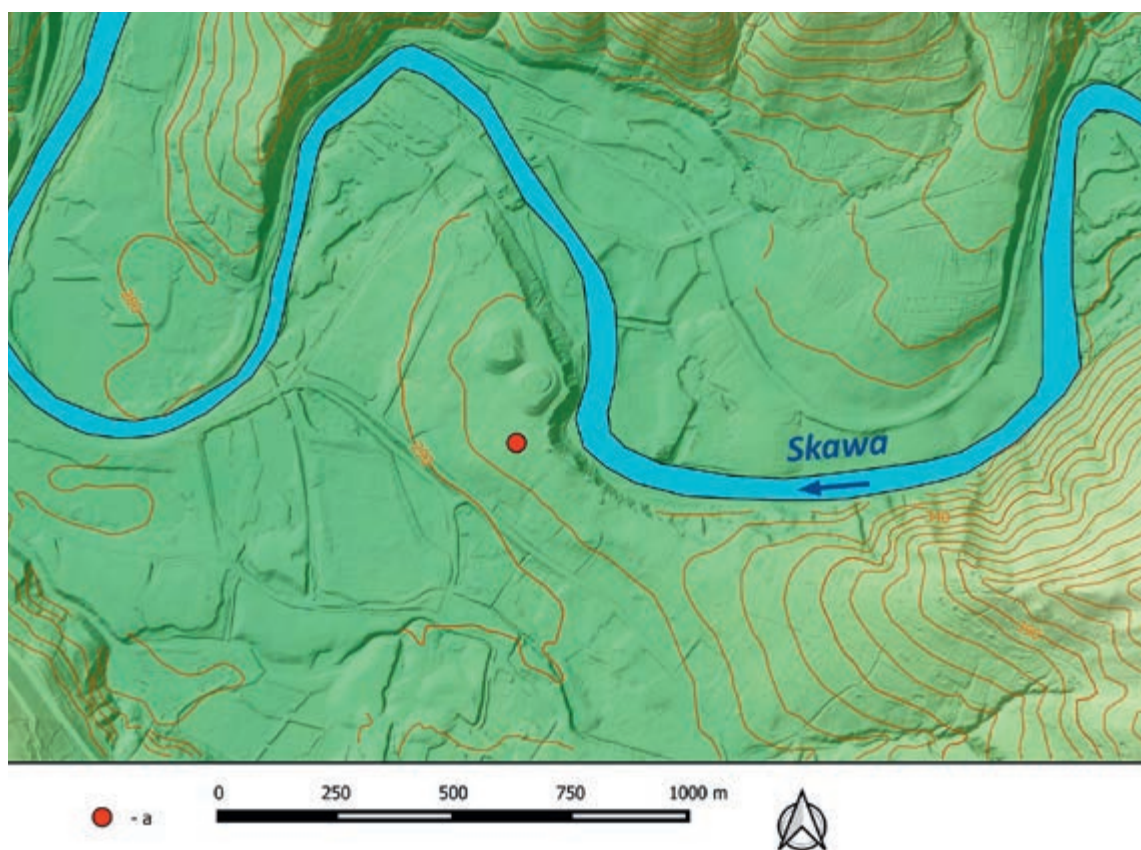
Wszystkie te inwentarze odpowiadają definicji krzemieniarstwa schyłkowego, do którego zalicza się wytwórczość ludności kultury mierzanowickiej (Kopacz 1987, s. 171; 2012, s. 26). Zespoły te są zaskakująco ubogie, zarówno na obszarze obejmującym osadnictwo kultury mierzanowickiej reprezentującej dywanowe zdobnictwo sznurowe, jak i na terenie z dominującą ornamentyką strefową. Niska liczebność inwentarzy, kontrastująca z innymi rejonami zajętej przez kulturę mierzanowicką sprawia, że trudno jest wyciągać wnioski odnośnie zróżnicowania w przemyśle krzemieniarskim, potwierdzające podziały taksonomiczne dokonane na podstawie analizy ceramiki.

Oprócz przywoływanego wielokrotnie rozkładu narzędzi bifacjalnych w karpackim dorzeczu Wisły, wskazującego na zróżnicowanie kulturowe, występują różnice w składzie surowcowym pomiędzy poszczególnymi „ceramicznymi” wariantami kultury mierzanowickiej. W strefie, w której egzystowała grupa pleszowska widać w produkcji krzemieniarskiej wyraźną dominację skał miejscowych, takich jak rogowce, a krzemienie ze złóż podkrakowskich i wołyńskich były wykorzystywane sporadycznie. Inaczej w osadach mierzanowickich z obszaru z dominującym wariantem strefowego zdobnictwa ceramiki. Tu powszechnie występował surowiec wołyński w dorzeczu Sanu i jurajski podkrakowski w zachodniej części Subkarpackiego Płata Lessów.

Wytwórczość krzemieniarska ludności kultury mierzanowickiej w głębszej strefie karpackiej wpisuje się w klasyczny wzorzec krzemieniarsstwa wczesnobrązowego, wykorzystującego do produkcji narzędzi skały z najbliższej okolicy, stosującego w produkcji półsurowca technikę łuszczniową, używającego narzędzi funkcjonalnych, wykorzystującego wielokrotnie przerabiane formy narzędziowe. W ich zestawie sporadycznie zdarzają się siekiery czworosienne lub lekko owalne, wyraźnie obecne są zębate drapacze w stylu iwanowickim oraz tak charakterystyczne, wykonane techniką rdzeniową, masywne przekłuwacze i noże tylcowe (Schild i in. 1977; Balcer 1977; Kopacz, Valde-Nowak 1987).

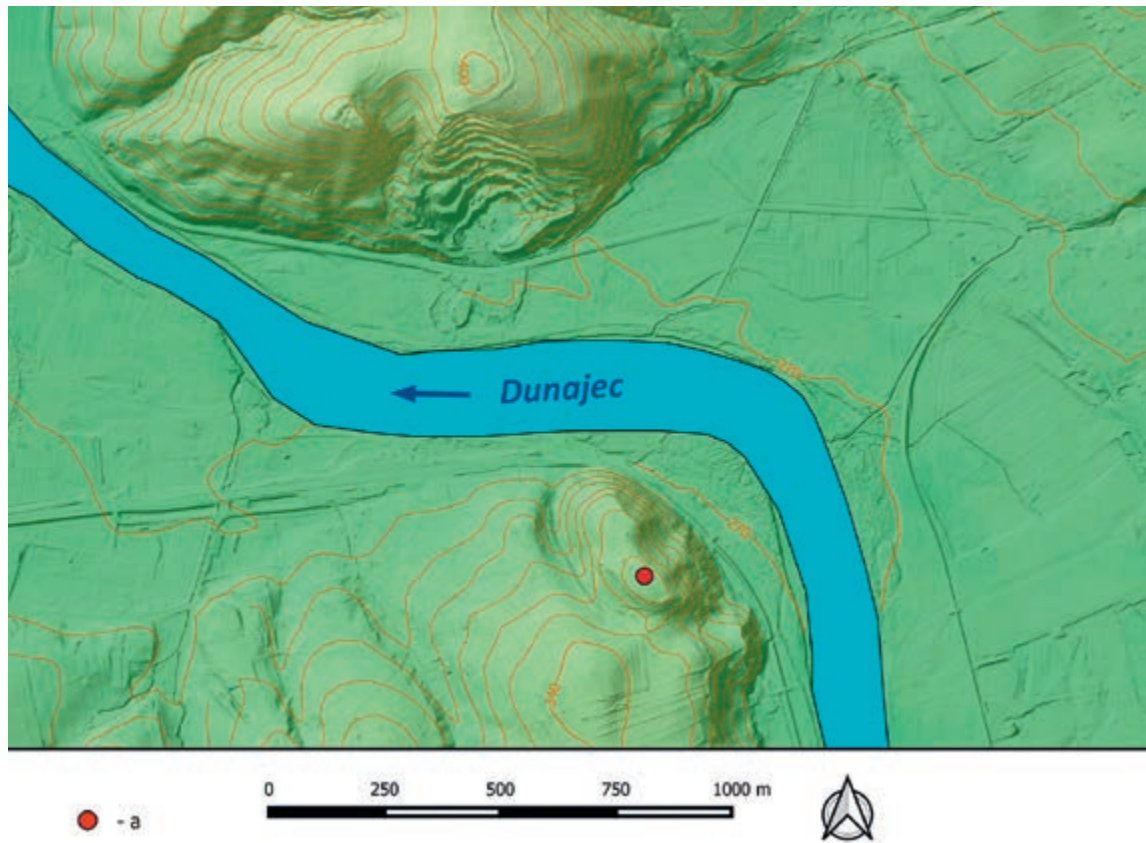
UWAGI O OSADNICTWIE LUDNOŚCI KULTURY MIERZANOWICKIEJ W KARPACKIEJ CZĘŚCI DORZECZA WISŁY

Pierwszą prawidłowością, którą dostrzegamy analizując lokalizacje w terenie stanowisk grupy pleszowskiej, będącej główną składową wariantu kultury mierzanowickiej z dywanowym zdobnictwem sznurowym ceramiki, jest ich występowanie w pobliżu głównych karpackich arterii wodnych. Poza nielicznymi wyjątkami, jak na przykład stanowisko na wzgórzu Chełmik w Biskupicach, powiat Wieliczka, mieszczące się na wysoczyźnie, z dala od głównych cieków wodnych, wszystkie inne stanowiska znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie dużej rzeki.

Ryc. 69. Mucharz, pow. Wadowice, stan. 12. Położenie osady grupy pleszowskiej (a) na cyplu terenowym wsuniętym w dolinę Skawy

Fig. 69. Mucharz, Wadowice district, site 12. Site location of the Pleszów Group (a) on the promontory inserted in the Skawa valley

Ryc. 70. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, Grodzisko. Położenie stanowiska grupy pleszowskiej (a)
 Fig. 70. Marcinkowice, Nowy Sącz district, Grodzisko-Hillfort. Pleszów Group site location (a)

Drugą prawidłowością dostrzeganą przy okazji analizy osadnictwa tej grupy jest położenie stanowisk na granicy kilku stref krajobrazowych, co, jak się domyślamy, ułatwiało prowadzenie zróżnicowanej gospodarki.

Wskazane prawidłowości w osadnictwie ludności grupy pleszowskiej powodowały, że stanowiska koncentrują się w tych rejonach Karpat, w których założenia te mogły być zrealizowane. Najlepiej nadawały się do tego obrzeża wielkich kotlin śródgórskich, w których stwierdzamy lokalne koncentracje osadnictwa grupy pleszowskiej. Mamy więc skupienie osadnicze tej grupy w zachodniej części Kotliny Jasielskiej, ze stanowiskami w Trzcinicy (stanowisko 1) i Jaśle (stanowisko 29 i 52). Dalej na zachód osiedla grupy pleszowskiej znane są z obrzeży Kotliny Sądeckiej. Kolejną jednostką geomorfologiczną, w której zlokalizowane było centrum osadnicze tej grupy, jest rejon progu Pogórza od Tarnowa po Wieliczkę.

W opisanych wyżej lokalizacjach spotykamy dwa typy osad. Pierwszy stanowią osiedla o charakterze obronnym leżące na strategicznych formach terenu. O ich obronności decyduje samo położenie w trudnym do zdobycia miejscu (Chełm, Trzcinica, Marcinkowice, Jurków, Dąbrowa, Jasło, stanowisko 29). W przypadku jednego z tych stanowisk, w Trzcinicy, poświadczono są konstrukcje obronne (Gancarski 2009). Drugim typem osiedli grupy pleszowskiej są osady założone nie w miejscach o charakterze wybitnie strategicznym, a na rozległych wzniesieniach (Janowice, Tarnowiec) lub terasach rzek (Jasło, stanowisko 52, Stary Sącz, Wielogłowy, Mucharz).

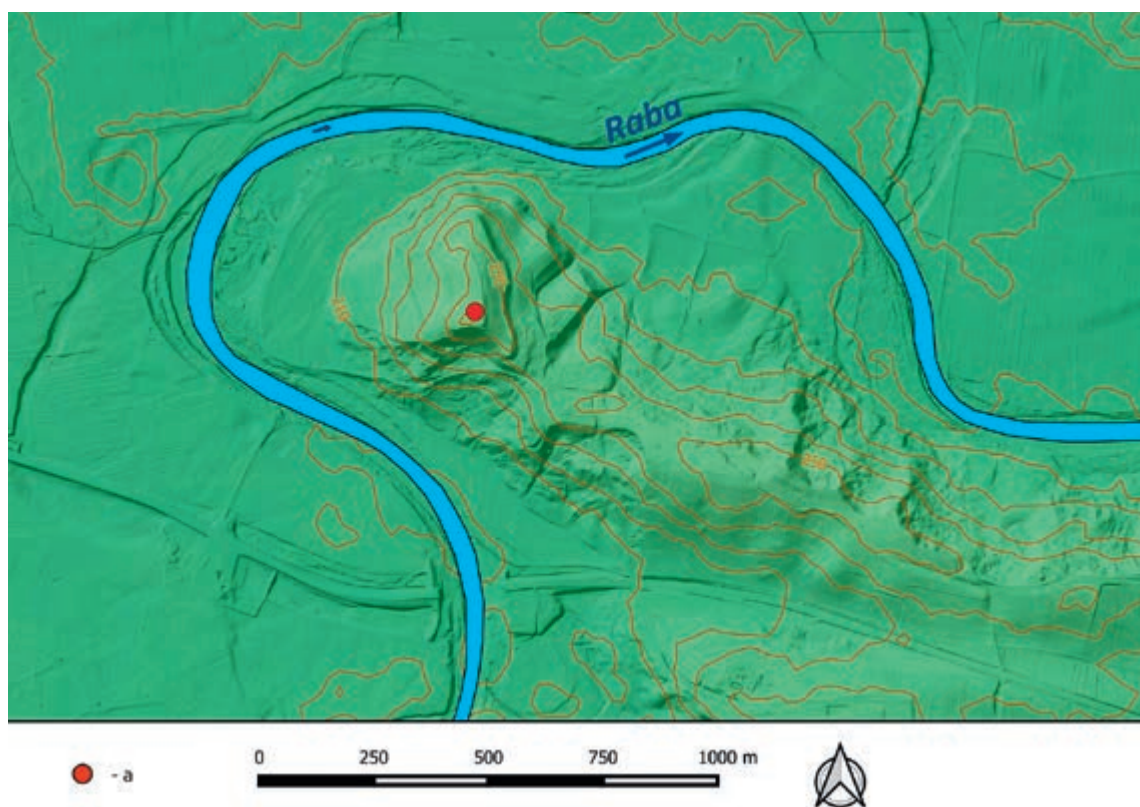
Ryc. 71. Jasło, pow. loco, stan. 29. Położenie stanowiska grupy pleszowskiej i grupy Wysoka (a)

Fig. 71. Jasło, loco district, site 29. Pleszów Group and Wysoka Group site locations (a)

Na stanowiskach z natury obronnych zabytki związane z osadnictwem grupy pleszowskiej występują w warstwach kulturowych, natomiast na osadach zlokalizowanych w innych, mniej eksponowanych miejscach, charakterystyczną formą obiektów archeologicznych są jamy zasobowe.

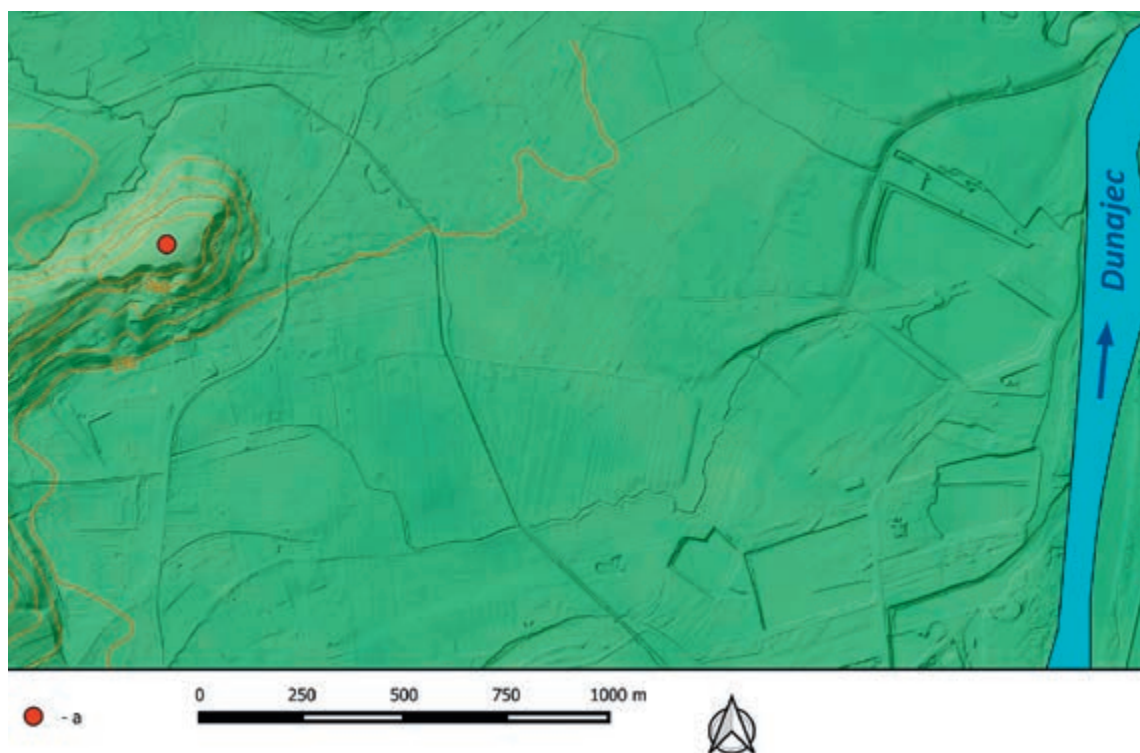
To spostrzeżenie skłania nas do postawienia tezy o podwójnym charakterze osadnictwa grupy pleszowskiej w Karpatach. Pierwszym typem było osadnictwo otwarte (41% osad), gdzie prowadzona była gospodarka rolnicza, wymagająca użytkowania obiektów o charakterze jam zasobowych. Drugi typ stanowi osadnictwo obronne (59% osad), które, jak można wnioskować z braku jam zasobowych, odseparowane było od działalności rolniczej, z obiektami mieszkalnymi niepozostawiającymi śladów archeologicznych. J. Gancarski uważa, że budynki na tego rodzaju osadach miały konstrukcję zrębową (2009).

Osadnictwo w obrębie form obronnych nie miało charakteru refugialnego, które pozostawia nikłe ślady archeologiczne. Dowodem na to jest obecność stosunkowo grubych warstw kulturowych, nasyconych zabytkami ceramicznymi (Trzcinica, Marcinkowice) oraz narzędziami wykonywanymi ze skał krzemionkowych i kości (Gancarski 2009). Budowa tak zaawansowanych umocnień, jak miało to miejsce w Trzcinicy w okresie rozwoju grupy pleszowskiej, wymagała nie tylko planowania, ale posiadania odpowiedniej wiedzy technicznej, umożliwiającej realizację budowy w miarę trwałych i skutecznych konstrukcji obronnych. Ta wczesnobrązowa ludność musiała też mieć odpowiednie zaplecze logistyczne

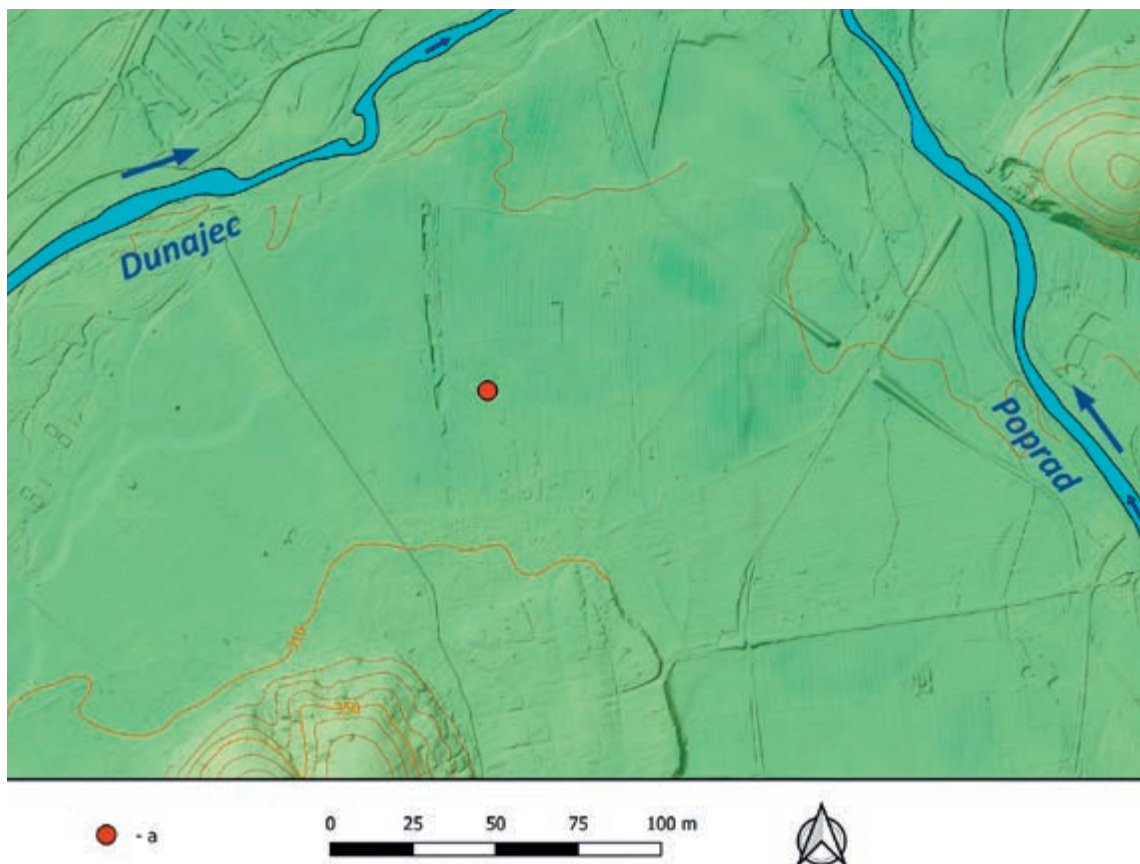
Ryc. 72. Chełm, pow. Bochnia, Grodzisko. Położenie stanowiska grupy pleszowskiej (a)

Fig. 72. Chełm, Bochnia district, Grodzisko-Hillfort. Pleszów Group site location (a)

Ryc. 73. Jurków, pow. Brzesko, stan. Dąbrowa. Położenie stanowiska grupy pleszowskiej (a)

Fig. 73. Jurków, Brzesko district, site "Dąbrowa-Oak Wood". Pleszów Group site location (a)

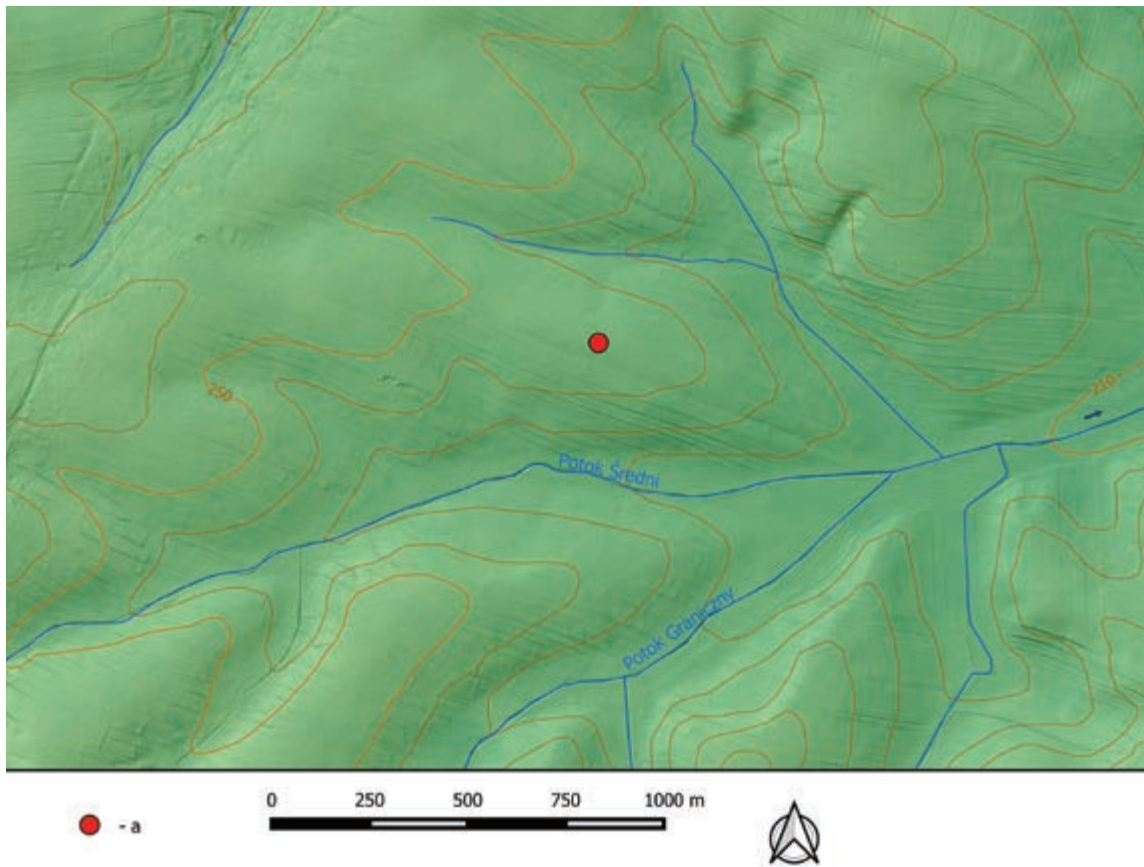
Ryc. 74. Stary Sącz, pow. Nowy Sącz. Położenie stanowiska grupy pleszowskiej (a)

Fig. 74. Stary Sącz, Nowy Sącz district. Pleszów Group site location (a)

do przeprowadzenia tak skomplikowanych robót budowlanych. Przy tej okazji pojawią się pytania, jakim zestawem narzędzi dysponowali budowniczowie konstrukcji obronnych, wymagających ścinania dużych ilości drzew. Ponieważ w strefie osadnictwa pleszowskiego nie ma praktycznie krzemiennych form bifacjalnych, w tym siekier dwuściennych, postawione powyżej pytanie wskazuje na lukę w źródłach archeologicznych i naszej wiedzy.

W wielu przypadkach ludność grupy pleszowskiej jako pierwsza wybrała ułatwiające obronę formy terenu i po raz pierwszy je ufortyfikowała. Wyzaczyła więc kluczowe miejsca w terenie, na których kontynuowane było osadnictwo nie tylko w okresie epoki brązu, ale również w okresach późniejszych, czego dowody mamy na wielokulturowej osadzie w Trzciny i Marcinkowicach.

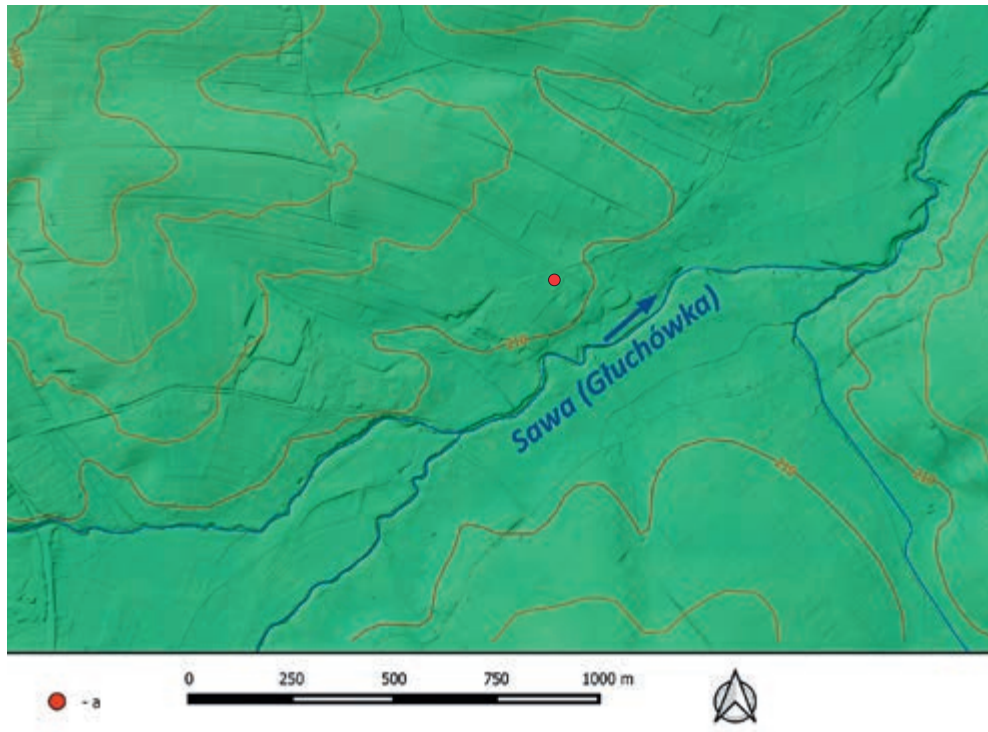
Ludność reprezentująca wariant kultury mierzanowickiej ze strefowym zdobnictwem ceramiki odciskami sznura zakładała osiedla zarówno w pobliżu wielkich rzek (Jarosław), jak i nad małymi ciekami wodnymi (Wysoka), czasem o charakterze strumieni (Sietesz). Osady te są rozległe, dochodzące, jak w przypadku Sieteszy, do kilkudziesięciu hektarów. Nie znaczy to oczywiście, że tak wielki obszar był zasiedlony w tym samym czasie, ale wskazuje na wielofazowość osad i ich ekstensywny charakter (Madej 2001). Nie były na tym obszarze preferowane obronne formy terenu, choć intensywność osadnictwa w obrębie osiedli była stosunkowo duża.

Ryc. 75. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5. Położenie wielofazowego stanowiska kultury mierzanowickiej (a)
 Fig. 75. Sietesz, Przeworsk district, site 5. Location of the multi-phase site of the Mierzanowice Culture (a)

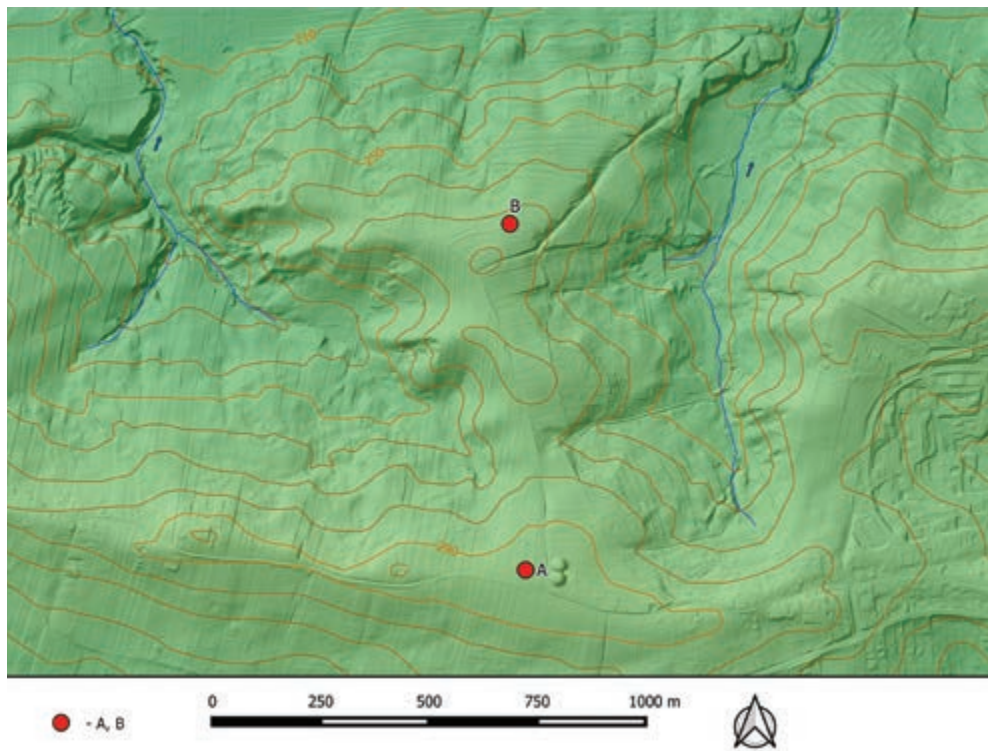
Na terenach znajdujących się w dorzeczu Sanu, czyli w domenie wariantów zdobnictwa strefowego ceramiki, gęstość osad wynosiła przeciętnie 0,09 na km², przy czym na terenach lessowych współczynnik ten był wyższy i wynosił 0,11 na km², a w przypadku osad zlokalizowanych na terenie wielkich dolin współczynnik ten był niższy i oscylował około 0,07 na km² (Przybyła, Blajer 2008, s. 61). Preferowane były lokalizacje na wysoczyznach lessowych, nad małymi ciekami, w miejscach o niewielkich wysokościach względnych (40%). Natomiast stosunkowo rzadko (10–15%) osady lokowane były na pograniczu stref krajobrazowych (Przybyła, Blajer 2008, s. 62).

Z zestawienia tego wynika wyraźnie, że ludność reprezentująca wariant zdobnictwa sznurowego o charakterze dywanowym kierowała się zupełnie innymi przesłankami przy doborze miejsca przeznaczonego do założenia osady niż ludność używająca w zdobnictwie naczyń strefowych wątków zdobniczych.

Ryc. 76. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, położenie (a)

Fig. 76. Wysoka, Łańcut district, site 1, location (a)

Ryc. 77. Bochnia, pow. loco. Położenie stanowisk grupy Bochnia. A – stan. 45; B – stan. 43

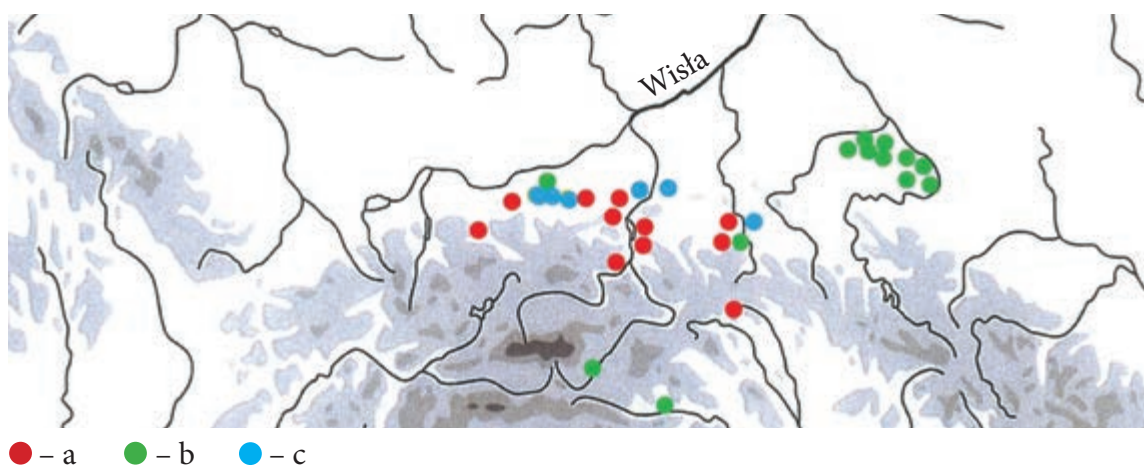
Fig. 77. Bochnia, loco district. Location of the Bochnia Group sites. A – site 45; B – site 43

GRANICE KOMPLEKSÓW KULTUROWYCH W POCZĄTKACH EPOKI BRĄZU W KARPACKIEJ CZĘŚCI DORZECZA WISŁY

Granica pomiędzy wariantami kultury mierzanowickiej z dywanową i strefową ornamentyką sznurową

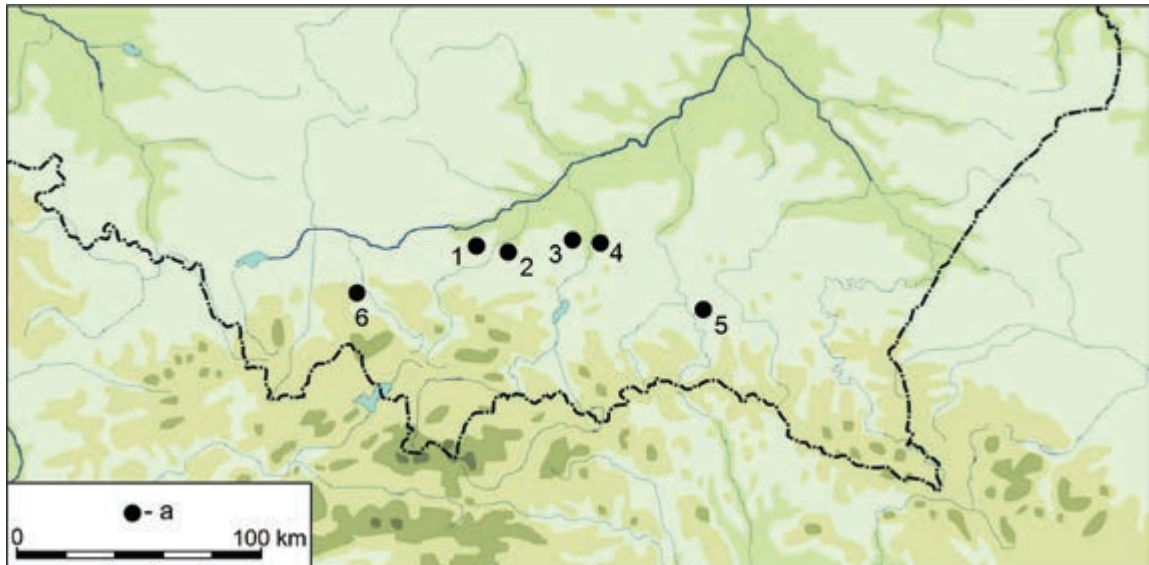
Jednym z ważniejszych zadań, jakie zostały postawione w momencie rozpoczęcia pracy nad niniejszą publikacją, było określenie granicy w karpackiej części dorzecza Wisły pomiędzy kompleksami kultury mierzanowickiej z dominującym zdobnictwem dywanowym i strefowym ceramiki. Na podstawie przedstawionej we wcześniejszych rozdziałach analizy wydaje się najbardziej prawdopodobnym, że granica ta ukształtowała się dopiero pod koniec pierwszej ćwierci 2 tysiąclecia przed Chrystusem, po zaniku w dorzeczu Sanu zespołów w typie Sietesz, które charakteryzują się dywanowym zdobnictwem ceramiki. Istnienie tego typu zespołów na obszarze, w którym dominowało zdobnictwo strefowe ceramiki, nie pozwala nam wyznaczyć tej granicy od samego początku epoki brązu.

Wydaje się więc, że granica ta *de facto* była granicą pomiędzy grupą pleszowską, reprezentującą dywanowy wariant zdobnictwa ceramiki, a grupą Wysoka ze zdobnictwem strefowym. Biegła ona mniej więcej pomiędzy Wisłokiem, będącym dopływem Sanu, a Wisłoką. Cechy charakterystyczne dla ceramiki w typie Wysoka spotykamy również w materiale kultury mierzanowickiej w Kotlinie Sandomierskiej, aż po okolice Wieliczki (wydma w Zakrzowie),

Ryc. 78. Strefa graniczna pomiędzy wariantem kultury mierzanowickiej z dywanową (a – grupa pleszowska) i strefową ornamentyką sznurową (b – grupa Wysoka); c – stanowiska z elementami obu wariantów

Fig. 78. The border zone between the Mierzanowice Culture variant with carpet-cord (a – Pleszów Group) and zonal-cord ornamentation (b – Wysoka Group); c – sites with elements of both variants

Ryc. 79. Stanowiska (a), na których stwierdzono współwystąpienie materiałów karpackiego segmentu kultury mierzanowickiej z dywanowym zdobnictwem sznurowym (grupa pleszowska) oraz materiałów segmentu ze strefowym zdobnictwem sznurowym (grupa Wysoka). 1. Targowisko, pow. Wieliczka; 2. Bochnia, pow. loco, stan. 43; 3. Wojnicz, pow. Tarnów, stan. 18; 4. Tarnowiec, pow. Tarnów, stan. 1; 5. Jasło, pow. loco, stan. 29; 6. Mucharz, pow. Wadowice, stan. 12

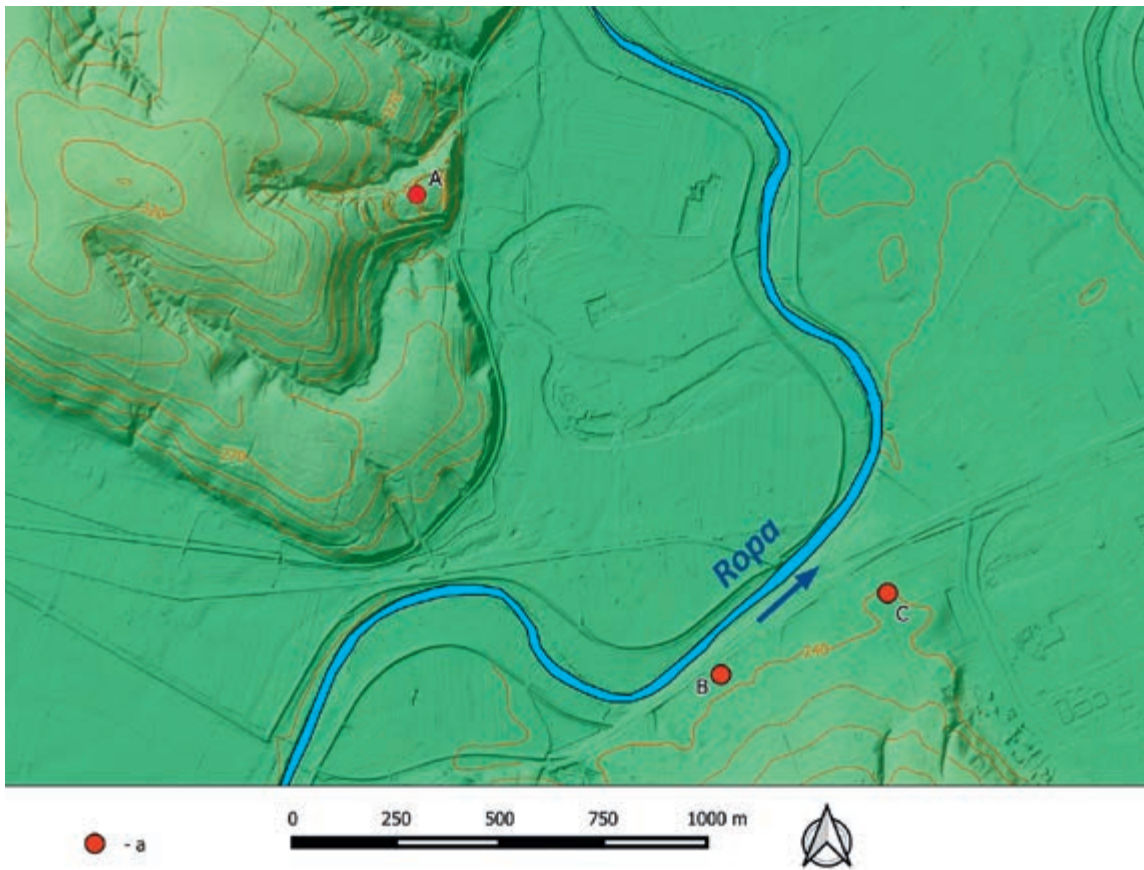
Fig. 79. Sites (a) with confirmed coexistence of materials with carpet-cord ornamentation belonging to the Carpathian cultural segment of the Mierzanowice Culture (Pleszów Group) and the segment with zonal-cord ornamentation (Wysoka Group). 1. Targowisko, Wieliczka district; 2. Bochnia, loco district, site 43; 3. Wojnicz, Tarnów district, site 18; 4. Tarnowiec, Tarnów district, site 1; 5. Jasło, loco district, site 29; 6. Mucharz, Wadowice district, site 12

oraz na terenie Spisza (Spišský Hrad). Musimy jednak brać pod uwagę, że ze względu na podobieństwo grupy Wysoka do grupy kosztiańskiej i samborzeckiej, a także do niektórych zespołów grupy Bochnia, takie ścisłe określenie przynależności kulturowej materiałów ze stref granicznych może być trudne.

Strefa przejściowa pomiędzy wariantami kultury mierzanowickiej z dywanową i strefową ornamentyką sznurową

Wzdłuż wyznaczonej granicy biegnie pas stanowisk, na których obserwujemy występowanie materiałów zarówno w typie pleszowskim, jak i w typie Wysoka. Ze stanowisk tych pochodzi ceramika z dywanowym zdobnictwem sznurowym oraz ceramika zdobiona strefową ornamentyką sznurową i chropowaceniem tekstylnym.

Od zachodu strefa przejściowa biegnie wzdłuż progu Karpat i jest to linia oddająca granicę pomiędzy strefą pleszowską i zasięgiem grupy Wysoka. Najlepiej obrazuje ją mikroregion zachodniej części Kotliny Jasielskiej, zlokalizowany w dorzeczu Ropy (Ryc. 80). Na mapie tej przedstawione są trzy stanowiska. Litera A oznacza osadę obronną grupy pleszowskiej w Trzcini, na której odkryto wyłącznie materiały pleszowskie. Literą B oznaczono stanowisko w Brzyściu 6, gdzie znaleziono fragmenty ceramiki ze strefowym, złożonym z podwójnych wątków, ornamentem sznurowym i tekstylnym, ewidentnie należącej do stylistyki

Ryc. 80. Położenie stanowisk kultury mierzanowickiej w dolinie Ropy. A – Trzcinica, Grodzisko; B – Brzyście, stan. 6; C – Jasło, stan. 52

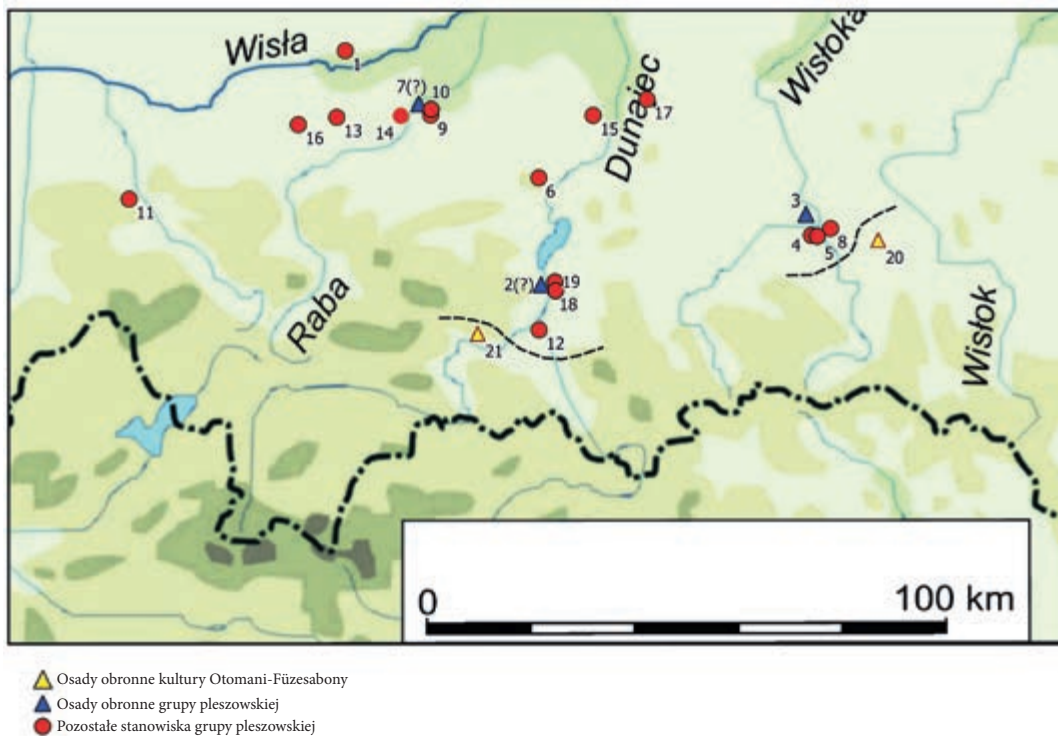
Fig. 80. Site locations of Mierzanowice Culture in the Ropa valley. A – Trzcinica, Hillfort; B – Brzyście, site 6; C – Jasło, site 52

grupy Wysoka. Natomiast litera C oznacza stanowisko 52 w Jaśle, gdzie odkryto ceramikę w typie pleszowskim, tak jak na pobliskim stanowisku w Trzcinicy.

Położone kilka kilometrów na wschód od tego rejonu stanowisko w Jaśle 29 dostarczyło, oprócz zespołów ceramicznych kultury Otomani-Füzesabony, również fragmentów ceramiki o cechach grupy pleszowskiej, jak i grupy Wysoka. Mamy więc do czynienia z ewidentną strefą przejściową pomiędzy dwoma kompleksami kultury mierzanowickiej, która rozdzielała dwa jej warianty różniące się od siebie nie tylko charakterem zdobnictwa ceramiki, ale również inwentarzem krzemieniarskim w zakresie obecności lub braku makrolitycznych narzędzi konwencjonalnych, a także charakterem osadnictwa.

Granica pomiędzy grupą pleszowską a kulturą Otomani-Füzesabony w karpackiej części dorzecza Wisły

Drugą granicą, która nie ma już charakteru wewnętrznego w kulturze mierzanowickiej, ale wręcz kulturowy, a nawet cywilizacyjny, jest granica ukształtowana w trakcie ekspansji kultury Otomani-Füzesabony na północ.

Ryc. 81. Prawdopodobny przebieg strefy granicznej pomiędzy osadnictwem grupy pleszowskiej i kultury Otomani-Füzesabony około połowy XVII wieku przed Chrystusem. Linia przerywana wyznacza przypuszczalną rubież pleszowsko-otomańską. 1. Kraków-Pleszów; 2. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz; 3. Trzcinica, pow. Jasło; 4. Brzyście, pow. Jasło; 5. Jasło, stan. 52; 6. Jurków, „Dąbrowa”, pow. Brzesko; 7. Chełm, pow. Bochnia; 8. Jasło; 9. Bochnia; 10. Bochnia; 11. Mucharz, pow. Wadowice; 12. Stary Sącz, pow. Nowy Sącz; 13. Biskupice, pow. Wieliczka; 14. Łęzkowice, pow. Wieliczka; 15. Wojnicz, pow. Tarnów; 16. Janowice, pow. Tarnów; 17. Tarnowiec, pow. Tarnów; 18. Wielopole, pow. Nowy Sącz; 19. Dąbrowa, pow. Nowy Sącz; 20. Brzezówka, pow. Jasło; 21. Maszkowice, pow. Nowy Sącz

Fig. 81. Probable route of the borderline between the Pleszów Group and the Otomani-Füzesabony Culture settlements around mid-17th century BC. Dotted line represents the presumable Pleszów-Otomani frontier. 1. Kraków-Pleszów; 2. Marcinkowice, Nowy Sącz district; 3. Trzcinica, Jasło district; 4. Brzyście, Jasło district; 5. Jasło, site 52; 6. Jurków, “Dąbrowa-Oak Wood”, Brzesko district; 7. Chełm, Bochnia district; 8. Jasło; 9. Bochnia; 10. Bochnia; 11. Mucharz, Wadowice district; 12. Stary Sącz, Nowy Sącz district; 13. Biskupice, Wieliczka district; 14. Łęzkowice, Wieliczka district; 15. Wojnicz, Tarnów district; 16. Janowice, Tarnów district; 17. Tarnowiec, Tarnów district; 18. Wielopole, Nowy Sącz district; 19. Dąbrowa, Nowy Sącz district; 20. Brzezówka, Jasło district; 21. Maszkowice, Nowy Sącz district

Dzięki wieloletnim badaniom wiadomo już, że na grodzisku w Trzciny grupa pleszowska rozwijała się od końca 3 tysiąclecia do co najmniej drugiej połowy XVII stulecia przed Chrystusem, a może nawet do końca wieku XVII, gdy ta obronna osada zajęta została przez ludność kultury Otomani-Füzesabony (Gancarski 1999b; 2009). Być może podobna sekwencja zdarzeń miała miejsce w przypadku osady zlokalizowanej na strategicznie położonym wzgórzu w Marcinkowicach, pow. Nowy Sącz (Madej 1998a), jednak nie mamy niestety z tego stanowiska oznaczeń radiowęglowych dla grupy pleszowskiej. Równocześnie wiadomo, że pod koniec XVIII stulecia przed Chrystusem założona została przez ludność kultury Otomani-Füzesabony osada w Maszkowicach na „Górze Zyndrama” (Przybyła, Skoneczna 2011; Jędrsyk, Przybyła 2019).

W 2015 roku zostało odkryte stanowisko w Brzeźówce, pow. Jasło, położone kilkanaście kilometrów na południowy wschód od Trzcinicy. Okazało się ono osadą obronną kultury Otomani-Füzesabony, z ceramiką zdobioną motywami spirali, co wskazuje na stosunkowo starszą pozycję tych materiałów w obrębie kompleksu tej kultury. Również oznaczenia radiowęglowe zdają się wskazywać na budowę tego grodu w XVIII stuleciu przed Chrystusem (Gancarski, Madej 2019). Co więcej, na dwóch innych stanowiskach, w Maszkowicach i Brzeźówce, nie odkryto, tak jak na leżących dalej na północ stanowiskach w Trzcinicy i Marcinkowicach, materiałów grupy pleszowskiej.

Wydaje się więc uprawnione postawienie tezy, że w czasie kiedy funkcjonował gród obronny grupy pleszowskiej w Trzcinicy i być może w Marcinkowicach, kilkanaście kilometrów od nich funkcjonowały grody kultury Otomani-Füzesabony, a między nimi istniała wąska strefa graniczna, która została z czasem przełamana w wyniku ekspansji kultury Otomani-Füzesabony na północ, co zakończyło się zajęciem grodów pleszowskich w Trzcinicy i Marcinkowicach (Ryc. 81).

Elementy episznurowe na terenie Spisza

Odizolowany łańcuchami górskimi Spisz tradycyjnie dzielony jest na Spisz Górny, leżący w dorzeczu Popradu, przez co wchodzi w skład zlewni Wisły, jak i Spisz Dolny, rozciągający się w dorzeczu Hornadu wpadającego do rzeki Sajó, zasilającej Cisę będącą dopływem Dunaju. Ze względu na założenia przestrzenne publikacji zainteresowanie autorów skoncentrowane jest na Górnym Spiszu, jednak biorąc pod uwagę jego silne powiązania z terenami Dolnego Spisza, trudno jest rozpatrywać te dwie krainy osobno. Kulturą, która z całą pewnością poprzedzała kulturę mierzanowicką na tym obszarze była kultura badeńska (Novotná, Soják 2013). Tradycyjnie, znaleziska episznurowe z terenu Górnego, jak i Dolnego Spisza zaliczane są do grupy kosztiańskiej. Interesująca jest obecność cmentarzysk łączonych właśnie z tą grupą w miejscowości Spišské Podhradie, okr. Levoča, gdzie stwierdzono 220 grobów (Soják 2011; Novotná, Soják 2016), a także wcześniej odkryte stanowiska o charakterze sepulkralnym w miejscowościach Smižany, Spišské Tomášovce i Levoča (Javorský 1980).

Ze Spisza znamy też cały szereg stanowisk osadowych, w tym z form terenowych o charakterze strategicznym, jak Dreveník (Bátora 1986), Spišský Hrad (Giertlová 2002) oraz na wzgórzu Burchbrich (Ryc. 82) w miejscowości Wielka Łomnica (Novotná, Soják 2013).

W materiale z tego stanowiska identyfikujemy pojedyncze fragmenty naczyń z ornamentyką wskazującą na związki z wariantem kultury mierzanowickiej ze zwielokrotnionymi wątkami strefowego zdobnictwa sznurowego, jak i fragmenty naczyń nawiązujące do grupy Wysoka. Na związek z materiałami w tym typie wskazuje zastosowanie lewoskrętnego sznura, co nie jest spotykane w starszych zespołach ze strefowym zdobnictwem sznurowym (Novotná, Soják 2016, 68, abb. 58).

Ścisłe nawiązania do zespołów typu Wysoka znajdujemy w materiale ze stanowiska Spišský Hrad. Identyfikujemy tu wszystkie konstytutywne cechy zespołów grupy Wysoka, czyli współwystępowanie strefowego, zdwojonego zdobnictwa sznurowego wykonanego lewoskrętnym sznurem, z guzami umieszczonymi na szyjce naczyń oraz chropowaceniem brzuśców ornamentem tekstylnym i *Besenstrichmuster*. Symptomatyczna jest obecność zdobnictwa w postaci sznurowej linii falistej (Giertlová 2002).

Jednak te zasygnalizowane problemy muszą być przedmiotem dalszych studiów porównawczych, zarówno z materiałami ze stanowisk leżących w polskiej części zlewni Wisły, jak

Ryc. 82. Wielka Łomnica, okr. Kieżmark, Burchbrich, Słowacja (fot. P. Madej)

Fig. 82. Veľká Lomnica, Kežmarok district, Burchbrich, Slovakia (photo P. Madej)

i z seriami zabytków z terenów, gdzie identyfikuje się grupę kosztiańską, takimi jak Kotlina Koszycka. Problemem w tych analizach jest fakt, że wciąż nie mamy licznych znalezisk grobowych z terenów Karpat i ich lessowej otuliny, a z obszaru, gdzie została wyodrębniona grupa kosztiańska brakuje dobrze rozpoznanych osad z ceramiką episznurową. Przy dzisiejszym stanie badań wydaje się, że wszystkie materiały kultury mierzanowickiej z terenu Spisza można datować na BrA2.

KULTURA MIERZANOWICKA W KARPACKIM DORZECZU WISŁY

Można powiedzieć, że kultura mierzanowicka w karpackiej części dorzecza Wisły to jednostka taksonomiczna rozwijająca się na granicy dwóch światów. Z jednej strony oddziela kulturę epoki kamienia od jednostek młodszych okresów epoki brązu, a z drugiej egzystuje pomiędzy wysoko rozwiniętymi cywilizacjami początków epoki brązu z Kotliny Karpackiej a grupami ludności z Niżu Europejskiego, kultywującymi przywiązanie do starych wzorców zdobniczych i gospodarczych. Dzięki takiej pozycji kultura ta na terenach, na których skupia się prezentowana publikacja, była swoistym pośrednikiem przenoszącym i absorbującym nowe idee, przy zachowaniu formalnej więzi z tradycją, czego jednym z przejawów jest ornamentyka sznurowa. Właśnie zróżnicowanie w obrębie stosowania wzorców zdobnictwa sznurowego leży u podstaw głównego podziału na dwa wielkie bloki rozwijające się w początkach epoki brązu w dorzeczach dopływów Wisły, biorących swój początek w Karpatach.

Jeden z tych wielkich segmentów kultury mierzanowickiej tworzą jednostki taksonomiczne używające do zdobienia ceramiki motywów wykonanych odciskami sznurowymi, zgrupowanymi w wiązki po dwa, trzy, a niekiedy i pięć strefowych pasm. Drugim segmentem są ugrupowania wykorzystujące do zdobienia ceramiki odcisków sznura niezgrupowanych w wiązki, a pokrywających ściśle szyjki naczyń. Takie skomponowane motywy odcisków sznurowych zwykło się nazywać dywanowymi. Prawie przez cały okres wczesnego brązu, mniej więcej od końca BrA1 i przez cały odcinek BrA2, w międzyrzeczu Wisłoki i Wisłoka istniała granica pomiędzy dwoma wskazanymi kompleksami kultury mierzanowickiej. Na zachód od tej granicy, w samych Karpatach występowała grupa pleszowska będąca jedną ze składowych kompleksu z dywanowym zdobnictwem ceramiki, a na wschód grupa Wysoka.

Opisywana wczesnobrązowa granica odwzorowuje podziały w łonie kultury ceramiki sznurowej, których się domyślamy śledząc zasięg występowania kurhanów, a także północnokarpackie ślady kompleksu późnobadeńskiego. Zasięg kurhanów sznurowych pokrywa się z późniejszym zasięgiem strefy będącej domeną wariantu kultury mierzanowickiej ze strefowym zdobieniem ceramiki odciskami sznura. Podział w kulturze mierzanowickiej wyznaczony na podstawie zróżnicowania zdobnictwa ceramiki jest tożsamy z różnicami w innych elementach kultury materialnej, jak i nielicznych ciągle śladach kultury duchowej. Pomędzy tymi dwoma strefami w karpackim dorzeczu Wisły zachodzą także różnice w charakterze osiedli i w krzemieniarstwie. Najwcześniej wyodrębnioną jednostką taksonomiczną w łonie kultury mierzanowickiej charakteryzującą się dywanowym zdobnictwem sznurowym jest grupa pleszowska. Jak już była mowa, badaczem, który tego dokonał, a równocześnie wskazał na wszystkie najważniejsze markery typu, a następnie grupy pleszowskiej, był J. Machnik. Pomimo upływu lat wypada tylko przypomnieć jego charakterystykę tej jednostki, ponieważ nakreślony przez niego obraz nie zdezaktualizował się. Jej zdobnictwo opiera się tu

na dywanowych wątkach sznurowych, plastycznych żeberkach i wąsach podkreślających uszy naczyń. Typowym rodzajem osad ludności opisywanej grupy były osiedla wyżynne, ulokowane w strategicznych, z natury obronnych miejscach. Po badaniach w Trzcinicy wiemy, że przynajmniej niektóre z nich były ufortyfikowane, co więcej, w pleszowskiej warstwie kulturowej tego grodziska odkryta została seria zniszczonych, zoomorficznych figurek glinianych. Wydaje się, że grupa pleszowska rozwijała się na terenie Zachodnich Karpat przynajmniej od przełomu 3 i 2 tysiąclecia przed Chrystusem, o czym świadczą nie tylko liczne serie dat z Trzcinicy, ale również z innych stanowisk karpaccich, jak na przykład z Mucharza, zlokalizowanego w przełomie Skawy (Gancarski 1999b; Valde-Nowak 2010).

Do niedawna jedyną jednostką taksonomiczną łączoną z wariantem kultury mierzanowickiej, w którym preferowano dywanowe zdobnictwo sznurowe, była grupa pleszowska. Jednak badania w Sieteszy, na obszarze wschodniej części Subkarpacciego Płata Lessów pozwoliły wyodrębnić zespół nawiązujący do grupy pleszowskiej wieloma cechami w zdobnictwie naczyń. Oprócz ornamentu dywanowego spotykamy w zespołach typu Sietesz, nazywanymi od stanowiska, gdzie został po raz pierwszy odkryty materiał charakterystyczny dla tego typu, zdobnictwo w postaci linii rytych. W zestawie naczyń charakterystycznych dla tych zespołów występują zarówno naczynia, kubki, amfory i garnki nawiązujące do klasycznych zespołów wczesnomierzanowickich znanych z Wyżyny Małopolskiej, jak i naczynia występujące tylko w tym opisywanym typie. Są to przede wszystkim formy naczyń o kulistych brzuścach, zakończone kuliście, bez wyodrębnionej płaszczyzny dna, umożliwiającej postawienie naczynia na równej powierzchni. Cechy typologiczne i stylistyczne naczyń oraz data radiowęglowa pozwoliły postawić hipotezę, że zespoły w typie Sietesz możemy datować na przełom 3 i 2 tysiąclecia albo na sam początek 2 tysiąclecia przed Chrystusem. Potwierdzeniem tych wniosków było uzyskanie podobnego w charakterze, zarówno pod kątem typologicznym, jak i stylistycznym, zbioru ceramiki na stanowisku 158 w Jarosławiu. Co więcej, data radiowęglowa uzyskana dla węgla drzewnego z jamy trapezowatej, zawierającej materiały ceramiczne w typie Sietesz z Jarosławia, okazała się podobną do daty z Sieteszy. Porównywalne zdobnictwo, nieograniczające się tylko do stosowania dywanowej ornamentyki sznurowej, ale i przejawiające się w występowaniu silnie kulistych brzuśców oraz rozbudowanych wątków zdobniczych w postaci linii rytych, zarejestrowane zostało również w Trzcinicy. Wszystkie te informacje upoważniają nas do postawienia tezy, że chronologicznie materiały z dywanowym zdobnictwem sznurowym grupy Sietesz można korelować z materiałami wczesnomierzanowickimi. Analizując występowanie zespołów w typie Sietesz dochodzimy do wniosku, że na początku 2 tysiąclecia przed Chrystusem nie funkcjonowała jeszcze ścisła granica rozdzielająca warianty kultury mierzanowickiej z dywanowym i strefowym zdobnictwem ceramiki i że granica ta wytworzyła się dopiero w późniejszym okresie, w czasie funkcjonowania klasycznych zespołów grupy pleszowskiej.

Druga strefa analizowana w przedstawionym opracowaniu rozciąga się na wschód od międzyrzeczca Wisłoki i Sanu i obejmuje być może również tereny Kotliny Sandomierskiej, otulającej od północy próg Karpat, a także obszar dzisiejszej Słowacji wraz z terenem Spisza. Była ona domeną jednostek taksonomicznych kultury mierzanowickiej charakteryzujących się stosowaniem wątków strefowego zdobnictwa sznurowego.

Początek kultury mierzanowickiej na tym terenie nie rysuje się jeszcze zbyt wyraźnie. Wydaje się, że kultura ceramiki sznurowej przeżywała się tutaj dłużej niż na terenach Wyżyny Małopolskiej. Upoważnia do takiego wniosku spostrzeżenie, że nie zanotowano na

tym terenie ani jednego pewnego stanowiska z materiałami protomierzanowickimi, ale z obszaru tego znamy kilka przypadków współwystępowania w jednym kontekście, zwykle o charakterze grobowym, materiałów charakterystycznych zarówno dla kultury ceramiki sznurowej, jak i zabytków będących markerami fazy wczesnomierzanowickiej.

Być może odmienna sytuacja miała miejsce w zachodniej części Subkarpackiego Płata Lessów, gdzie początek kultury mierzanowickiej może mieć podobny charakter jak na lessowych terenach o charakterze wyżynnym, położonych na północ od Krakowa. Rozwijająca się w dorzeczu głównie Sanu kultura wczesnomierzanowicka, reprezentująca wariant tej kultury ze strefowym zdobnictwem sznurowym, zgrupowanym w podwójne pasma, pomimo swojego charakteru zbliżonego do klasycznych inwentarzy tej kultury, znanych chociażby z Iwanowic, posiada swoje lokalne piętno, wyrażające się przede wszystkim w dużej frekwencji zdobnictwa rytego oraz stosowaniem odcisków sznura o splocie prawoskrętnym.

Wydaje się także, iż kierunek splotu sznura (lewo- lub prawoskrętny) ma w większości przypadków znaczenie chronologiczne. Sznur o splocie prawoskrętnym był stosowany w dorzeczu Sanu w starszych fazach kultury mierzanowickiej, natomiast lewoskrętny w młodszych. W pierwszej ćwierci 2 tysiąclecia przed Chrystusem, najprawdopodobniej w jego młodszej fazie, pojawia się w dorzeczu Sanu maniera stylistyczna polegająca na wielokrotnieniu ilości linii odcisków sznura w wiązce zdobnictwa strefowego. O ile w zespołach wczesnomierzanowickich stosowano w zdobnictwie podwójnie złożony sznur, to w tym przypadku zdobienia wykonywane są sznurem potrójnym lub składającym się z 4 lub 5 linii odcisków sznurowych. Naczynia w ten sposób zdobione podlegają miniaturyzacji i pojawiają się motywy zygzaka wykonanego odciskami sznura. Zdobionym odciskami sznurowymi naczyniom towarzyszą niezdobione garnki, zawsze z listwami z ornamentem palcowym. Liczna jest także frekwencja chropowacenia brzuśców, tak zwany *Besenstrichmuster*. Zdobione w ten sposób naczynia stanowią albo uzupełnienie zabytków wczesnomierzanowickich, albo występują samodzielnie w osobnych jamach. Wydaje się, że materiały tego typu są echem prądu przenikającego w tym czasie wiele kultur pomiędzy Adriatykiem, Alpami a Karpatami, między innymi kulturę ceramiki inkrustowanej, Kisapostag i Wieselburg-Gáta. Zjawisko to nazywane jest *Litzenkeramik*.

Kolejnym wariantem kultury mierzanowickiej ze sznurowym zdobnictwem strefowym są zajmujące młodszą pozycję chronologiczną zespoły grupy Wysoka, nazwanej od eponimicznego stanowiska, które dostarczyło największej jak dotąd serii zabytków tego typu. Chodzi o zespół cech, które możemy wiązać z młodszymi fazami rozwoju kultury mierzanowickiej, gdy trwała ona na tym terytorium w pełnym rozkwicie. To właśnie z tą fazą wiąże się największa ilość powierzchniowych znalezisk kultury mierzanowickiej na terenie dorzecza Sanu i wydaje się, że to właśnie w czasie rozwoju grupy Wysoka istniała tu silna granica oddzielająca obszar ze zdobnictwem strefowym od terenu z dywanowym zdobnictwem ceramiki.

Jest wiele cech pozwalających łączyć grupę Wysoka z dobrze znaną w kulturze mierzanowickiej grupą samborzecką. Przede wszystkim, oprócz strefowego zdobnictwa sznurowego, uwagę zwraca stosowanie w stylistyce małych łuczków, odcisniętych krótkim sznurem na górnej części brzuśców naczyń. Są jednak pewne odrębności. Między innymi zdobnictwo motywami w postaci zygzaka i linii falistej, wykonanej sznurem zgrupowanym w strefy. Najczęściej naczynia mają chropowacenie brzuśców w stylu tekstylnym, a w młodszych zespołach tego typu zdobnictwo sznurowe zanika na rzecz ornamentyki wykonywanej trójkątnym stempelkiem. Materiały grupy Wysoka występują zarówno w dorzeczu Sanu, jak i na Spiszu. Osadnictwo w tym typie identyfikujemy też w Kotlinie Sandomierskiej, na

przykład na wydmie w Zakrzowie pod Krakowem, gdzie również zanotowana jest, oprócz innych charakterystycznych elementów zdobniczych, ornamentyka w postaci linii falistej wykonanej odcisniętym sznurem.

Pod koniec XVII stulecia przed Chrystusem dochodzi do ekspansji ludności kultury Otomani-Füzesabony na północ. Jej najbardziej wymownym świadectwem jest zastąpienie przez ludność tej kultury ludności grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej na grodzisku w Trzcinity. Najprawdopodobniej w wyniku tej ekspansji ludność grupy pleszowskiej zostaje wypchnięta z Karpat na północ. Być może właśnie w wyniku tych wydarzeń pojawia się osadnictwo tej grupy kulturowej na północnej terasie Wisły w Pleszowie i Mogile pod Krakowem. Jest prawdopodobne, że opisywane wydarzenia są przyczyną pojawienia się na tym samym obszarze zachodniej części Subkarpackiego Płata Lessów, między Bochnią a Wieliczką, ludności reprezentującej zarówno wariant kultury mierzanowickiej ze strefowym zdobnictwem ceramiki (grupa Wysoka), jak i ludności z dywanową ornamentyką sznurową (grupa pleszowska). Dochodzi na tym małym obszarze do zmieszania się obydwu społeczności, co znajduje swój wyraz w lokalnej hybrydyzacji cech wytwórczości ceramicznej. Nie tylko w poszczególnych zespołach mamy materiały charakterystyczne dla obydwu jednostek taksonomicznych, ale również istnieją naczynia, na których występują cechy obydwu wariantów kultury mierzanowickiej na badanym terenie. Swoista akulturacja, powstanie zhybrydowanego zespołu znalezisk, wypchnięcie z Karpat grupy pleszowskiej, a w dorzeczu Sanu porzucenie ornamentyki sznurowej w zdobnictwie ceramiki, to oznaki końca kultury mierzanowickiej w karpackiej części dorzecza Wisły.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawione ujęcie kultury mierzanowickiej jest próbą uporządkowania oraz zrozumienia różnorodności i coraz wyraźniej postrzeganej dynamiki, jaką prezentuje ta jednostka taksonomiczna, rozwijająca się w Karpatach i na terenie ich lessowej otuliny od ostatnich stuleci 3 tysiąclecia aż po schyłek XVII wieku przed Chrystusem. Wybrana metoda podziału tej kultury na segmenty, zróżnicowane charakterem zdobnictwa sznurowego, ma podkreślić rozbięcie kultury mierzanowickiej na dwie części, różniące się od siebie nie tylko charakterem ornamentyki, ale również innymi elementami, takimi jak charakter osadnictwa i wytwórczość narzędzi krzemiennych. Jako główną cechę uporządkowania wybrano zdobnictwo sznurowe, gdyż podkreśla ono istotę czułych wskaźników zmian zachodzących w tej kulturze i, jak pokazuje historia studiów nad tym zespołem, jest pierwszą narzucającą się cechą kulturową, z jaką styka się archeolog w kontekście materiałów z początku epoki brązu w Karpatach.

Zrozumienie podziału na dwa wielkie kompleksy kultury mierzanowickiej w karpackim dorzeczu Wisły pozwala na badanie wzajemnych relacji społeczności wczesnobrązowych, zajmujących tereny leżące w zlewni Sanu, jak i na obszarach leżących nad Wisłoką, Dunajcem, Rabą i Skawą, czyli w zachodniej części polskiej strefy karpackiej, a poprzez różnice między nimi możemy definiować każdą z rysujących się części składowych kultury mierzanowickiej. Podział ten pozwala także zrozumieć naturę schyłkowej grupy Bochnia, która jest mieszkanką cech obydwu wielkich segmentów kultury mierzanowickiej.

Wydaje się, że na opisywanym obszarze rozwój różnorodnych grup episznurowych zmierza do ich ujednoczenia w fazie schyłkowej kultury mierzanowickiej, czego najlepszym przykładem jest właśnie ta grupa. Jednak, aby do owej specyficznej unifikacji mogło dojść, musiała kultura mierzanowicka w strefie karpackiej ulec presji. Z jednej strony była to ekspansja kultury Otomani-Füzesabony na tereny zajęte przez społeczności episznurowe, a z drugiej długotrwały proces „giebułtyzacji”, czyli stopniowego zaniku zdobnictwa sznurowego i narastanie w zespołach ceramicznych cech, jakie znamy z grupy giebułtowskiej, czyli pokrywania brzuśców chropowacaniem tekstylnym i umieszczania na wylewach naczyń nacinanych lub stemplowanych guzków. Proces ten identyfikujemy jako wpływ ośrodków związanych z kręgiem Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen.

Co ciekawe, wydaje się, że wyraźniejsze ślady poszerzania przez ludność kultury Otomani-Füzesabony swoich domen zachodziło w strefie zdominowanej przez stosującą rygorystycznie dywanowe zdobnictwo sznurowe grupę pleszowską, a proces „giebułtyzacji” objął strefę zajęta przez grupę Wysoka, ze strefowym zdobnictwem sznurowym stosowanym w jej starszych fazach.

Po uporządkowaniu materiałów kultury mierzanowickiej i ich zdefiniowaniu, logicznym następstwem stały się studia nad przyczynami jej rozbitcia na wskazane dwa wielkie segmenty. Można zakładać, że odpowiedzi na to pytanie należy szukać w rozbieżnościach kulturowych u schyłku eneolitu. Zróżnicowanie obserwowane na terenach od Renu po Dniepr i od wybrzeży Morza Północnego po strefę subalpejskich jezior w kręgu kultur z ceramiką sznurową oraz wpływ późnych grup kultury badeńskiej, przeżywających się w karpackich niszach, tworzyło barwne podłoże kulturowe, gospodarcze i społeczne dla nowej, wczesnobrązowej jakości.

W przyszłych badaniach istotna będzie głębsza weryfikacja silnie zróżnicowanego od swojego początku segmentu kultury mierzanowickiej ze strefowym zdobnictwem ceramiki odciskami sznura, a także jego relacja do zespołów typu Sietesz i inwentarzy ze zminiaturyzowanymi formami naczyń, ze zwielokrotnionymi wątkami strefowego zdobnictwa sznurowego z charakterystycznymi wzorami zygzaka.

Osobny nurt w badaniach przełomu neolitu i epoki brązu, stanowią od lat niewiadome, związane z wymową stosunkowo licznych w Karpatach polskich znalezisk krzemieniarskich o cechach wczesnobrązowych. W przedstawionym monograficznym ujęciu kultury mierzanowickiej w karpackim dorzeczu Wisły źródła tego rodzaju musiały zejść na plan dalszy co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, jak już była mowa wyżej, to znaleziska ceramiczne musiały mieć głos rozstrzygający taksonomicznie, by nawiązać do wszelkich dotychczasowych badań kultury mierzanowickiej w jej pełnym zasięgu. Po drugie, opóźnienie w rozpoznaniu krzemieniarsstwa schyłkowego, jako informacyjnej jakości w archeologii europejskiej, wciąż nie pozwala na jednoznaczne interpretacje krzemieniarskich znalezisk karpackich, prawdopodobnie podlegających stymulowanej środowiskiem górskim i zapewne ruchliwymi formami osadnictwa osobliwej modyfikacji cech przemysłu.

Istotną kwestią przyszłych badań jest także określenie charakteru strefy pogranicza pomiędzy dwoma kompleksami kultury mierzanowickiej w dorzeczu górnej Wisły. Czy mamy tutaj do czynienia ze współczesnym mieszanym się cech kulturowych tych dwóch karpackich segmentów kultury mierzanowickiej, czy też mamy do czynienia w jakimś stopniu z sekwencją chronologiczną?

Można oczekiwać ważnych dla odtworzenia procesów osadniczych, zarówno w Zachodnich Karpatach, jak też na terytoriach bezpośrednio na północ od nich, rezultatów dalszego śledzenia wzajemnych relacji kultury Otomani-Füzesabony i grupy pleszowskiej. Symptomatyczne jest, że identyfikujemy współczesne sobie, ufortyfikowane osiedla, należące do tych dwóch jednostek kulturowych, oddalone od siebie zaledwie o kilkanaście kilometrów. Tworzy to wąską, lecz jakże wyrazistą rubież kulturową lub wręcz cywilizacyjną.

SUMMARY

The idea for this book came to us over a decade ago, when a sufficient amount of sources had been assembled to allow for a comprehensive study of the early and older period of the Bronze Age in the Western Carpathians and their northern foreground. Differences in the typology and technology observed in the Early Bronze Age materials found in the Carpathian part of the Vistula Basin had become distinct enough to show that the time had come to organise this complex set of sources in a logical arrangement. That is the aim of this book – to obtain a coherent picture of the Early Bronze Age sources collected from diverse parts of the Western Carpathians and the adjoining loess areas. We have looked at the typological and stylistic differences in the ceramics and taken into consideration the radiometric dating results along with the broad range of inferences which have been drawn from the research on flintworking and settlement geography; and all these sets of data, albeit highly diversified in terms of conclusions, have enabled us to come up with a new classification of the material vestiges indicative of the groups belonging to the Mierzanowice Culture that settled in the southern part of the Upper Vistula Basin.

One of the key tasks facing us was the verification of the claim that the Mierzanowice Culture in this region could be divided into two parts – the area settled by the Pleszów Group, and the area inhabited by all the other groups belonging to this culture, with materials similar to those found in areas beyond the Carpathians, the loess lands of Małopolska region and the Košice Depression (Valde-Nowak 1988; Madej 1998a). The concept of a cultural distinction between these two areas goes back to observations of the territorial distribution of macrolithic bifacial flint tools dated to the beginning of the Bronze Age, and comes from research on the Younger Stone Age and Early Bronze Age in the Polish Carpathians presented in a 1988 paper by Valde-Nowak offering a preliminary outline of the relations between these two branches of the Mierzanowice Culture. As we continued our research, we collected enough evidence to serve as the groundwork for the present study, which we believe will help us to understand the Mierzanowice Culture in its full territorial extent, including the areas beyond the Carpathians. Hence we have adopted a new way to present the complexity of the Mierzanowice Culture on the area we have examined, different from the scheme which has generally been used up to now. We have drawn up a scheme presenting this culture sub-divided into its variants. The chief criterion for our classification is the cord-impressed decoration on the pottery, which comes in one of two types – either in a homogeneous pattern covering the entire surface around the neck of a ceramic artefact, which we call the “carpet” mode; or in ornamentation consisting of a couple of cord-impressed lines, which we have labelled the “zonal” mode. This division into the two variants of the Mierzanowice Culture, which we have observed in our research, is reflected in the arrangement

of the contents of this book. We start by giving an overview of the issues associated with the emergence of the Mierzanowice Culture on the territory we have examined, and then proceed to a review of the materials sub-divided into the carpet and zonal categories.

To arrange and compare all the materials, we needed to conduct a series of in-depth studies of their typology, technology, and chronology. The results of these studies allowed us to propose new taxonomic units. We are convinced that future fieldwork and theoretical deliberations on the Mierzanowice Culture in the region will confirm our classification.

The Mierzanowice Culture was defined in 1967 by Jan Machnik as the predominant culture on the territory of Małopolska region in the Early Bronze Age (Kadrow and Machnik 1967). In 1997 Kadrow and Machnik published their revised concept of how the Mierzanowice Culture developed, and this scheme is generally followed now; it acknowledges many of the subtleties in the phenomena observed in the Culture's Carpathian sites and has gained a recognised status in the literature. One of Machnik's proposals put forward in 1967 which has been generally accepted (e.g. by Kopacz and Valde-Nowak 1987) is the concept of the Circum-Carpathian Epi-Corded Culture Circle, showing the complexity of Early Bronze Age civilisation in the region north of the Carpathians. The term itself refers to the nature of the complex and the tradition from which it derived and identifies its geographical and cultural location in prehistoric Europe. Another of Machnik's signal contributions to the terminology of the subject is the neologism "epi-corded." The adjective "corded" describes the particular way cord-impressed decorations were applied on ceramics at this final stage of the Neolithic Culture and stands as a synonym for its cultural specificity. In fact, cord-impressed ornamentation is a bridgehead linking the culture of the Early Bronze Age with the earlier tradition, and hence it is important to understand the different ways potters could use a piece of cord to impress a decoration on their ware. We have adopted the term "carpet" ornament for the type of cord-marked decoration made by parallel, equidistant, horizontal impressions of a cord over the entire surface of the neck of a ceramic vessel (Figs. 1 & 2). In the "zonal" decorations we had two variants, double- and multiple-cord impressions, the multiple ones consisting of three or more lines.

Another important point we took into consideration for Early Bronze Age decoration was *Besenstrichmuster*, literally the "broom pattern," a characteristic type of decoration obtained by running a brush or comb over the surface of a clay vessel to make a matrix of ridges and grooves, and subsequently partly smoothing out the roughened texture achieved by this means (Fig. 6). Another way of decorating ceramics was by roughening their surface with a piece of fabric ("textile roughening"). For this book, we were not interested whether this type of roughening was achieved by pressing the moistened surface of the clay vessel with a piece of cloth and thereby obtaining a "textile ornament," or by using a potter's stamp or similar gadget serving as a mock textile to create a "pseudo-textile ornament" (Fig. 7). We considered both of these techniques "textile ornamentation." As regards flint tools, we kept to the classification dividing them into the conventional, typological, and functional categories (Kopacz and Valde-Nowak 1987), but also admitted the use of alternative terms, such as the spearhead category or other bifacial types (Libera 2001).

The area on which this book focuses is the Carpathian part of the Vistula Basin. Its northern boundary runs along the north edge of the Subcarpathian Loess Plateau adjoining the threshold of the Carpathians. Its southern bound is delimited by the main European watershed, a considerable part of which coincides with the border of the Republic of Poland, except for the basin of the Poprad, where it takes a sharp southward turn, and hence in this

study we also examined part of north Slovakia, or more precisely the area of the Poprad Depression and the Spiš Magura. The boundaries of our study area in the east and west coincide with the bounds of the Vistula catchment area.

One of the best-known finds associated with the earliest stage of the Mierzanowice Culture on its entire area comes from a place called Chłopice in Jarosław district. Its discovery has made Chłopice a household name for researchers interested in the early phase of the Epi-Corded Ware Cultures, as symptomatically recognisable as Veselè, for locations both in the Vistula and Danube Basins (Bátora and Vladár 2015). However, if we apply the criteria in Machnik and Kadrow's 1997 definition of the Proto-Mierzanowice Phase, we see that there are no grounds to attribute the Chłopice vessel to this phase. The first piece of evidence for this is the fact that it is a single find. All we are told about it in the Archaeological Museum of Kraków, where it is on display, is that it is a gift from one Żirowiecki (Table 1:1). Another clue that this vessel cannot be ascribed to the Proto-Mierzanowice Phase is that no other item of this type has ever been found in any of the assemblages attributed to this phase.

An assemblage discovered on the territory covered by our study which can be attributed to the initial phase of the Mierzanowice Culture was found in a grave at Lipnik in Przeworsk district, and comprises a non-ceramic inventory of tools typical for the Cord Ware Culture – a stone hatchet, a flint knife with a wavy edge, and a spearhead made of Volhynian flint. This find designates the site as part of the early phase of the Mierzanowice Culture (Kaflińska 2002). An assemblage with similar cultural features was found in grave 2 of barrow 2 on site 3 at Średnia in Przemyśl district. The Corded Ware items in it were a small undecorated, double-handled amphora regarded as a “corded” item (Table 2:2), and a beaker with a double-cord zonal decoration around the neck (Table 2:1). The same motif is on the handle (Jarosz 2002). Here we should add that a Corded Ware ceramic assemblage discovered in the top part of a barrow at Krajowice in Jasło district, which has been dated to the close of the second millennium BC, also comprised a large number of stone artefacts and potsherds with technological features indicating that the original items must have been made in the Early Bronze Age.

The western fringe of the area we studied, viz. the western part of the Subcarpathian Loess Plateau between Kraków and Bochnia presented a different image of the Early Bronze Age. We know of one small burial site in this area in which at least one of the graves meets the requirements to be classified as belonging to the Proto-Mierzanowice Phase. It is situated on site 14–15 at Targowisko in Wieliczka district, and has four pits which appear to have been graves with no surviving skeletal remains, but quite rightly attributed to the Proto-Mierzanowice Phase (Czerniak et al. 2006, p. 543). So, it seems that on the grounds of what we have learned so far, we can say that there were two Mierzanowice variants right from the start of this culture in the Carpathian part of the Vistula Basin. One appears to have been located in the eastern part of the Subcarpathian Loess Plateau and in the Carpathian interior, and the characteristic feature marking its assemblages seems to have been the fact that they were not purely Proto-Mierzanowice collections strictly according to the definition. Instead, what we have in this area is the concurrence of Corded Ware ceramics with Proto-Mierzanowice or unspecified and/or unidentifiable Early Bronze Age artefacts in finds, such as the Krajowice barrow. On the other hand, we know of one find in the western part of the Subcarpathian Loess Plateau which meets practically all of the conditions required in the definition of Proto-Mierzanowice assemblages.

The Mierzanowice Culture in the Carpathian part of the Vistula Basin was a taxonomic unit that evolved on the border between two worlds. On the one hand, it separated the Stone Age cultures from the cultural units of the younger periods of the Bronze Age; while on the other hand, it developed between the advanced civilisations of the Early Bronze Age in the Carpathian Depression, and communities on the European Lowlands which clung on to their old decorative and economic models well into the Bronze Age. Thanks to this location, on the area covered by our study, the Mierzanowice Culture served as an idiosyncratic intermediary, transferring and absorbing new ideas while at the same time preserving its formal link with tradition. One of the outward manifestations of this status was its Corded Ware decoration. The two fundamentally different ways in which communities belonging to the Mierzanowice Culture decorated their pottery is the main factor governing the arrangement of this book's content in two parts, to show the separate development they followed in the Early Bronze Age in the basins of the Vistula's Carpathian tributaries.

One of these two groups making up the Mierzanowice Culture comprises taxonomic units that ornamented their ceramics with linear patterns impressed in the clay surface with a piece of cord, in zoned compositions of two, three, or even up to five lines each. The second group consists of communities that decorated their pottery with designs done with a piece of cord, not arranged in zones or bands but instead covering the entire surface of the neck of the vessel. This type of cord-impressed composition is usually referred to as carpet ornamentation.

For almost the entire Early Bronze Age, approximately from the latter half of BrA1 and throughout the whole of BrA2, in the lands between the Wisłok and Wisłoka Rivers, there was a clear-cut boundary separating these two distinct populations belonging to the Mierzanowice Culture. West of this line and in the Carpathians lived the Pleszów Group, which belonged to the communities practising carpet ornamentation. The border delimiting the two Mierzanowice populations in the Early Bronze Age was a reflection of earlier divisions within the Corded Ware Culture, which we may assume to have existed based on the extent of the barrow area. In the subsequent period, the barrow area was inhabited by users of zonal ornamentation.

The division observed in the Mierzanowice Culture on the basis of different decorative styles is reflected in the differences separating these peoples off from each other in other aspects of their material culture, as well as in the very few signs of their spiritual culture that have been detected so far. One of these factors of distinction is the way they laid out their settlements, as well as how they used flint to make tools and weapons. The potential for the examination of differences in the latter usage is limited because not many assemblages have been found containing lithic artefacts. However, quite a number of stone items have been collected as surface finds. An exception is the stone inventory belonging to the Pleszów Group community that lived at Trzcinica, which has been observed to have had a preference for the production of backed knives using the core technique, and of splintered pieces, but no macrolithic tools of the spearhead type have been confirmed in this assemblage. There is a fairly high frequency of occurrence for spearheads in the Wisłok and San Basins, that is beyond the area inhabited by the Pleszów Group, which was the first taxonomic unit to be identified within the carpet ornamentation branch of the Mierzanowice Culture. It was identified first as a type and subsequently as a group by Machnik. The decoration on the Pleszów Group's ceramics features carpet patterns obtained by cord impression, raised rib and whisker-like ornaments accentuating vessel handles. The habitats characteristic for Pleszów Group communities were

settlements located at high altitudes, strategically important and with natural defensive features. In the wake of the excavations at Trzcinica in Jasło district, we know that some of these settlements were fortified; furthermore, a series of damaged zoomorphic figurines made of clay were discovered in the Pleszów culture layer of the Trzcinica hillfort. Some specialists of Classical Mediterranean archaeology regard statues of this kind as surrogates for sacrifices.

The Pleszów Group appears to have inhabited the Western Carpathian region from at least the turn of the third to the second millennium BC, as evidenced by a long series of dates obtained at Trzcinica as well as from other Carpathian sites such as Mucharz on the Skawa River Gorge. Until recently, the Pleszów Group was the only taxonomic unit belonging to the carpet ornamentation branch of the Mierzanowice Culture to be identified as a distinct group, but excavations at Sietesz in the eastern part of the Subcarpathian Loess Plateau have provided enough evidence to identify an original assembly sharing many features of its ornamentation with this group, yet constituting a separate taxonomic unit. Alongside carpet corded-ware patterns, the decorations on Sietesz type ensembles ceramics include linear incisions. The pottery excavated at Sietesz comprises beakers, amphorae, and pots with features similar to those observed in classical Proto-Mierzanowice finds from the Lesser Polish Upland, alongside items encountered only in the Sietesz collection. In particular, vessels specific for Sietesz tend to be spherical, round-bottom flasks. Their typological and stylistic features, along with the radiocarbon dating results have enabled archaeologists to put forward a hypothesis that Sietesz-like assemblages may be dated to the turn of the third and second, or the early second millennium BC. The excavation of a ceramic collection with similar typological and stylistic features at site 158 in Jarosław has given grounds to confirm this claim. Moreover, the radiocarbon readings obtained for pieces of charcoal in a trapezoid pit containing Sietesz-type pottery on site 158 turned out to be identical with the date of the Sietesz collection. A similar type of cord-impressed decoration (not only of the carpet type), along with similar flask-shaped vessels and elaborately designed, incised linear ornamentation has also been observed at Trzcinica.

All these results and observations have given us the grounds to put forward a hypothesis that the Sietesz type ensembles pottery decorated with cord-marked carpet designs may be correlated with Proto-Mierzanowice and Classical Mierzanowice artefacts. The examination of these collections has led us to conclude that at the beginning of the second millennium BC there was no clear boundary separating the carpet ornamentation variant of the Mierzanowice Culture from its zonal counterpart, and that this boundary would only develop later, during the classical period of the Pleszów Group.

The other area we discuss in this book lies east of the Wisłok and San interfluvium and goes as far north as the Sandomierz Depression adjoining the Carpathian threshold, and on the south includes modern Slovakia and the Spisz (Spiš) region. In these areas, we observed a preference for cord-impressed patterns arranged in zones. As yet, we have not collected sufficient data to say precisely when the Mierzanowice Culture started on these territories, but the Corded Ware Culture appears to have lingered longer here than on the Lesser Polish Uplands. We were led to this conclusion by the fact that not even a single site containing indisputably Proto-Mierzanowice artefacts has been discovered in this area, while there are several sites on which artefacts characteristic for the Corded Ware Culture have been found to co-occur in the same context (usually a grave) with typically Proto-Mierzanowice items.

We may perhaps encounter a different situation in the western part of the Subcarpathian Loess Plateau, where the beginnings of the Mierzanowice Culture may resemble their

counterpart on the western loess uplands of Małopolska region, i.e. at places north of Kraków. The Proto-Mierzanowice Culture which evolved chiefly in the basin of the River San has an idiosyncratic character of its own, despite its similarity to some of the classical inventories of this culture, such as the one discovered at Iwanowice. One of the specifically local features observed in the Proto-Mierzanowice finds in this area is the high frequency of incised ornamentation and the use of cords with a right-handed (clockwise) thread. In most cases whether the thread was left-handed (anti-clockwise) or right-handed seems to be time-dependent. Cords with a right-handed thread were used in the San Basin in the early phases of the Mierzanowice Culture, while the left-handed thread appeared in the younger phases.

In the first quarter of the second millennium BC, a new stylistic manner emerged in the decoration practised in the San Basin, involving a greater number of cord-impressed lines within a zone. Whereas Proto-Mierzanowice assemblages tend to have patterns made with a double cord, at this time the designs were done with a triple cord, or had four or five cord-impressed lines. Vessels with this type of decoration are smaller in size; also a zigzag cord-impressed pattern now came in. Alongside cord-impressed vessels, there were also vessels undecorated except for a band with a fingerprint pattern. In addition, there is a considerable frequency of vessels with *Besenstrichmuster* surface roughening. Items decorated in this way occur either in collections of Proto-Mierzanowice artefacts or individually in a separate pit. It is very likely that they were an echo of a trend that infiltrated numerous cultures between the Adriatic, the Alps, and the Carpathians at this time, e.g. the Encrusted Ware Culture, Kisapostag, and Wieselburg-Gáta. The phenomenon is known as *Litzenkeramik*.

The next assemblages we examined belonging to the zonal cord-impressed ornamentation branch of the Mierzanowice Culture represented younger phases and were found at the Wysoka site on the Kańczuga Upland, which has produced the largest series of artefacts of this type discovered so far. The Wysoka Group may be associated with the younger phases of the Mierzanowice Culture at the peak of its development. This is the phase which has given the largest number of surface finds in the San Basin, and it seems that at the time when the Wysoka Group flourished, there was a clear-cut border separating the zonal branch from the carpet branch. The Wysoka Group has many features in common with the thoroughly examined Samborzec Group. Observers have remarked that both used the bow-shaped loop motif done with a short piece of cord around the top of a vessel (alongside zonal decoration). But there were also differences between their decorations, such as the zigzag motif and wavy lines impressed with a cord. Usually, these vessels had patches of textile roughening; while in the younger phases, cord-impressed decoration was superseded by patterns made with a triangular stamp. Wysoka Group artefacts occur in the San Basin and in the Spisz region. We have identified Wysoka-type settlement in the Sandomierz Basin as well; for example, based on of materials found in a dune at Zakrzów near Kraków, which entail wavy line cord-impressed decoration alongside other characteristic decorative features.

In the late 17th century BC, communities belonging to the Otomani-Füzesabony Culture migrated to the north. The most prominent vestige of this expansion is their hillfort settlement at Trzcínica, where they succeeded the previous occupants, a community belonging to the Pleszów Group of the Mierzanowice Culture. The most likely consequence of this Otomani-Füzesabony expansion was the northward displacement of the Pleszów Group beyond the Carpathians, perhaps leading to its appearance in Pleszów and Mogiła on the north terrace of the Vistula near Kraków. The process could also have triggered the move of Mierzanowice communities belonging to the zonal decoration branch (the Wysoka Group), as well

as of communities practising carpet decoration (the Pleszów Group), to the western part of the Subcarpathian Loess Plateau, i.e. the area between Bochnia and Wieliczka. The outcome must have been the mixing of these two separate populations in a relatively small area, leading in turn to the emergence of a hybrid of their separate decorative traditions, which we have observed not only in particular assemblages but even on individual items. This idiosyncratic instance of acculturation exemplified by hybrid assemblages, the northward displacement of the Pleszów Group out of the Carpathians, and the abandonment of cord-impressed decoration in the pottery of communities inhabiting the San Basin marks the cut-off point for the Mierzanowice Culture in the Carpathian part of the Vistula Basin.

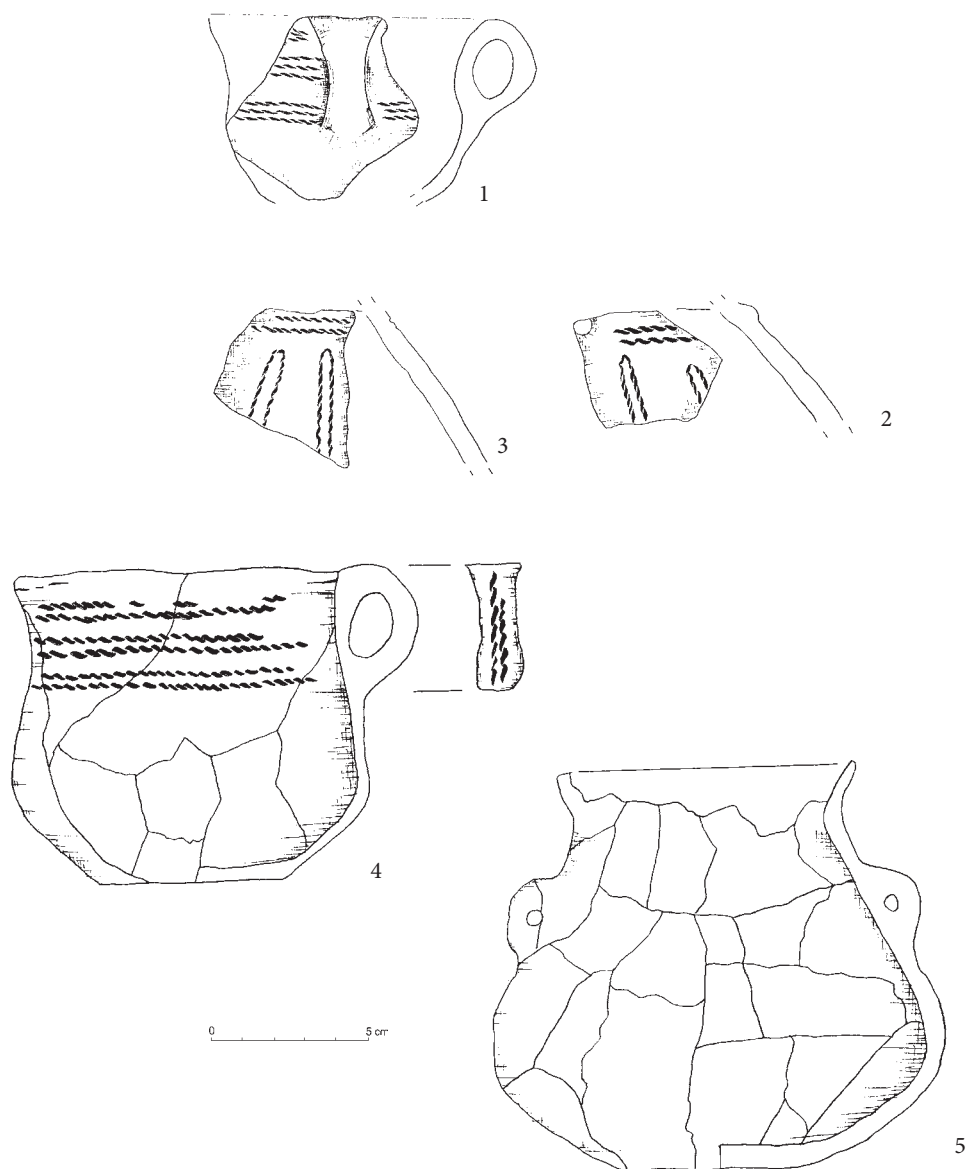
chronologia absolutna cal BC	chronologia relatywna Europy Centralnej (wg Kiss 2015)	Kotlina Koszycka	Subkarpacki Płat Lessów (część zachodnia)	Beskidy Zachodnie	Kotlina Sądecka z obrzeżami	Kotlina Jasielska z obrzeżami
1600		kultura Otomani-Füzesabony	grupa Bochnia		kultura Otomani-Füzesabony	kultura Otomani-Füzesabony
1700		faza kosztiańsko-otomańska	grupa pleszowska	grupa giebułtowska?	grupa pleszowska	grupa Wysoka
1800			grupa Wysoka		kultura Otomani-Füzesabony	grupa pleszowska
1900			?	grupa pleszowska	grupa pleszowska?	kultura Otomani-Füzesabony
2000	BrA2					
2100	BrA1b	faza młodsza klasyczna	faza klasyczna KM?			grupa pleszowska
2200	BrA1a	faza starsza klasyczna	faza wczesno-mierzanowicka KM/ KCS/ faza inicjalna KM?			
2300	BrA0	faza proto-kosztiańska	faza protomierzanowicka?	?	?	KCS/ faza inicjalna KM?
2400		Nyírség-Zatín				
2500		KCS	KCS	KCS	KCS	KCS

Ryc. 83. Tabela chronologiczna kultury mierzanowickiej

Fig. 83. Chronological chart of the Mierzanowice Culture

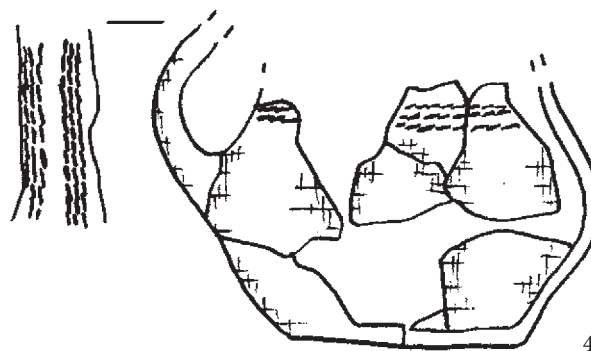
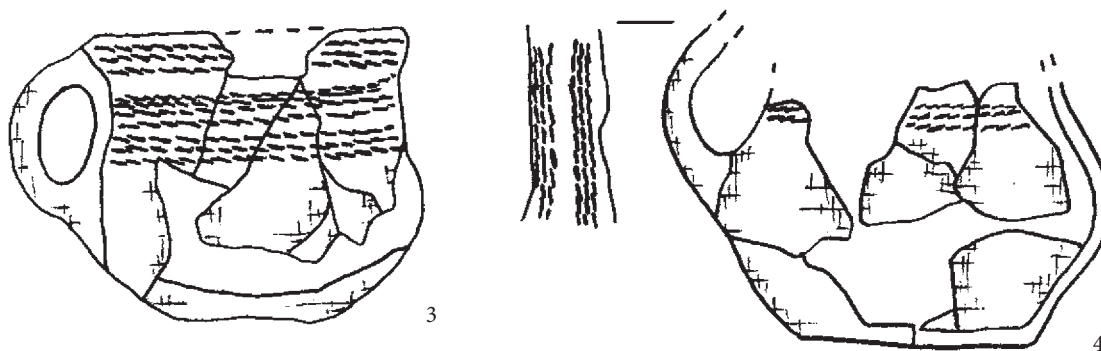
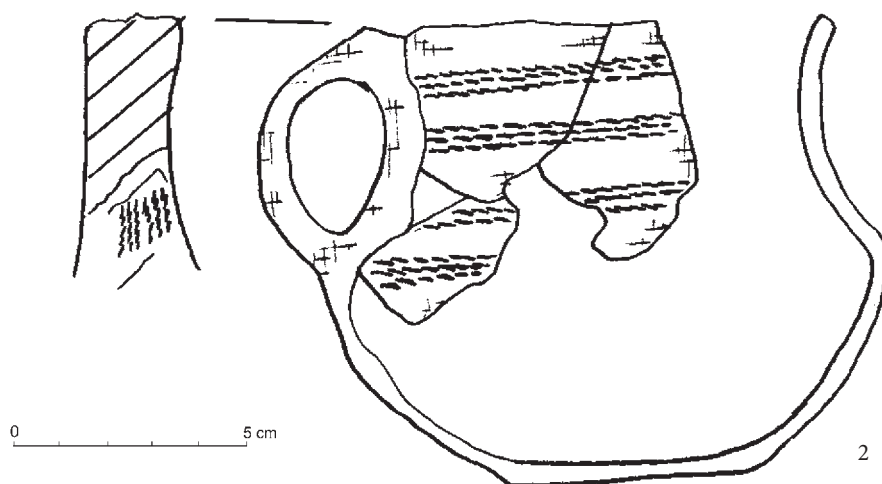
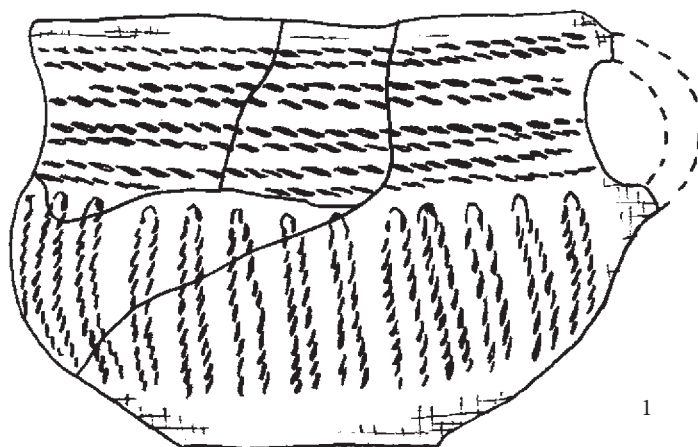
chronologia absolutna cal BC	chronologia relatywna Europy Centralnej (wg Kiss 2015)	Subkarpacki Plat Lessów (część wschodnia)	karpackie dorzecze Sanu	Wyżyna Małopolska (część zachodnia)	Wyżyna Małopolska (część wschodnia)
1600			kultura Otomani-Füzesabony ? (południowa część obszaru)	(grupa szarbiańska, grupa pleszowska, grupa giebułtowska)	
1700		grupa Wysoka	grupa Wysoka		grupa samborzecka
1800					
1900				faza późna KM	faza późna KM
2000	BrA2	zespoły ze strefowym zdwojonym i wielokrotnio- nym zdobnictwem sznurowym			
2100	BrA1b	zespoły ze strefowym, zdwojonym zdobnictwem sznurowym	zespoły typu Sietesz	faza klasyczna KM	faza klasyczna KM
2200	BrA1a	zespoły ze strefowym, zdwojonym zdobnictwem sznurowym/ KCS/ faza inicjalna KM	zespoły ze strefowym, zdwojonym zdobnictwem sznurowym/ KCS/ faza inicjalna KM?	faza wczesno- mierzanowicka	faza wczesno- mierzanowicka
2300	BrA0			faza protomierzano- wicka	faza protomierzano- wicka
2400					
2500		KCS	KCS	KCS	KCS

TABLICE

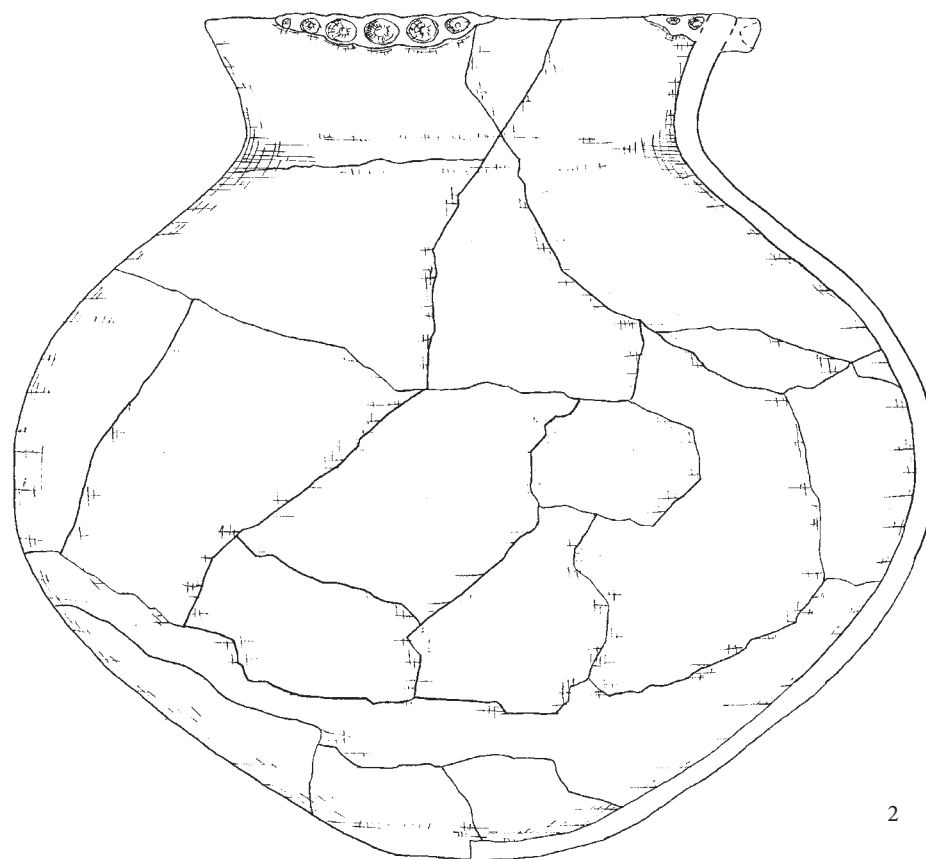
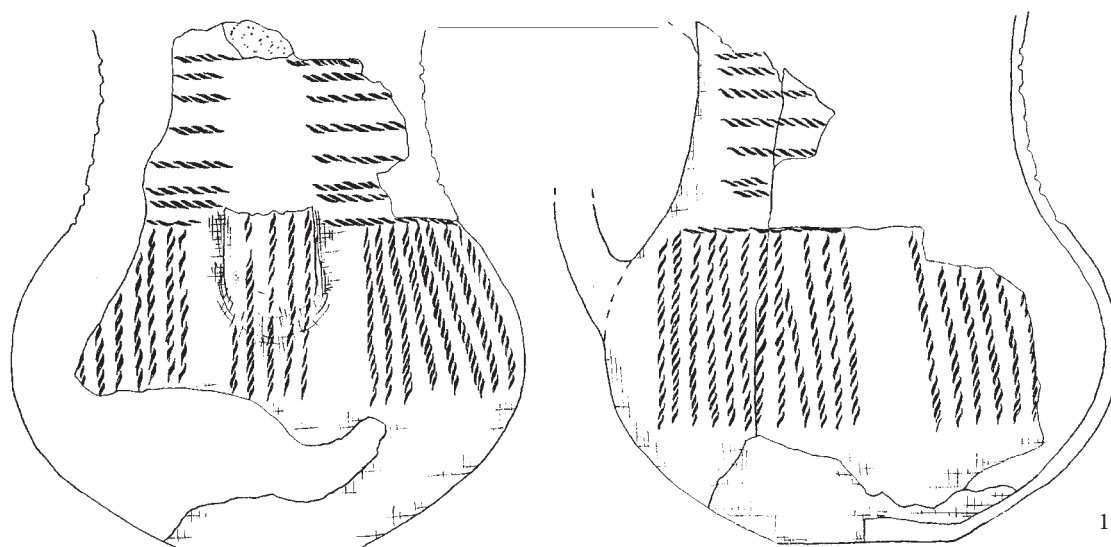
Tablica I. Chłopice, pow. Jarosław, stan. 6 (1-3), materiały w zbiorach MAK; Średnia, pow. Przemyśl, stan. 3 (4-5) (wg Jarosz 2002)

Table I. Chłopice, Jarosław district, site 6 (1-3), from the Archaeological Museum in Kraków (MAK) collection; Średnia, Przemyśl district, site 3 (4-5) (after Jarosz 2002)

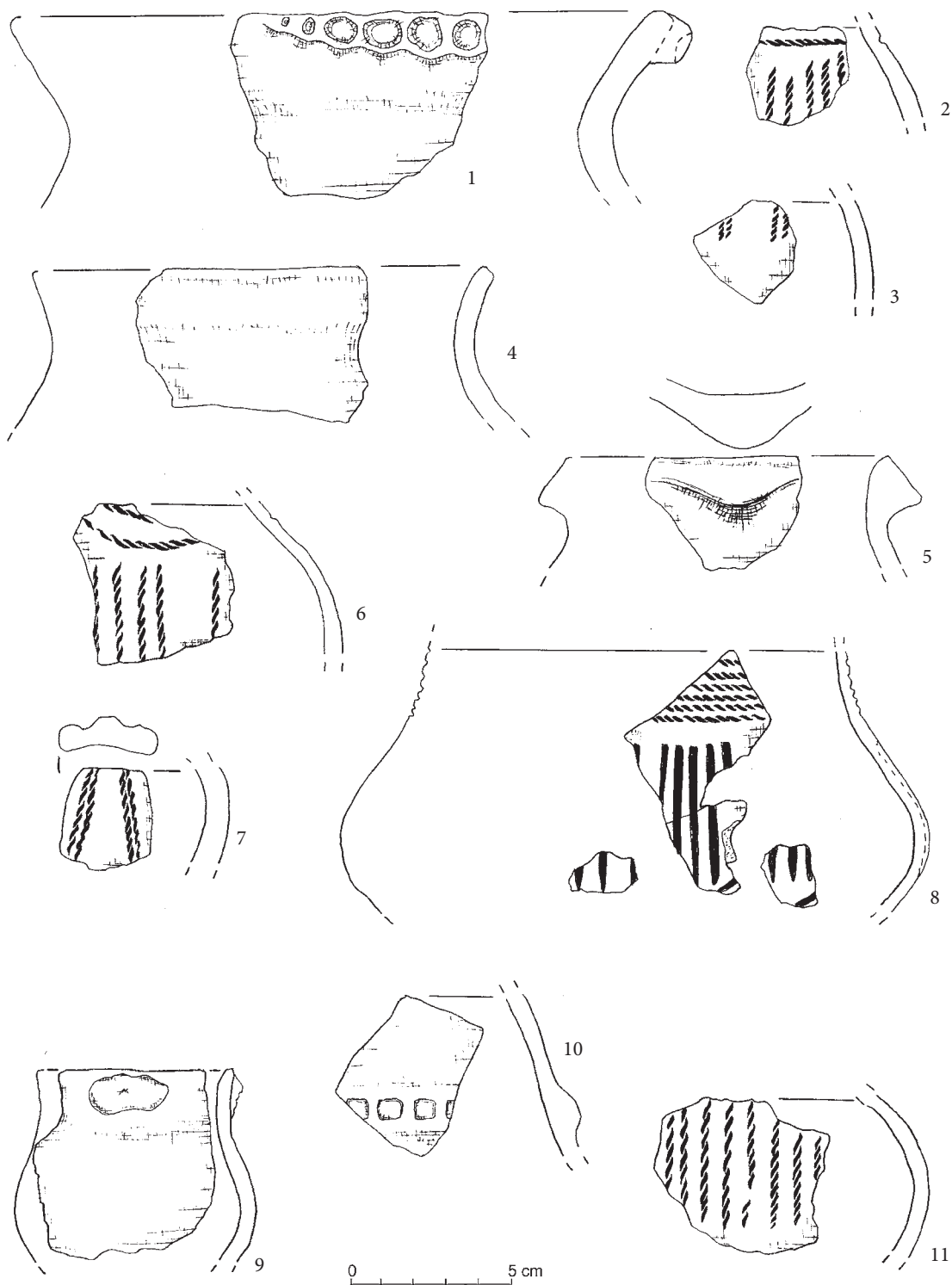

Tablica II. Targowisko, pow. Wieliczka, stan. 14–15, ob. 552 (1), ob. 816 (2), ob. 520 (3), ob. 523 (4) (wg Czerniak i in. 2006)

Table II. Targowisko, Wieliczka district, site 14–15, object 552 (1), object 816 (2), object 520 (3), object 523 (4) (after Czerniak et al. 2006)

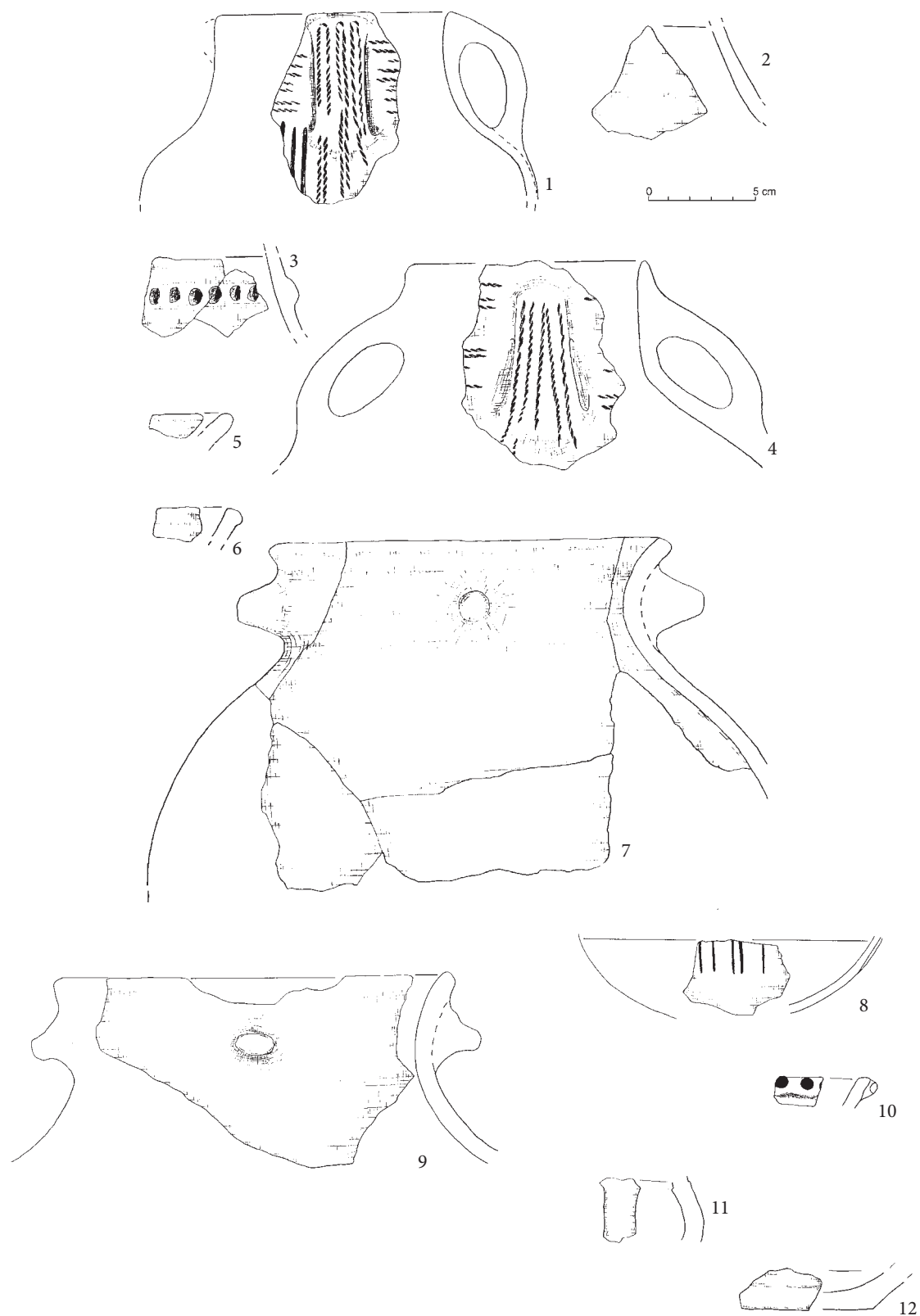

Tablica III. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 3
 Table III. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 3

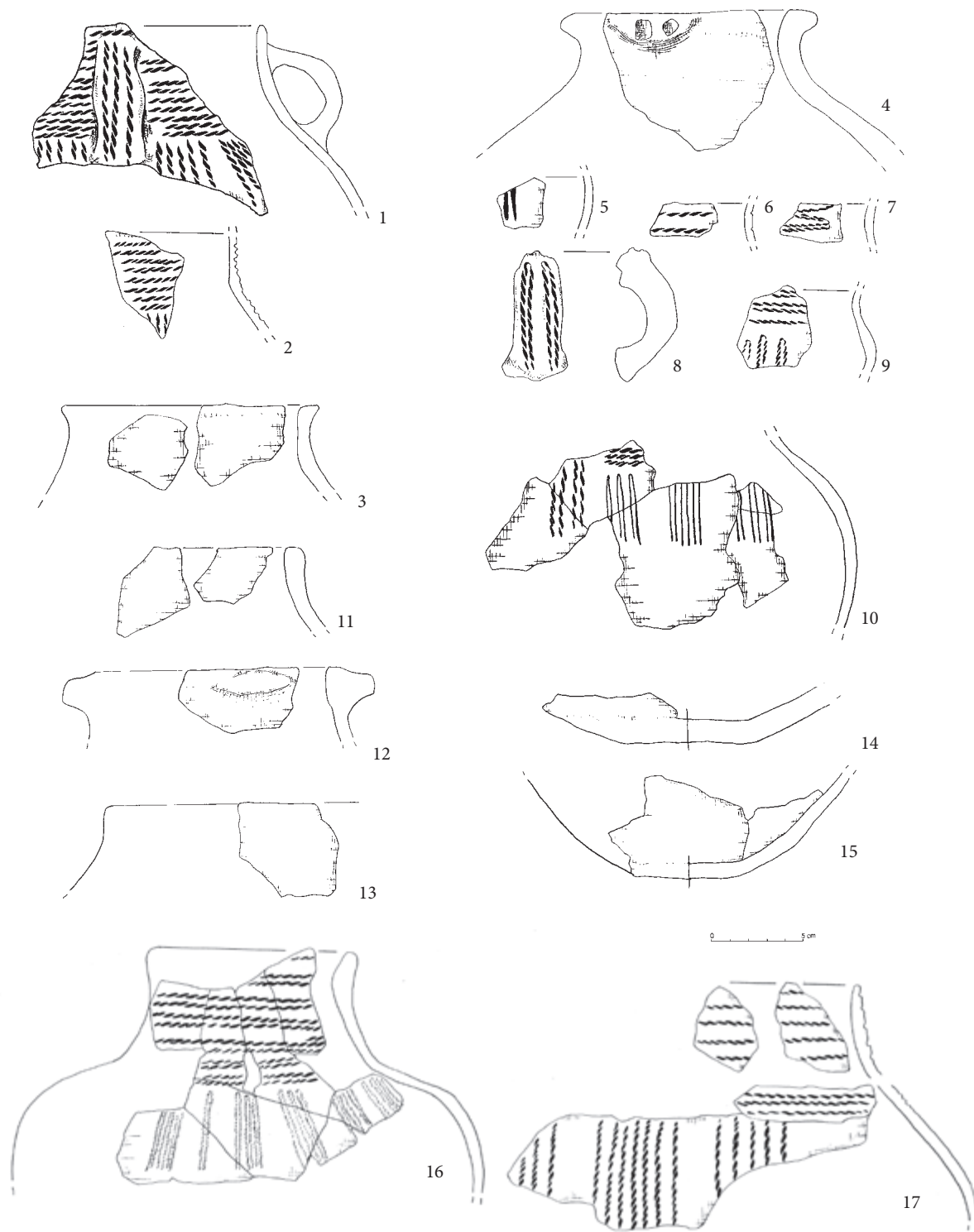
Tablica IV. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 3

Table IV. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 3

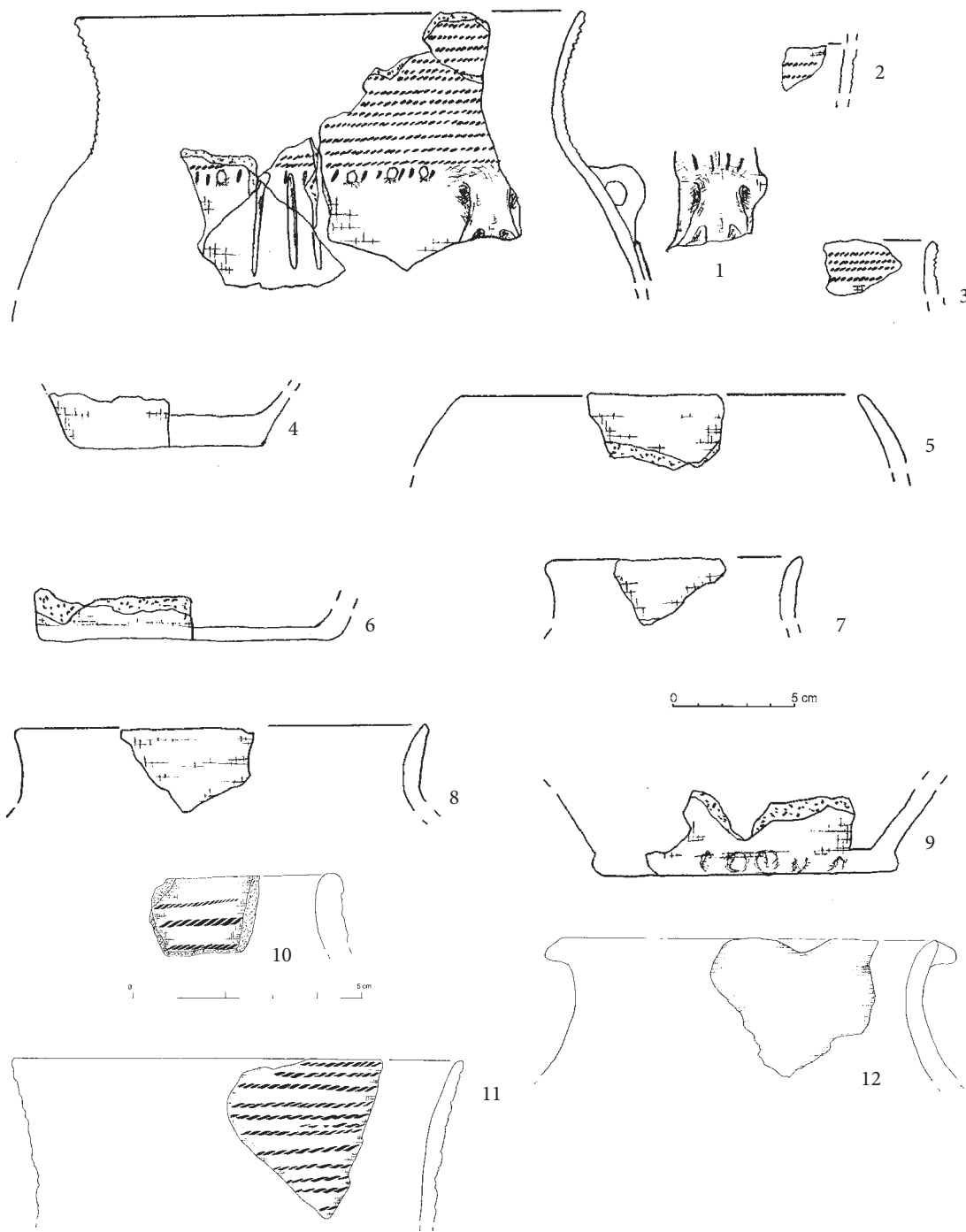
Tablica V. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 3 (1-7); ob. 2 (8-12)

Table V. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 3 (1-7); object 2 (8-12)

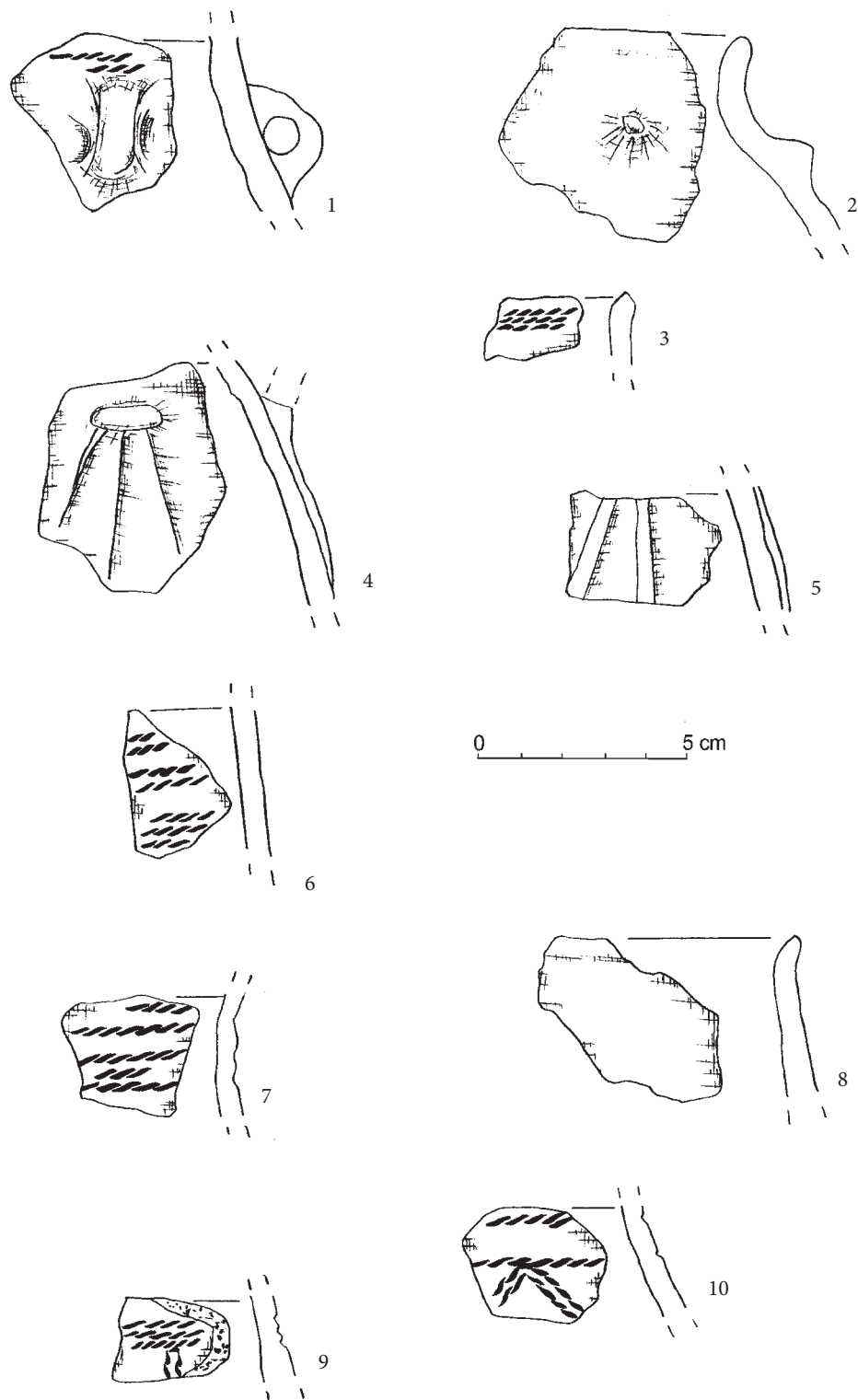
Tablica VI. Jarosław, pow. loco, stan. 158, ob. 7 (1-3); ob. 290 (4-17) (wg Rybicka 2013)

Table VI. Jarosław, loco district, site 158, object 7 (1-3); object 290 (4-17) (after Rybicka 2013)

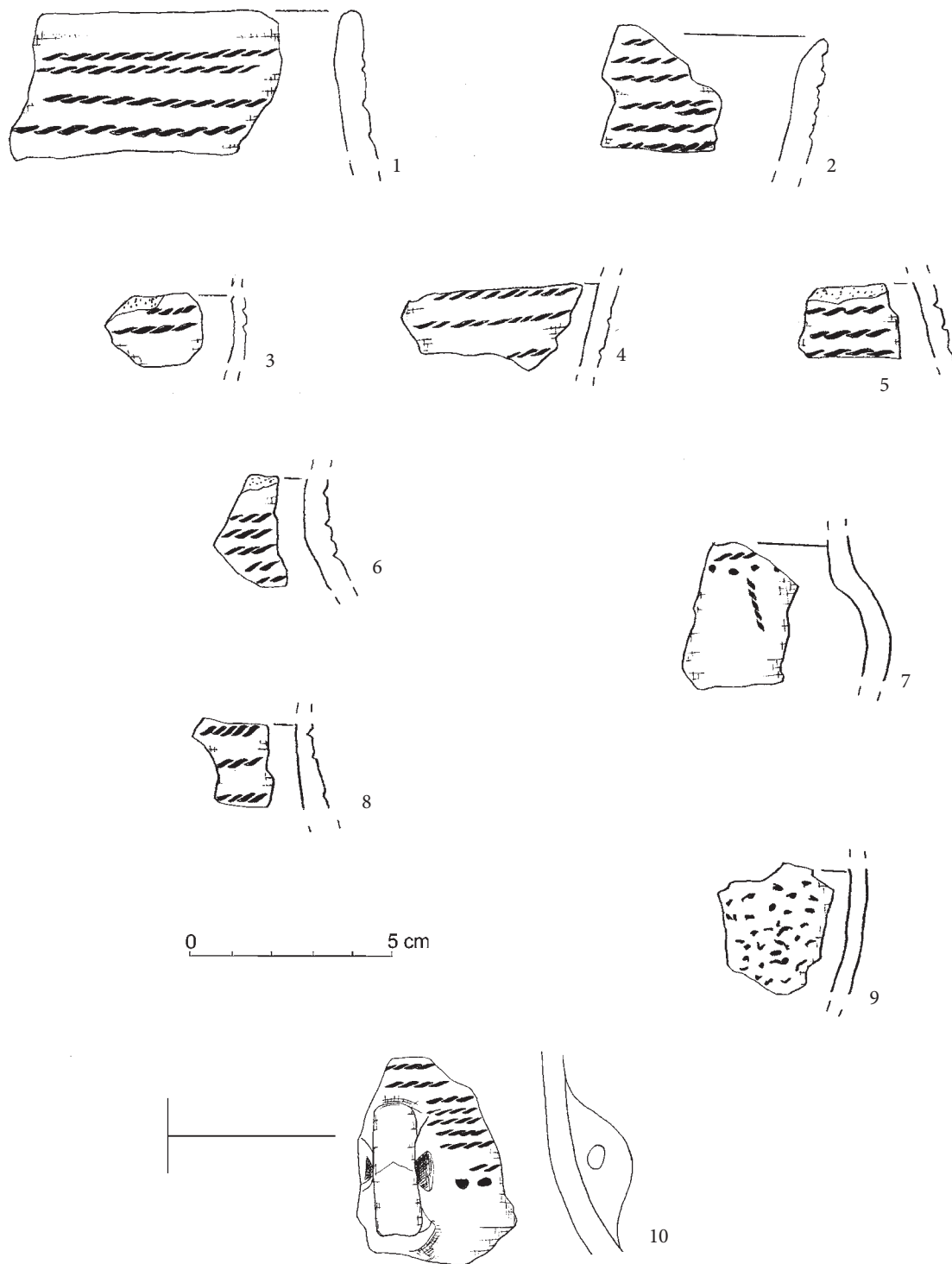
Tablica VII. Janowice, pow. Tarnów, stan. 17, ob. 61 (1–9) (wg Kienlin i in. 2010); Jasło, pow. loco, stan. 52, badania J. Gancarskiego, materiały w zbiorach Muzeum Podkarpackiego w Krośnie; Biskupice, pow. Wieliczka, stan. 1, „Chełmik”, „Pole nad kamieniołomem” (11–12), badania A. Żakiego, materiały w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie

Table VII. Jankowice, Tarnów district, site 17, object 61 (1–9) (after Kienlin et al. 2010); Jasło, loco district, site 52, research of J. Gancarski, from the Subcarpathian Museum in Krosno collection; Biskupice, Wieliczka district, site 1, „Chełmik”, „Pole nad kamieniołomem-Field over the quarry” (11–12), research of A. Żaki, from the Archaeological Museum in Kraków collection

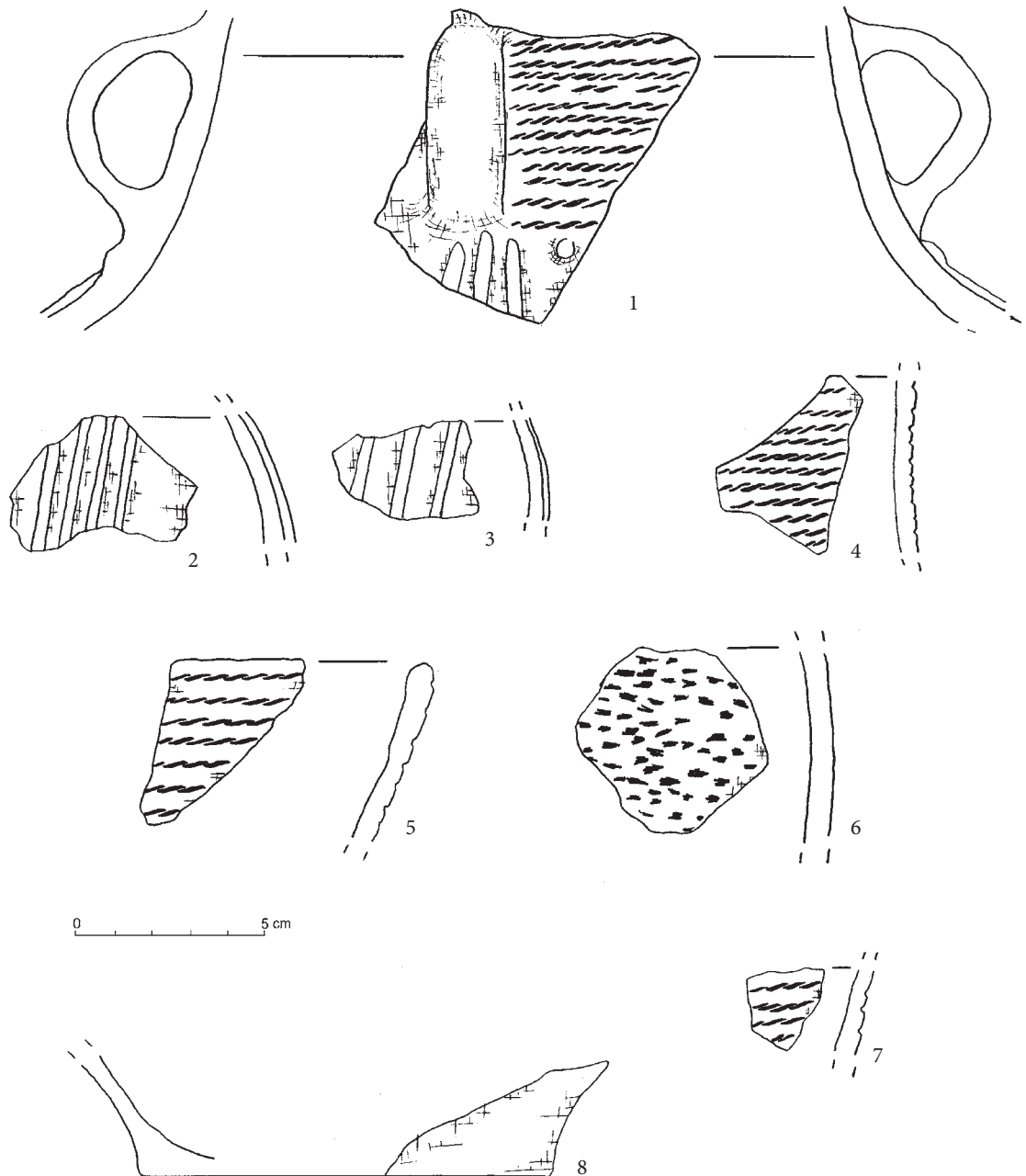
Tablica VIII. Jasło, pow. loco, stan. 29 (wg Gancarski 1988)

Table VIII. Jasło, loco district, site 29 (after Gancarski 1988)

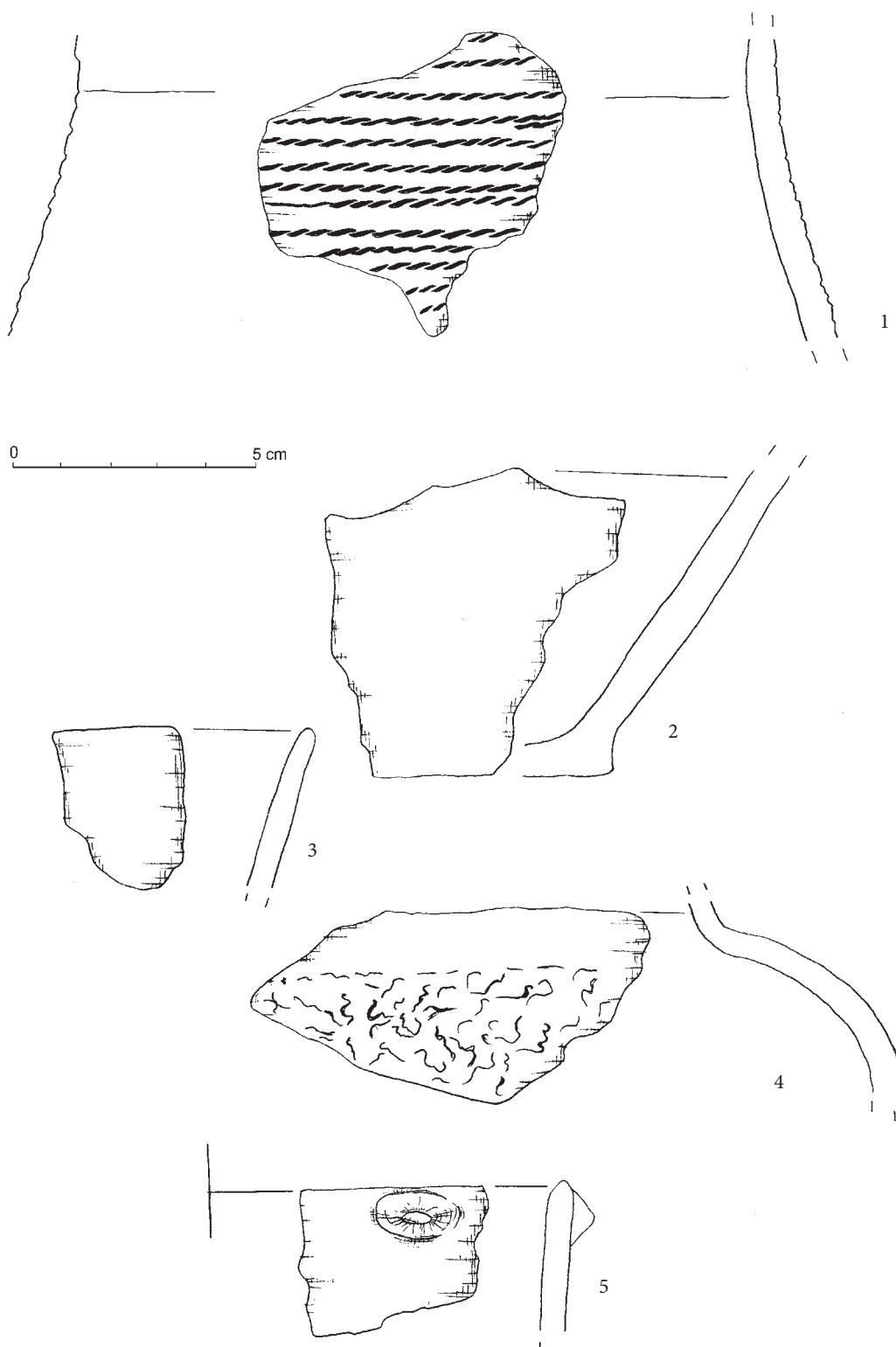

Tablica IX. Jasło, pow. loco, stan. 29 (1-9 wg Gancarski 1988); Łęzkowice, pow. Wieliczka (10), badania ks. Motyki, materiały w zbiorach MAK

Table IX. Jasło, loco district, site 29 (1-9 after Gancarski 1988); Łęzkowice, Wieliczka district (10), research of father Motyka, from the Archaeological Museum in Kraków collection

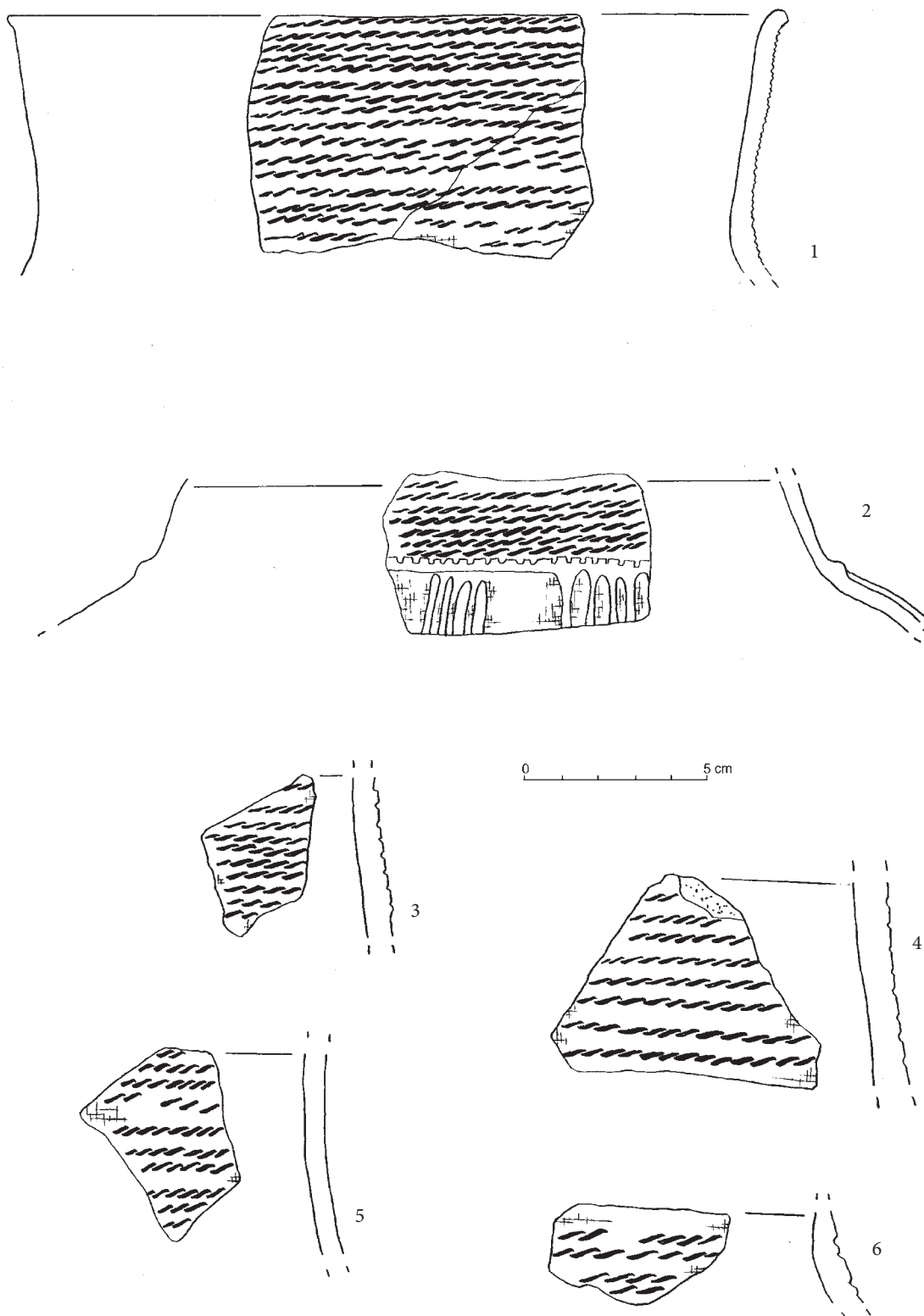

Tablica X. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, stan. 1, Grodzisko, badania R. Jamki, materiały w zbiorach MAK
 Table X. Marcinkowice, Nowy Sącz district, site 1, Grodzisko-Hillfort, research of R. Jamka, from the Archaeological Museum in Kraków collection

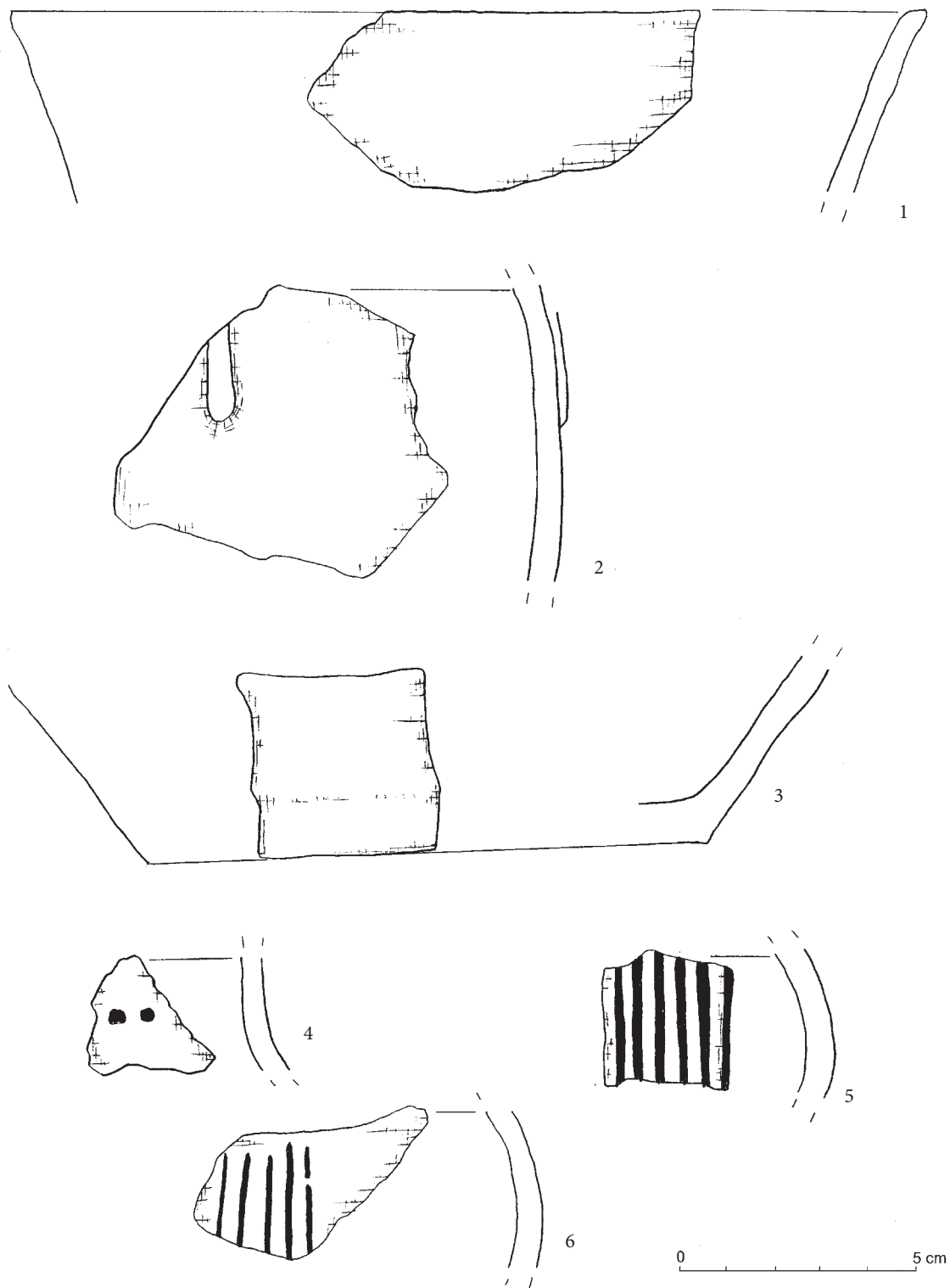
Tablica XI. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, stan. 1, Grodzisko, badania J. Żurowskiego (1); badania R. Jamki (2-5); materiały w zbiorach MAK

Table XI. Marcinkowice, Nowy Sącz district, site 1, Grodzisko-Hillfort, research of J. Żurowski (1); research of R. Jamka (2-5); from the Archaeological Museum in Kraków collection

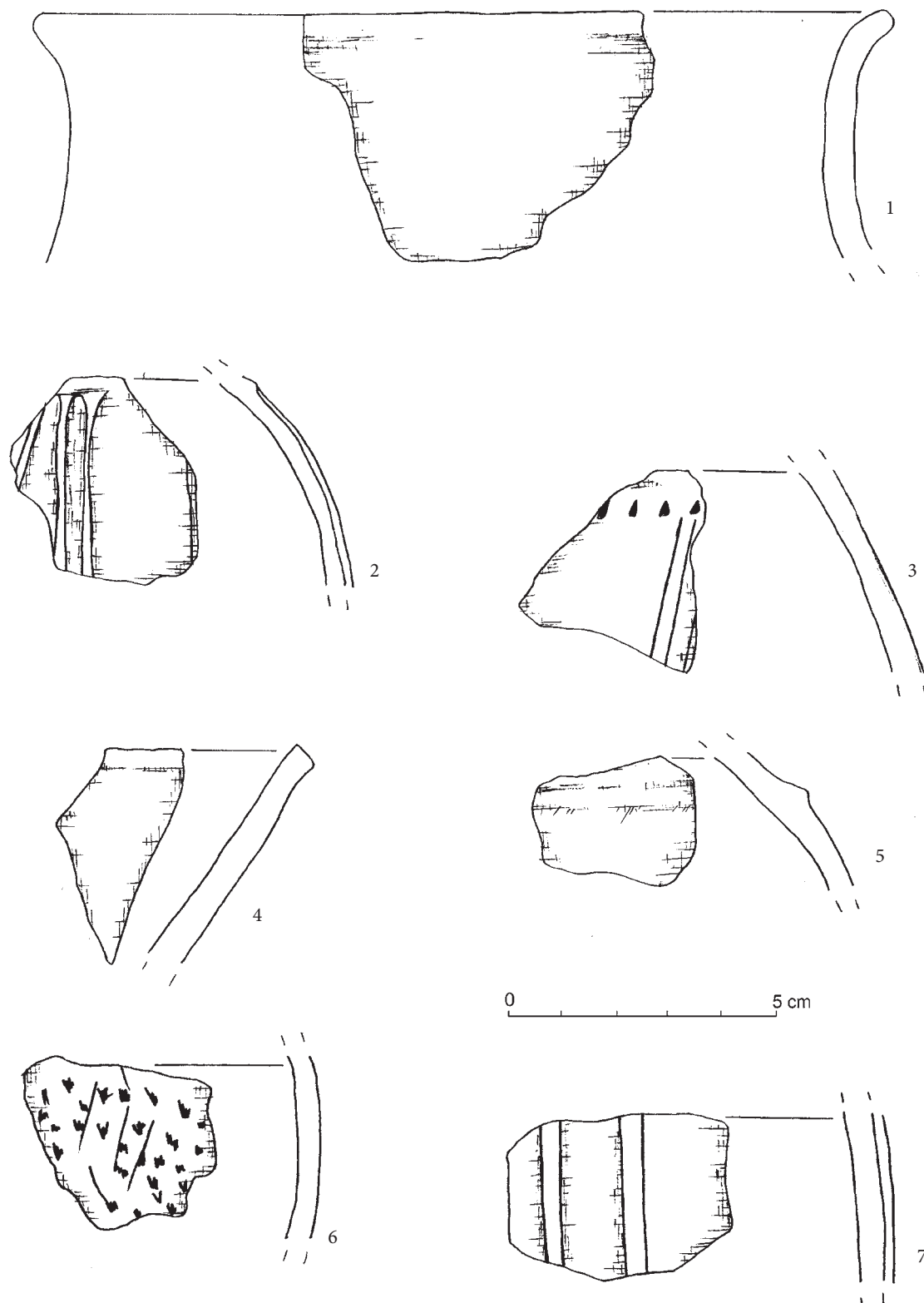
Tablica XII. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, stan. 1, Grodzisko, badania M. Cabalskiej, materiały w zbiorach IA UJ

Table XII. Marcinkowice, Nowy Sącz district, site 1, Grodzisko-Hillfort, research of M. Cabalska, from the Jagiellonian University in Cracow, Institute of Archaeology collection

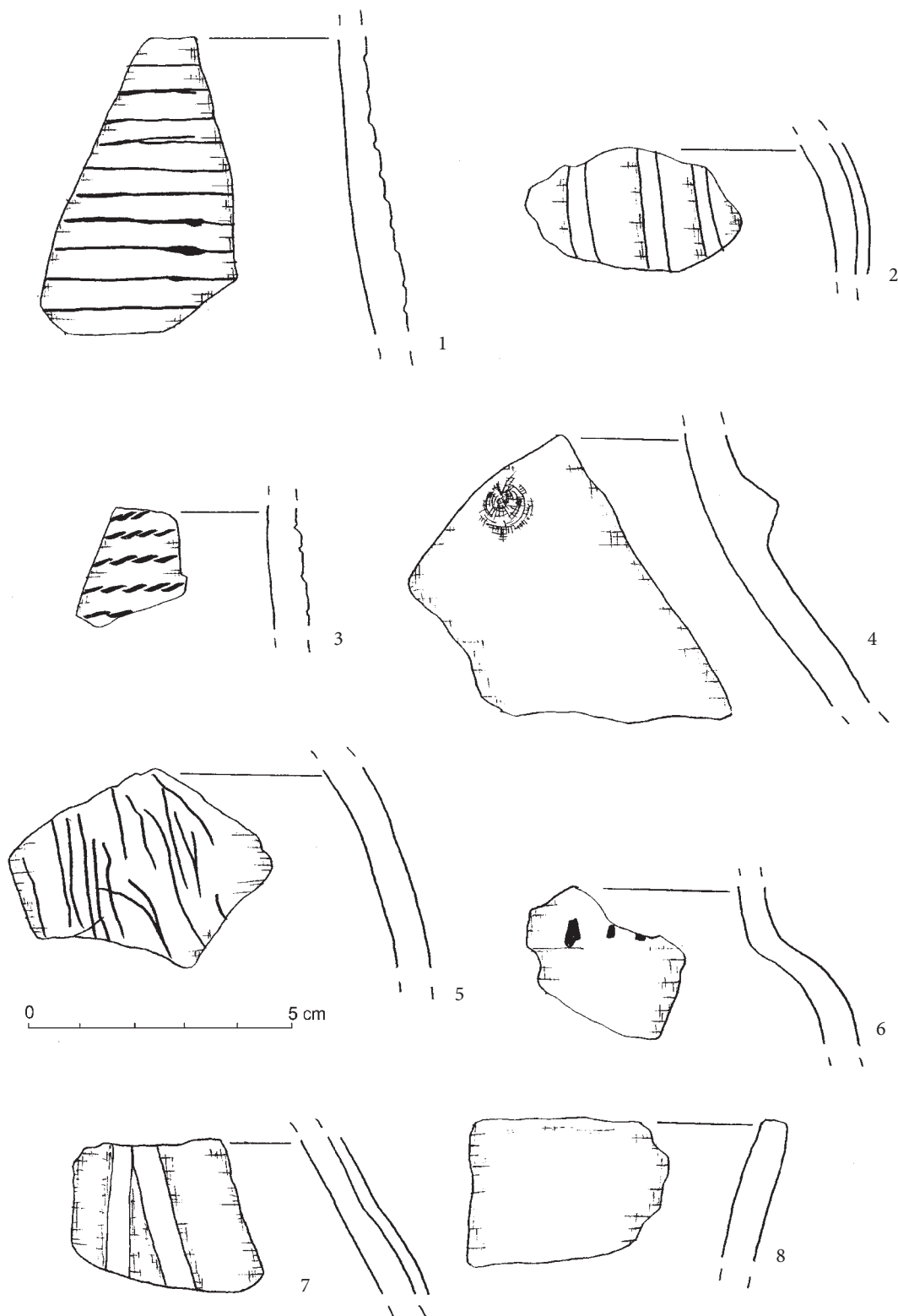
Tablica XIII. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, stan. 1, Grodzisko, badania M. Cabalskiej, materiały w zbiorach IA UJ

Table XIII. Marcinkowice, Nowy Sącz district, site 1, Grodzisko-Hillfort, research of M. Cabalska, from the Jagiellonian University in Cracow, Institute of Archaeology collection

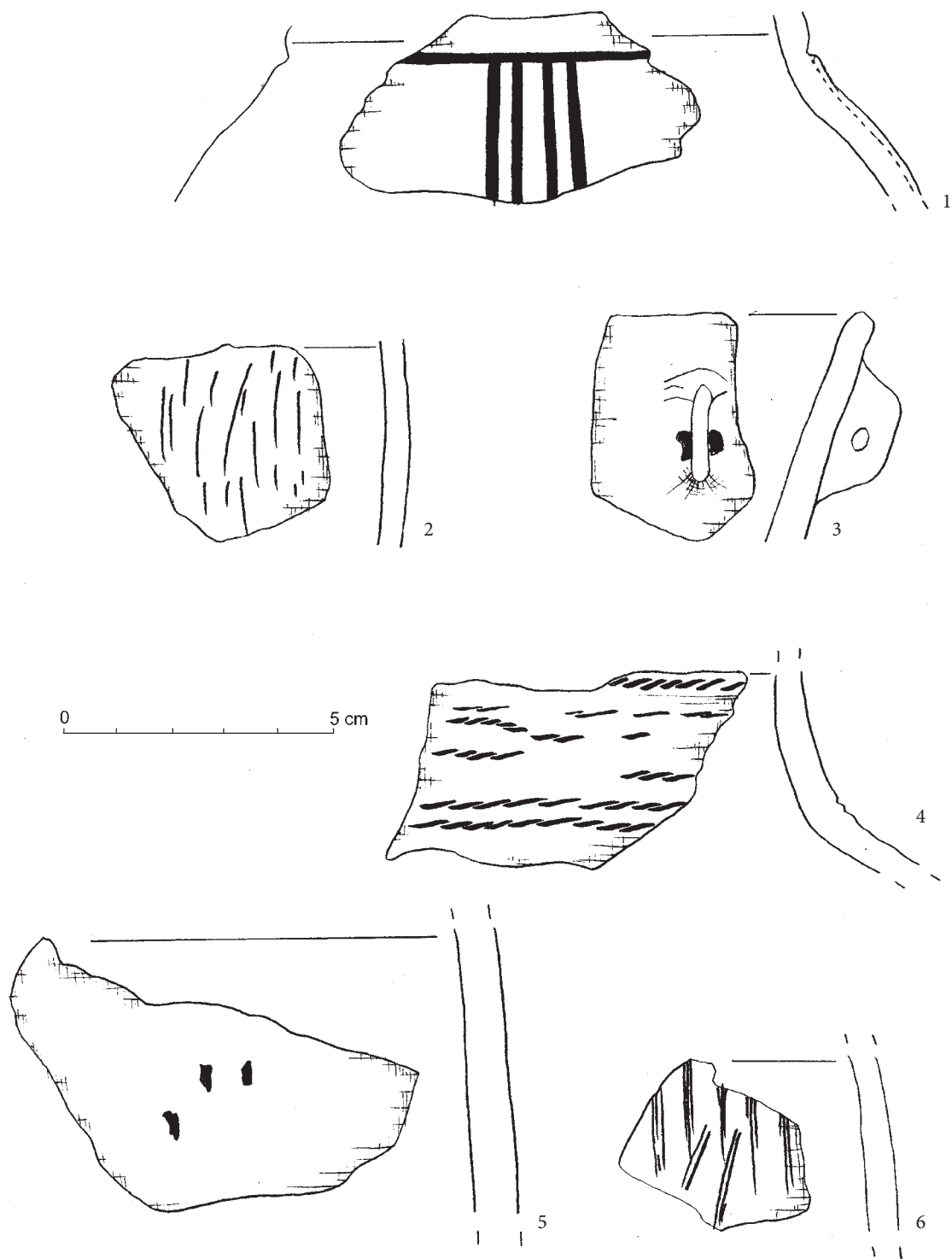
Tablica XIV. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, stan. 1, Grodzisko, badania M. Cabalskiej, materiały w zbiorach IA UJ

Table XIV. Marcinkowice, Nowy Sącz district, site 1, Grodzisko-Hillfort, research of M. Cabalska, from the Jagiellonian University in Cracow, Institute of Archaeology collection

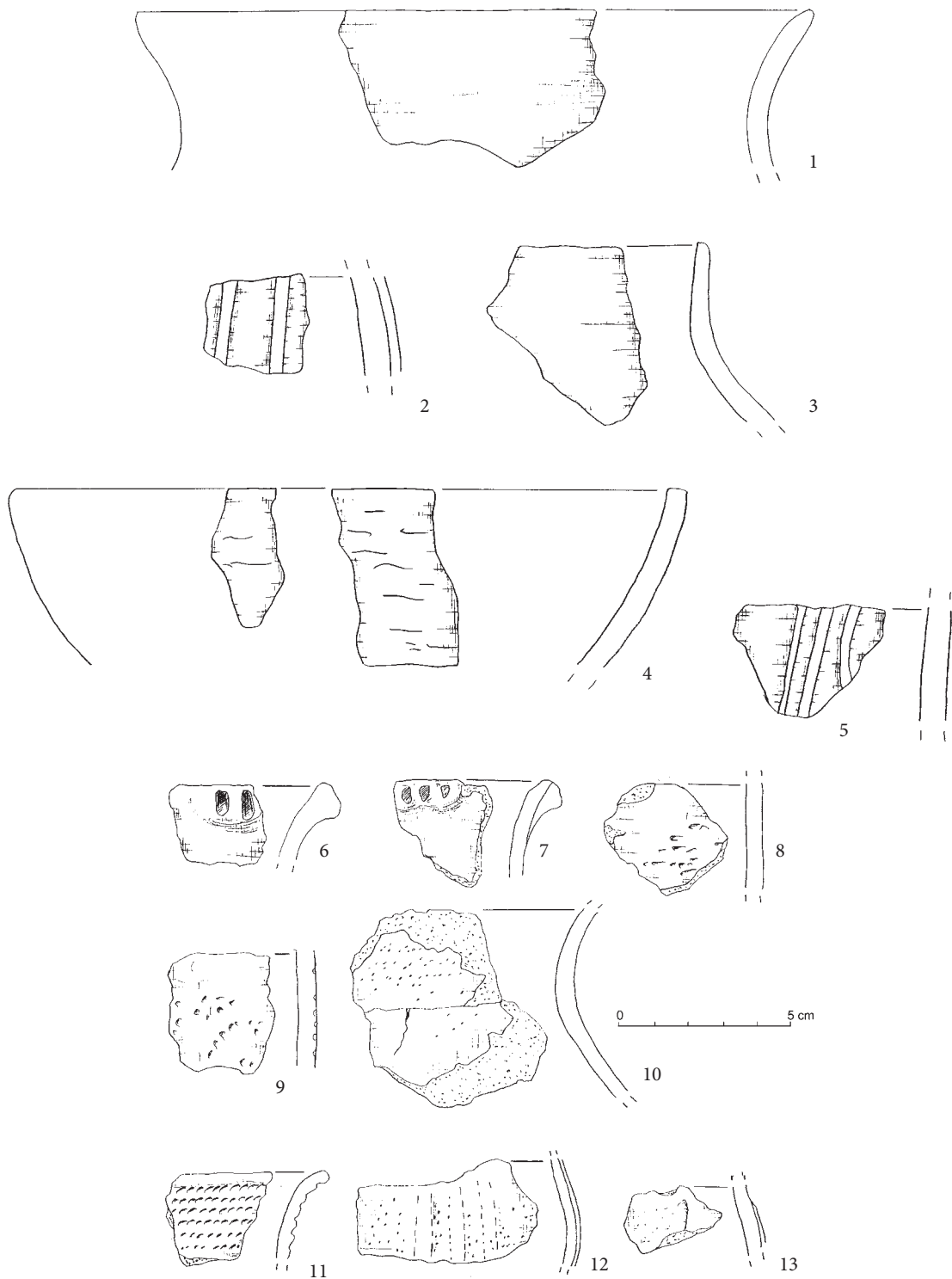
Tablica XV. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, stan. 1, Grodzisko, badania M. Cabalskiej, materiały w zbiorach IA UJ

Table XV. Marcinkowice, Nowy Sącz district, site 1, Grodzisko-Hillfort, research of M. Cabalska, from the Jagiellonian University in Cracow, Institute of Archaeology collection

Tablica XVI. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, stan. 1, Grodzisko, badania M. Cabalskiej, materiały w zbiorach IA UJ

Table XVI. Marcinkowice, Nowy Sącz district, site 1, Grodzisko-Hillfort, research of M. Cabalska, from the Jagiellonian University in Cracow, Institute of Archaeology collection

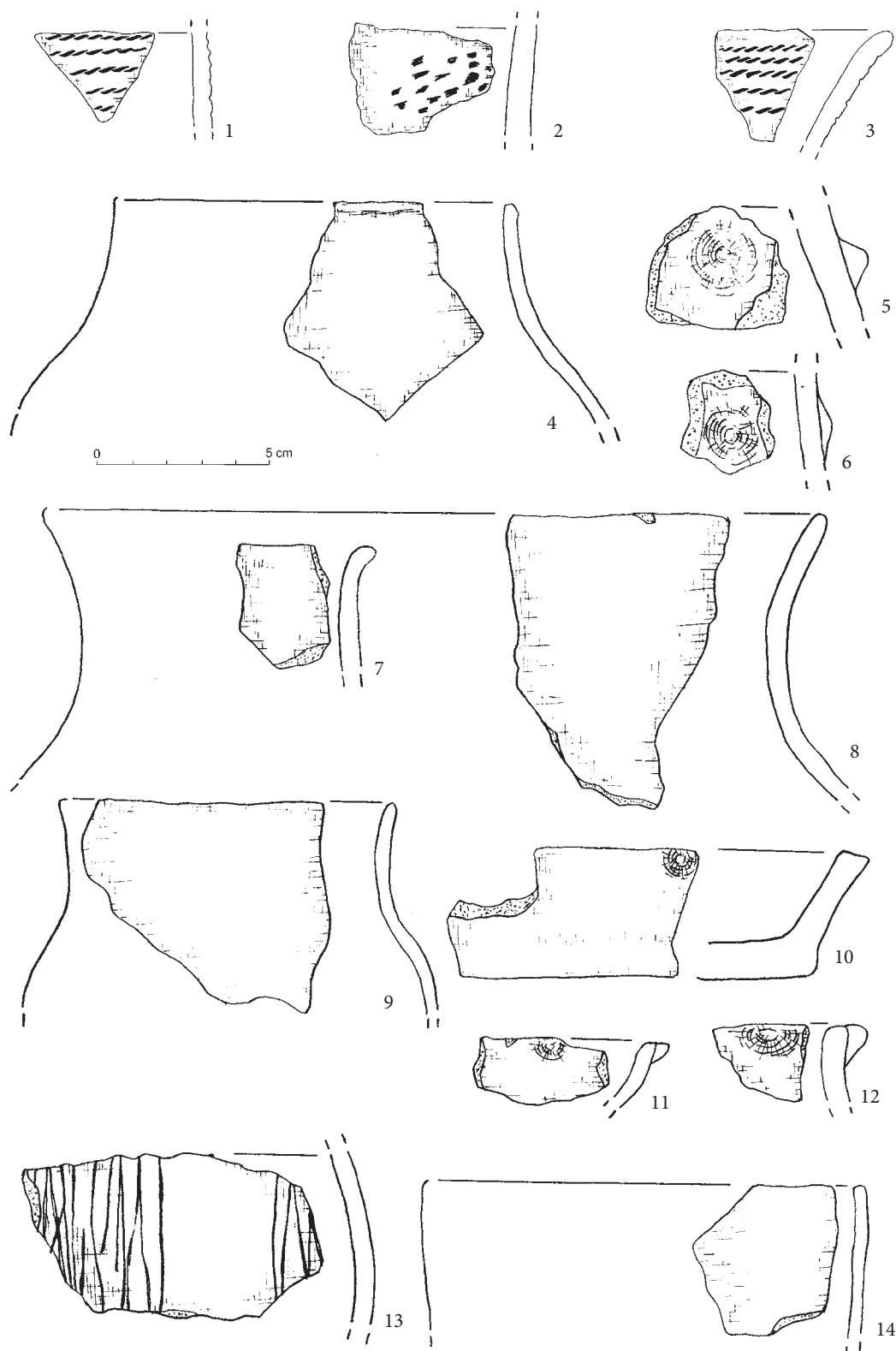

Tablica XVII. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, stan. 1, Grodzisko, badania R. Jamki (1–5), materiały w zbiorach MAK; Mucharz, pow. Wadowice, stan. 12, ob. 568/05 (6–10); ob. 535/045/05 (11–13) (wg Valde-Nowak 2010)
 Table XVII. Marcinkowice, Nowy Sącz district, site 1, Grodzisko-Hillfort, research of R. Jamka (1–5), from Archaeological Museum in Kraków collection; Mucharz, Wadowice district, site 12, object 568/05 (6–10); object 535/045/05 (11–13) (after Valde-Nowak 2010)

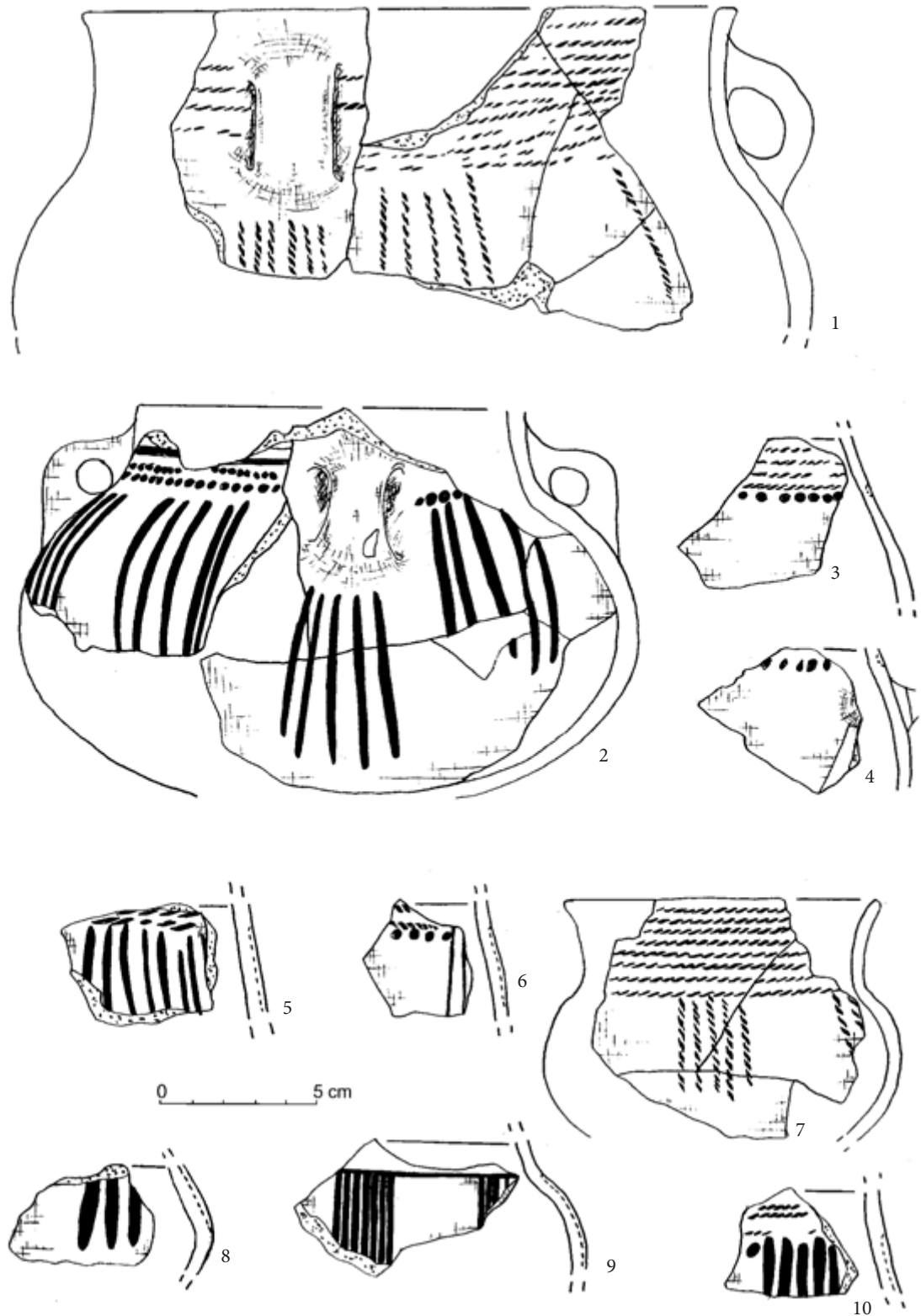
Tablica XVIII. Stary Sącz, pow. Nowy Sącz, stan. 20 (1–2), badania K. Tunia, materiały w Pracowni IAiE PAN w Igołomi; Dąbrowa, pow. Nowy Sącz, stan. 1 (3), badania W. Poradyło; Dąbrowa, pow. Nowy Sącz, stan. 2 (4), badania W. Poradyło; Szczepanowice, pow. Tarnów, stan. 17 (5), materiały w zbiorach Archiwum Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Delegatura w Tarnowie; Tarnowiec, pow. Tarnów, stan. 1 (6–9) (wg Szpunar, Okoński 2001); Jurków, pow. Brzesko, stan. 5, „Wzgórze Dąbrowa” (10), badania P. Valde-Nowaka i P. Madeja, materiały w zbiorach IA UJ; Wielopole, pow. Nowy Sącz, stan. 3 (11), badania K. Tunia, materiały w zbiorach IAiE PAN

Table XVIII. Stary Sącz, Nowy Sącz district, site 20 (1–2), research of K. Tunia, from the Institute of Archeology and Ethnology PAN in Igołomia collection; Dąbrowa, Nowy Sącz district, site 1 (3), research of W. Poradyło; Dąbrowa, Nowy Sącz district, site 2 (4), research of W. Poradyło; Szczepanowice, Tarnów district, site 17 (5), from the Archives of the Małopolska Regional Conservator of Monuments Office, Tarnów branch collection; Tarnowiec, Tarnów district, site 1 (6–9) (after Szpunar, Okoński 2001); Jurków, Brzesko district, site 5, "Wzgórze Dąbrowa-Dąbrowa Hill" (10), research of P. Valde-Nowak and P. Madej, from the Jagiellonian University in Cracow, Institute of Archeology collection; Wielopole, Nowy Sącz district, site 3 (11), research of K. Tunia, from the Institute of Archeology and Ethnology PAN collection

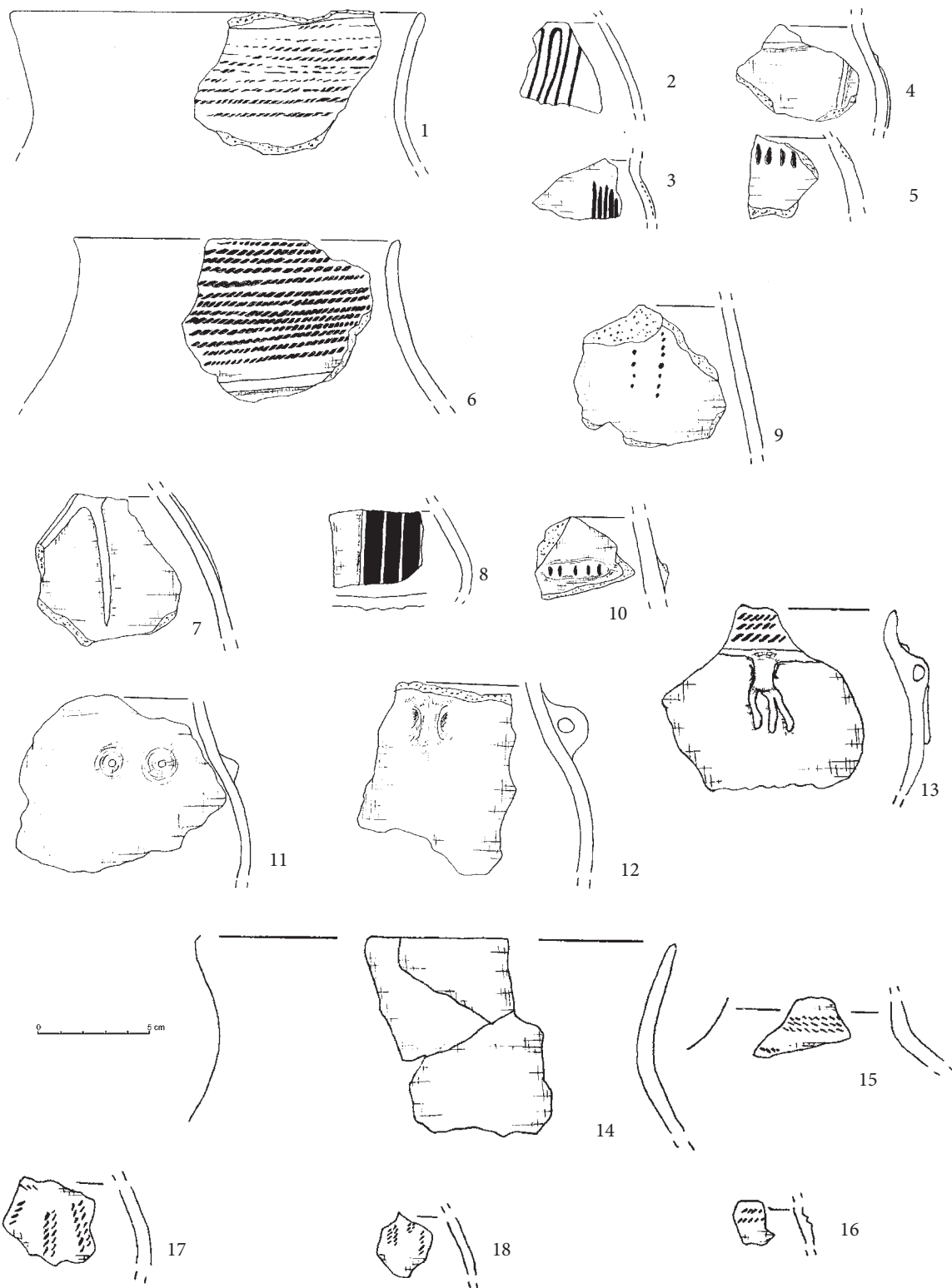
Tablica XIX. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1, „Wały Królewskie” (1–3); badania A. Żakiego, materiały w Państwowych Zbiorach Sztuki Zamku Królewskiego na Wawelu (4–14) (wg Gancarski 1994)

Table XIX. Trzcinica, Jasło district, site 1, „Wały Królewskie-Royal Earthworks” (1–3); research of A. Żaki, from Wawel Royal Castle National Art Collection (4–14) (after Gancarski 1994)

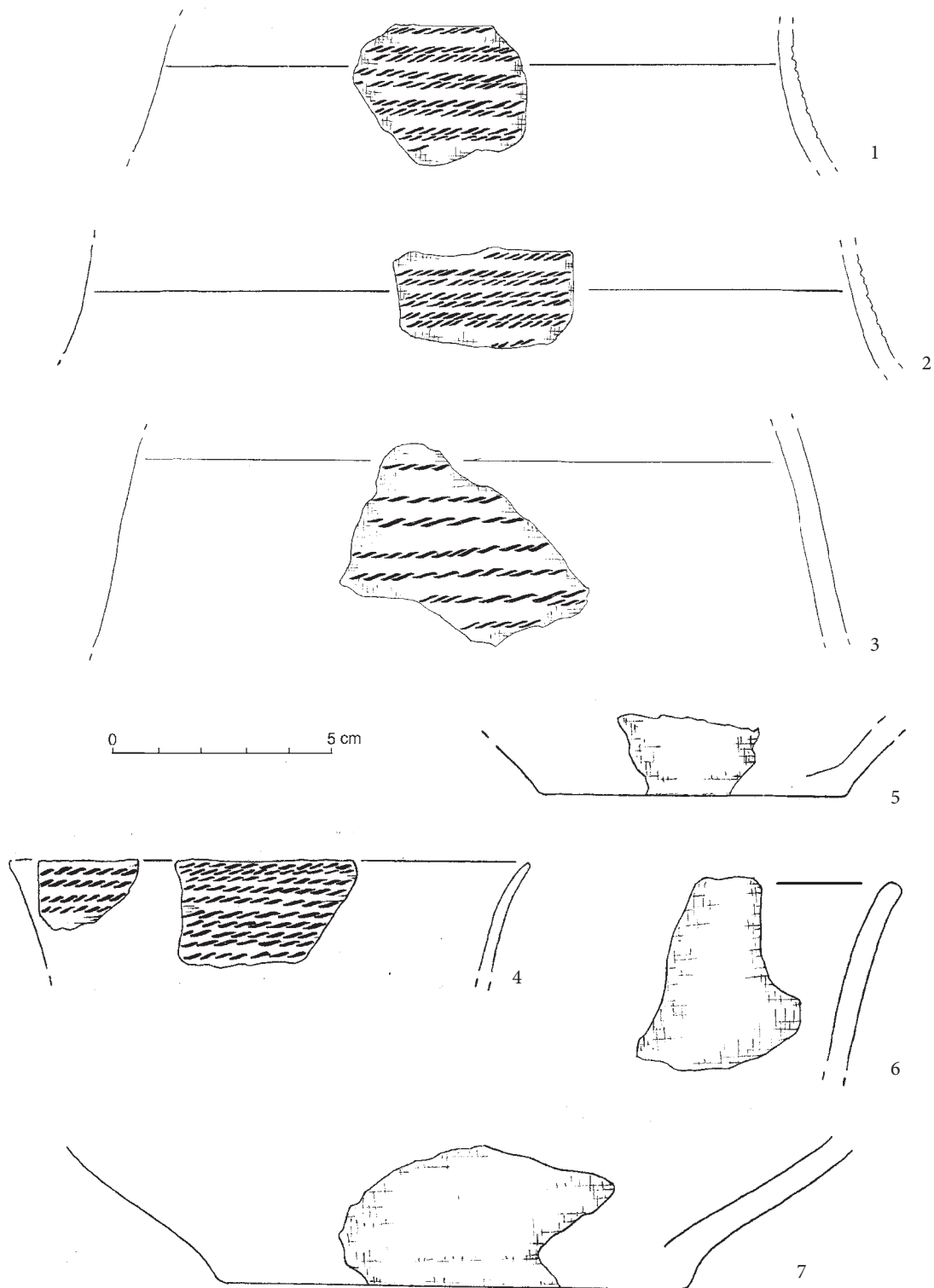
Tablica XX. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1, „Wały Królewskie” (wg Gancarski 1994)

Table XX. Trzcinica, Jasło district, site 1, „Wały Królewskie-Royal Earthworks” (after Gancarski 1994)

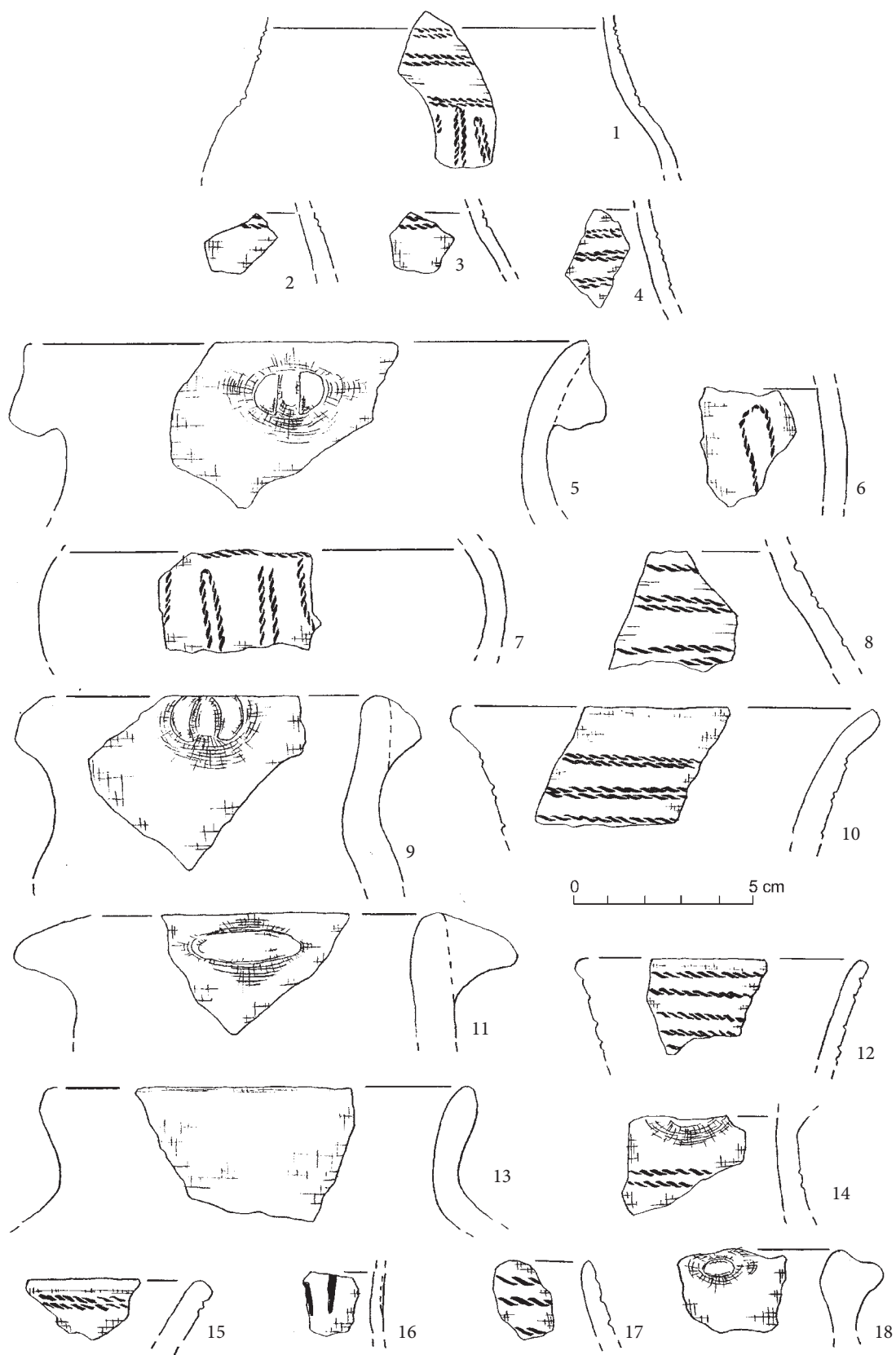
Tablica XXI. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1, „Wały Królewskie” (1–12) (wg Gancarski 1994); Wojnicz, pow. Tarnów, stan. 35 (13–18) (wg Woźniak 2010)

Table XXI. Trzcinica, Jasło district, site 1, „Wały Królewskie-Royal Earthworks” (1–12) (after Gancarski 1994); Wojnicz, Tarnów district, site 35 (13–18) (after Woźniak 2010)

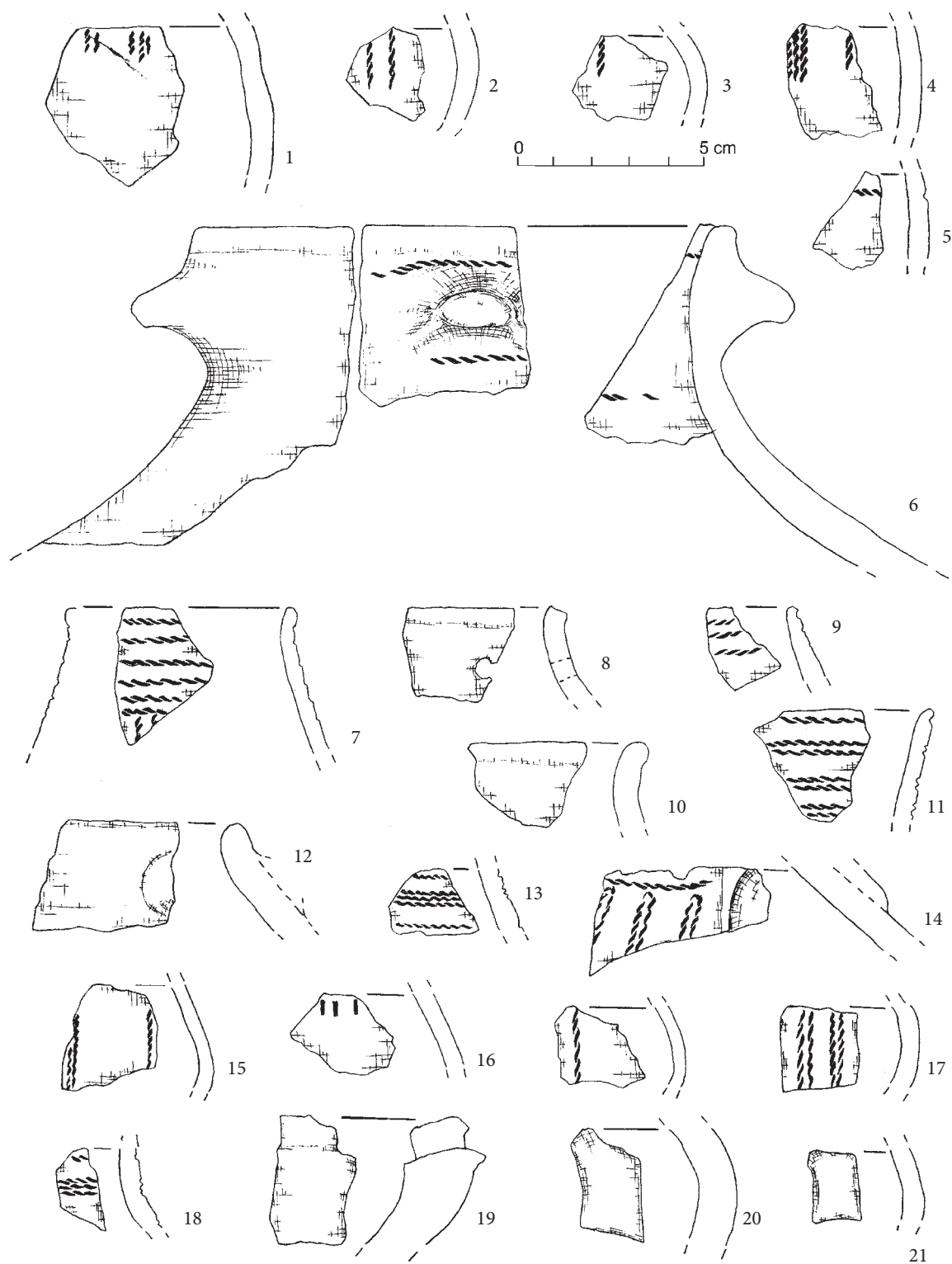

Tablica XXII. Chełm, pow. Bochnia, stan. 1, Grodzisko, warstwa kulturowa (1-2); ob. 5 (3-7), badania M. Cabalskiej, materiały w zbiorach IA UJ

Table XXII. Chełm, Bochnia district, site 1, Grodzisko-Hillfort, occupational layer (1-2); object 5 (3-7), research of M. Cabalska, from the Jagiellonian University in Cracow, Institute of Archeology collection

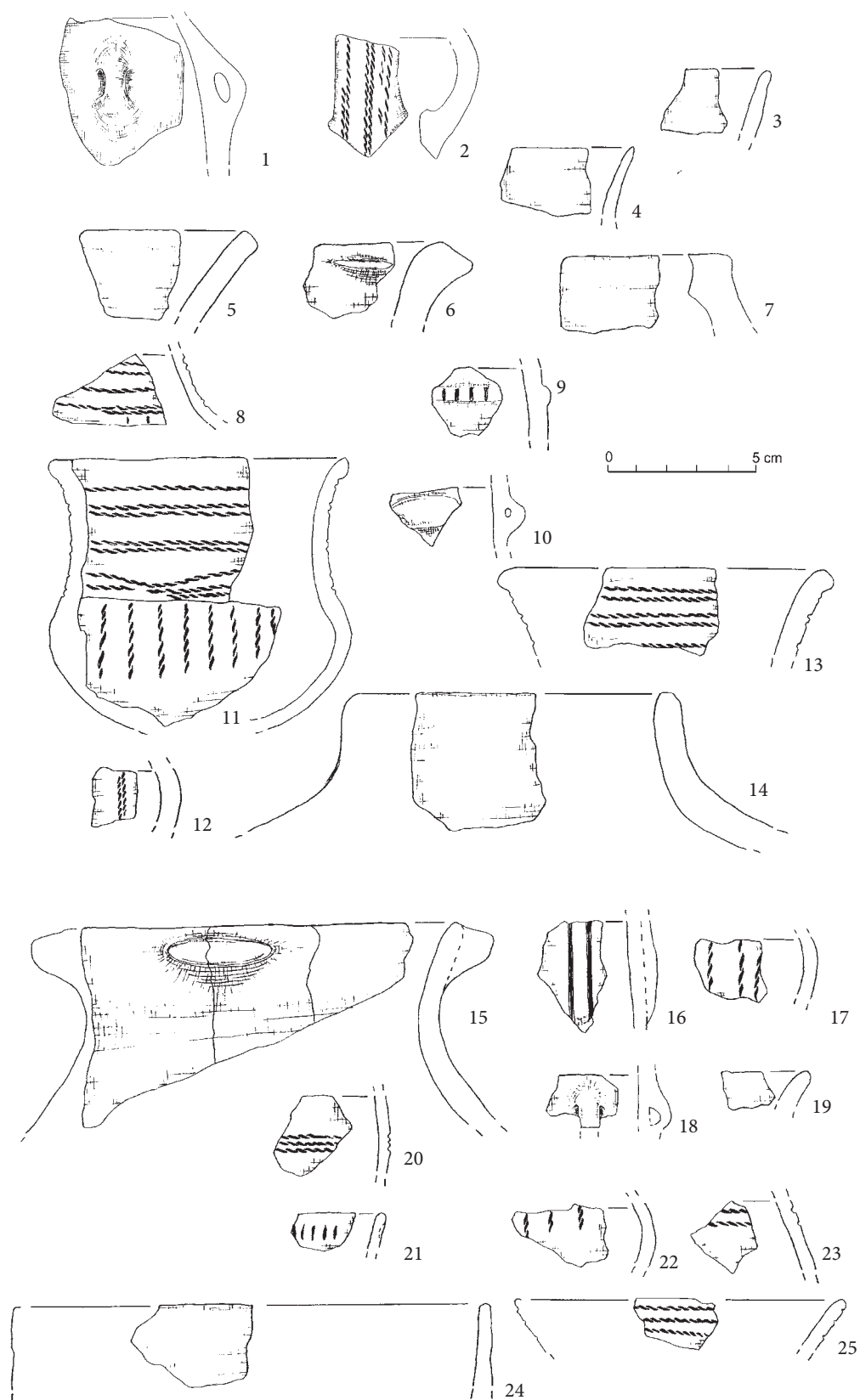

Tablica XXIII. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 4
 Table XXIII. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 4

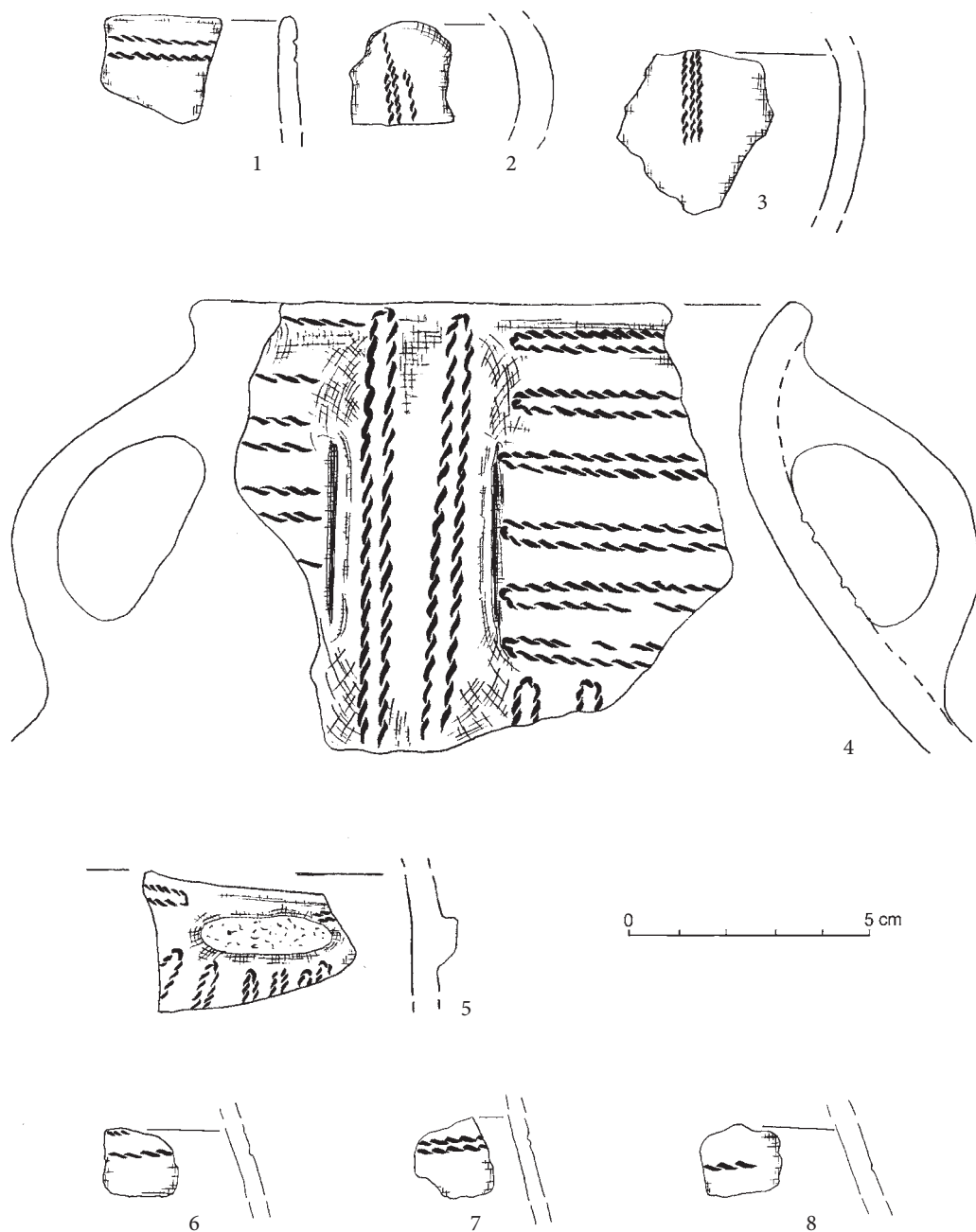
Tablica XXIV. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 4

Table XXIV. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 4

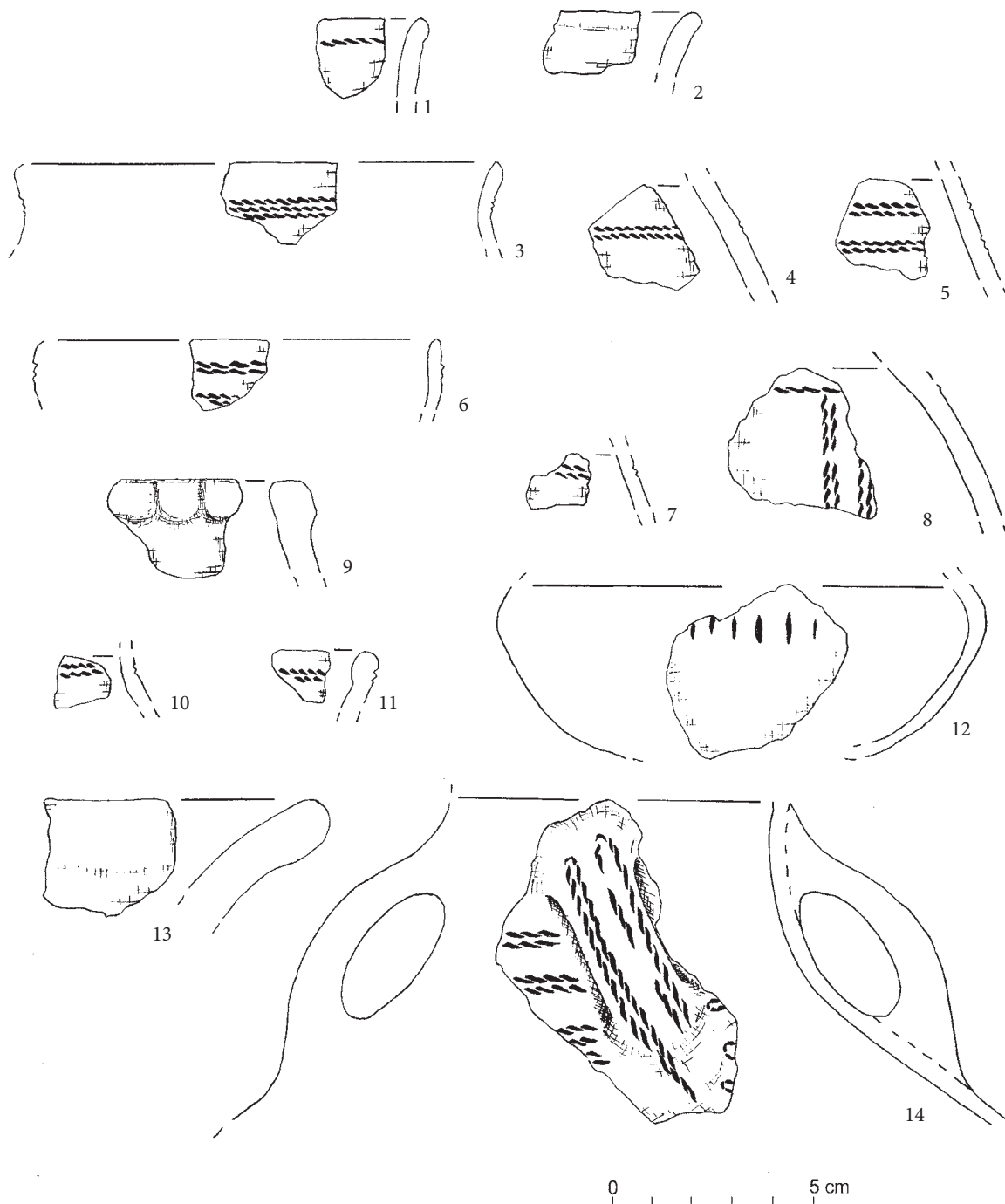
Tablica XXV. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 4 (1-2); ob. 7 (3-25)

Table XXV. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 4 (1-2); object 7 (3-25)

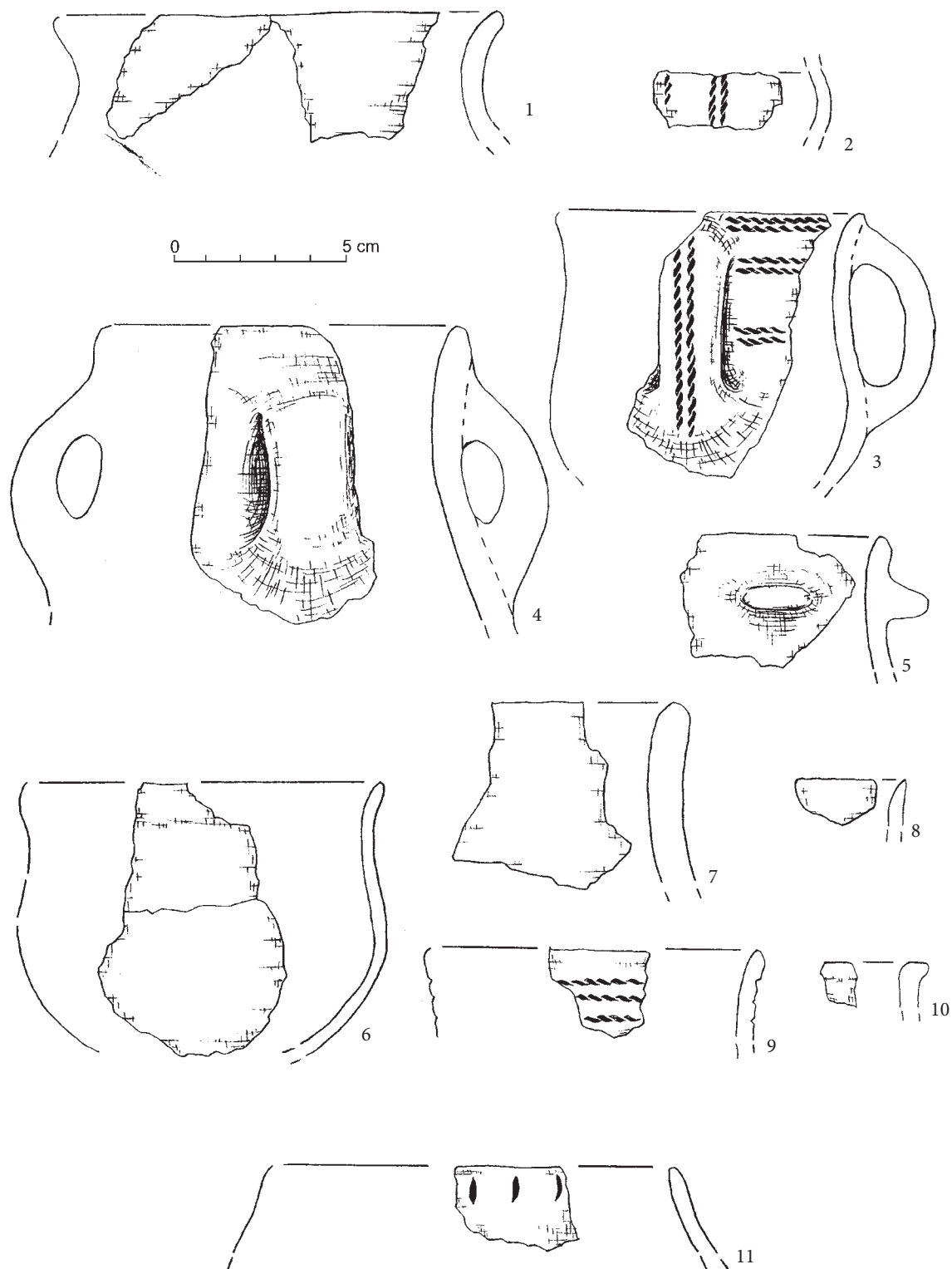

Tablica XXVI. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 8 (1-3); ob. 10 (4-5); ob. 12 (6-8)

Table XXVI. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 8 (1-3); object 10 (4-5); object 12 (6-8)

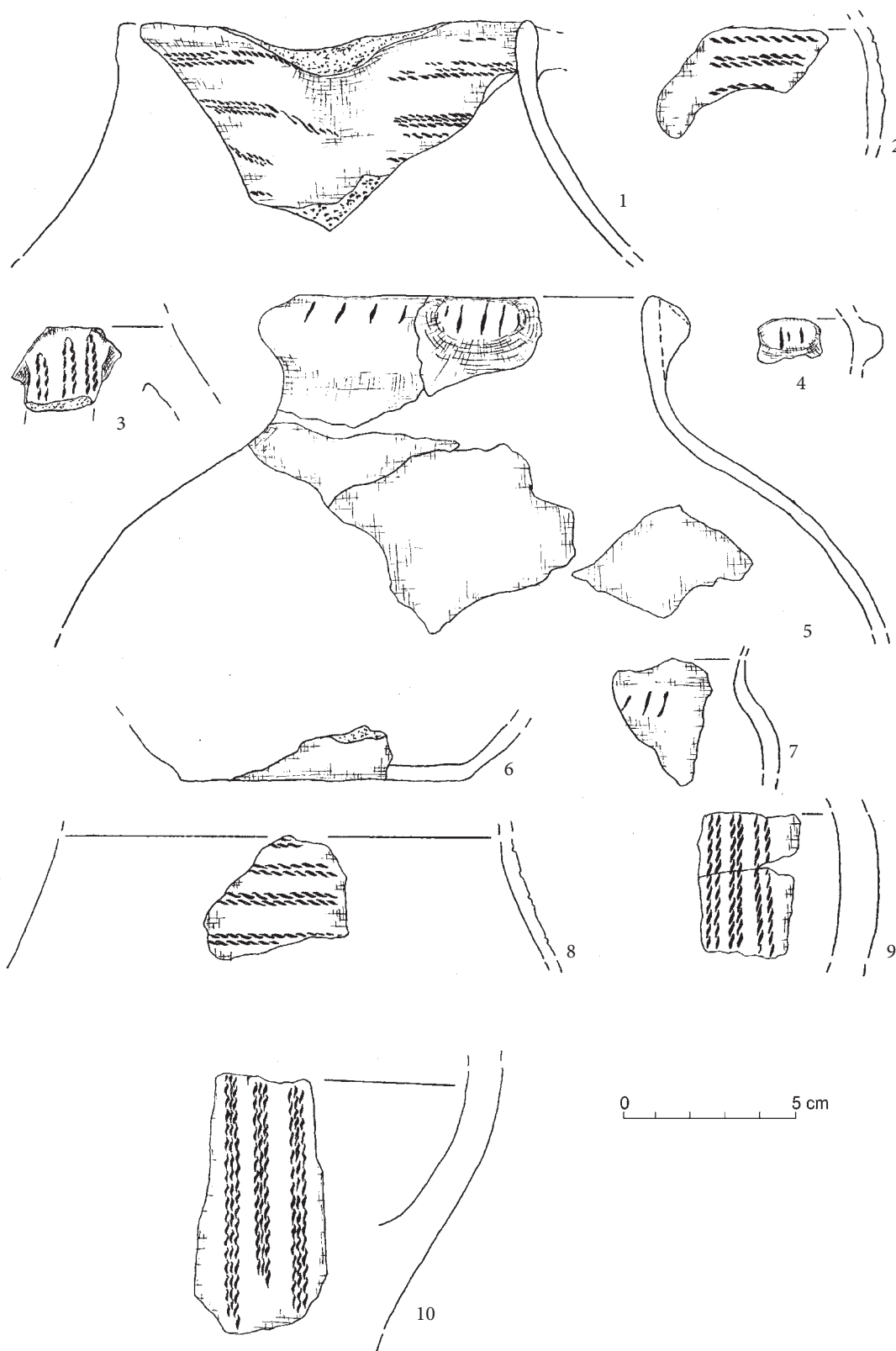

Tablica XXVII. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 13
 Table XXVII. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 13

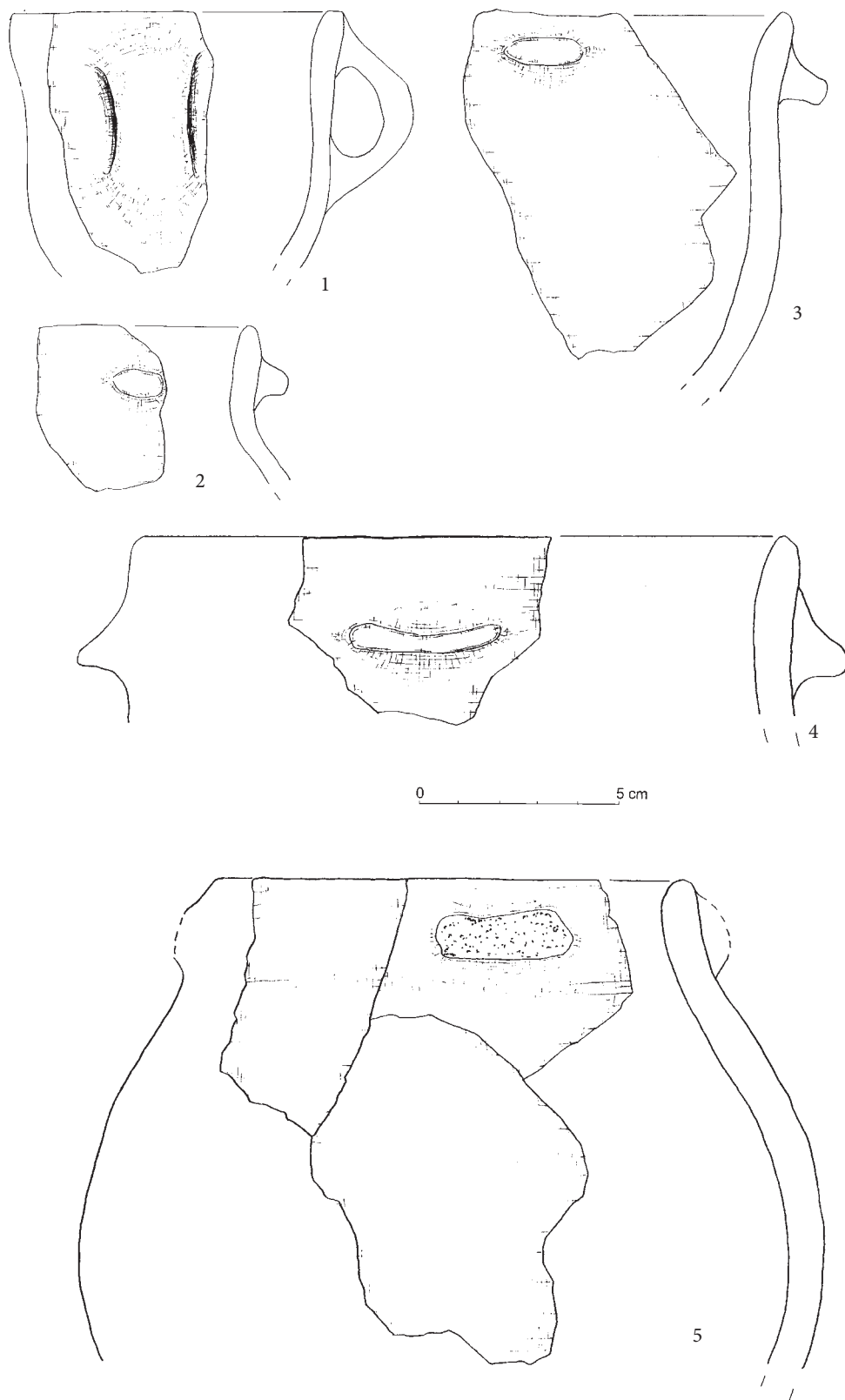

Tablica XXVIII. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 15 (1-10); ob. 16 (11)

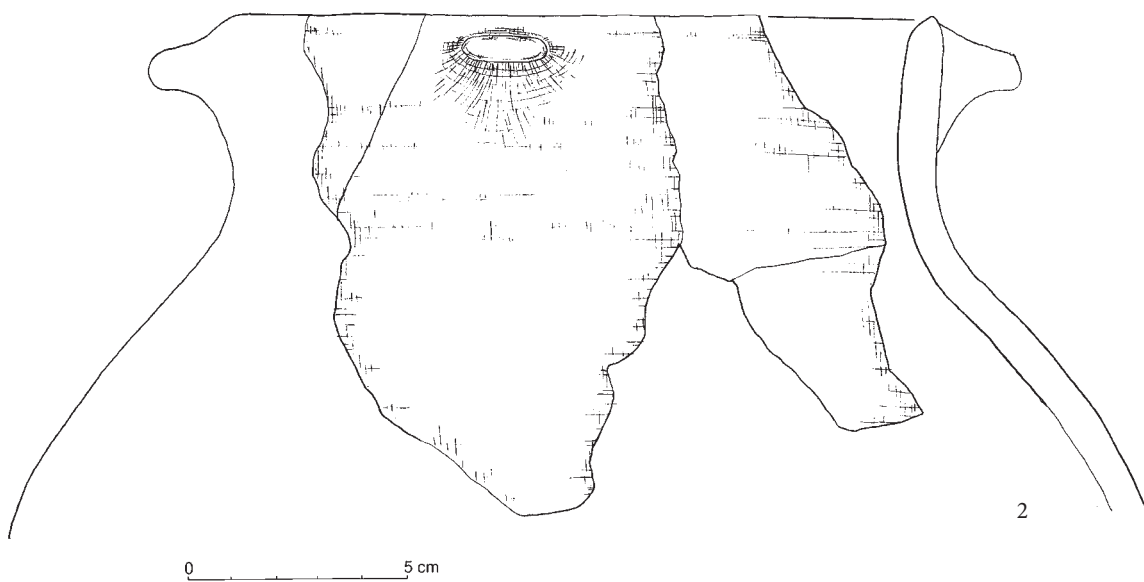
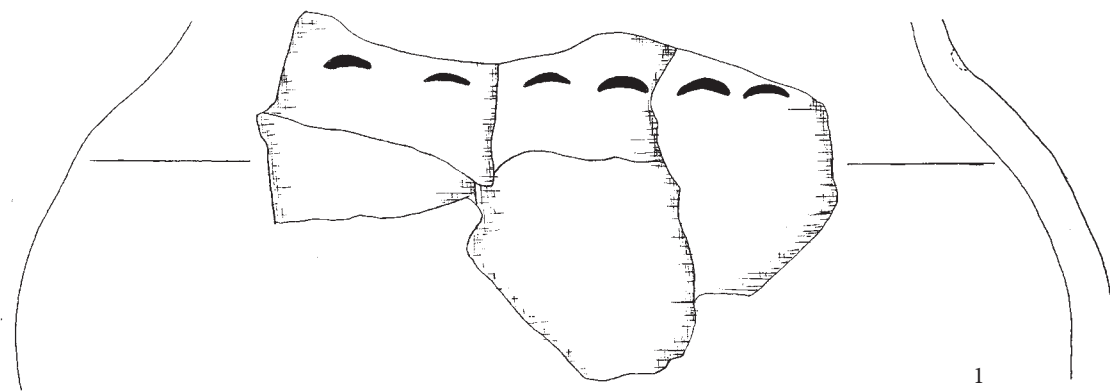
Table XXVIII. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 15 (1-10); object 16 (11)

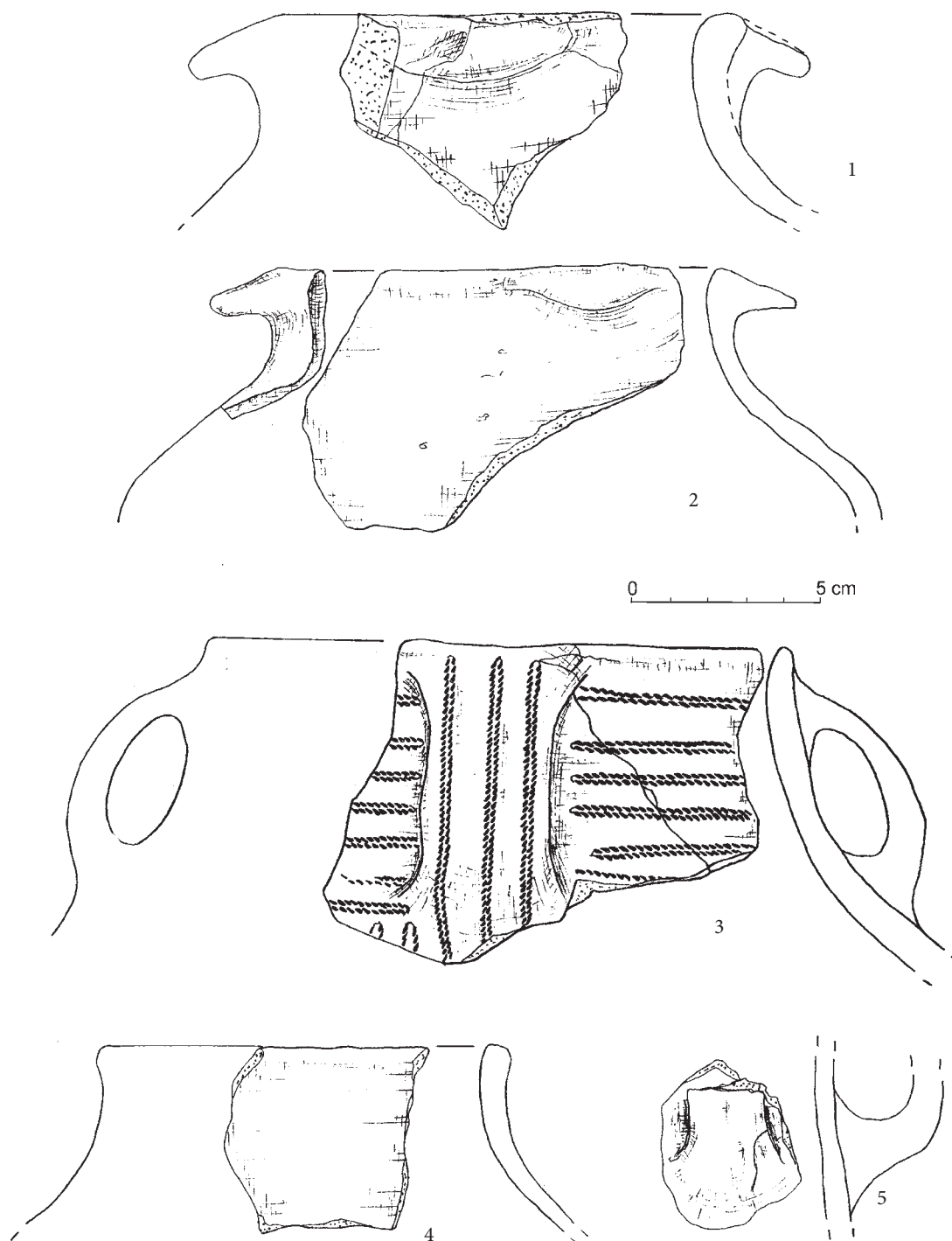
Tablica XIX. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 15a (1-9); ziemia orna (10)
 Table XIX. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 15a (1-9); arable land (10)

Tablica XXX. Brzezcie, pow. Wieliczka, stan. 1, „Ugór”, badania K. Bielenina, materiały w zbiorach MAK
 Table XXX. Brzezcie, Wieliczka district, site 1, „Ugór-Fallow”, research of K. Bielenin, from the Archaeological
 Museum in Kraków collection

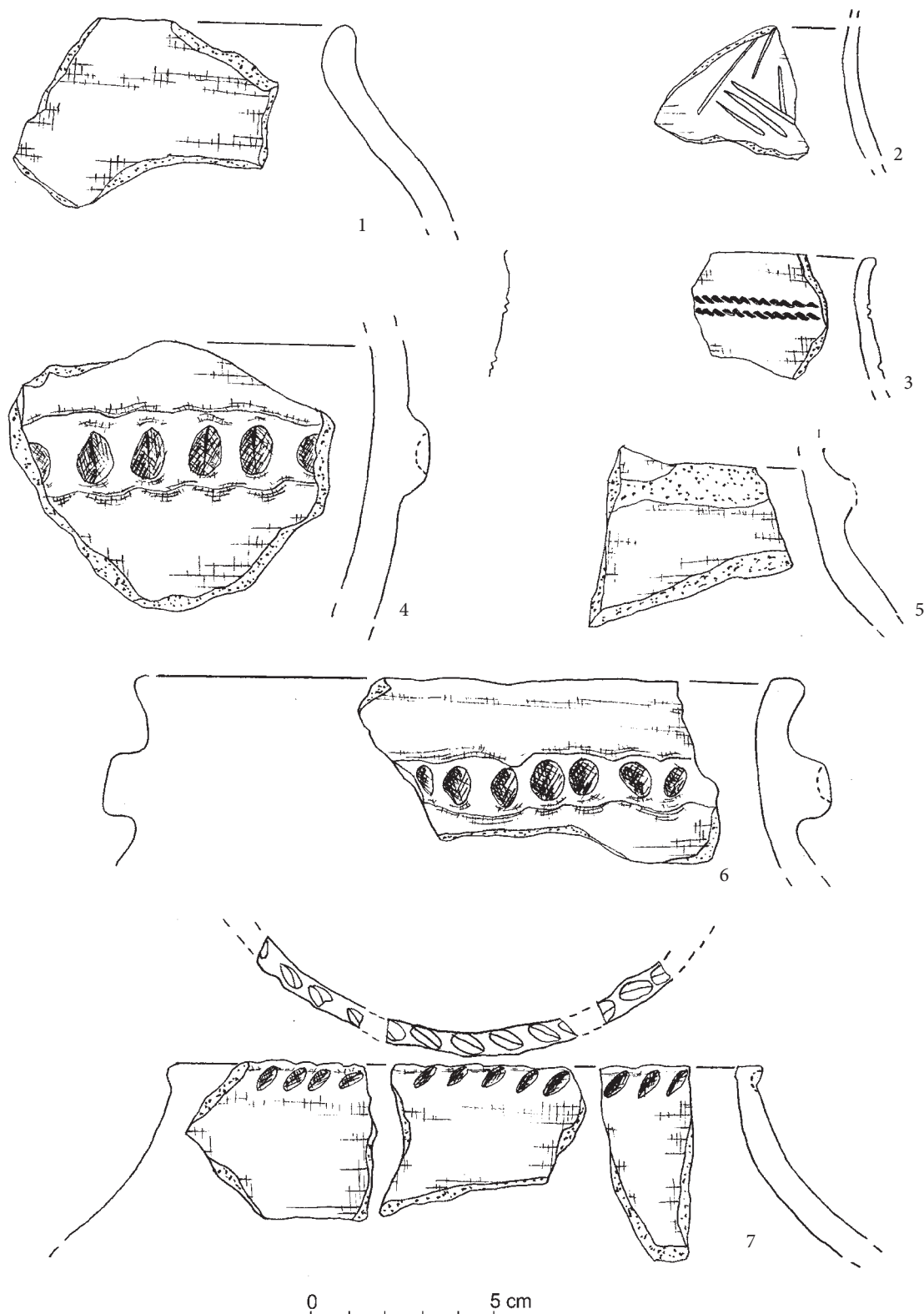

Tablica XXXI. Brzezie, pow. Wieliczka, stan. 1, „Ugór”, badania K. Bielenina, materiały w zbiorach MAK
Table XXXI. Brzezie, Wieliczka district, site 1, „Ugór-Fallow”, research of K. Bielenin, from the Archaeological
Museum in Kraków collection

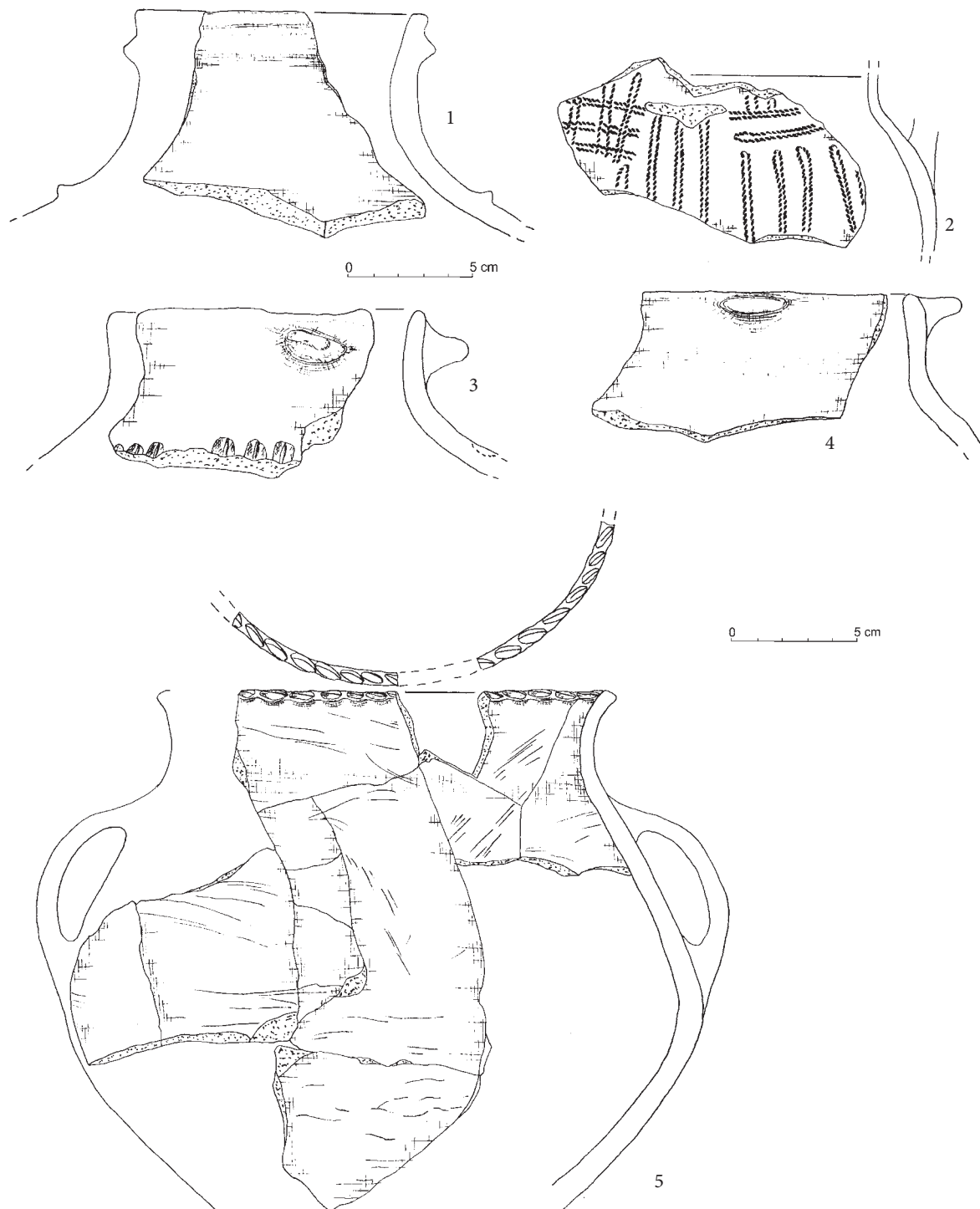
Tablica XXXII. Jarosław, pow. loco, stan. 158, ob. 116 (wg Rybicka 2013)

Table XXXII. Jarosław, loco district, site 158, object 116 (after Rybicka 2013)

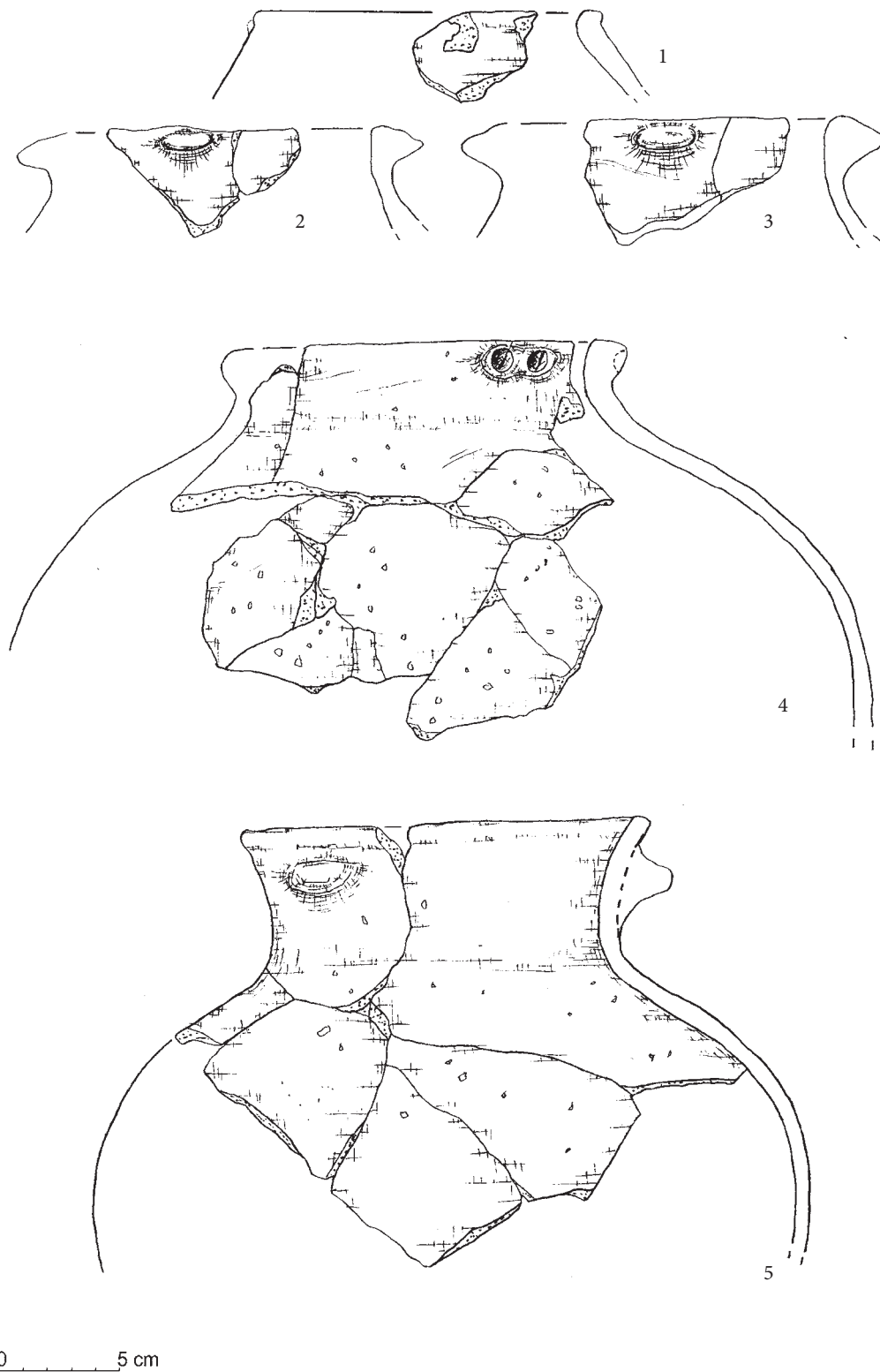
Tablica XXXIII. Jarosław, pow. loco, stan. 158, ob. 116 (wg Rybicka 2013)

Table XXXIII. Jarosław, loco district, site 158, object 116 (after Rybicka 2013)

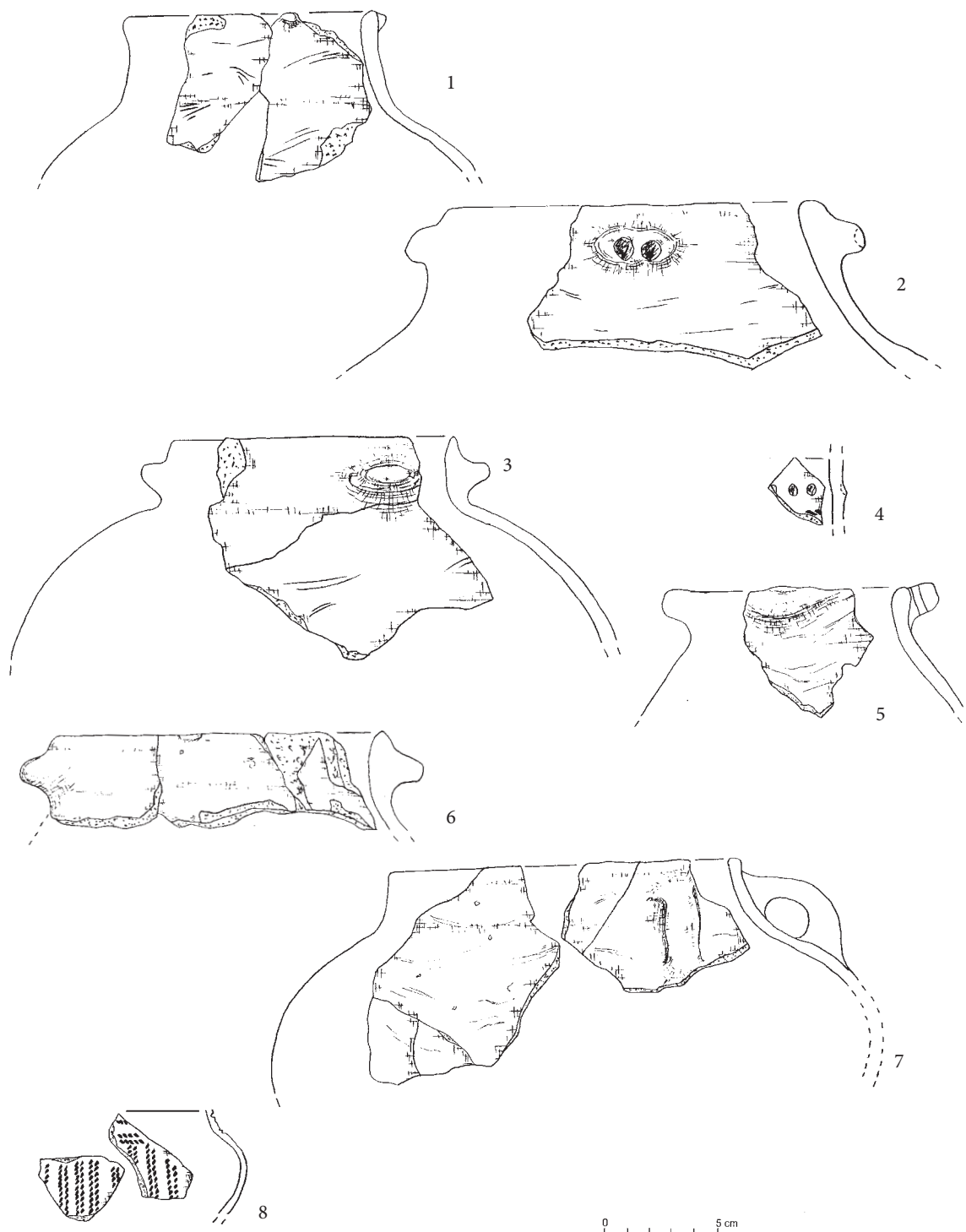
Tablica XXXIV. Jarosław, pow. loco, stan. 158, ob. 1063 (1); ob. 1037 (2-4); ob. 136 (5) (wg Rybicka 2013)

Table XXXIV. Jarosław, loco district, site 158, object 1063 (1); object 1037 (2-4); object 136 (5) (after Rybicka 2013)

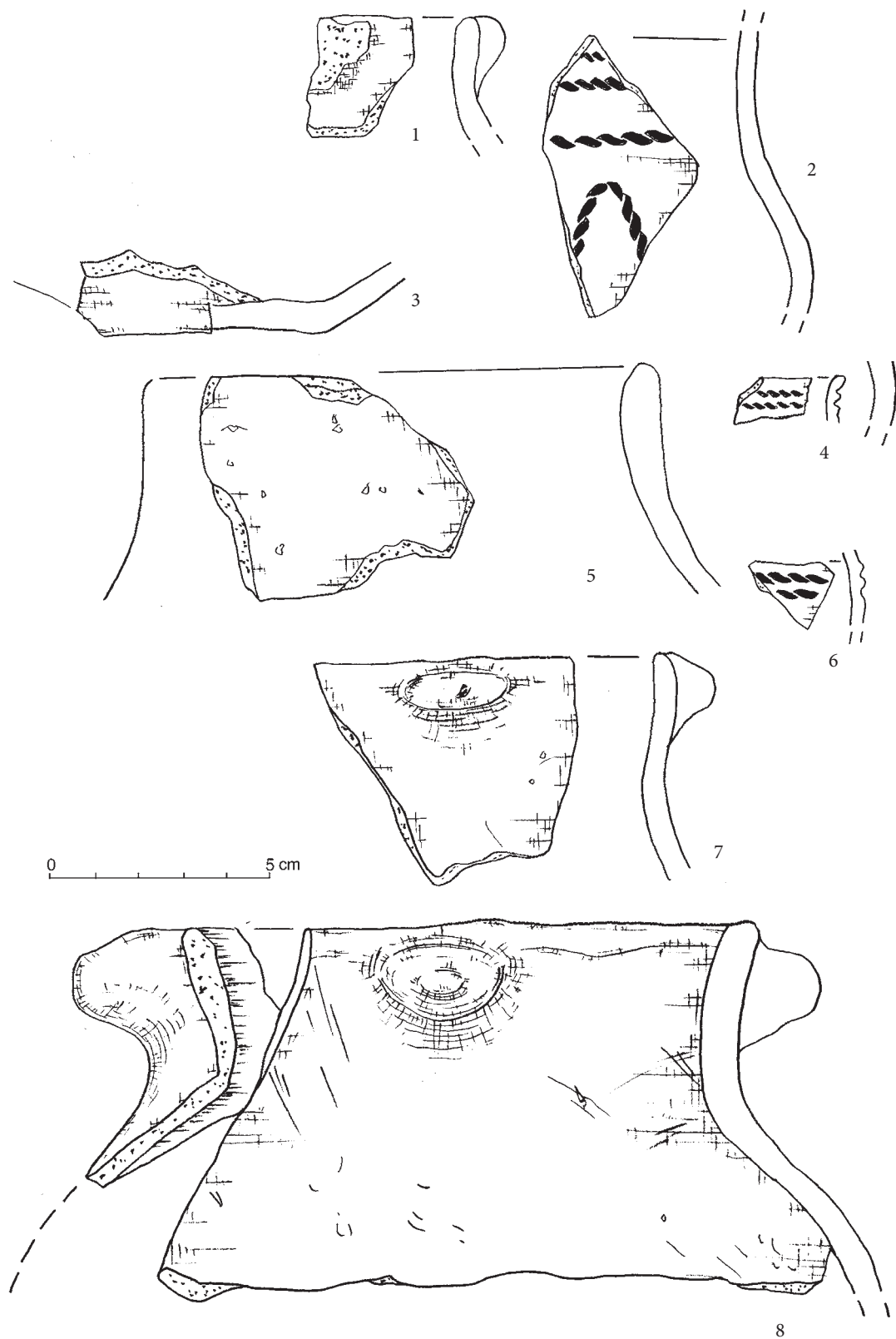

Tablica XXXV. Jarosław, pow. loco, stan. 158, ob. 243 (1–4); ob. 250 (5) (wg Rybicka 2013)

Table XXXV. Jarosław, loco district, site 158, object 243 (1–4); object 250 (5) (after Rybicka 2013)

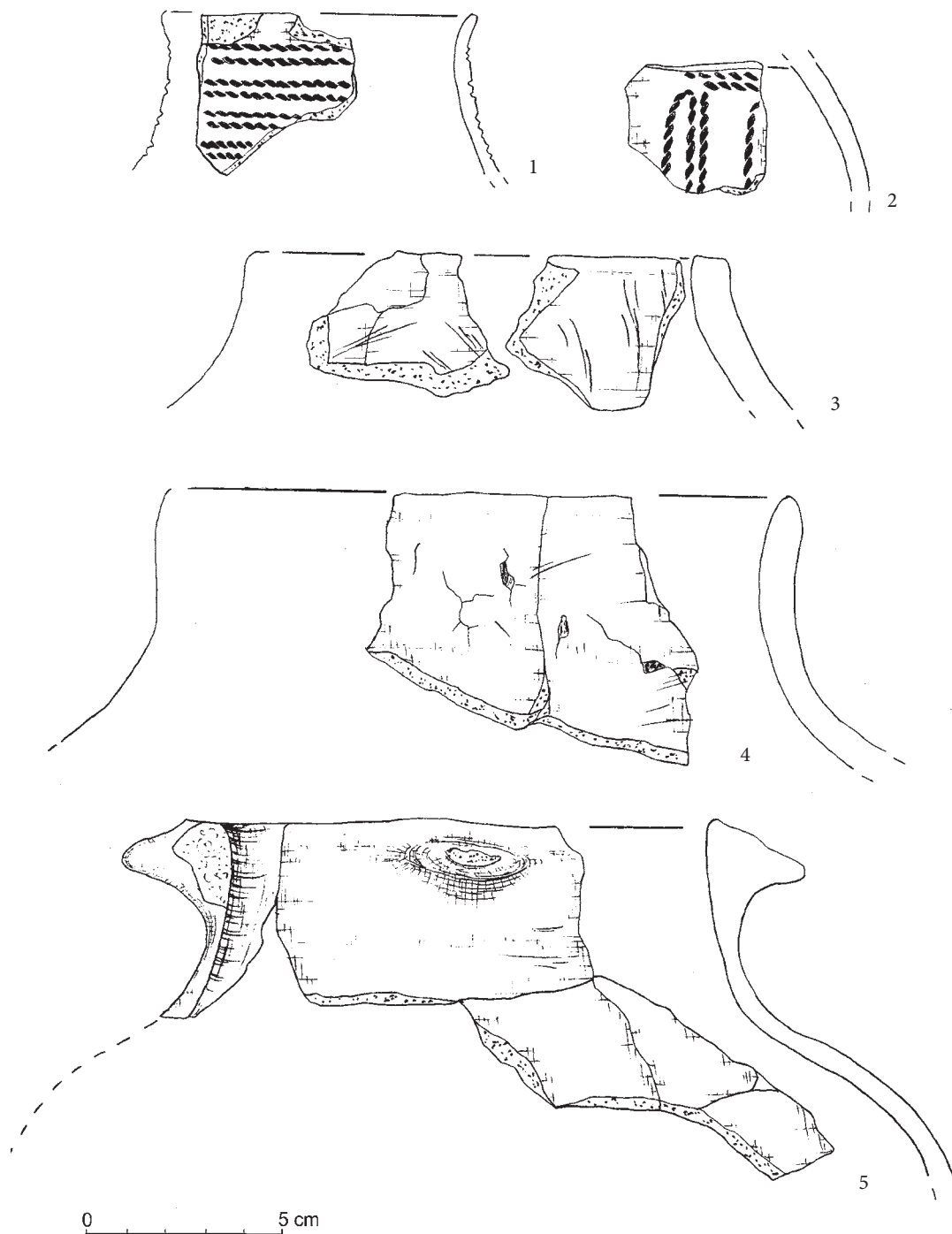

Tablica XXXVI. Jarosław, pow. loco, stan. 158, ob. 455 (1-4); ob. 459 (5-6); ob. 458 (7-8) (wg Rybicka 2013)
 Table XXXVI. Jarosław, loco district, site 158, object 455 (1-4); object 459 (5-6); object 458 (7-8) (after Rybicka 2013)

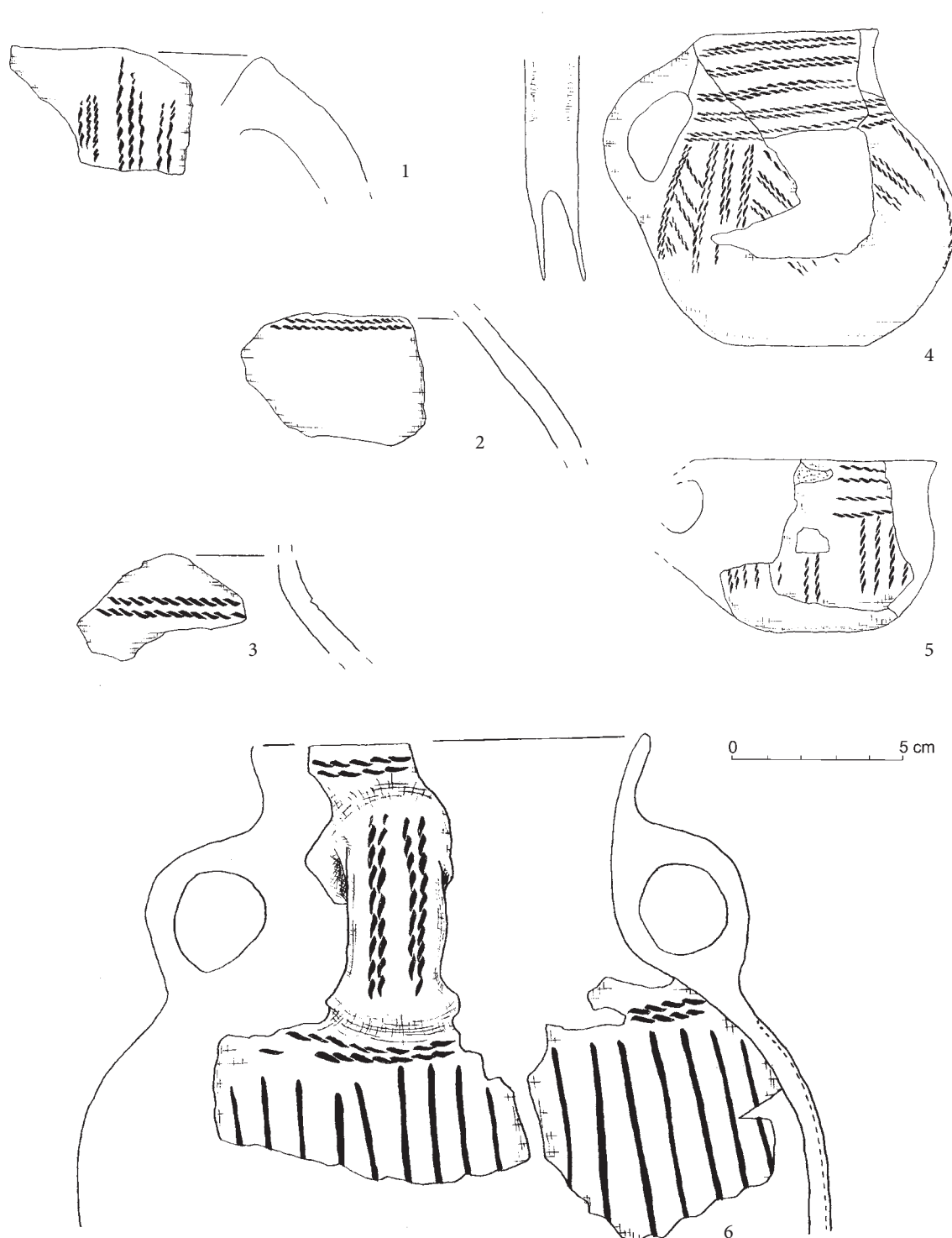
Tablica XXXVII. Jarosław, pow. loco, stan. 158, ob. 31 (wg Rybicka 2013)

Table XXXVII. Jarosław, loco district, site 158, object 31 (after Rybicka 2013)

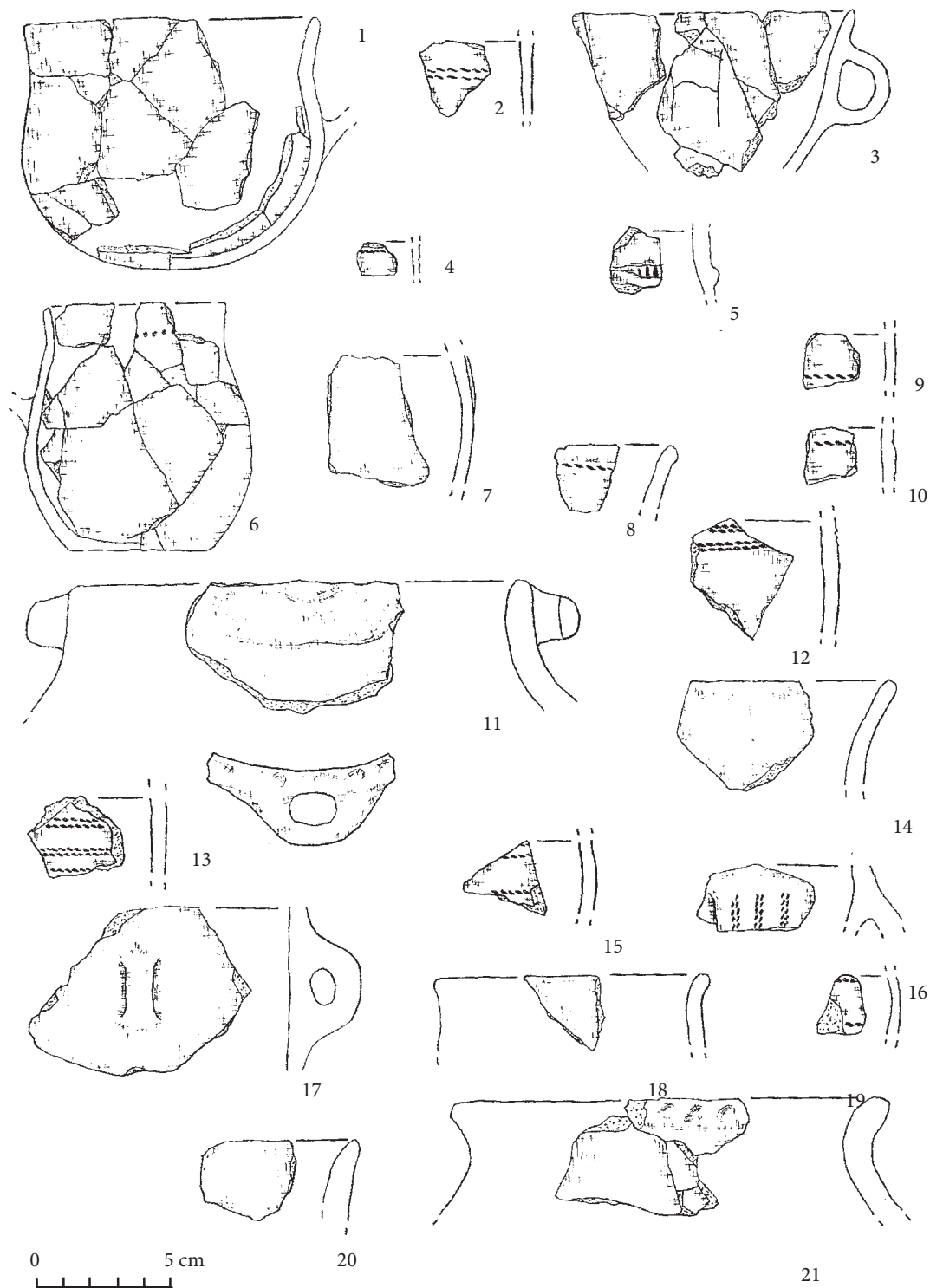
Tablica XXXVIII. Jarosław, pow. loco, stan. 158, ob. 465 (wg Rybicka 2013)

Table XXXVIII. Jarosław, loco district, site 158, object 465 (after Rybicka 2013)

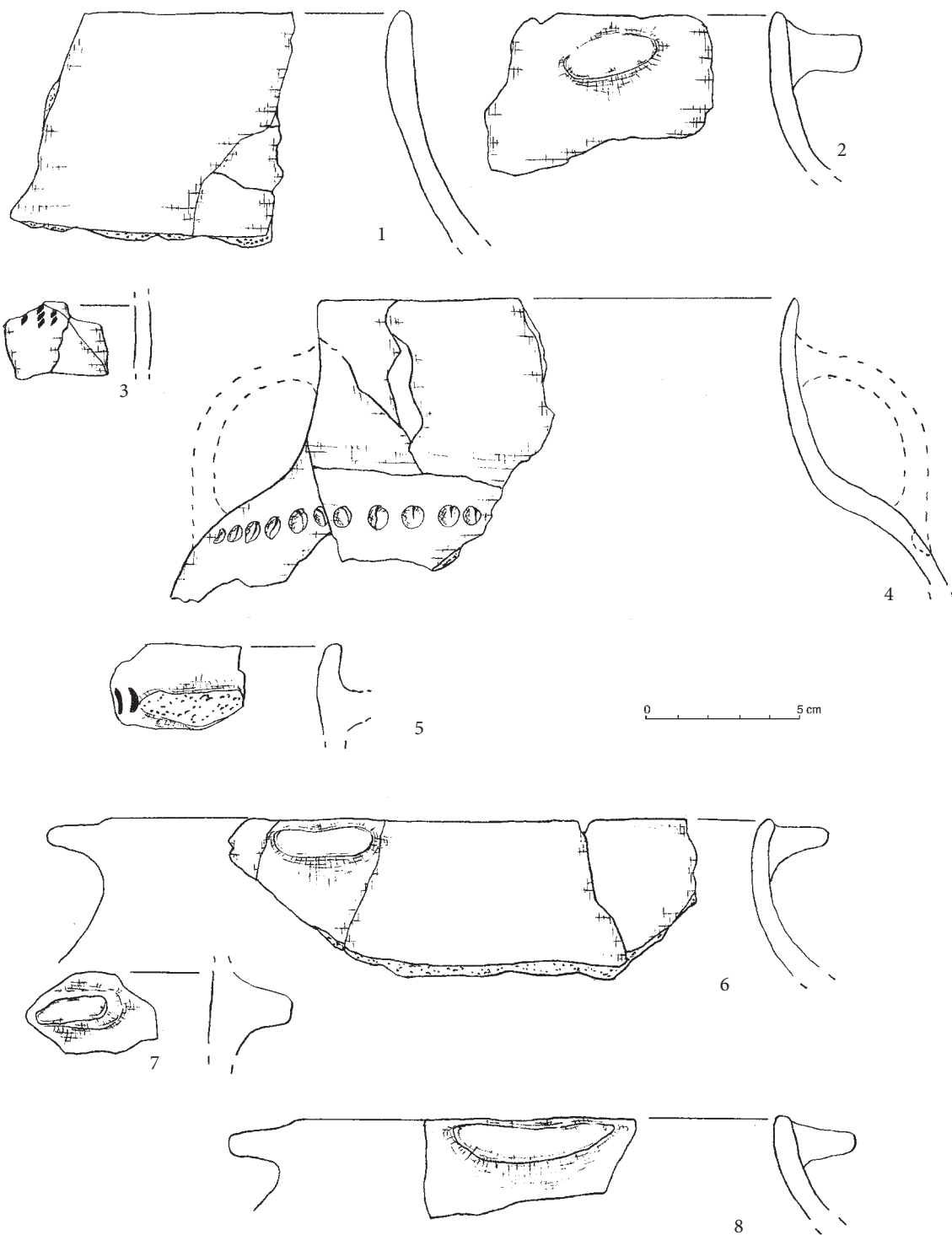
Tablica XXXIX. Kokotów, pow. Wieliczka, stan. 15 (1–2), badania K. Reguły, materiały w zbiorach Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce; Siedliska, pow. Tarnów, stan. 21 (3), w zbiorach Archiwum Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Delegatura w Tarnowie; Maćkówka, pow. Przeworsk, stan. 8 (4–5) (wg Przybyła, Blajer 2008); Łańcut, pow. loco, stan. 3 (6) (wg Gruszczyńska 1991)

Table XXXIX. Kokotów, Wieliczka district, site 15 (1–2), research of K. Reguła, from the Cracow Saltworks Museum in Wieliczka collection; Siedliska, Tarnów district, site 21 (3), from the Archives of the Małopolska Regional Conservator of Monuments Office, Tarnów branch collection; Maćkówka, Przeworsk district, site 8 (4–5) (after Przybyła, Blajer 2008); Łańcut, loco district, site 3 (6) (after Gruszczyńska 1991)

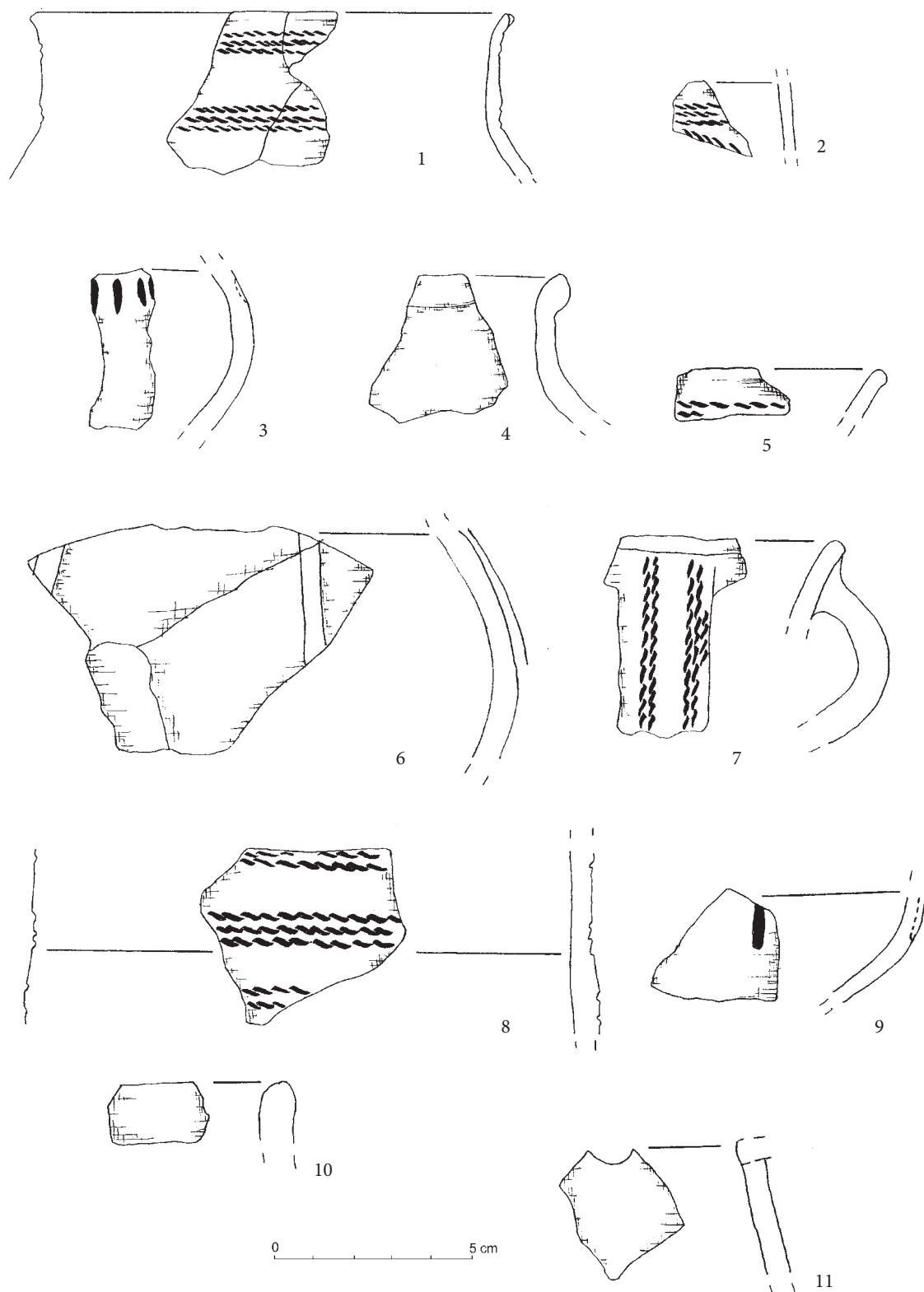

Tablica XL. Palikówka, pow. Rzeszów, stan. 5 (wg Poradyło 2014)

Table XL. Palikówka, Rzeszów district, site 5 (after Poradyło 2014)

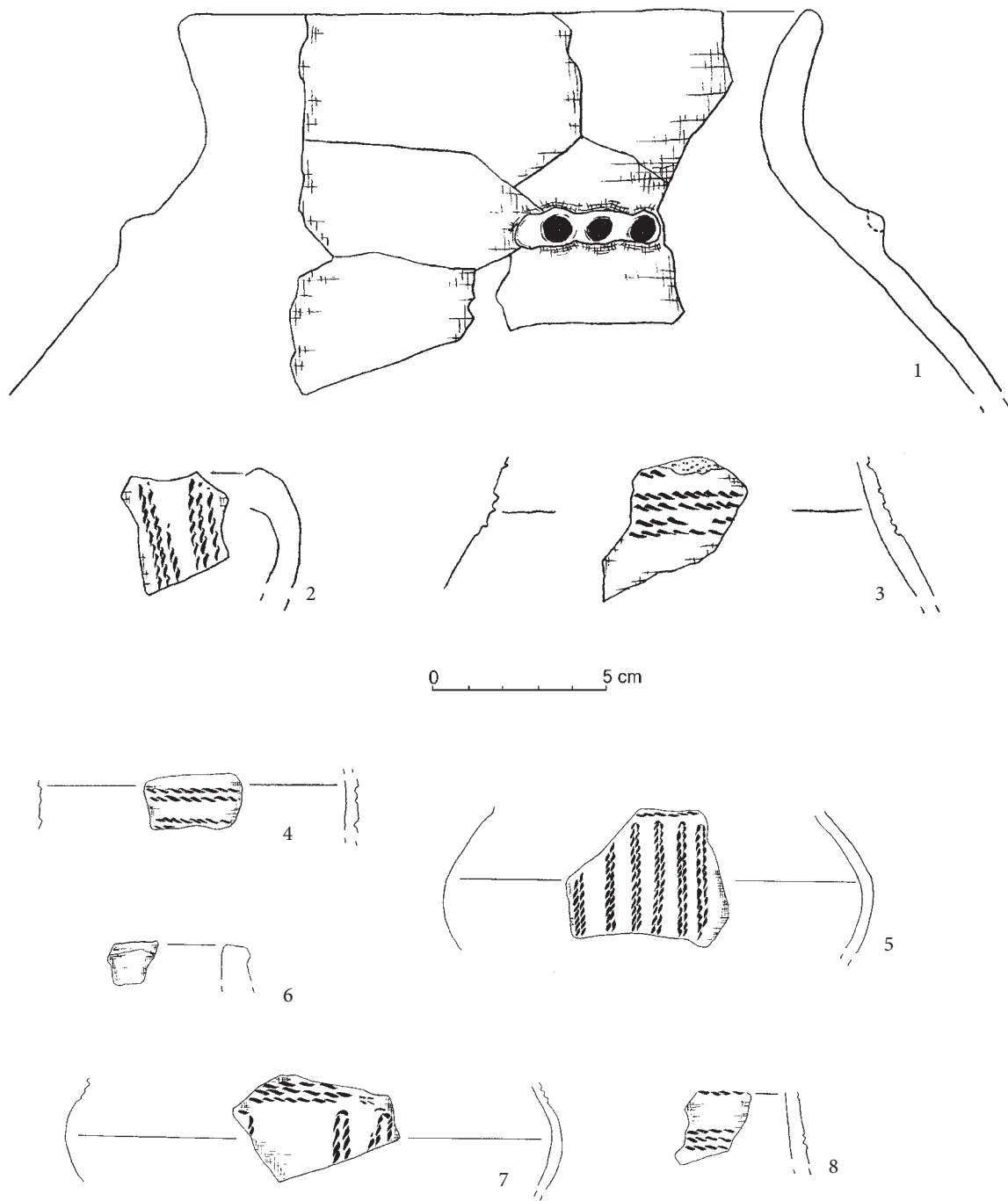

Tablica XLI. Trójczyce, pow. Przemyśl, stan. 1 (wg Poradyło 2001)
 Table XLI. Trójczyce, Przemyśl district, site 1 (after Poradyło 2001)

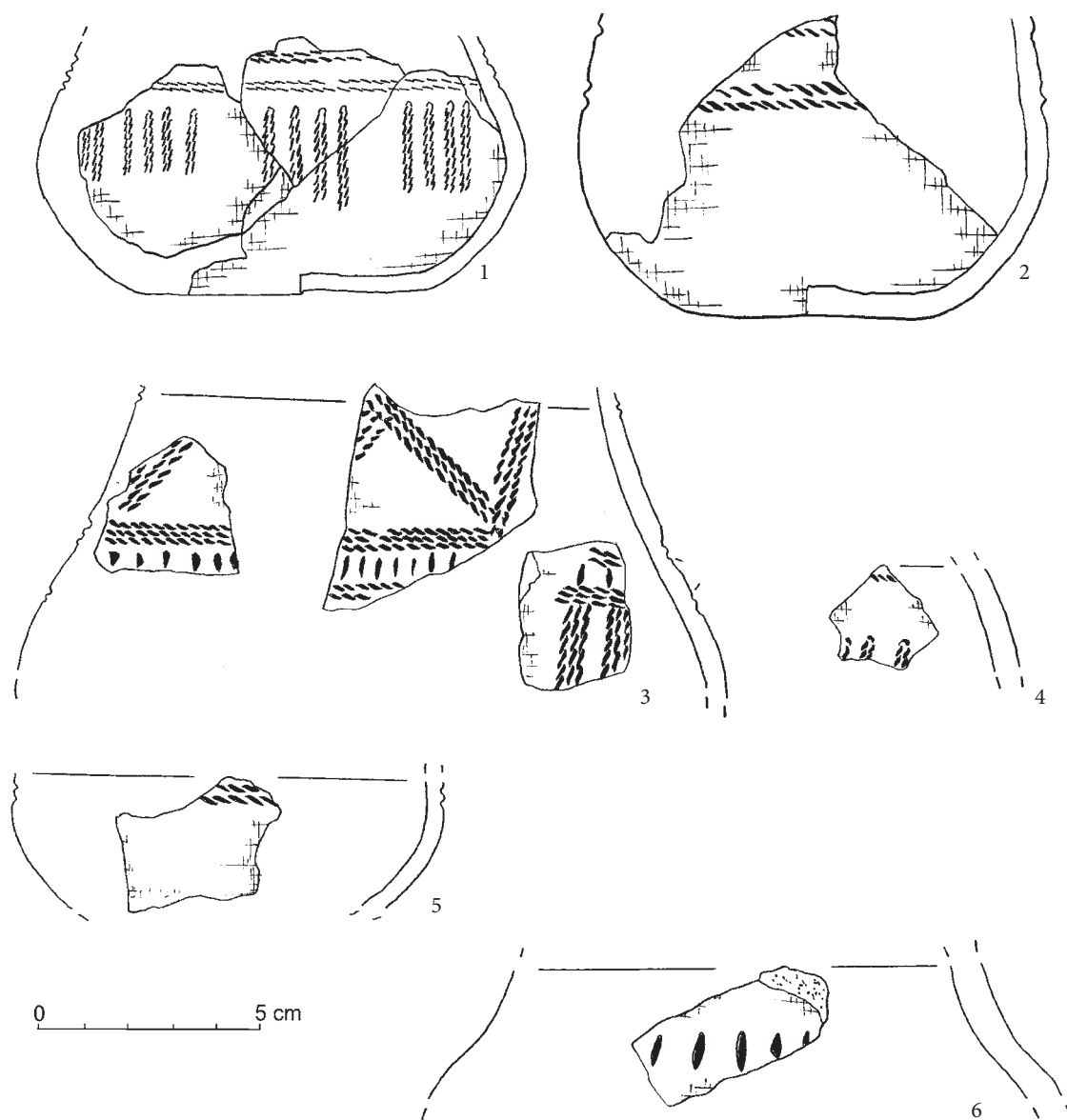

Tablica XLII. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 1

Table XLII. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 1

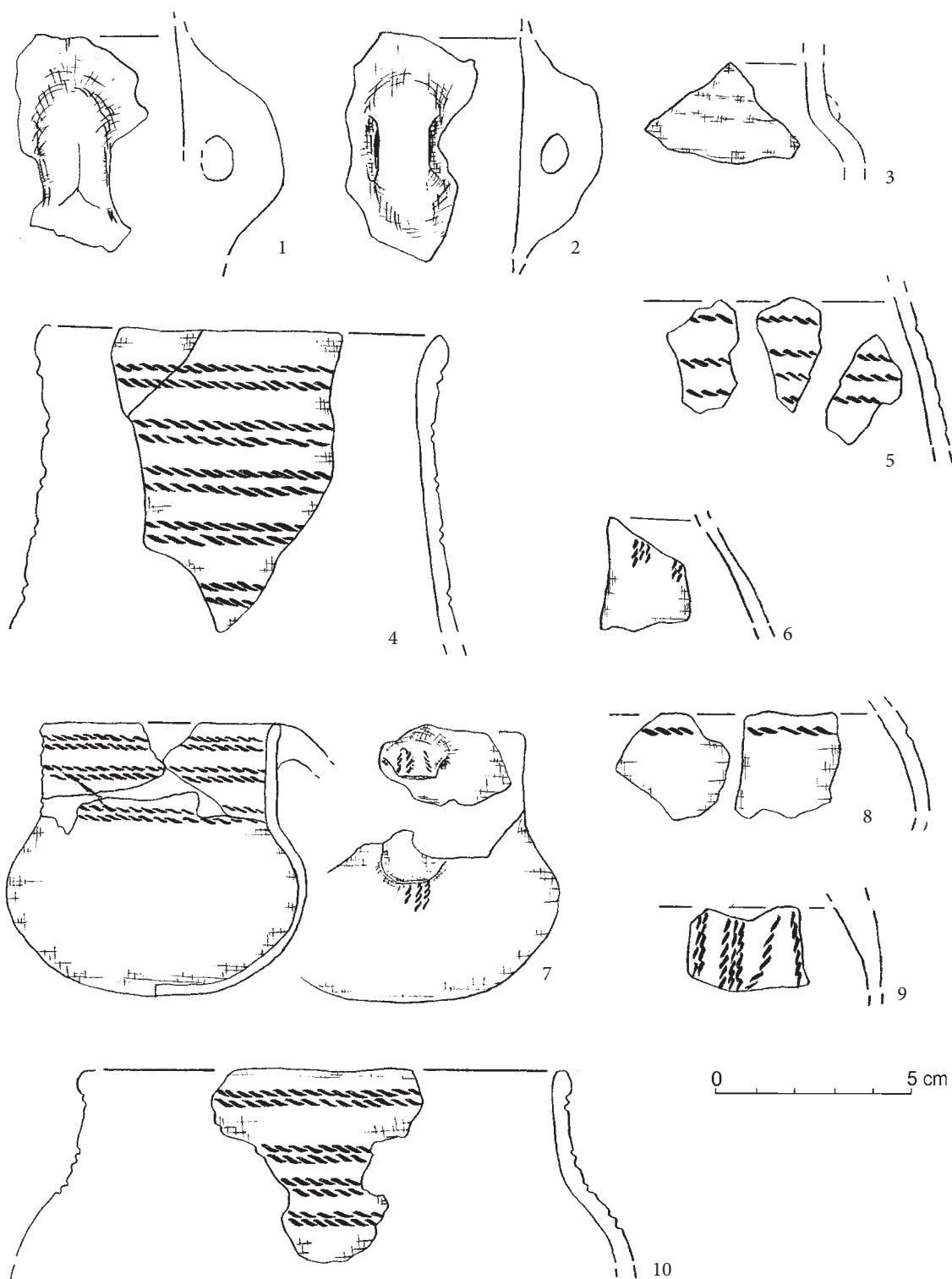

Tablica XLIII. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 1
 Table XLIII. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 1

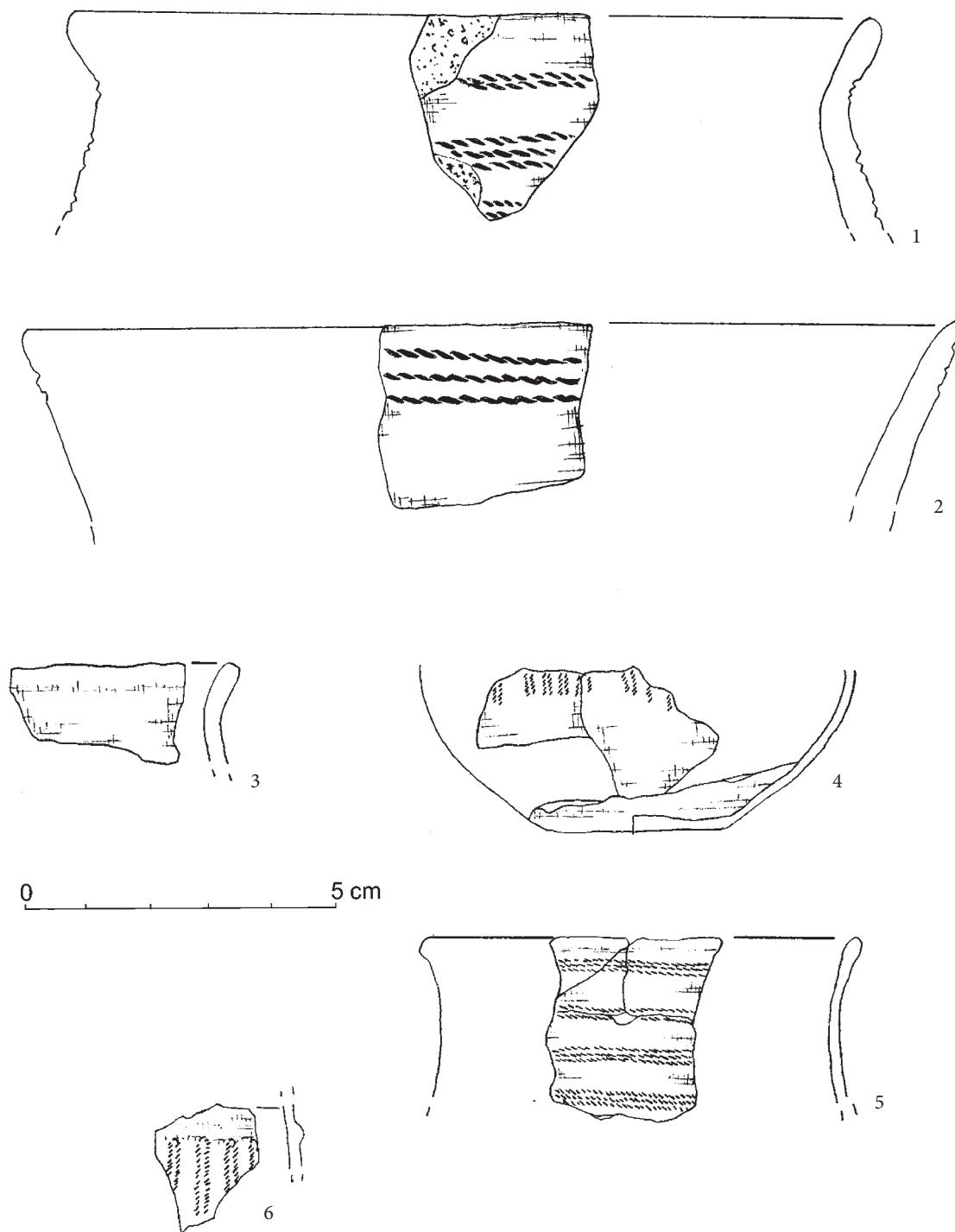

Tablica XLIV. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 1a

Table XLIV. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 1a

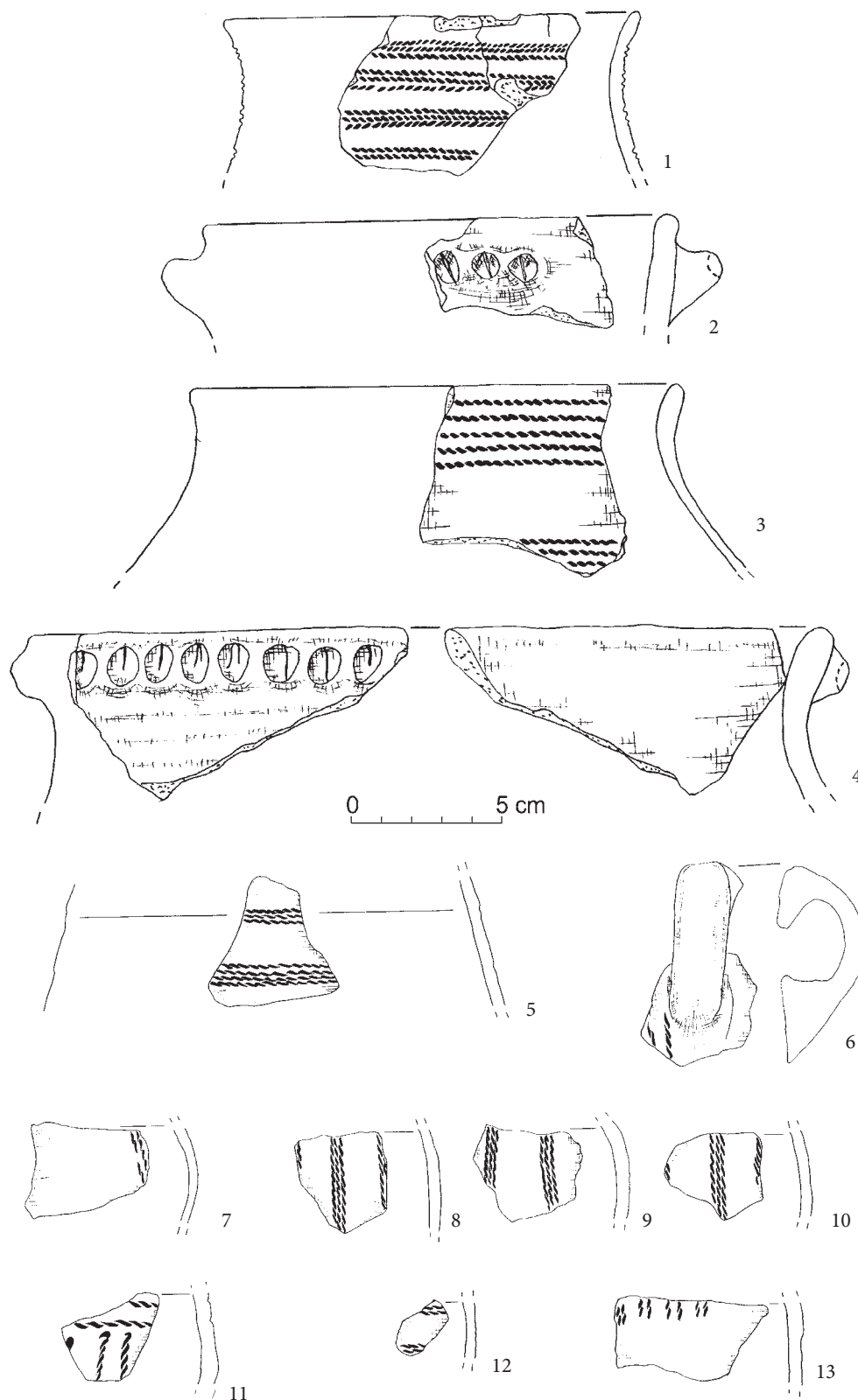

Tablica XLV. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 1a
 Table XLV. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 1a

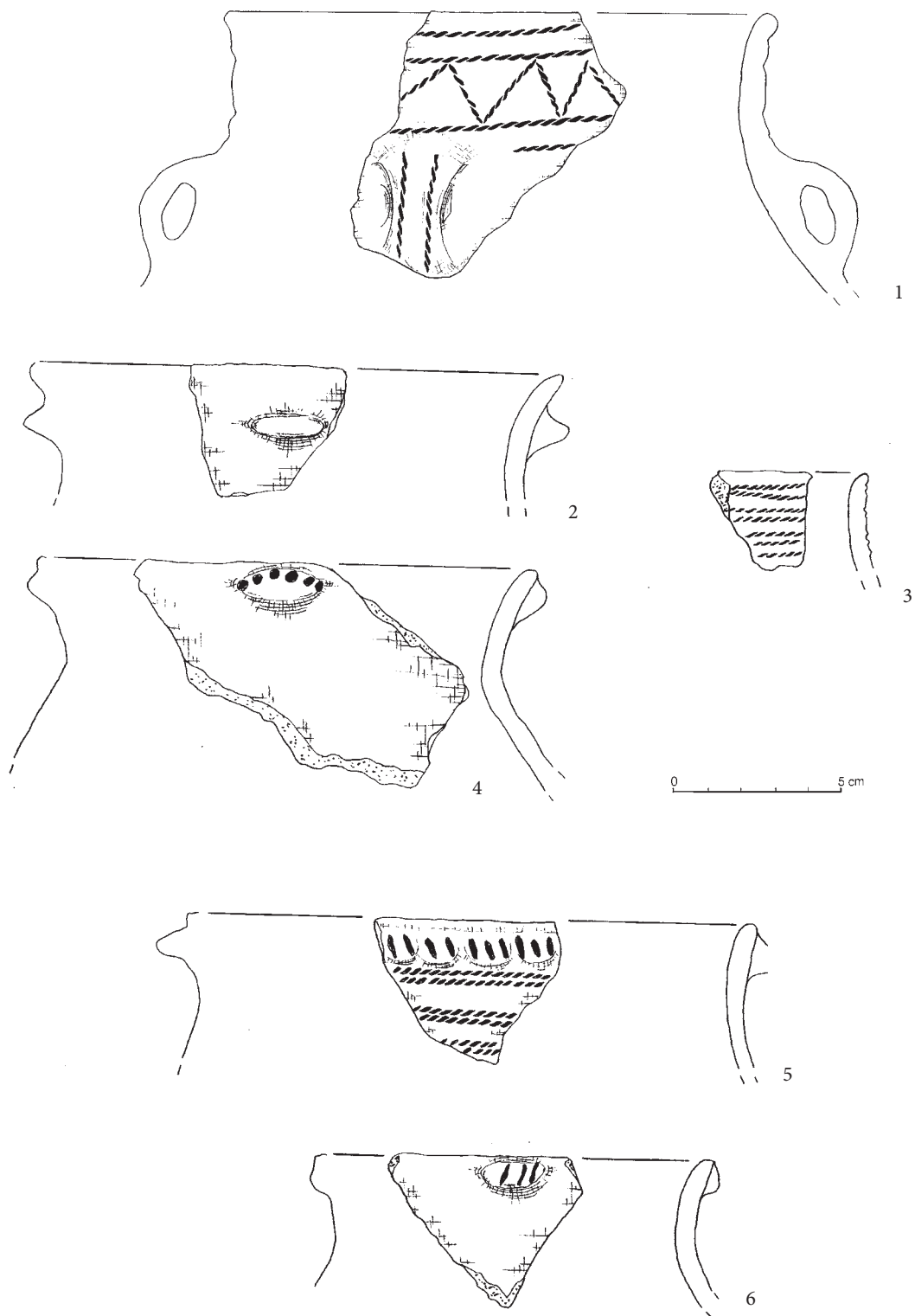

Tablica XLVI. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 9 (1-2); Dobkowice, pow. Jarosław, stan. 39, ob. 54 (3-6) (wg Bobak i in. 2012)

Table XLVI. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 9 (1-2); Dobkowice, Jarosław district, site 39, object 54 (3-6) (after Bobak et al. 2012)

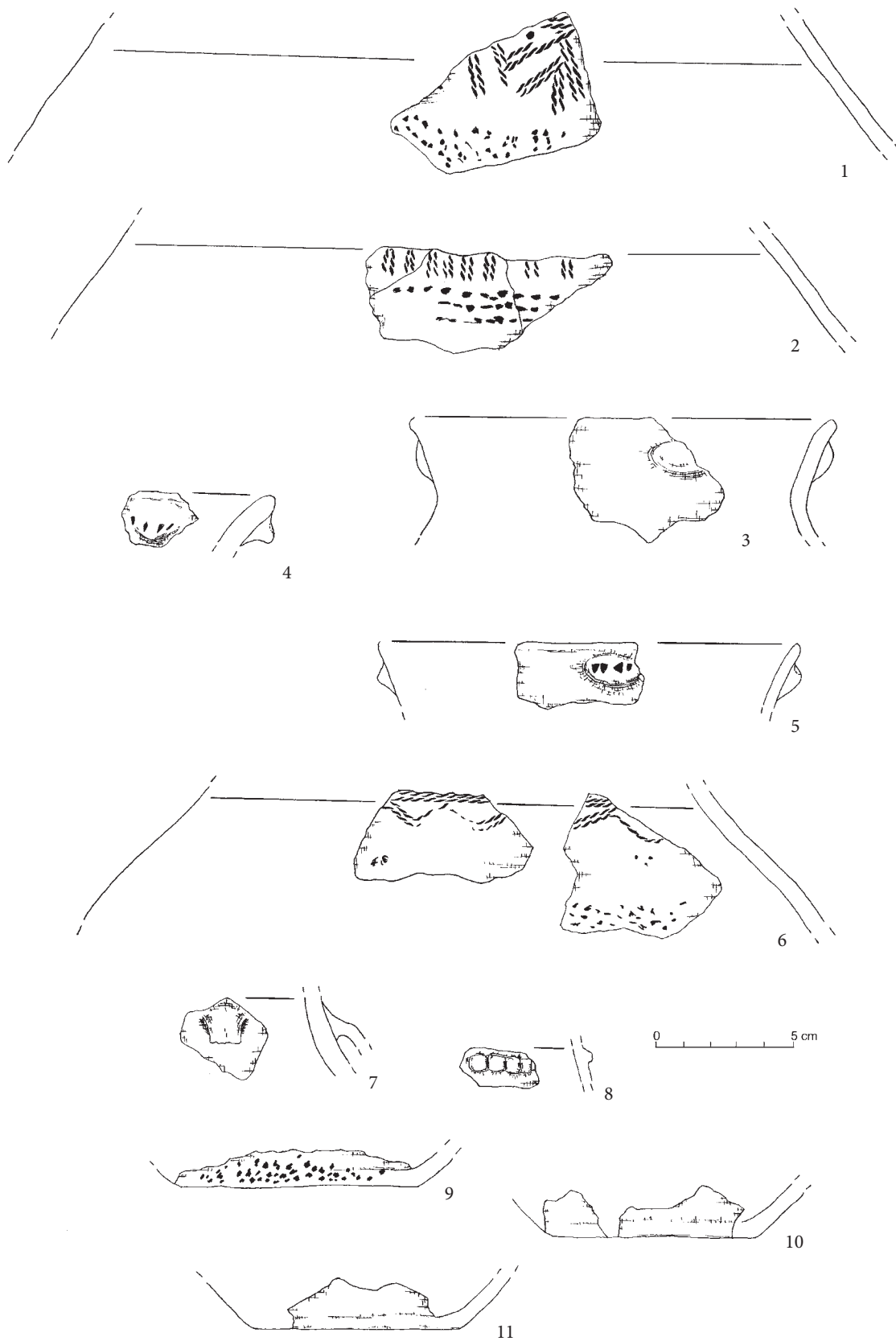

Tablica XLVII. Jarosław, pow. loco, stan. 158, ob. 35 (1-4) (wg Rybicka 2013); Rzeszów-Baranówka, pow. Rzeszów, stan. 88 (5-13), badania W. Blajera, materiały w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie
 Table XLVII. Jarosław, loco district, site 158, object 35 (1-4) (after Rybicka 2013); Rzeszów-Baranówka, Rzeszów district, site 88 (5-13), research of W. Blajer, from the Regional Museum in Rzeszów collection

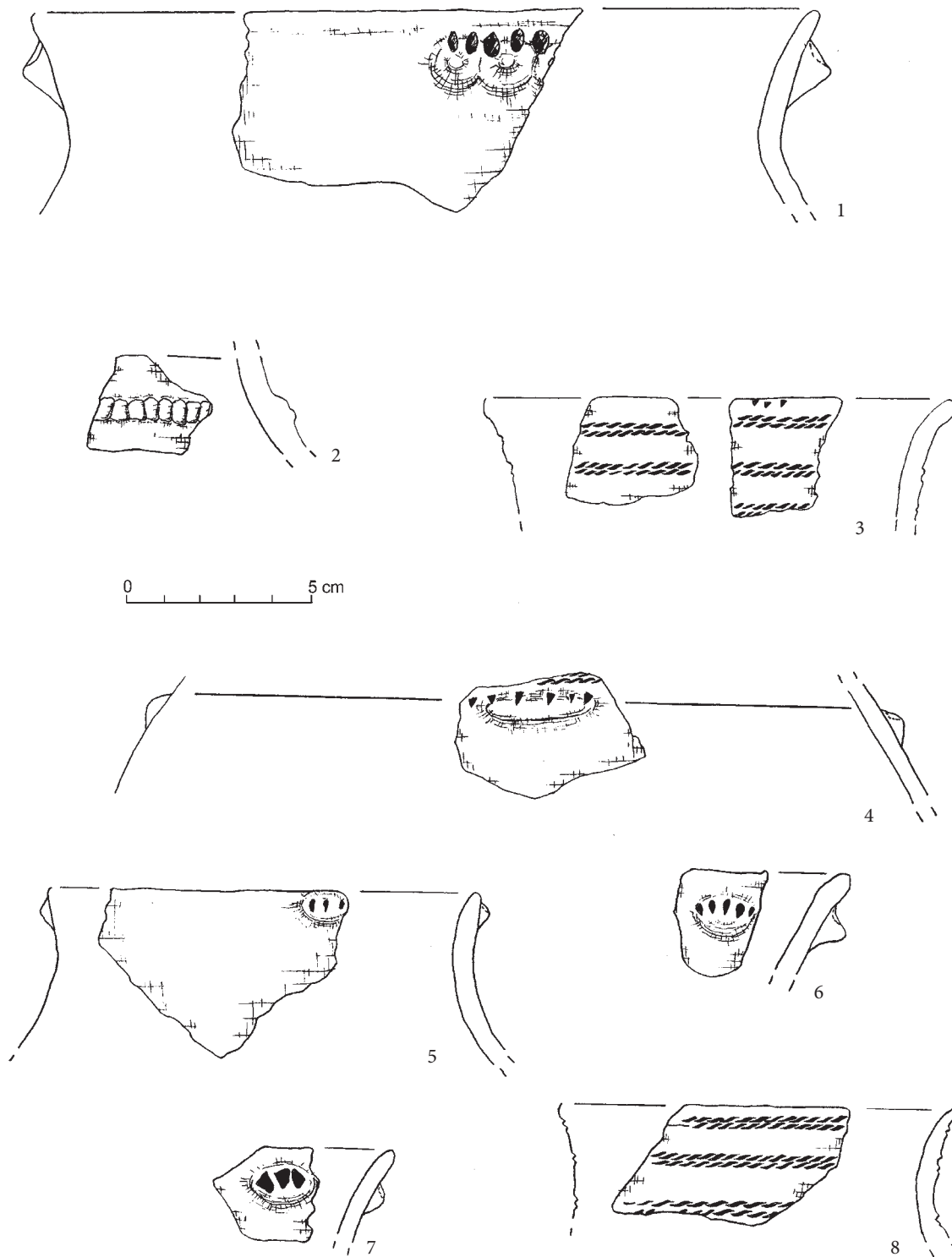

Tablica XLVIII. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 2 (wg Blajer 1998)

Table XLVIII. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 2 (after Blajer 1998)

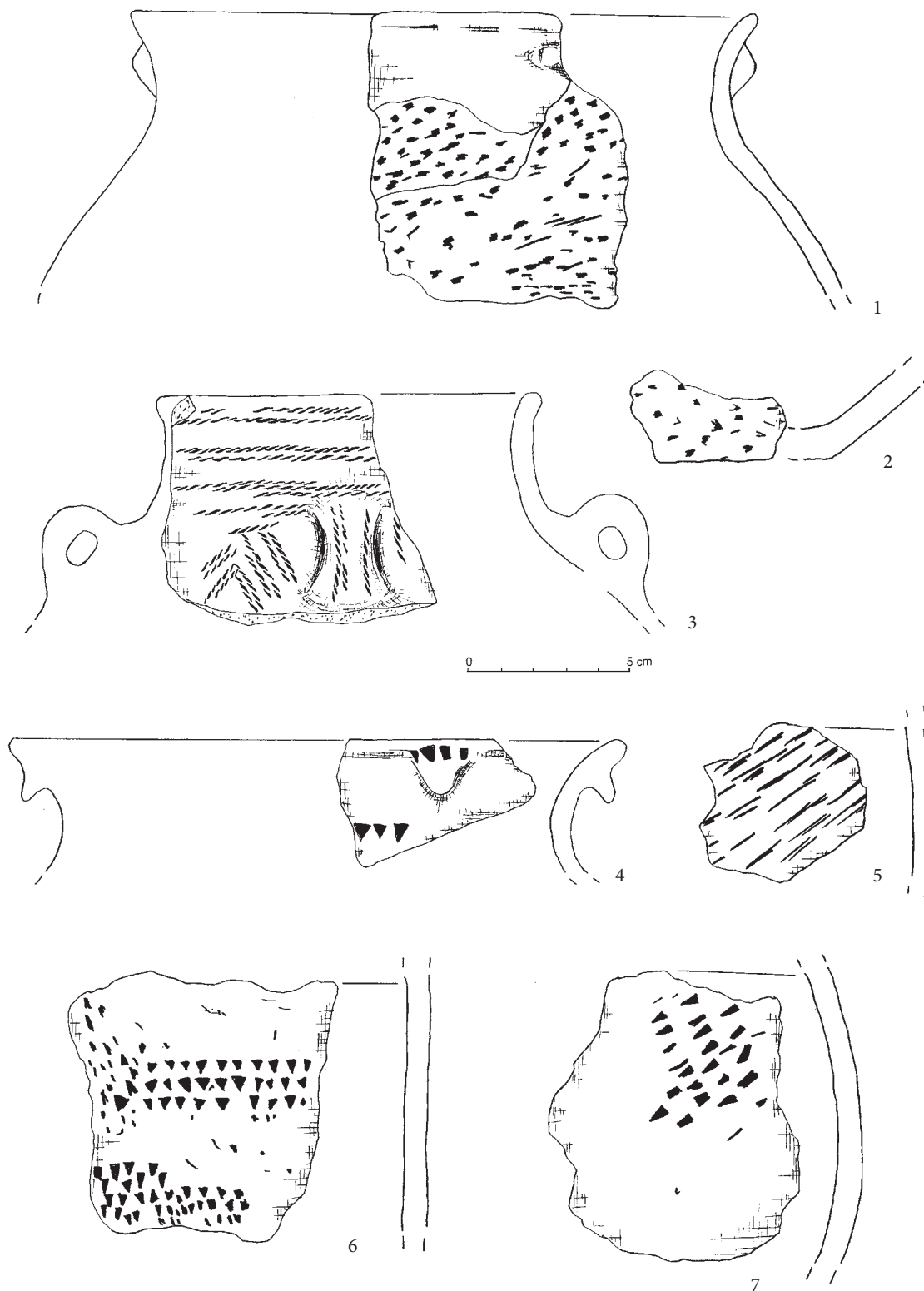

Tablica XLIX. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 5
 Table XLIX. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 5

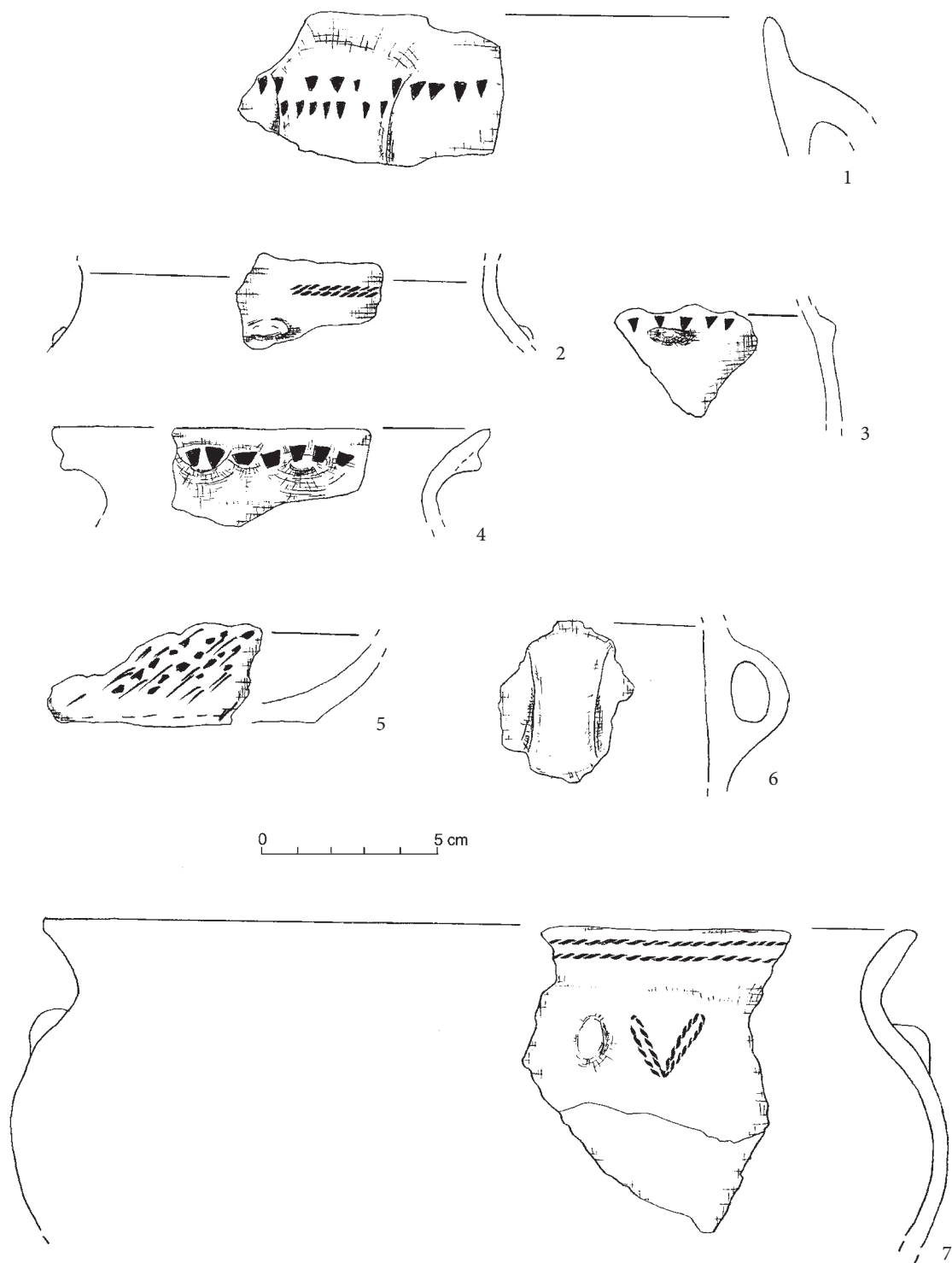
Tablica L. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 5

Table L. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 5

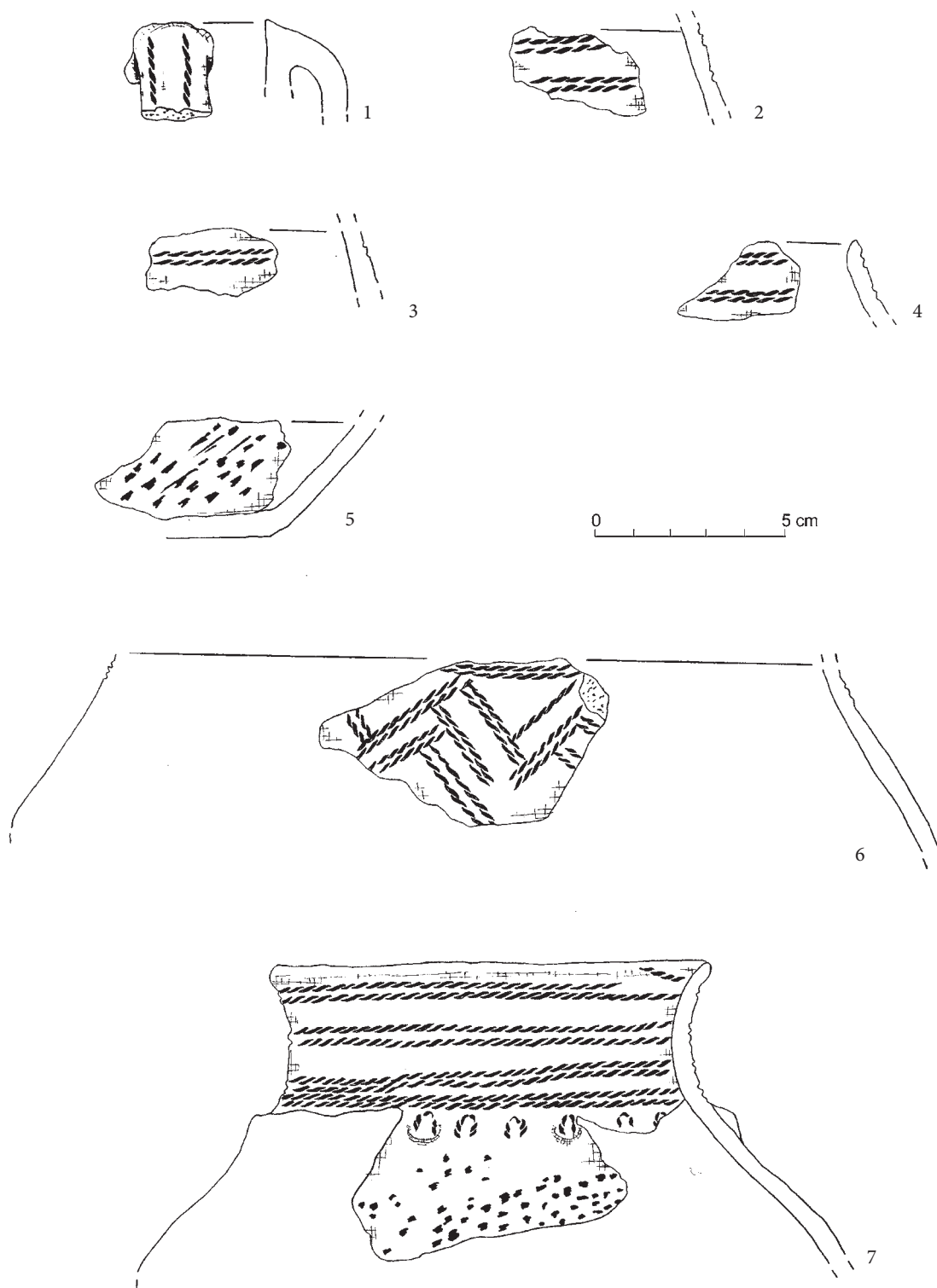
Tablica LI. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 5 (1-3); ob. 15 (4-7)

Table LI. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 5 (1-3); object 15 (4-7)

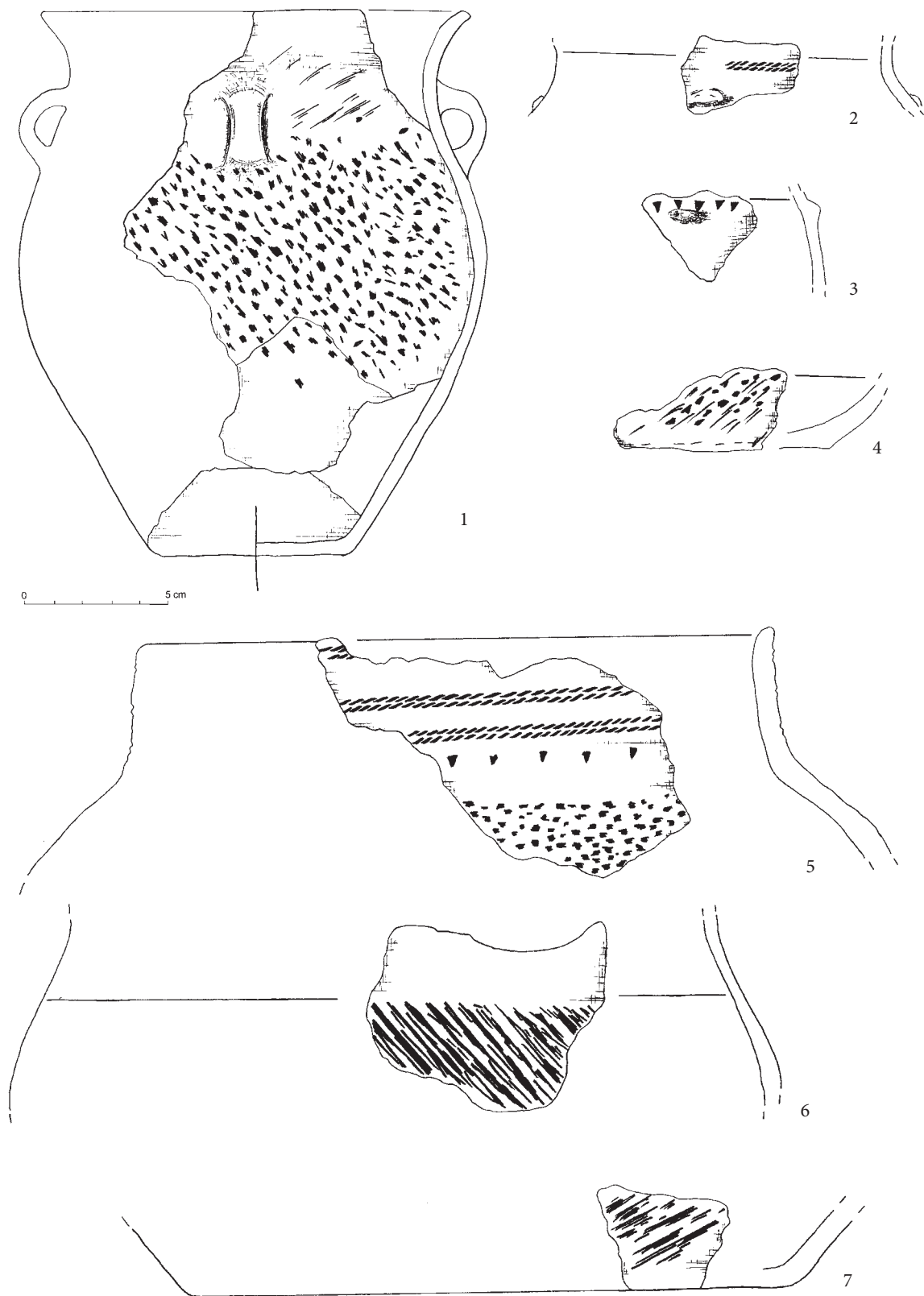
Tablica LII. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 15

Table LII. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 15

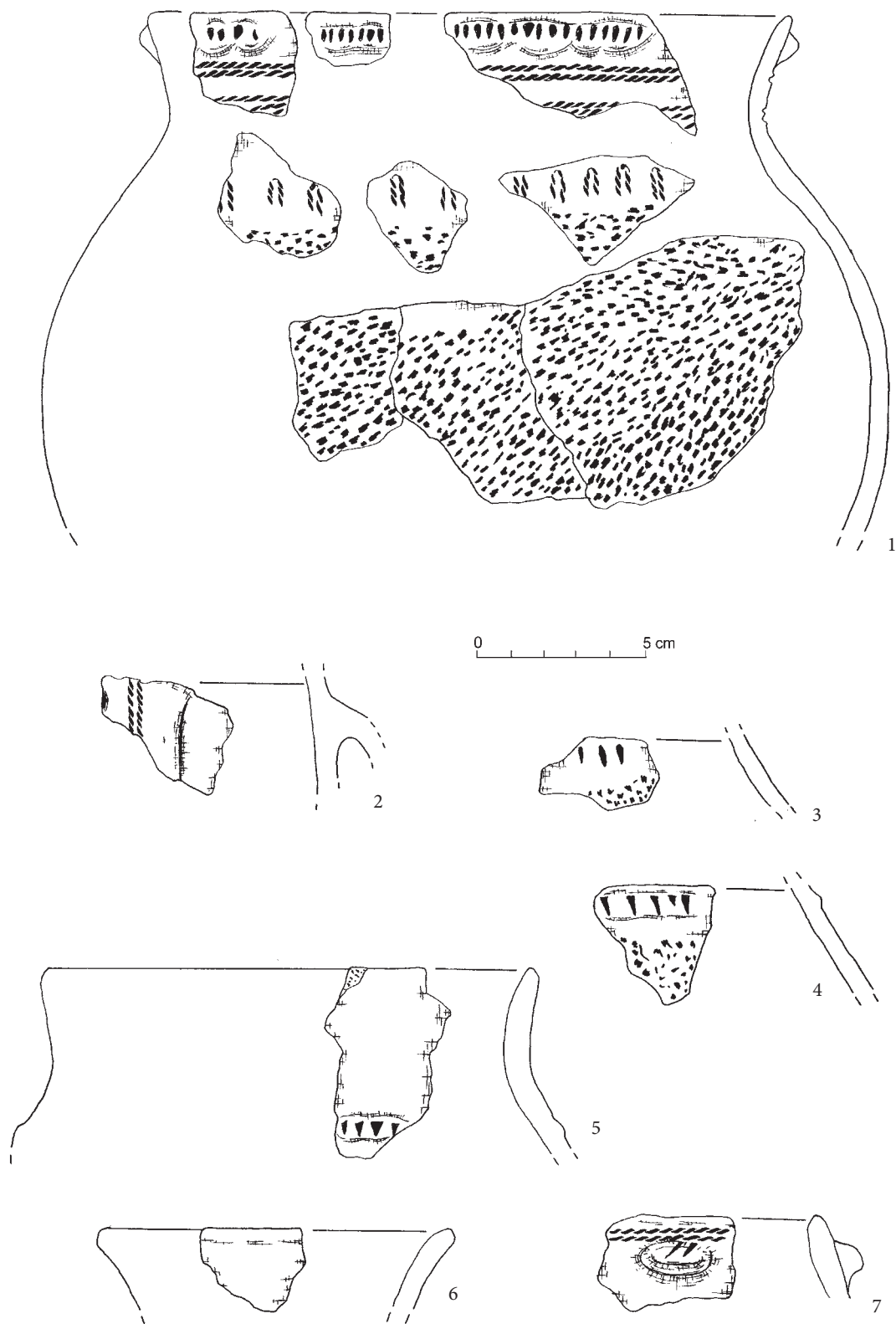
Tablica LIII. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 15

Table LIII. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 15

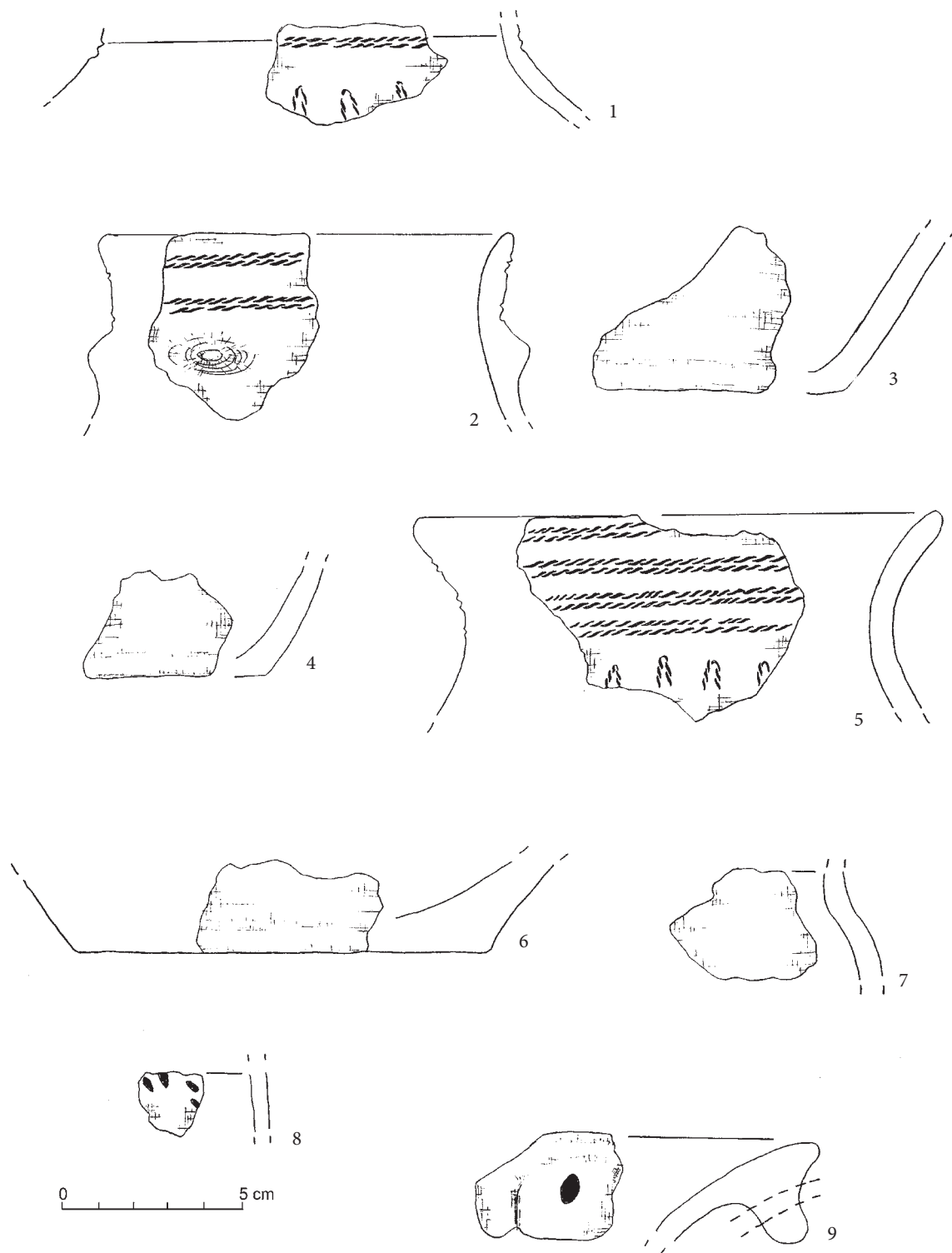

Tablica LIV. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 15a (1-4); ob. 15b (5); ob. 44 (6-7)

Table LIV. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 15a (1-4); object 15b (5); object 44 (6-7)

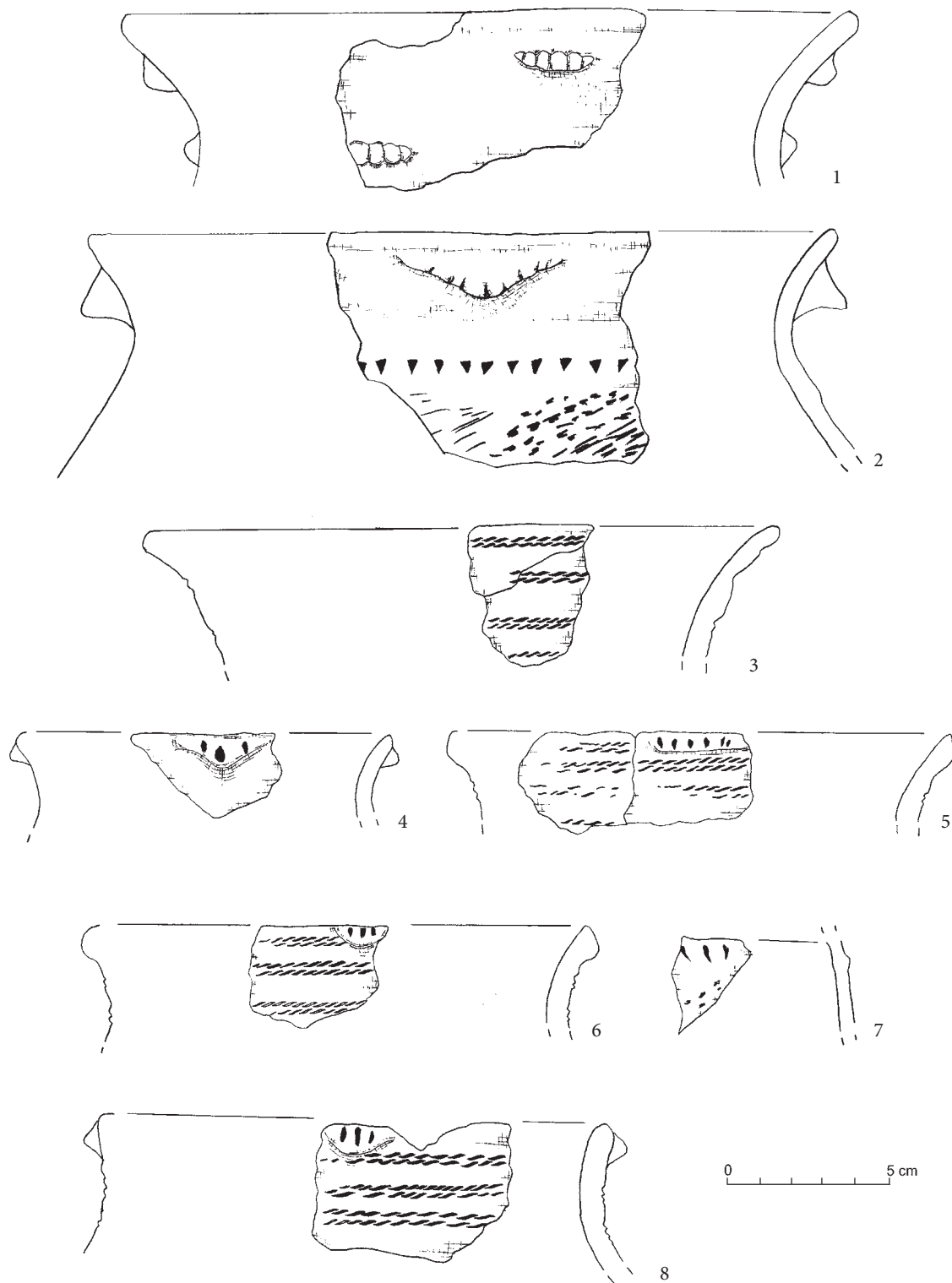

Tablica LV. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 120 (1); ob. 119 (2); ob. 122 (3); ob. 123 (4-5); ob. 123c (5-6)
 Table LV. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 120 (1); object 119 (2); object 122 (3); object 123 (4-5);
 object 123c (5-6)

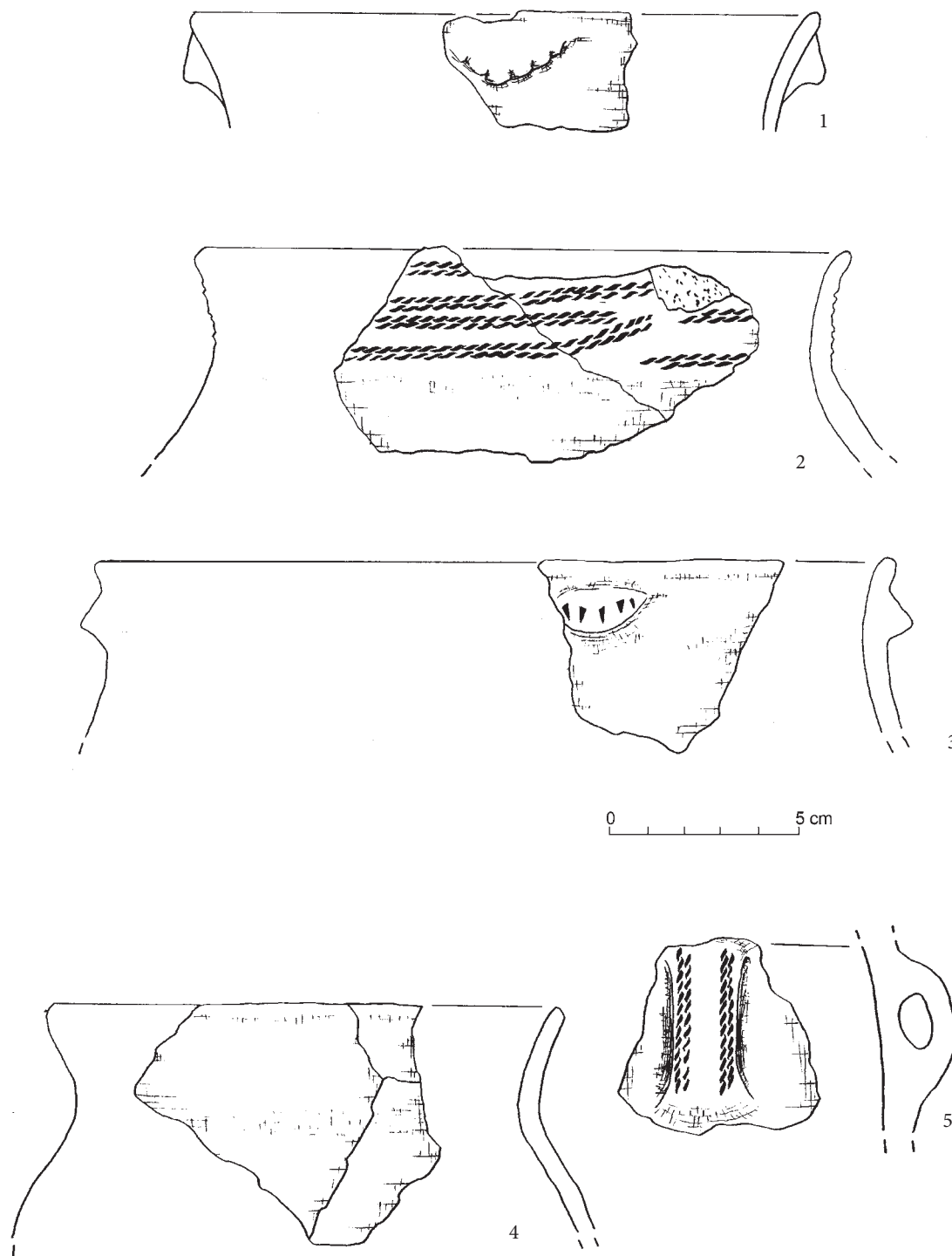
Tablica LVI. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 124

Table LVI. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 124

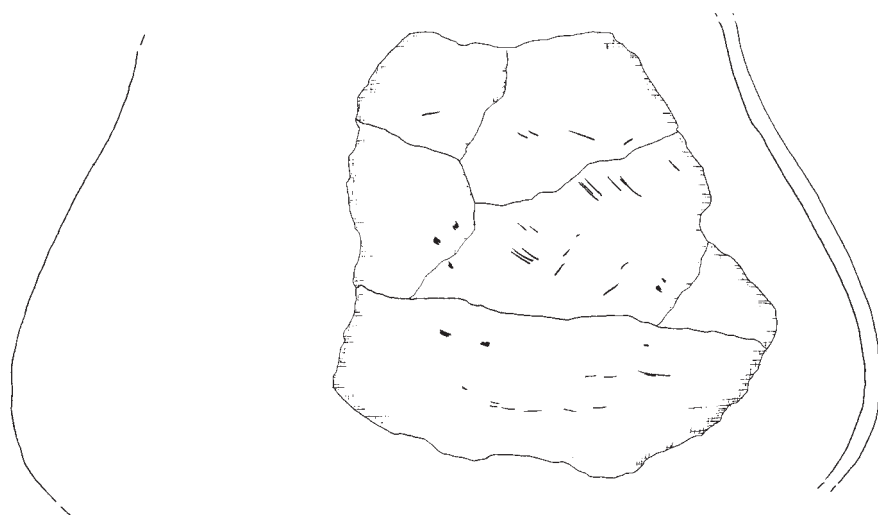
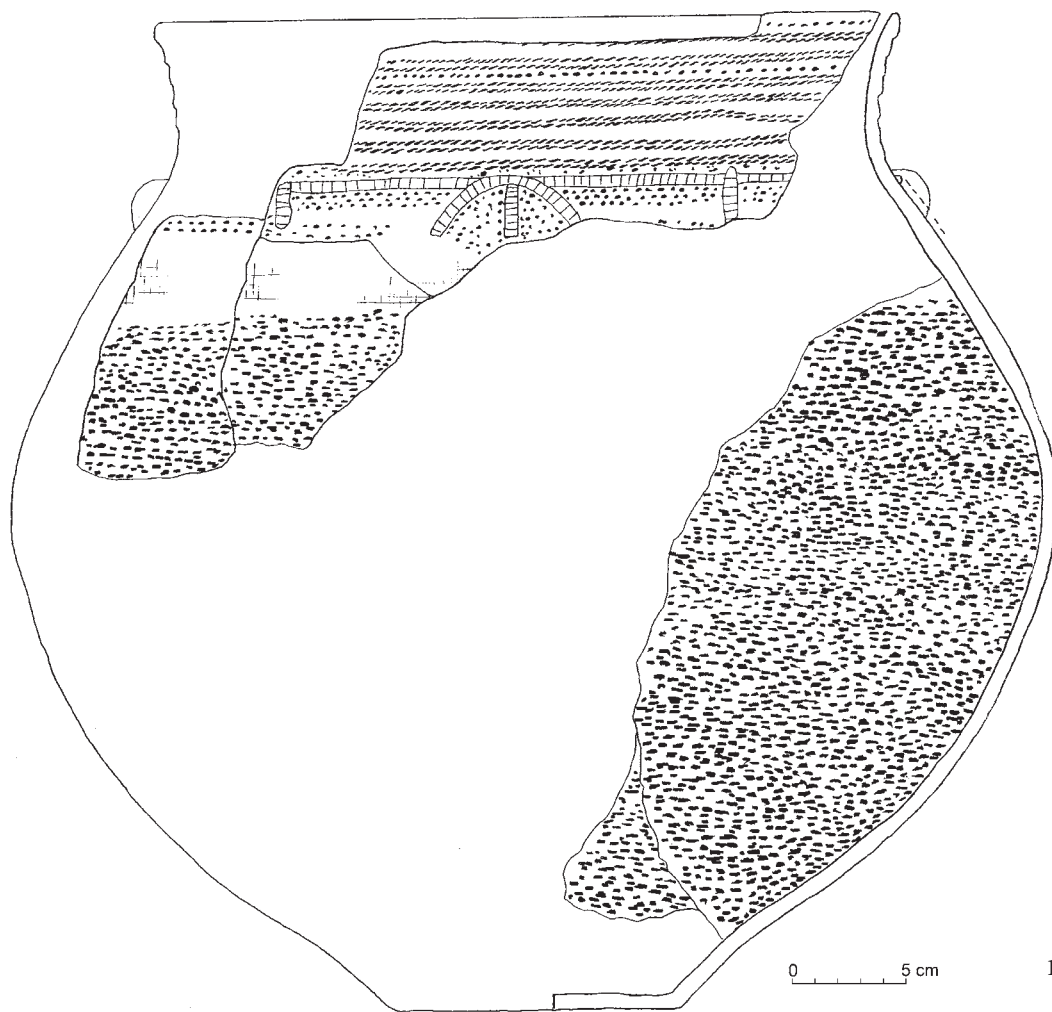
Tablica LVII. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 123a (1-3); ob. 126a (4-8)

Table LVII. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 123a (1-3); object 126a (4-8)

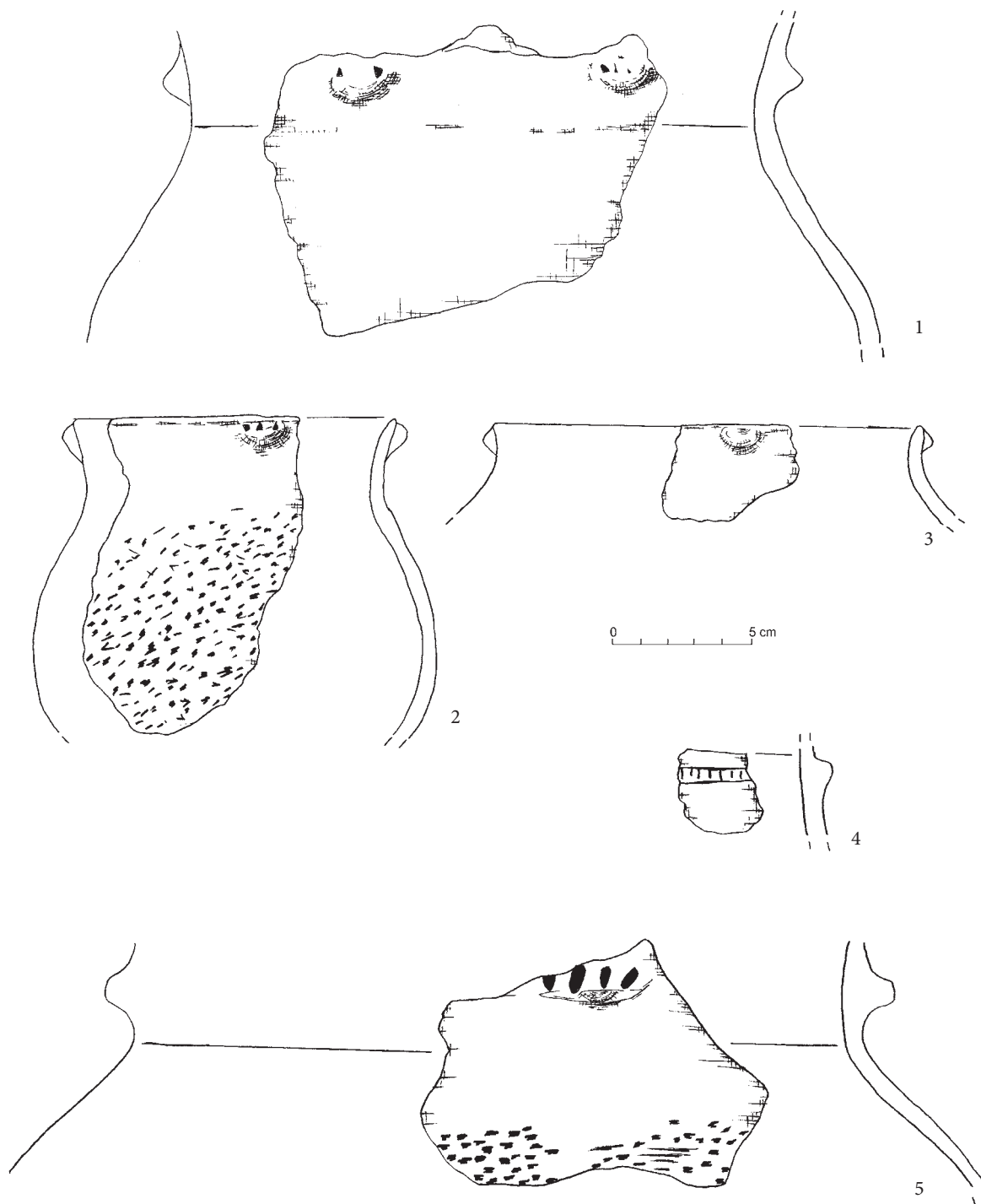

Tablica LVIII. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 126a

Table LVIII. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 126a

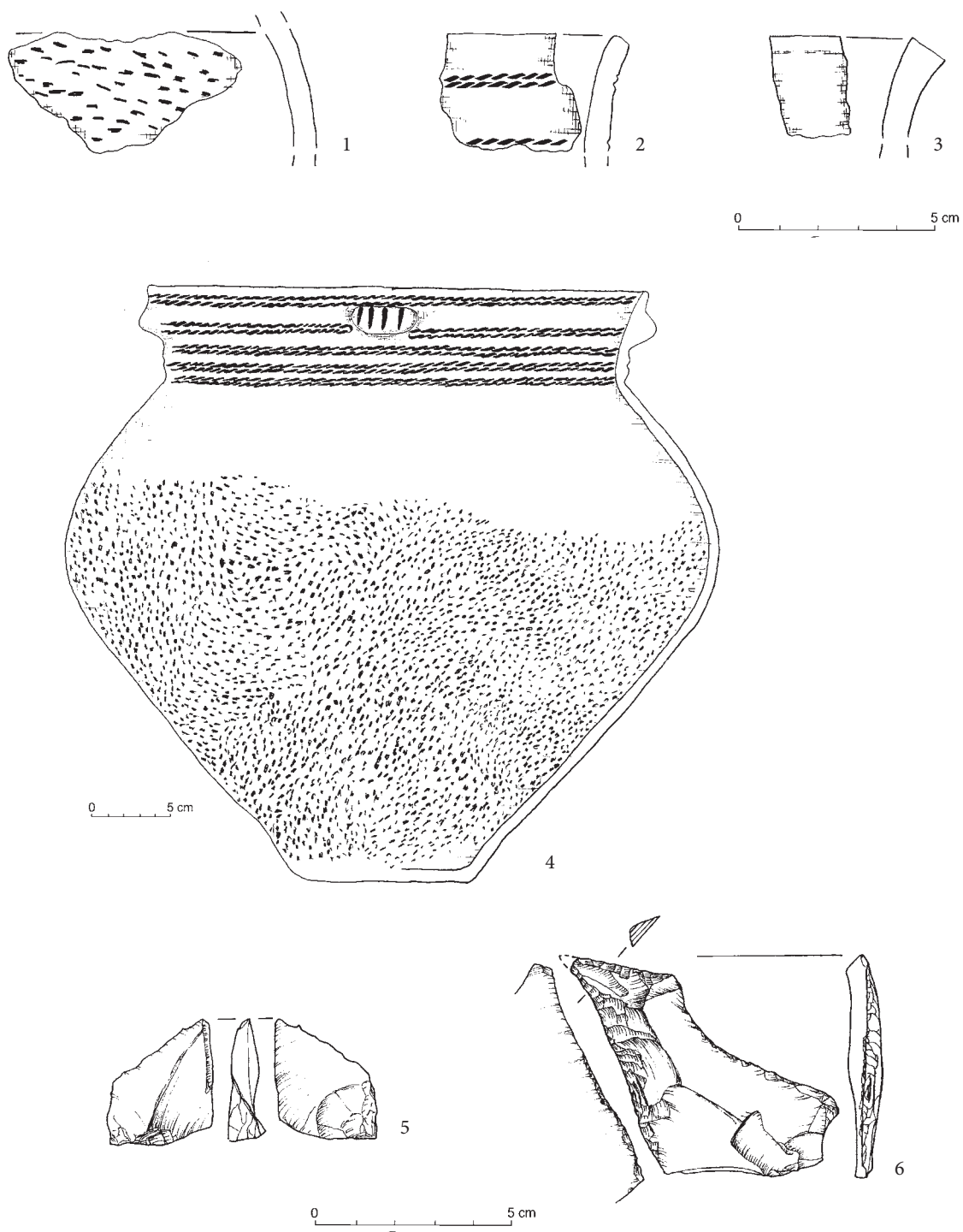

Tablica LIX. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 126a
 Table LIX. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 126a

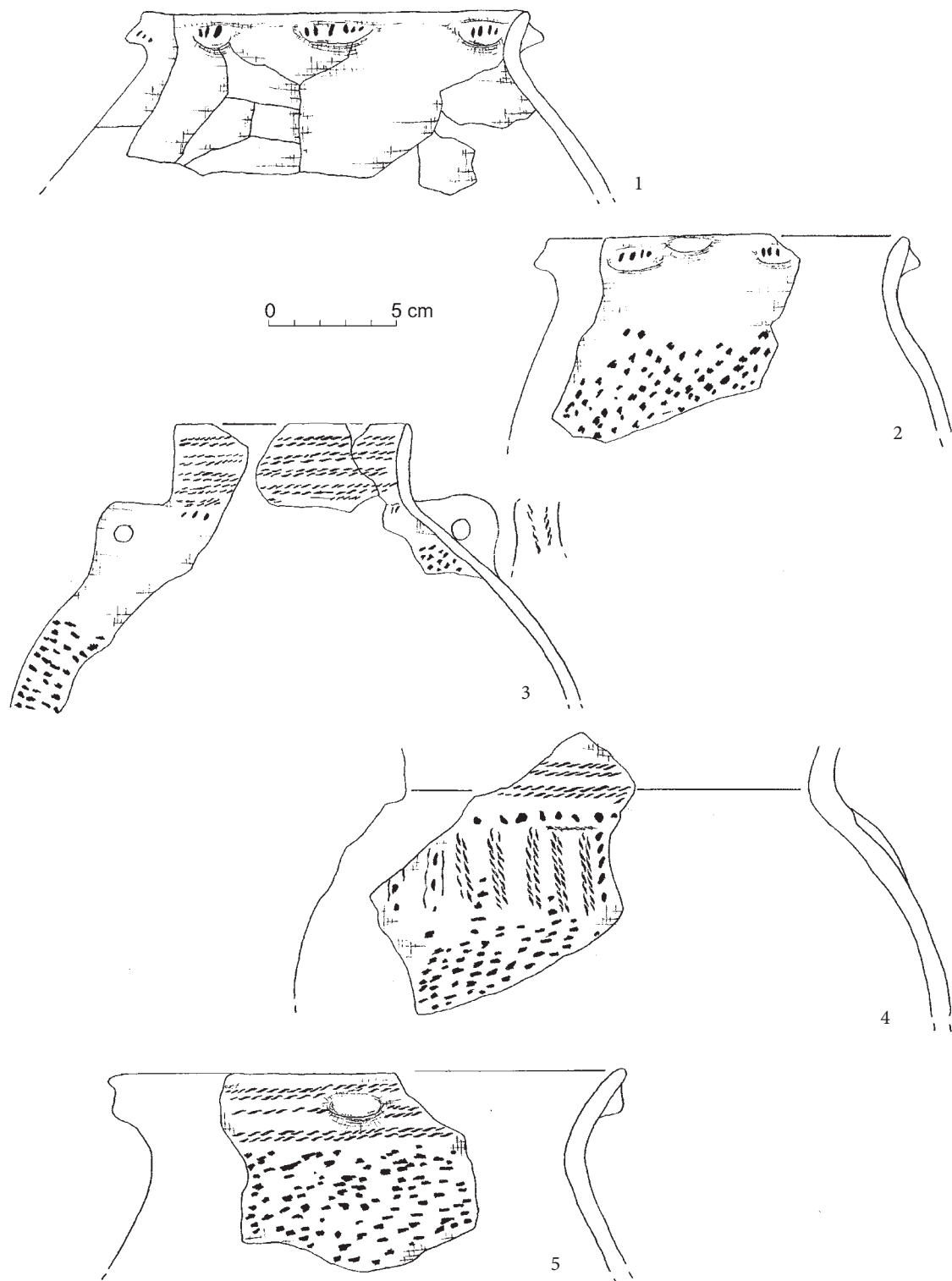
Tablica LX. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, ob. 126a (1); 126b (2-3); 127 (4-5)

Table LX. Wysoka, Łańcut district, site 1, object 126a (1); 126b (2-3); 127 (4-5)

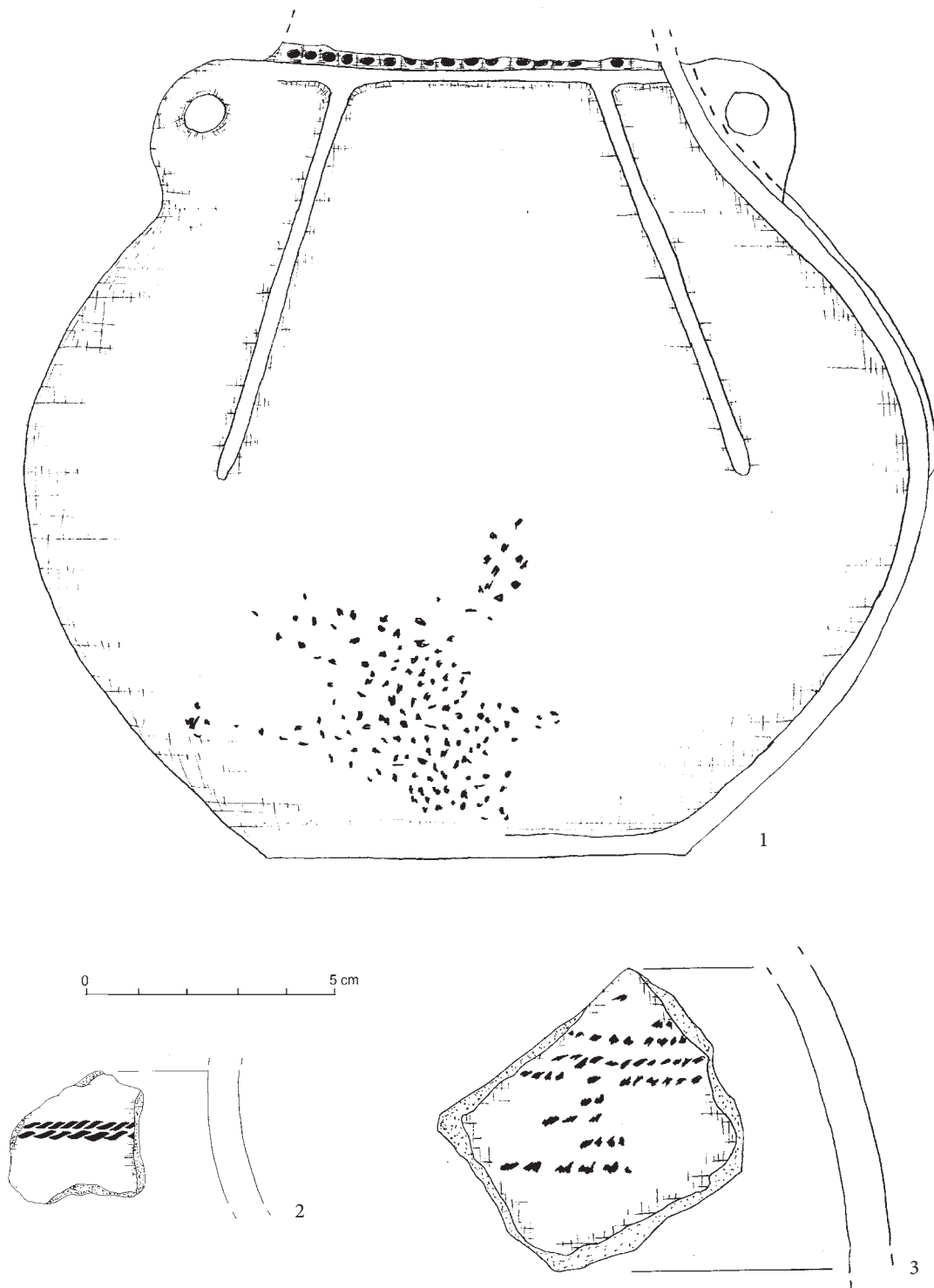
Tablica LXI. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, ob. 14 (1-3); Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, naczynie wkopane w całec (4); z wyrobami krzemiennymi (5-6)

Table LXI. Sietesz, Przeworsk district, site 5, object 14 (1-3); Wysoka, Łańcut district, site 1, vessel sunk into the natural layer (4); with stone artefacts (5-6)

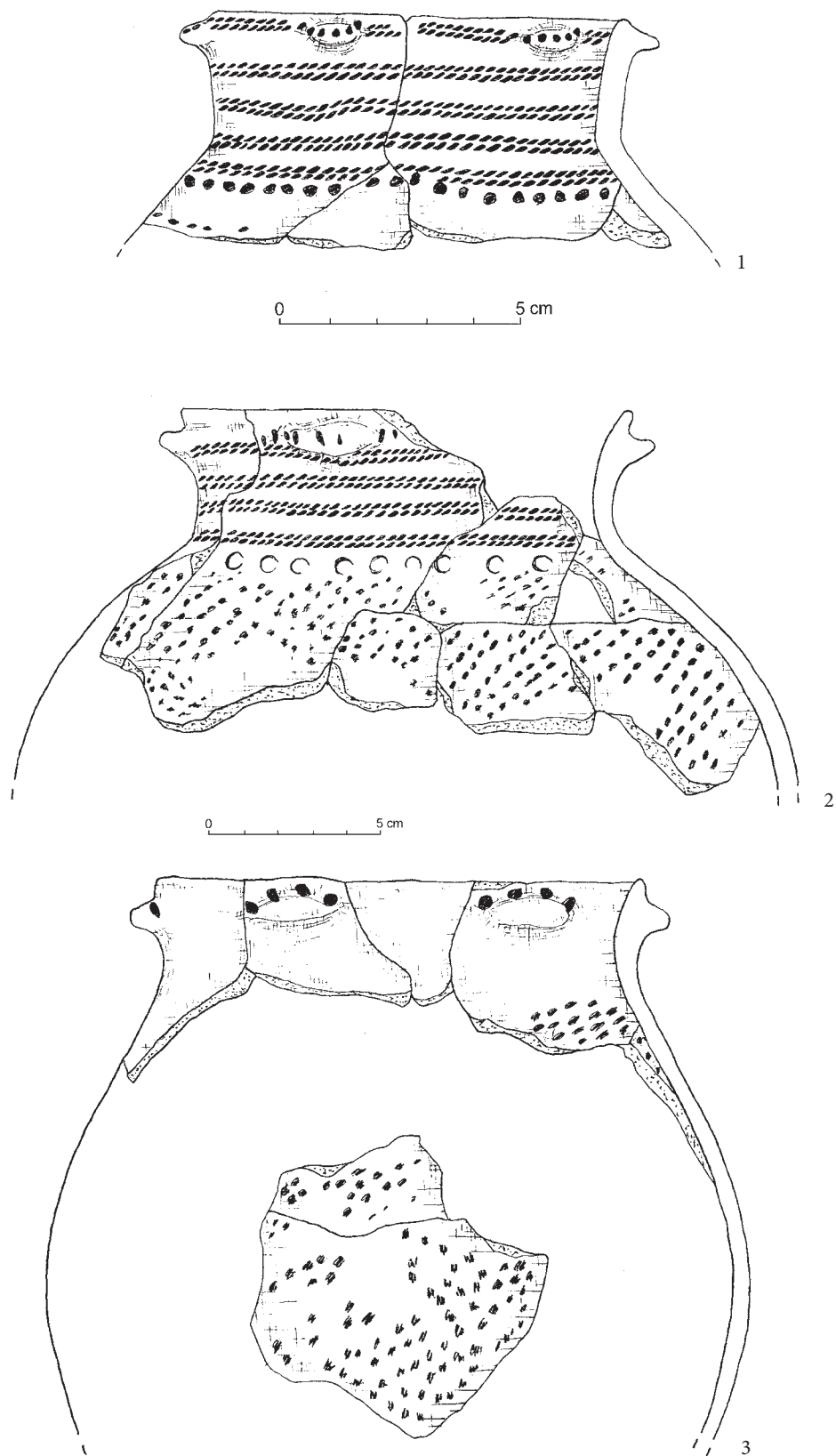
Tablica LXII. Kańczuga, pow. Przeworsk, stan. 5 (wg Koperski, Kostek 1998)

Table LXII. Kańczuga, Przeworsk district, site 5 (after Koperski, Kostek 1998)

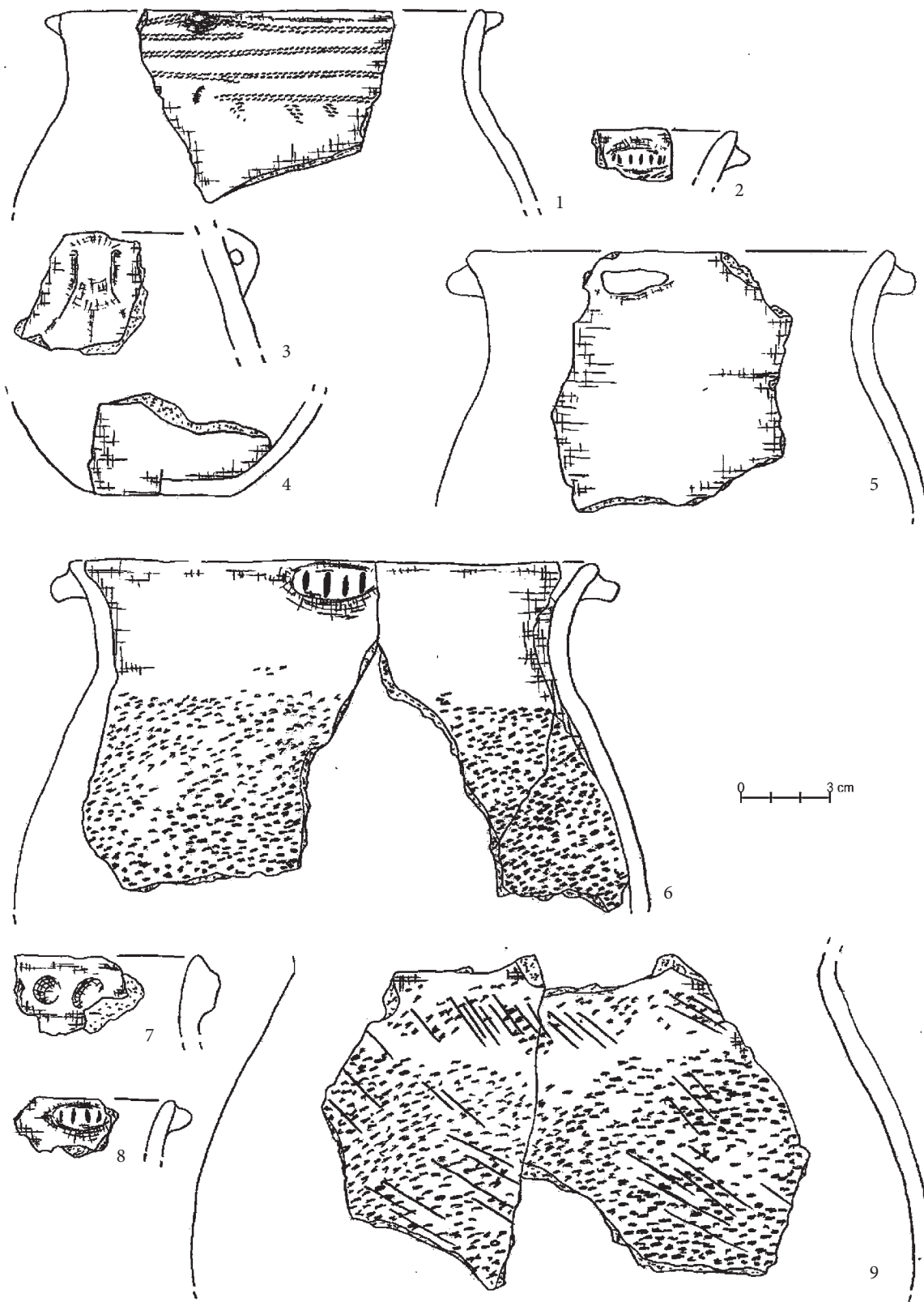
Tablica LXIII. Urzejowice, pow. Przeworsk, stan. 8, badania I. Mianowskiej (1); Brzyście, pow. Jasło, stan. 6 (2-3), badania J. Gancarskiego, materiały w zbiorach Muzeum Podkarpackiego w Krośnie

Table LXIII. Urzejowice, Przeworsk district, site 8, research of I. Mianowska (1); Brzyście, Jasło district, site 6 (2-3), research of J. Gancarski, from Subcarpathian Museum in Krosno collection

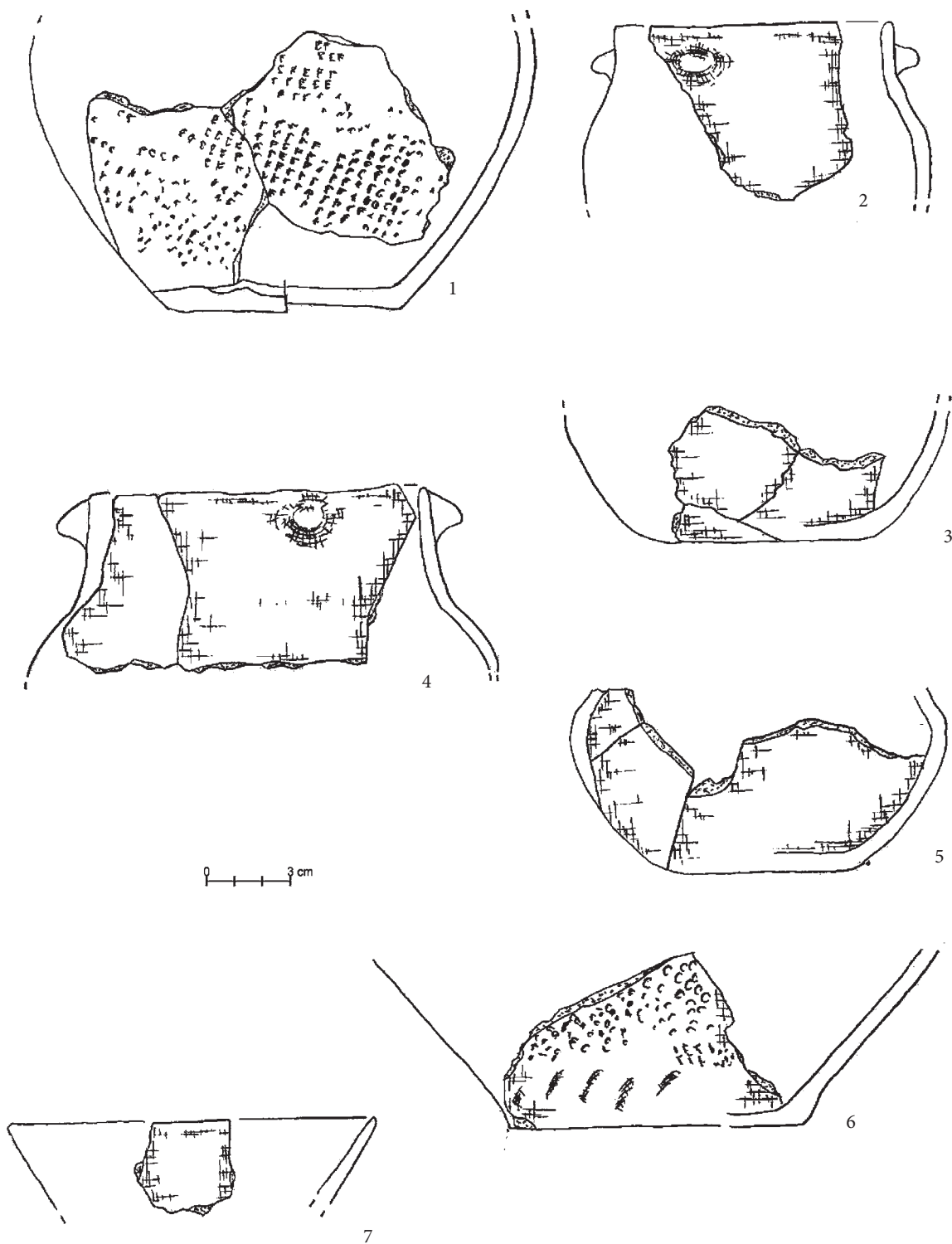

Tablica LXIV. Skołoszów, pow. Jarosław, stan. 7, ob. 256 (wg Rybicka 2017)

Table LXIV. Skołoszów, Jarosław district, site 7, object 256 (after Rybicka 2017)

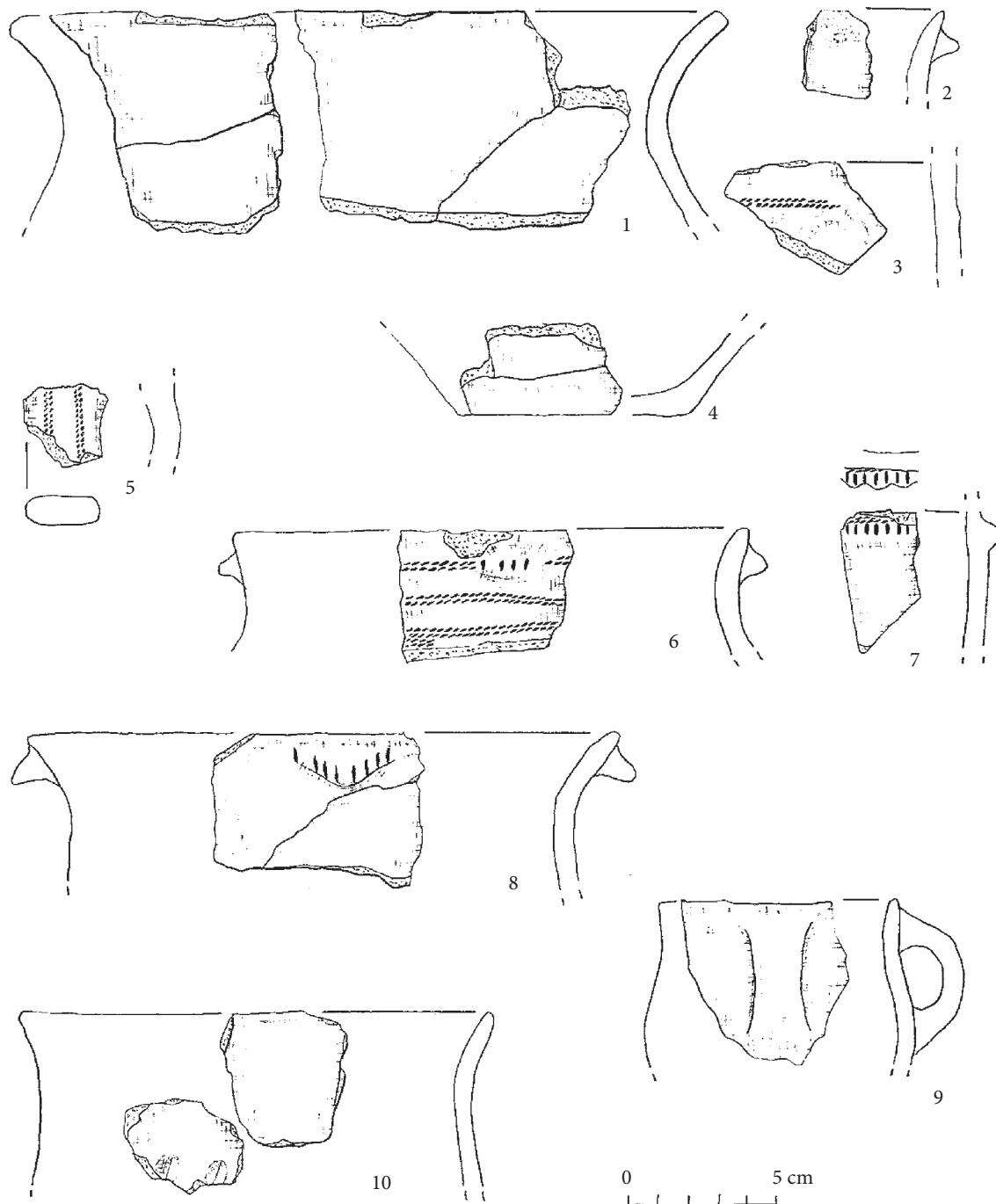

Tablica LXV. Boratyn, pow. Jarosław, stan. 17, ob. 40 (1-4); ob. 127 (5-9) (wg Kadrow, Poradyło 2016)
 Table LXV. Boratyn, Jarosław district, site 17, object 40 (1-4); object 127 (5-9) (after Kadrow, Poradyło 2016)

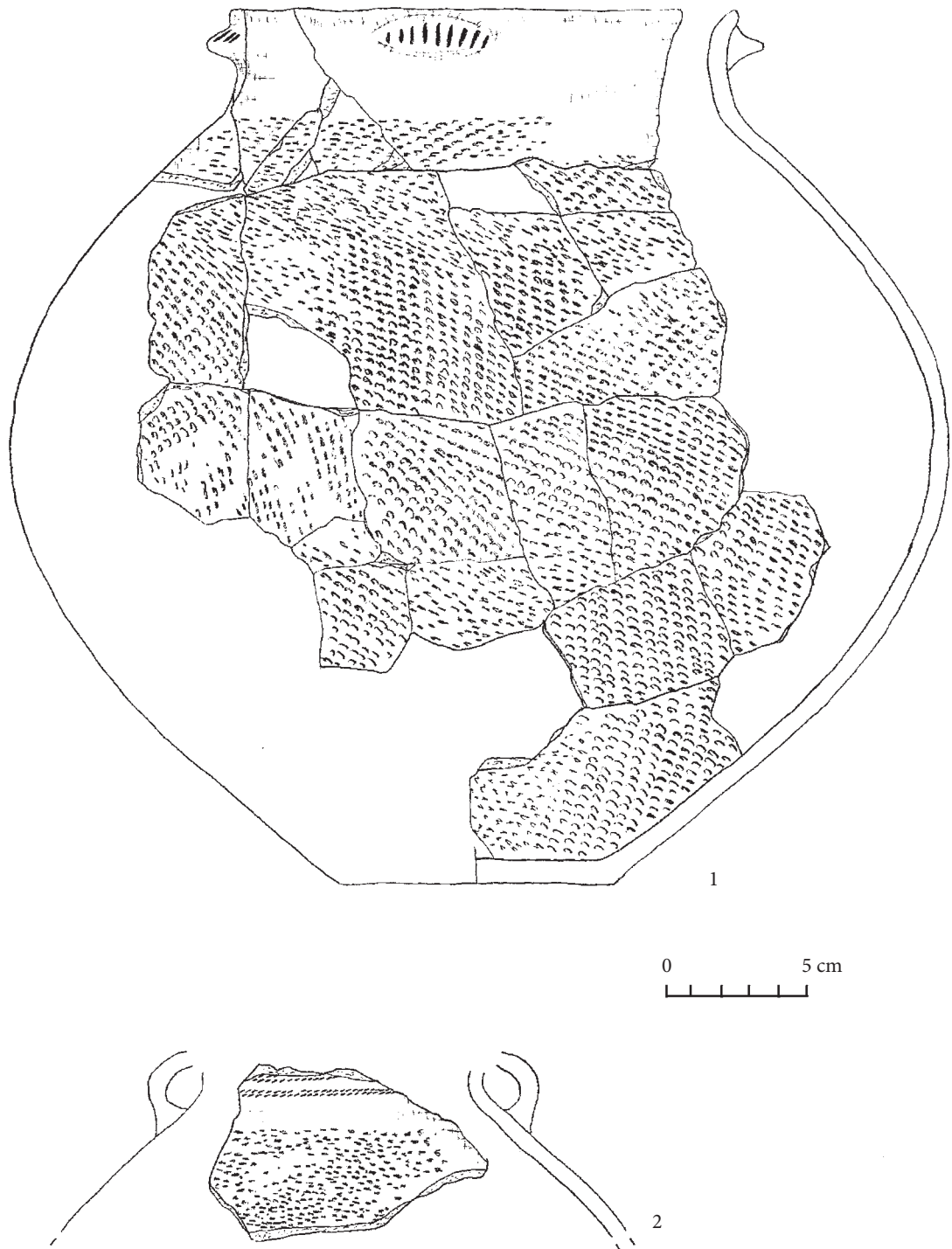
Tablica LXVI. Boratyn, pow. Jarosław, stan. 17, ob. 127 (wg Kadrow, Poradyło 2016)

Table LXVI. Boratyn, Jarosław district, site 17, object 127 (after Kadrow, Poradyło 2016)

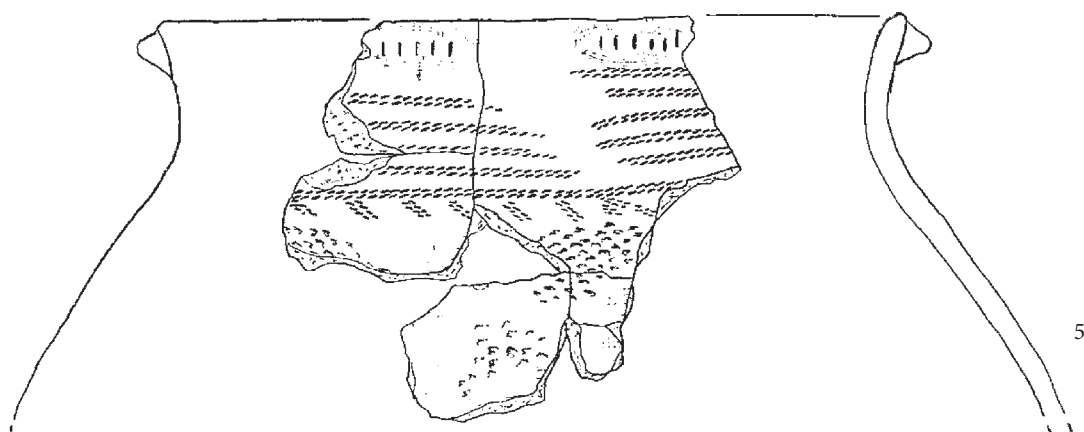
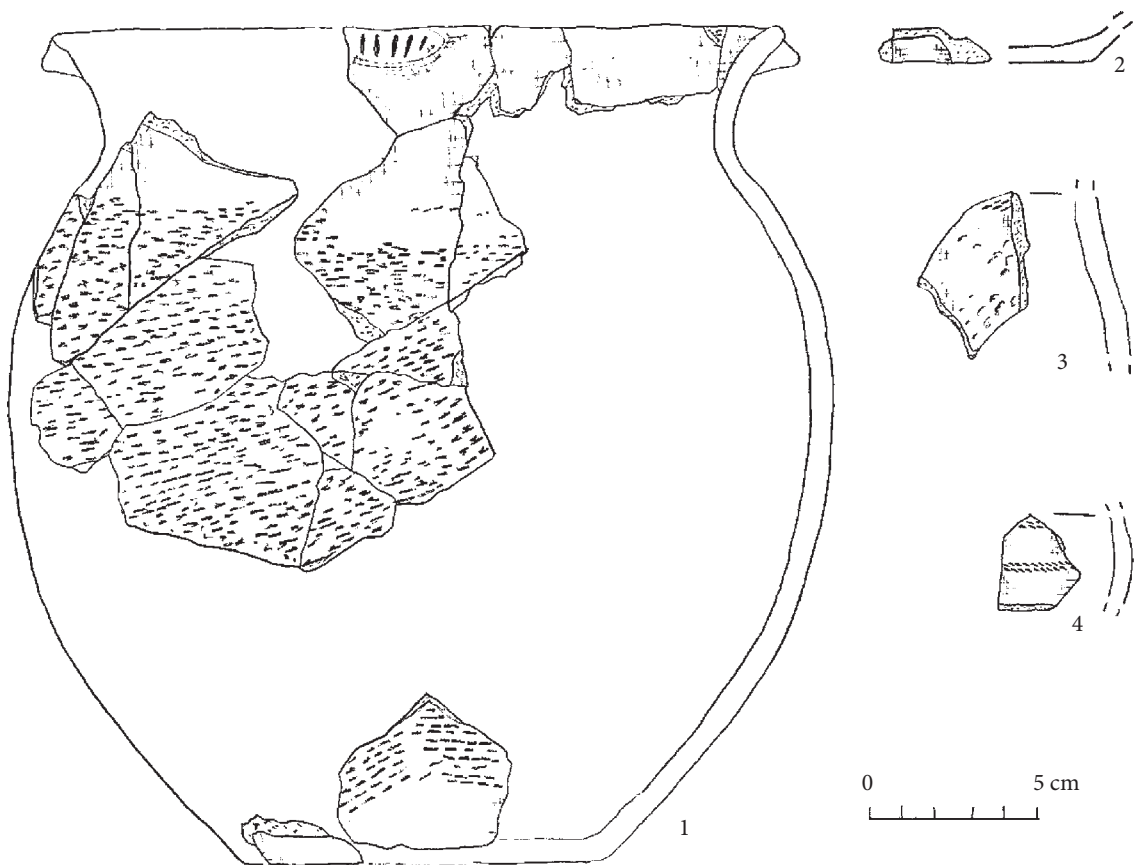
Tablica LXVII. Boratyn, pow. Jarosław, stan. 17, ob. 127 (1); ob. 134 (2); ob. 160 (3-4, 6-7); ob. 161 (5); ob. 301 (8-9); ob. 488 (10) (wg Kadrow, Poradyło 2016)

Table LXVII. Boratyn, Jarosław district, site 17, object 127 (1); object 134 (2); object 160 (3-4, 6-7); object 161 (5); object 301 (8-9); object 488 (10) (after Kadrow, Poradyło 2016)

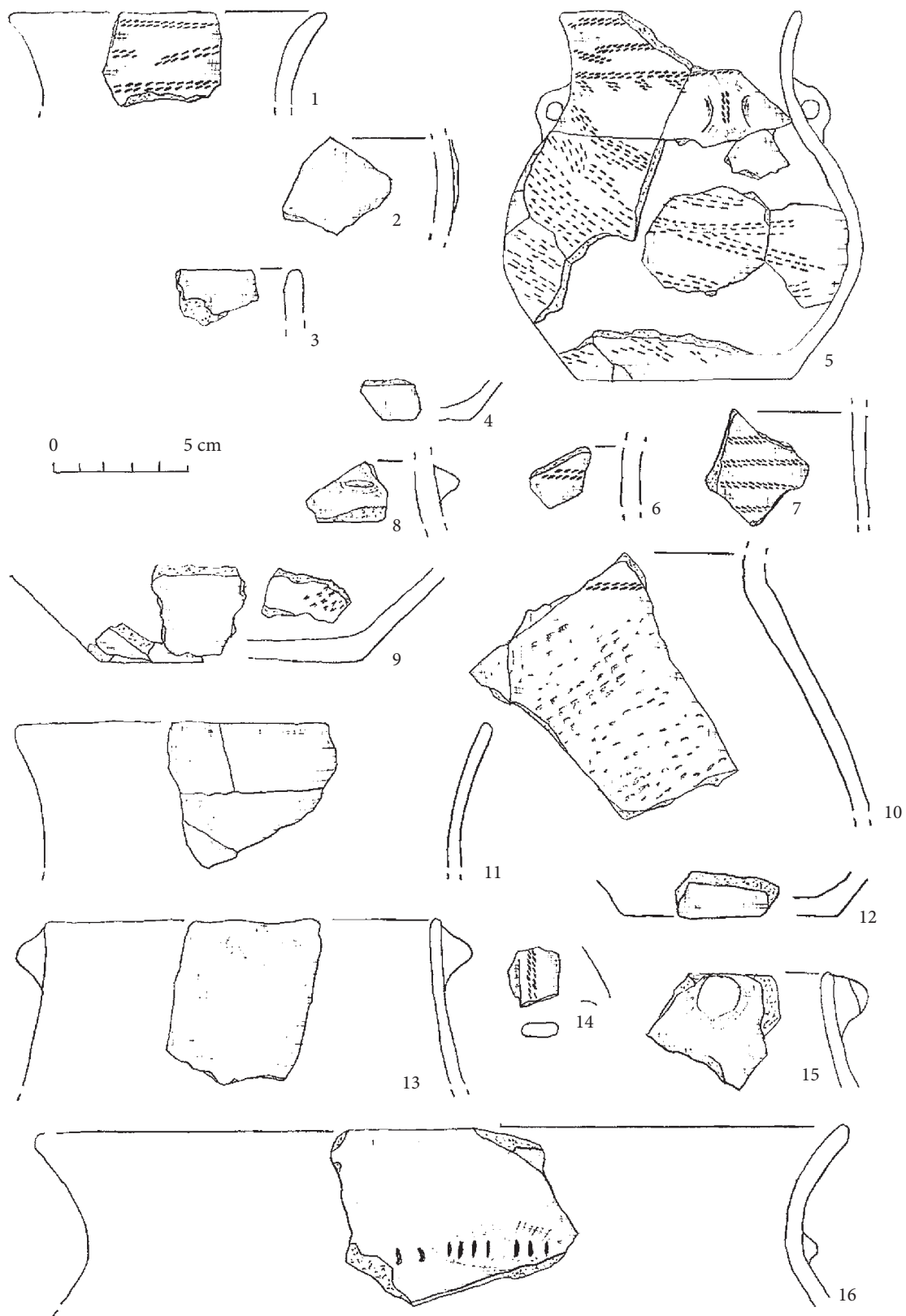

Tablica LXVIII. Boratyn, pow. Jarosław, stan. 17, ob. 488 (wg Kadrow, Poradyło 2016)

Table LXVIII. Boratyn, Jarosław district, site 17, object 488 (after Kadrow, Poradyło 2016)

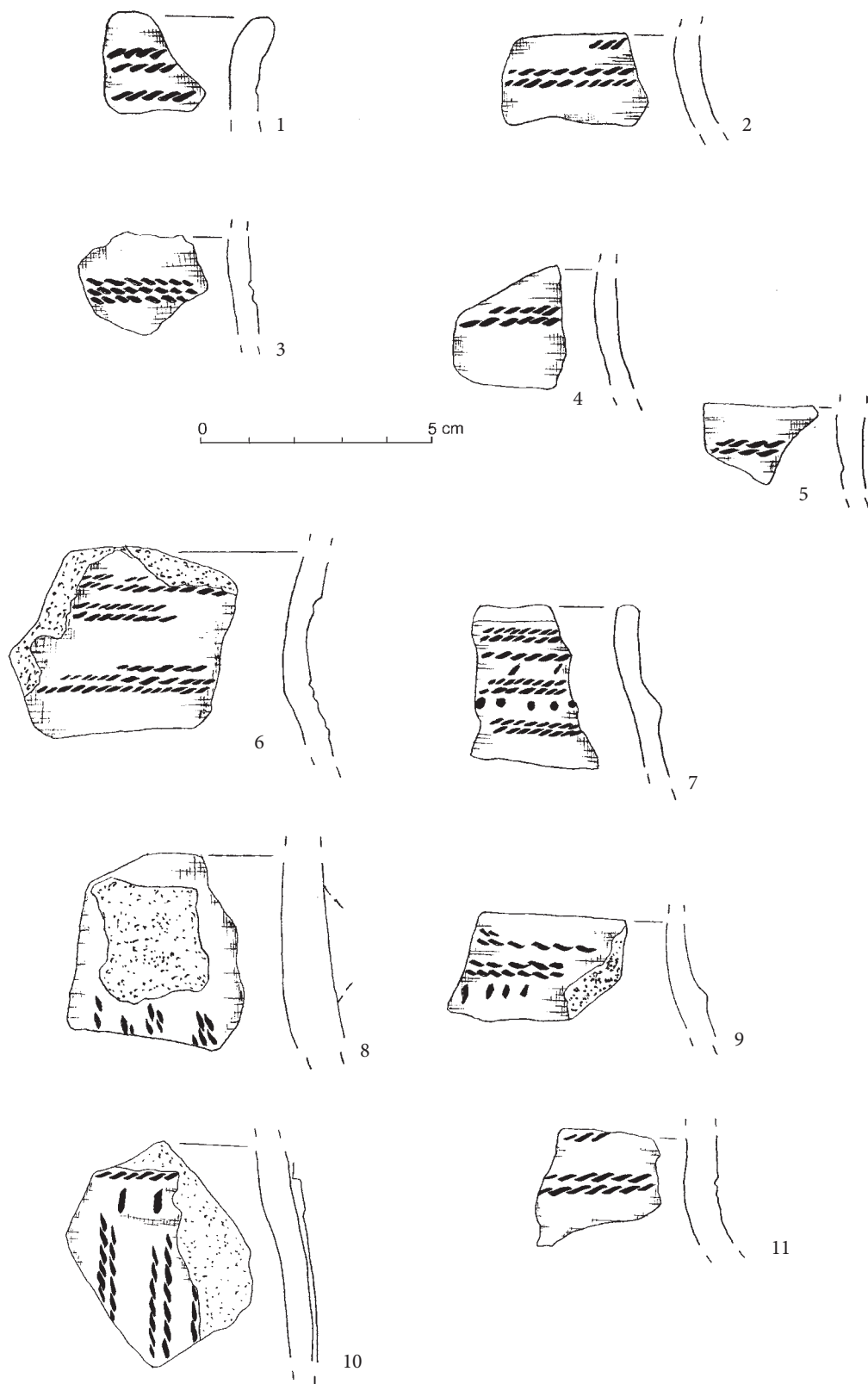

Tablica LXIX. Boratyn, pow. Jarosław, stan. 17, ob. 488 (1); ob. 509 (2-6) (wg Kadrow, Poradyło 2016)
 Table LXIX. Boratyn, Jarosław district, site 17, object 488 (1); object 509 (2-6) (after Kadrow, Poradyło 2016)

Tablica LXX. Boratyn, pow. Jarosław, stan. 17, ob. 523 (1-2); ob. 524 (3); ob. 538 (4-5); materiał na złożu wtórnym (8-16) (wg Kadrow, Poradyło 2016)

Table LXX. Boratyn, Jarosław district, site 17, object 523 (1-2); object 524 (3); object 538 (4-5); material on the secondary deposit (8-16) (after Kadrow, Poradyło 2016)

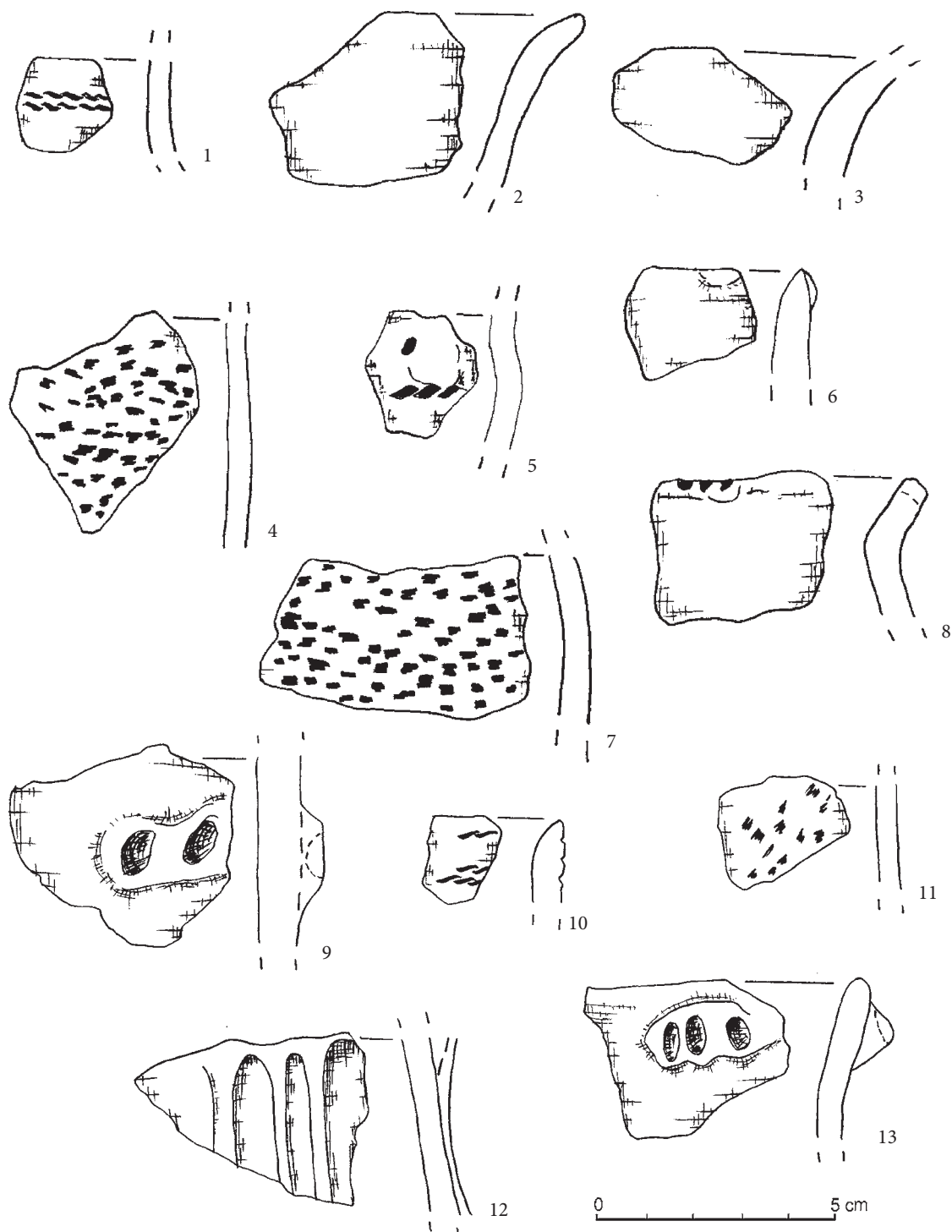
Tablica LXXI. Bóbrka Kańczucka, pow. Przeworsk, stan. 5 (1-2); Kisielów, pow. Przeworsk, stan. 4 (3-9); Czelayce, pow. Jarosław, stan. 19 (10); Czelayce, pow. Jarosław, stan. 24 (11) (wg Przybyła, Blajer 2008)

Table LXXI. Bóbrka Kańczucka, Przeworsk district, site 5 (1-2); Kisielów, Przeworsk district, site 4 (3-9); Czelayce, Jarosław district, site 19 (10); Czelayce, Jarosław district, site 24 (11) (after Przybyła, Blajer 2008)

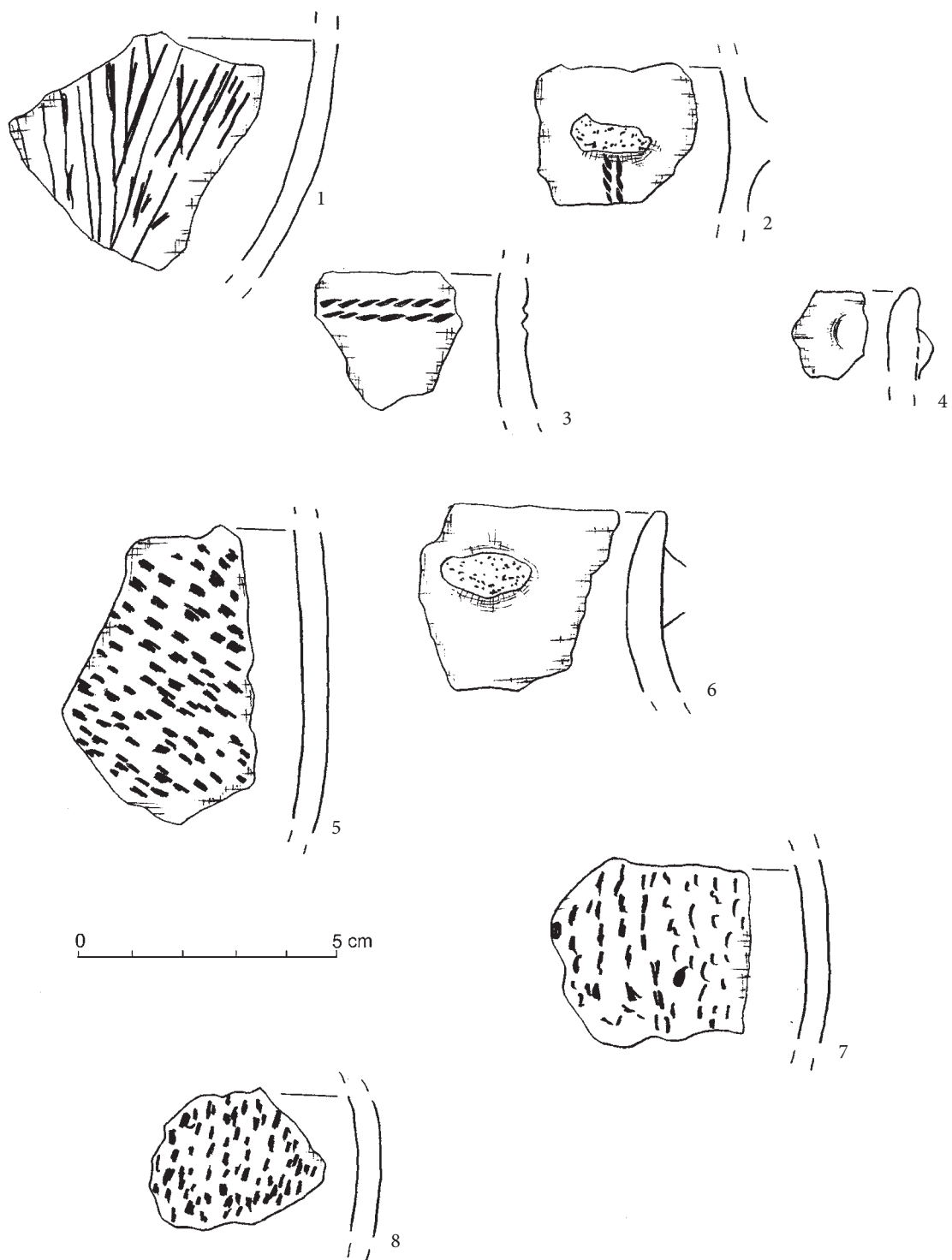
Tablica LXXII. Ostrów, pow. Przeworsk, stan. 30 (1–5); Pełkinie, pow. Jarosław, stan. 6 (7–8); Skołoszów, pow. Jarosław, stan. 1 (6, 12, 14); Munina, pow. Jarosław, stan. 35 (9); Niziny, pow. Przemysł, stan. 12 (10–11, 13) (wg Przybyła, Błajer 2008)

Table LXXII. Ostrów, Przeworsk district, site 30 (1–5), Pełkinie, Jarosław district, site 6 (7–8); Skołoszów, Jarosław district, site 1 (6, 12, 14); Munina, Jarosław district, site 35 (9); Niziny Przemysł district, site 12 (10–11, 13) (after Przybyła, Błajer 2008)

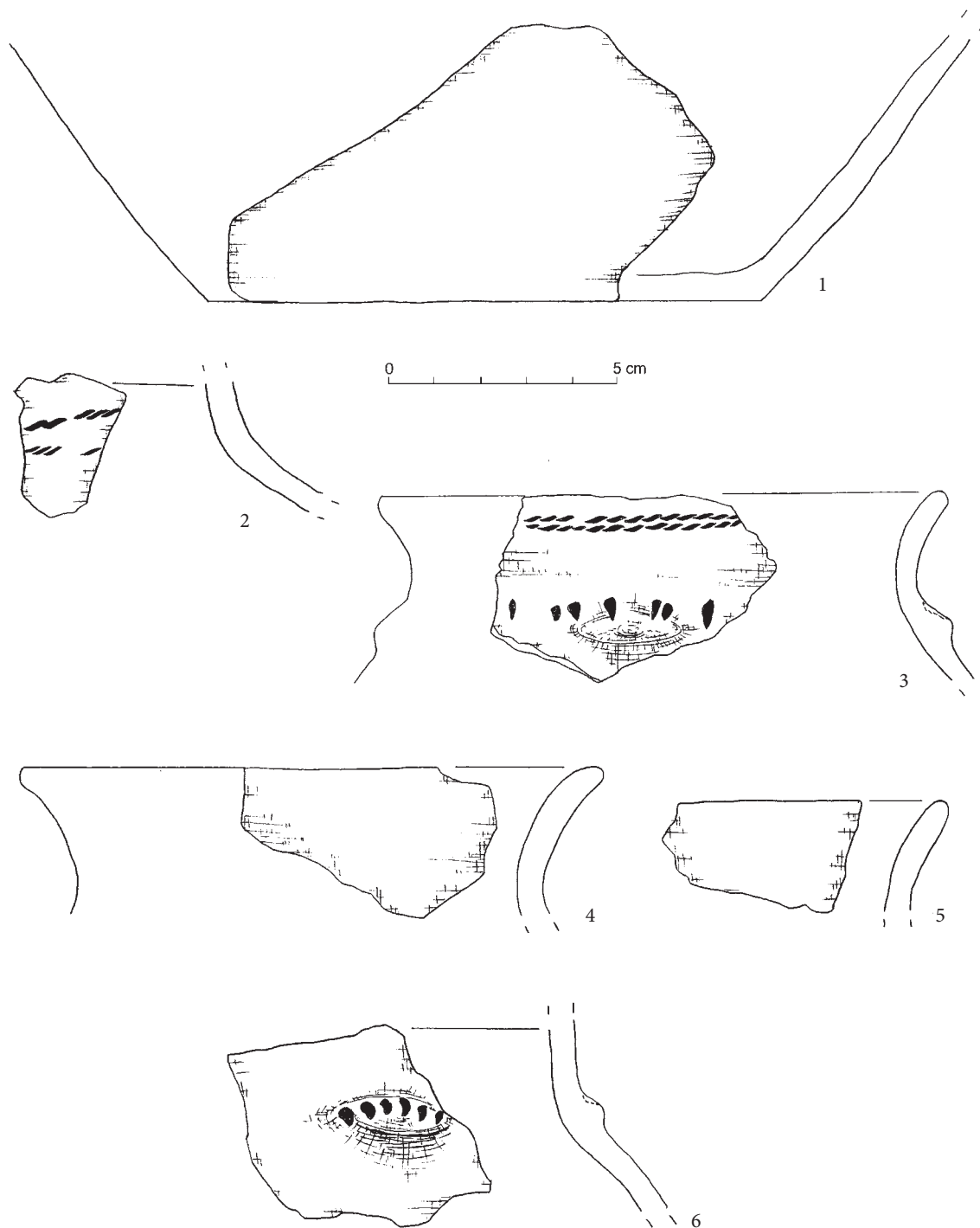
Tablica LXXIII. Urzejowice, pow. Przeworsk, stan. 31 (1); Urzejowice, pow. Przeworsk, stan. 30 (2-4); Wálawa, pow. Przemyśl, stan. 6 (5); Urzejowice, pow. Przeworsk, stan. 32 (6-7); Wierzbna, pow. Jarosław, stan. 12 (8); Tuczemy, pow. Jarosław, stan. 4 (9); Tuczemy, pow. Jarosław, stan. 5 (10-12); Tuligłowy, pow. Jarosław, stan. 71 (13) (wg Przybyła, Blajer 2008)

Table LXXIII. Urzejowice, Przeworsk district, site 31 (1), Urzejowice, Przeworsk district, site 30 (2-4); Wálawa, Przemyśl district, site 6 (5); Urzejowice, Przeworsk district, site 32 (6-7); Wierzbna, Jarosław district, site 12 (8); Tuczemy, Jarosław district, site 4 (9); Tuczemy, Jarosław district, site 5 (10-12); Tuligłowy, Jarosław district, site 71 (13) (after Przybyła, Blajer 2008)

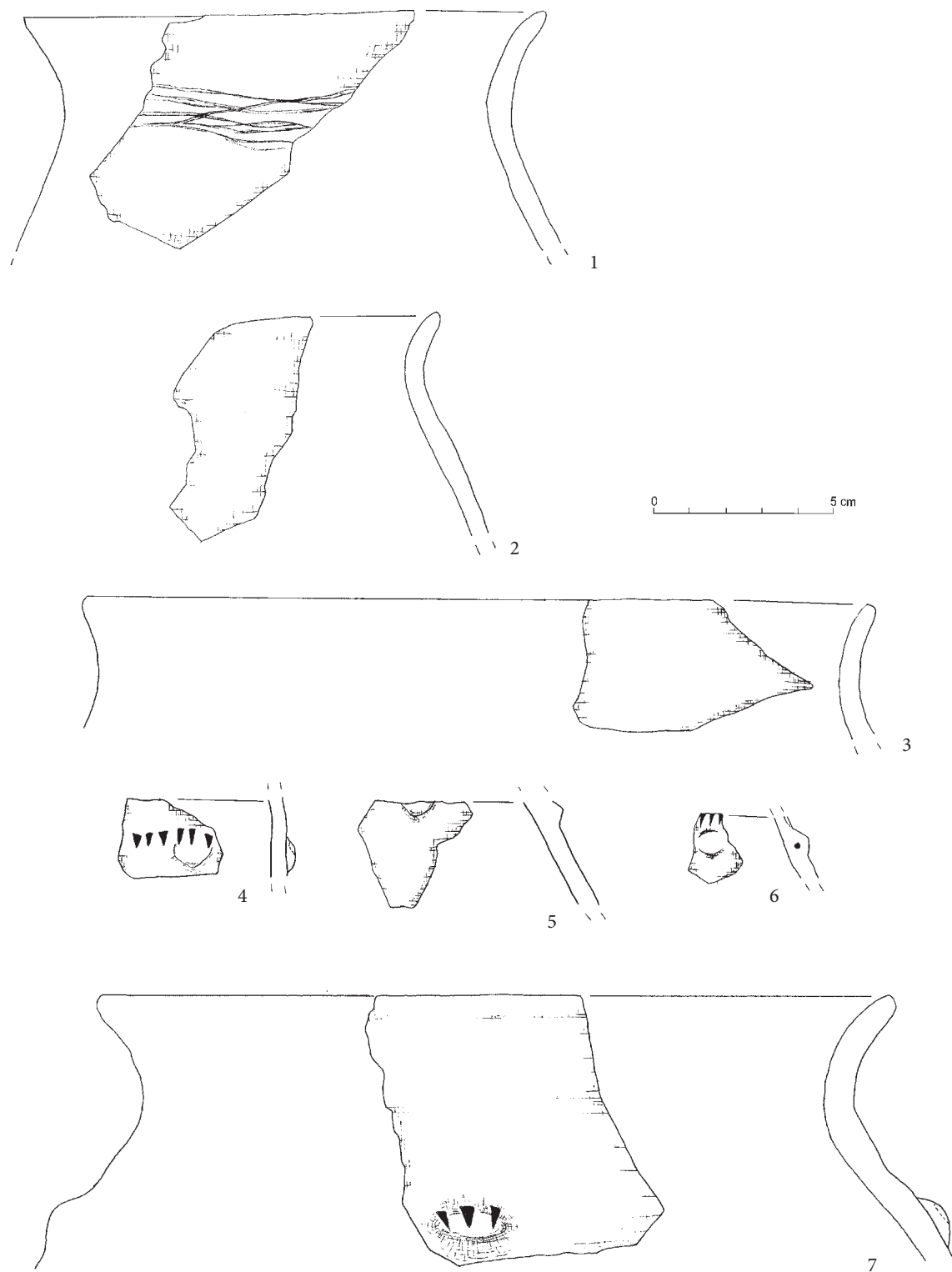
Tablica LXXIV. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 8 (wg Przybyła, Blajer)

Table LXXIV. Wysoka, Łańcut district, site 8 (after Przybyła, Blajer)

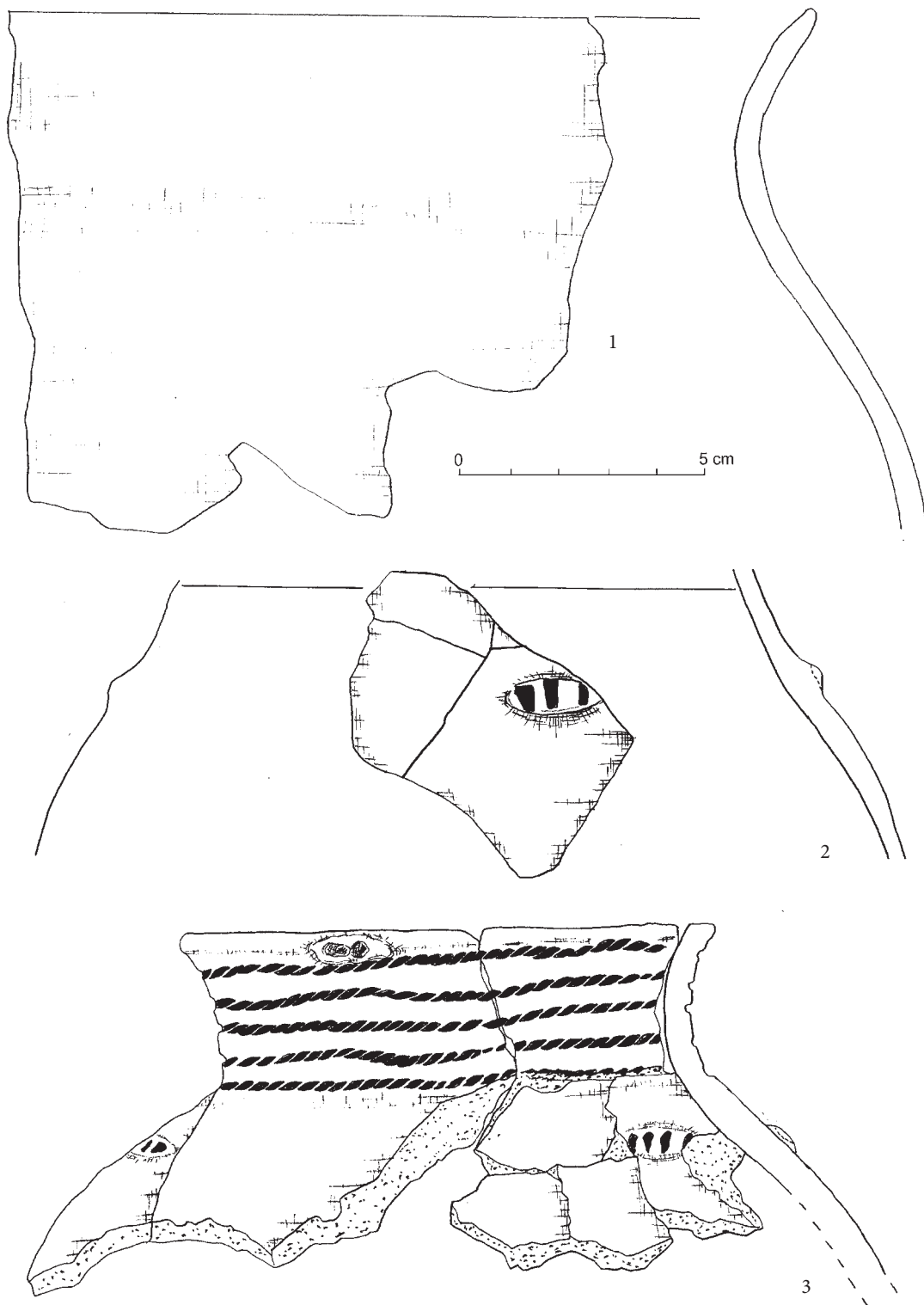
Tablica LXXV. Bochnia, pow. loco, stan. 43, ob. 2 (wg Materna 2002)

Table LXXV. Bochnia, loco district, site 43, object 2 (after Materna 2002)

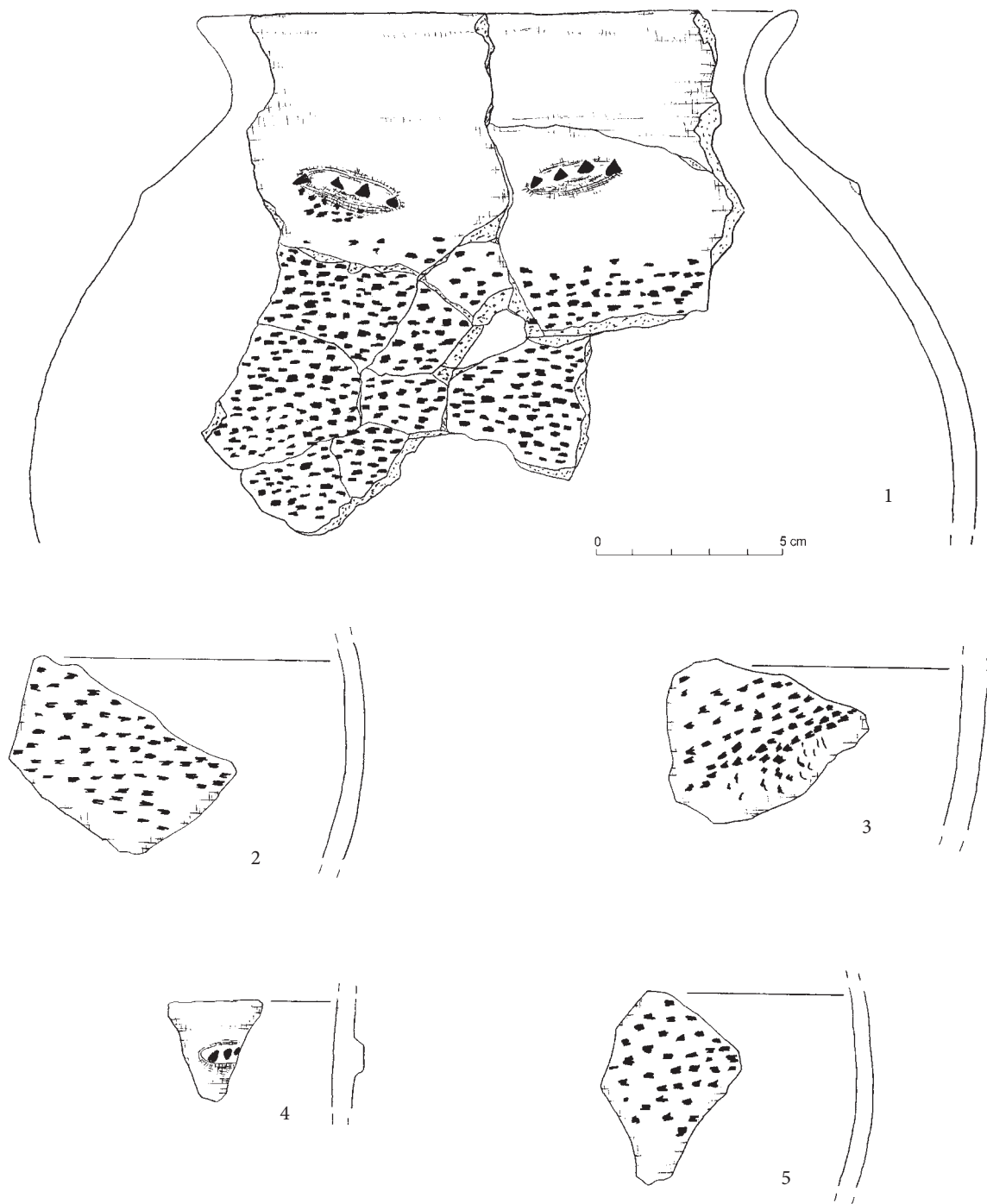
Tablica LXXVI. Bochnia, pow. loco, stan. 43, ob. 3 (wg Materna 2002)

Table LXXVI. Bochnia, loco district, site 43, object 3 (after Materna 2002)

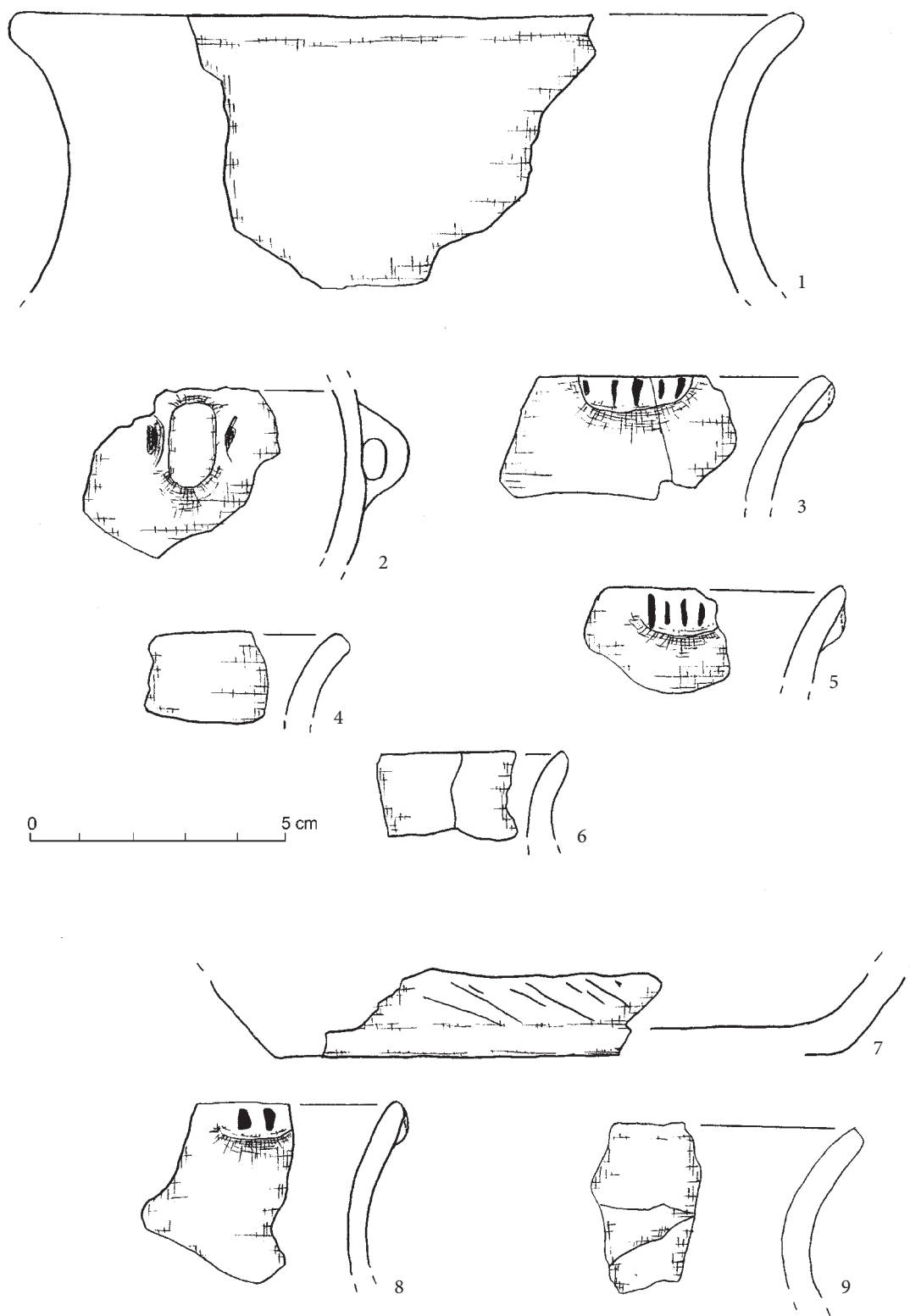
Tablica LXXVII. Bochnia, pow. loco, stan. 43, ob. 3 (wg Materna 2002)

Table LXXVII. Bochnia, loco district, site 43, object 3 (after Materna 2002)

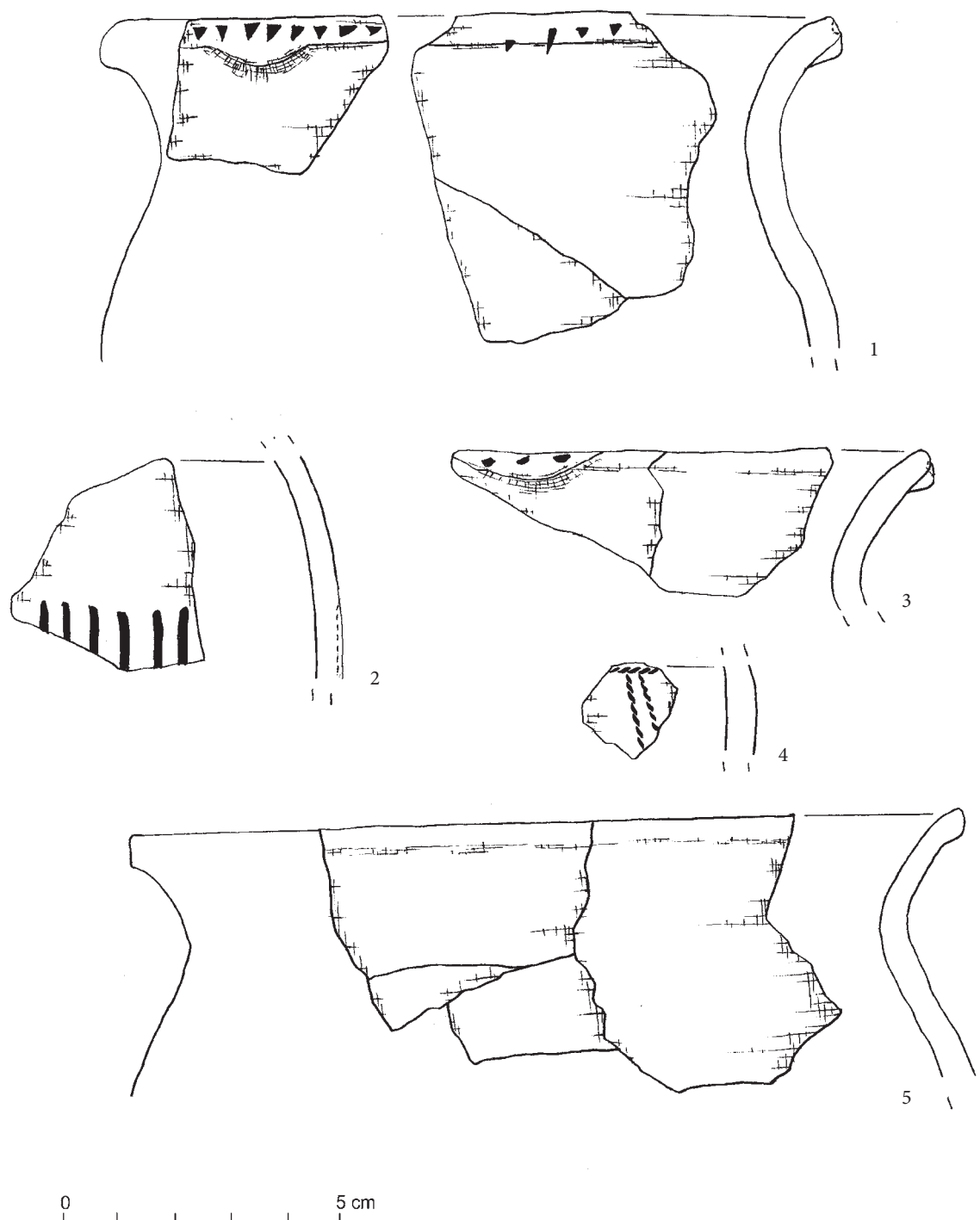
Tablica LXXVIII. Bochnia, pow. loco, stan. 43, ob. 6 (wg Materna 2002)

Table LXXVIII. Bochnia, loco district, site 43, object 6 (after Materna 2002)

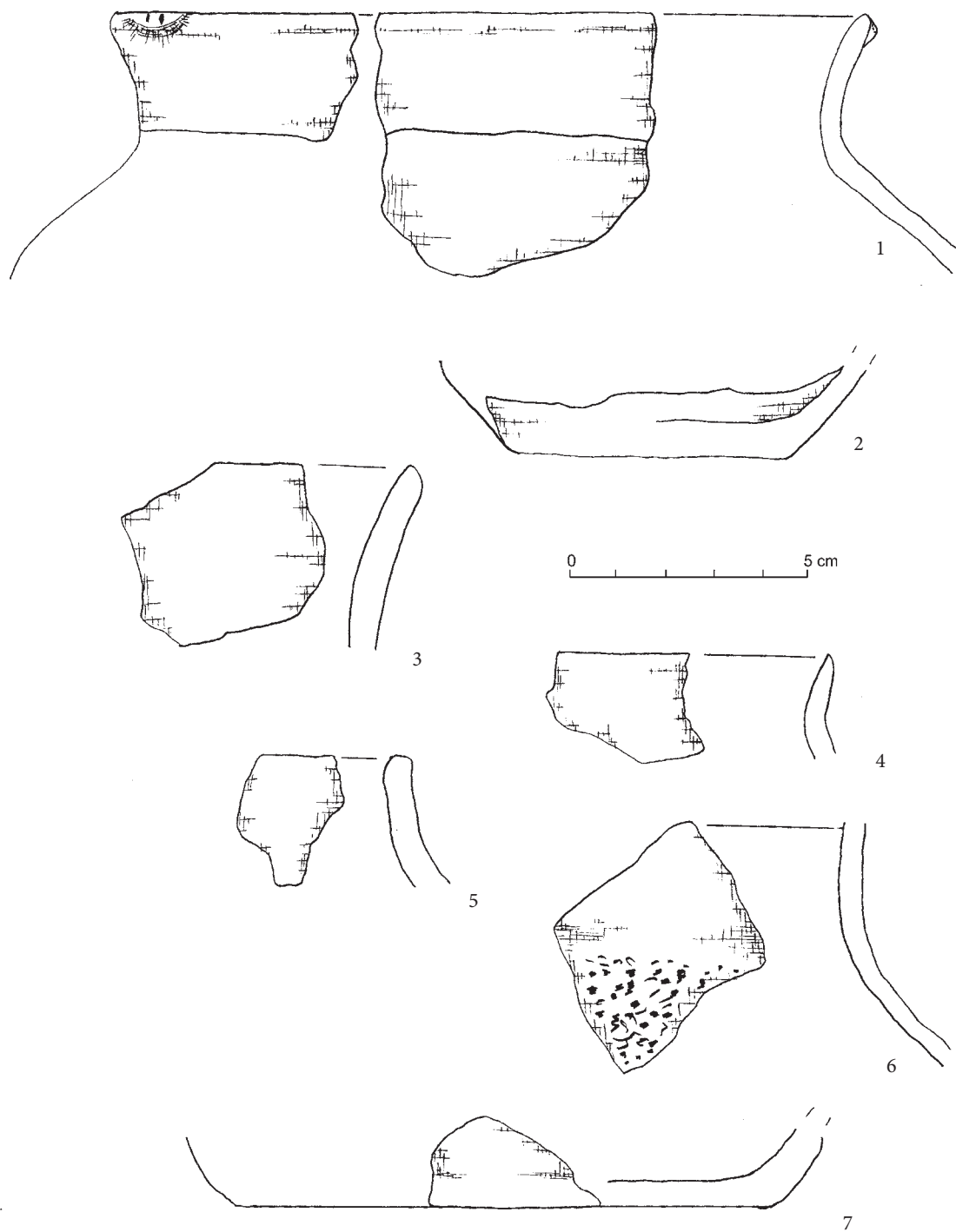
Tablica LXXIX. Jawczyce, pow. Wieliczka, stan. 1, badania J. Niźnika i H. Zoll-Adamikowej, materiały w Państwowym Zbiorach Sztuki Zamku Królewskiego na Wawelu

Table LXXIX. Jawczyce, Wieliczka district, site 1, research of J. Niźnik, H. Zoll-Adamik, from Wawel Royal Castle National Art Collection

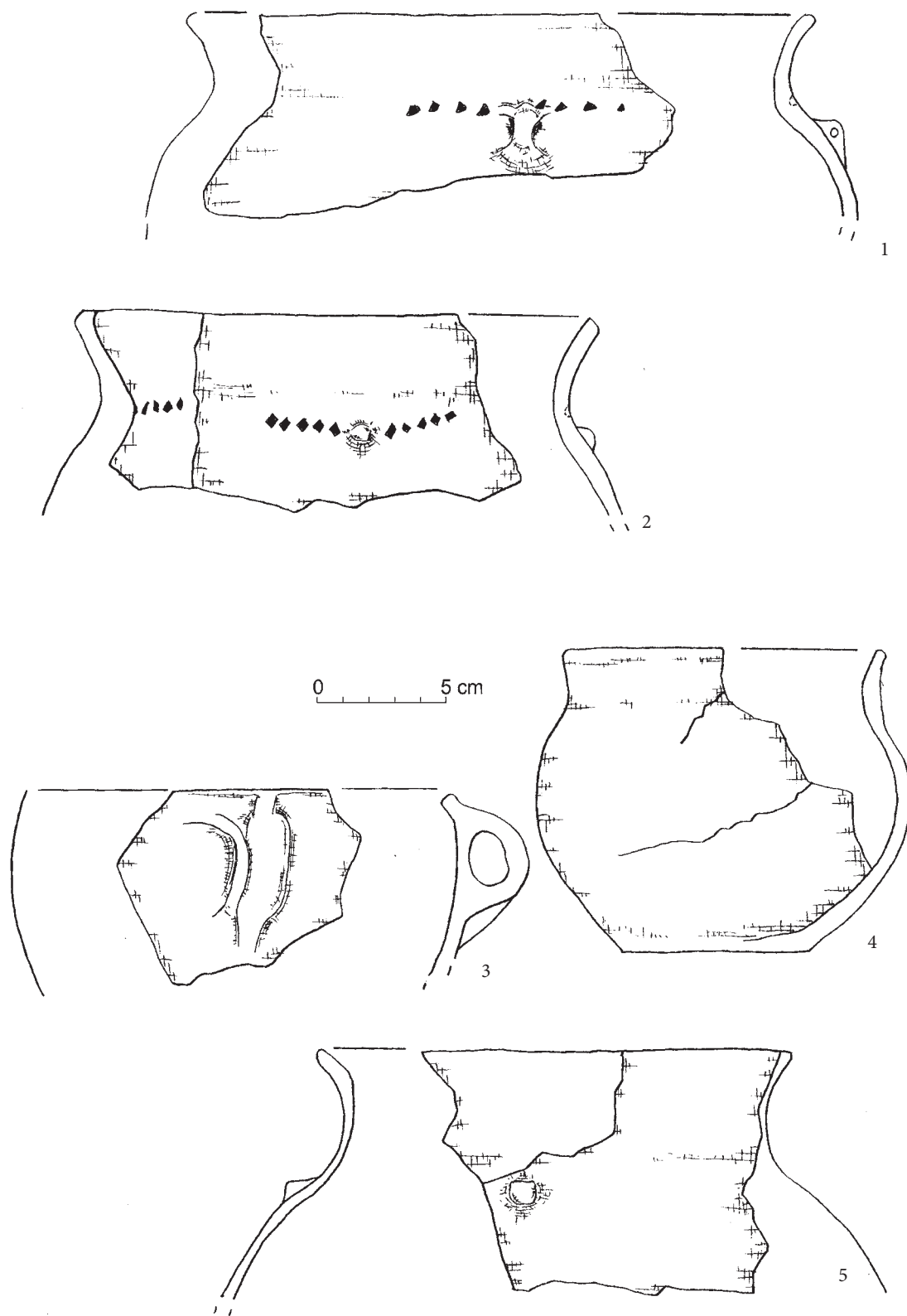
Tablica LXXX. Jawczyce, pow. Wieliczka, stan. 1, badania J. Niżnika i H. Zoll-Adamikowej, materiały w Państwowym Zbiorach Sztuki Zamku Królewskiego na Wawelu

Table LXXX. Jawczyce, Wieliczka district, site 1, research of J. Niżnik, H. Zoll-Adamik, from Wawel Royal Castle National Art Collection

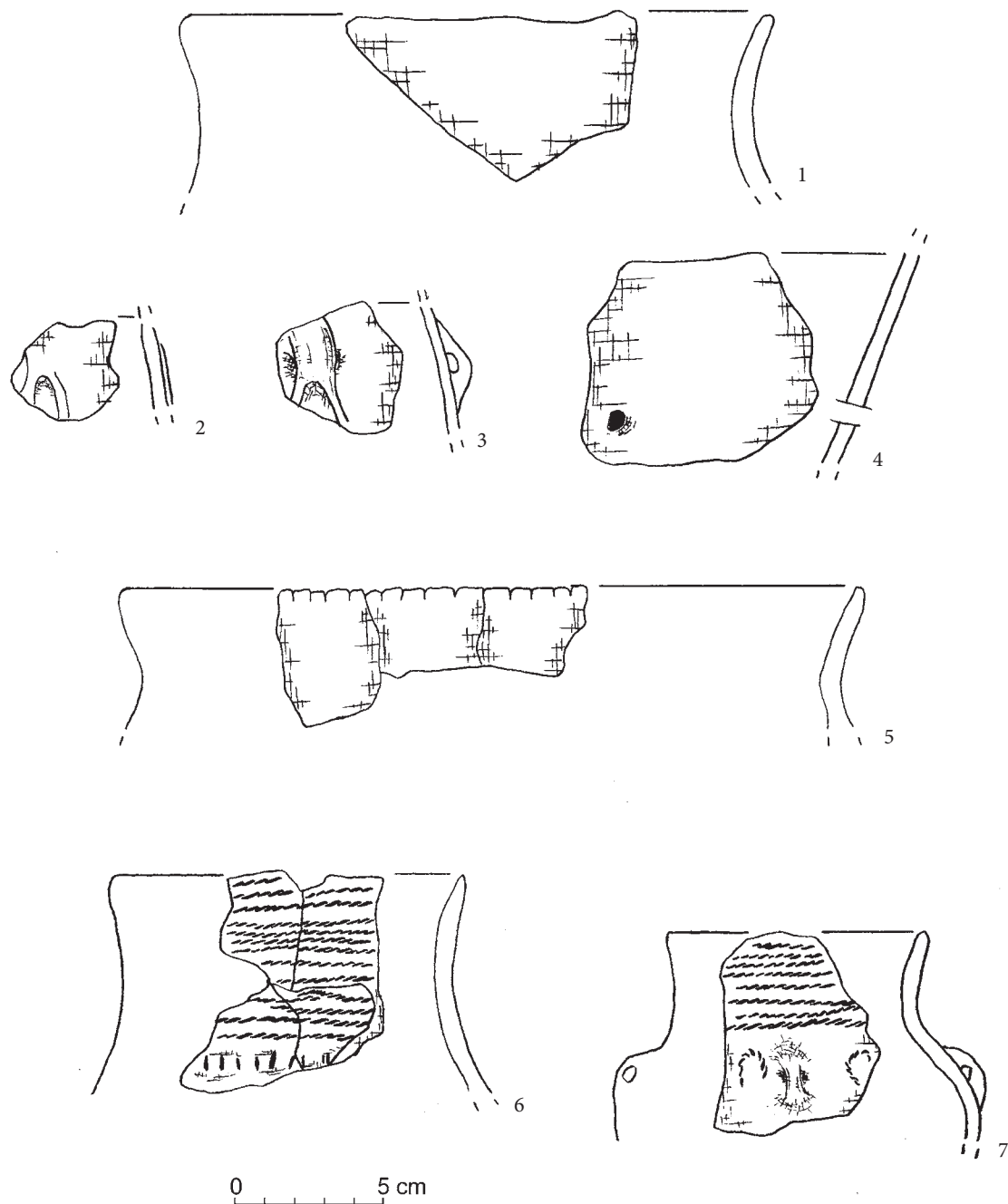
Tablica LXXXI. Jawczyce, pow. Wieliczka, stan. 1, badania J. Niźnika and H. Zoll-Adamikowej, materiały w Państwowych Zbiorach Sztuki Zamku Królewskiego na Wawelu

Table LXXXI. Jawczyce, Wieliczka district, site 1, research of J. Niźnik and H. Zoll-Adamik, from Wawel Royal Castle National Art Collection

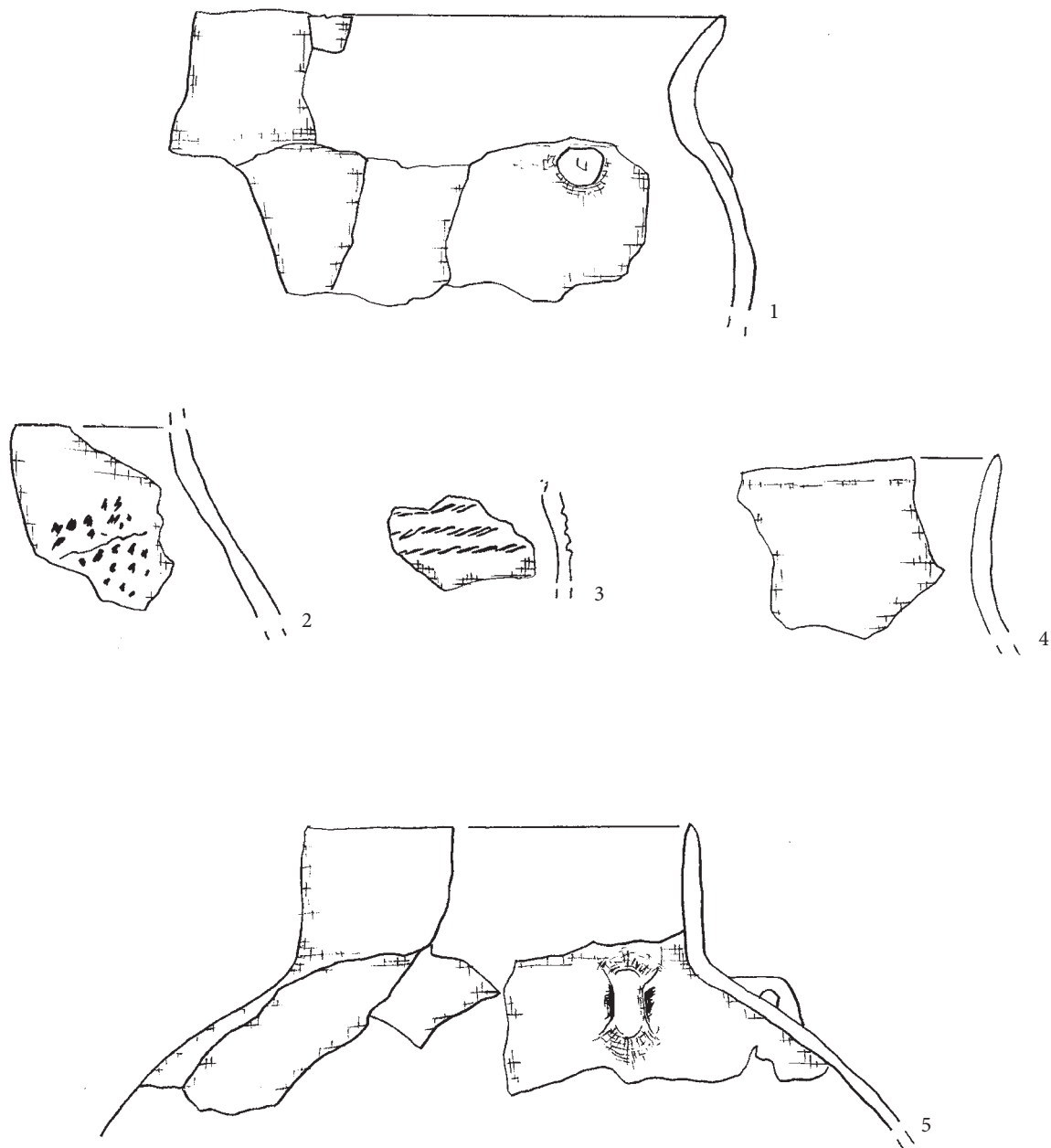
Tablica LXXXII. Targowisko, pow. Wieliczka, stan 10 (wg Czekaj-Zastawny i in. 2002)

Table LXXXII. Targowisko, Wieliczka district, site 10 (after Czekaj-Zastawny et al. 2002)

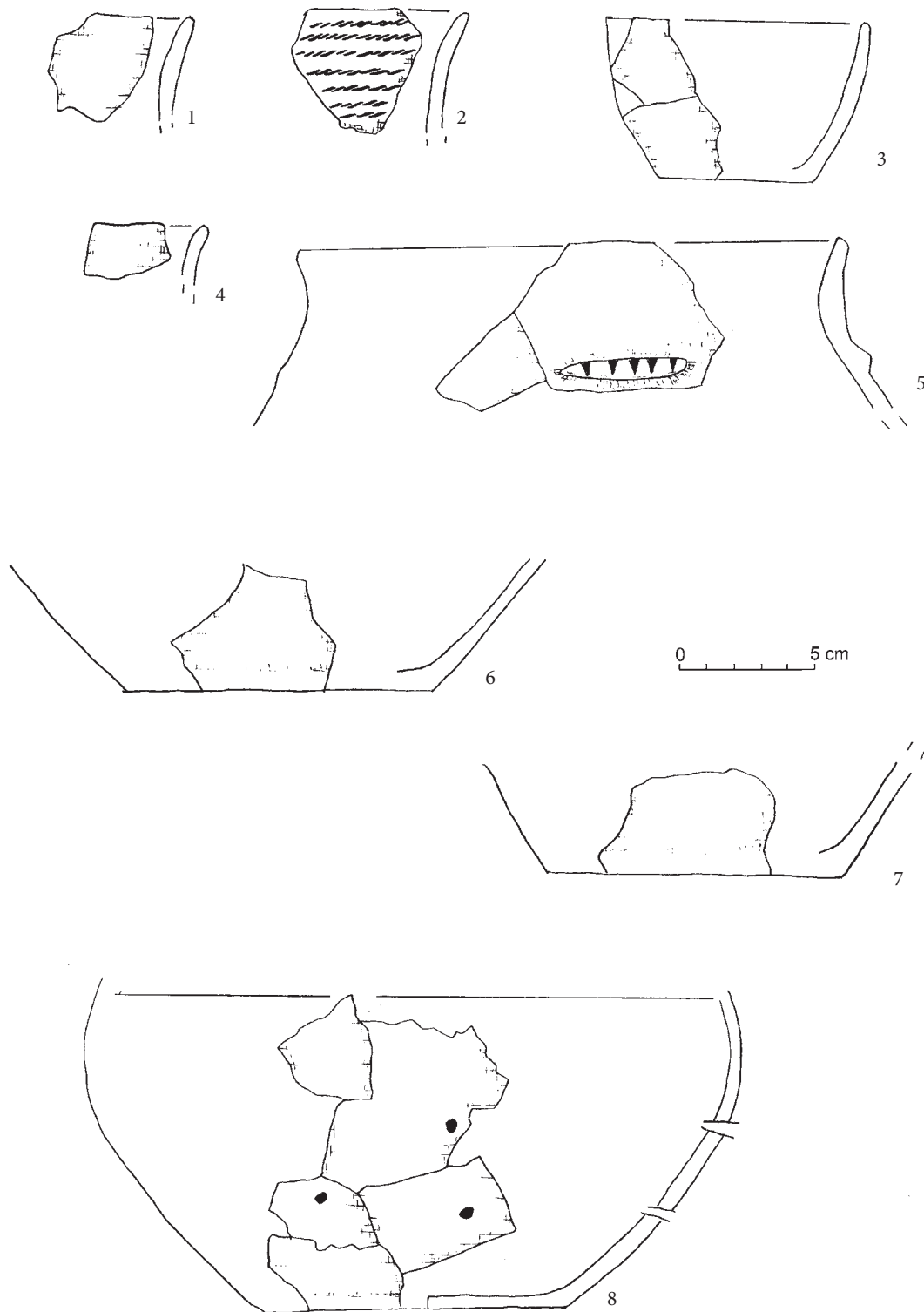
Tablica LXXXIII. Targowisko, pow. Wieliczka, stan 10, ob. 784 (wg Górski 2015)

Table LXXXIII. Targowisko, Wieliczka district, site 10, object 784 (after Górski 2015)

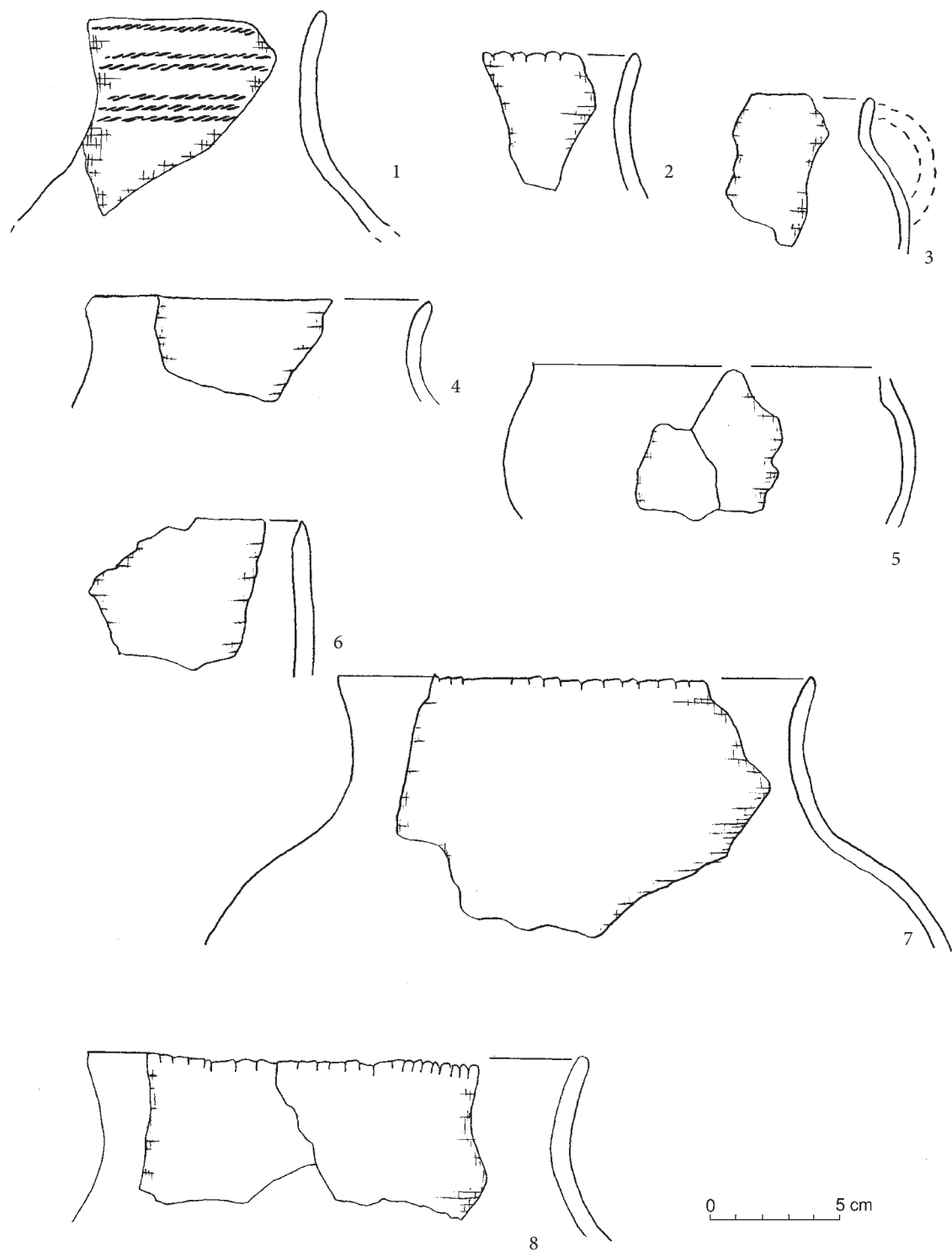

Tablica LXXXIV. Targowisko, pow. Wieliczka, stan 10, ob. 784 (wg Górski 2015)

Table LXXXIV. Targowisko, Wieliczka district, site 10, object 784 (after Górski 2015)

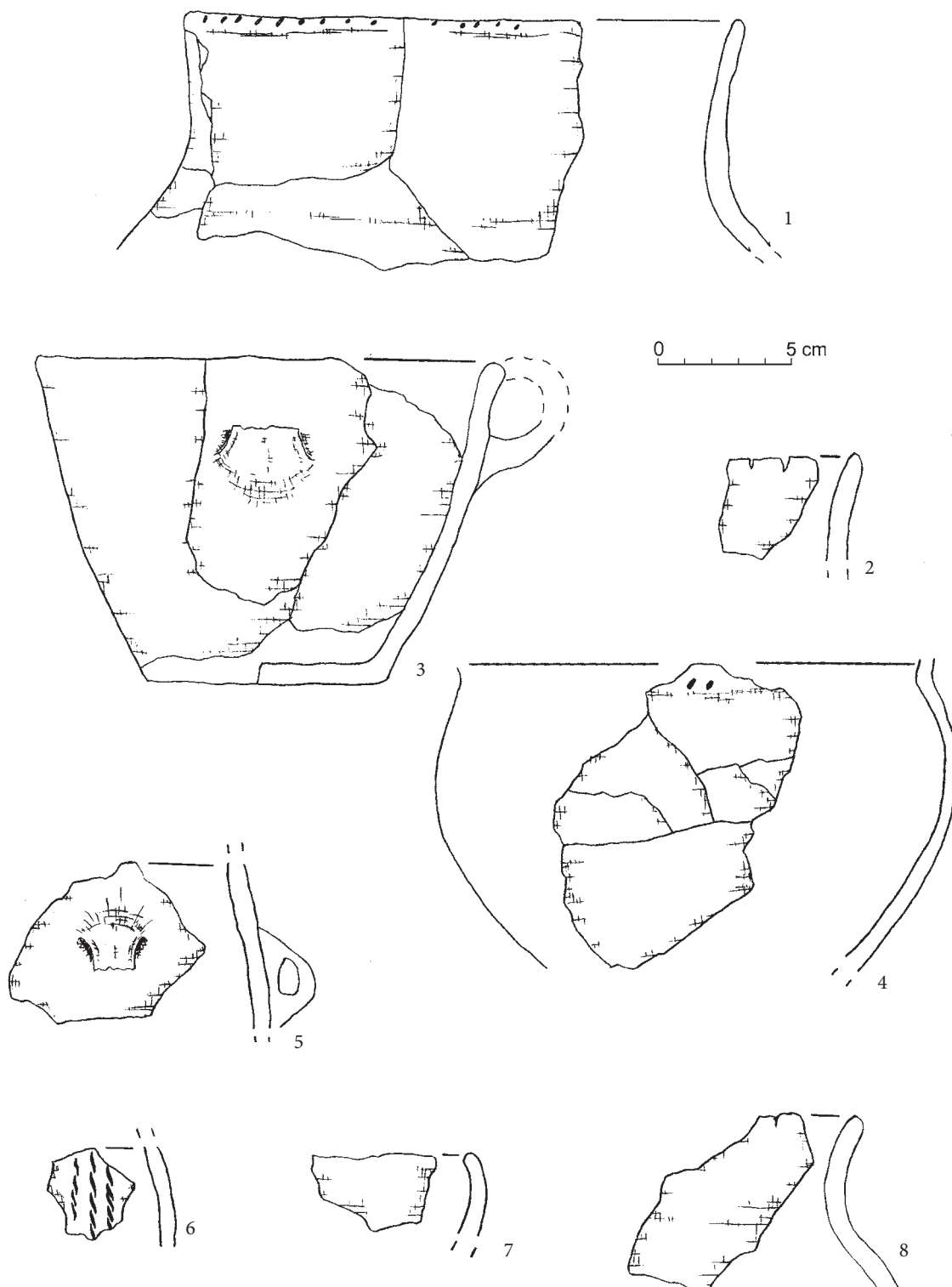

Tablica LXXXV. Targowisko, pow. Wieliczka, stan 10, ob. 1447 (wg Górski 2015)
 Table LXXXV. Targowisko, Wieliczka district, site 10, object 1447 (after Górski 2015)

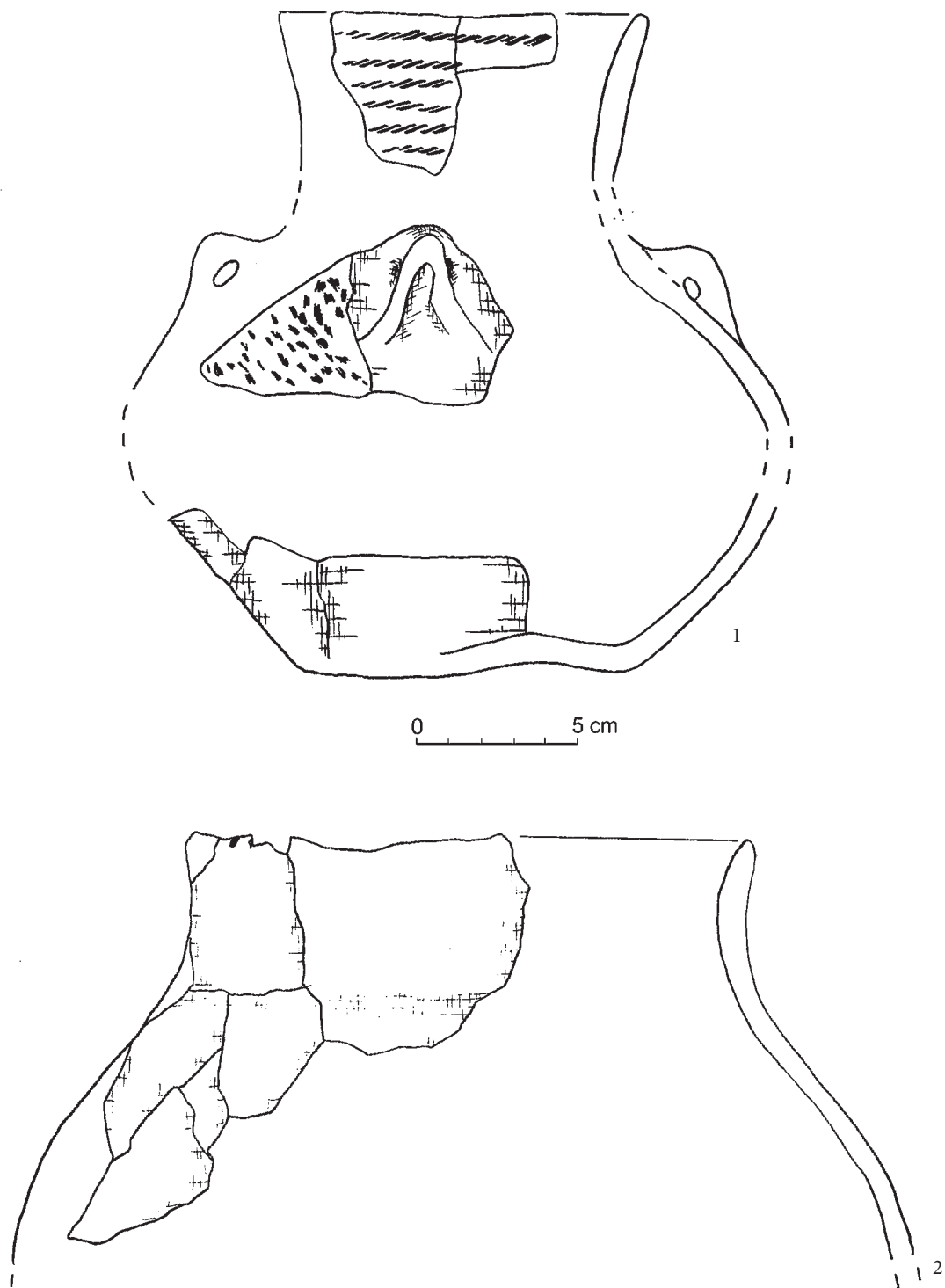
Tablica LXXXVI. Targowisko, pow. Wieliczka, stan 10, ob. 1447 (wg Górski 2015)

Table LXXXVI. Targowisko, Wieliczka district, site 10, object 1447 (after Górski 2015)

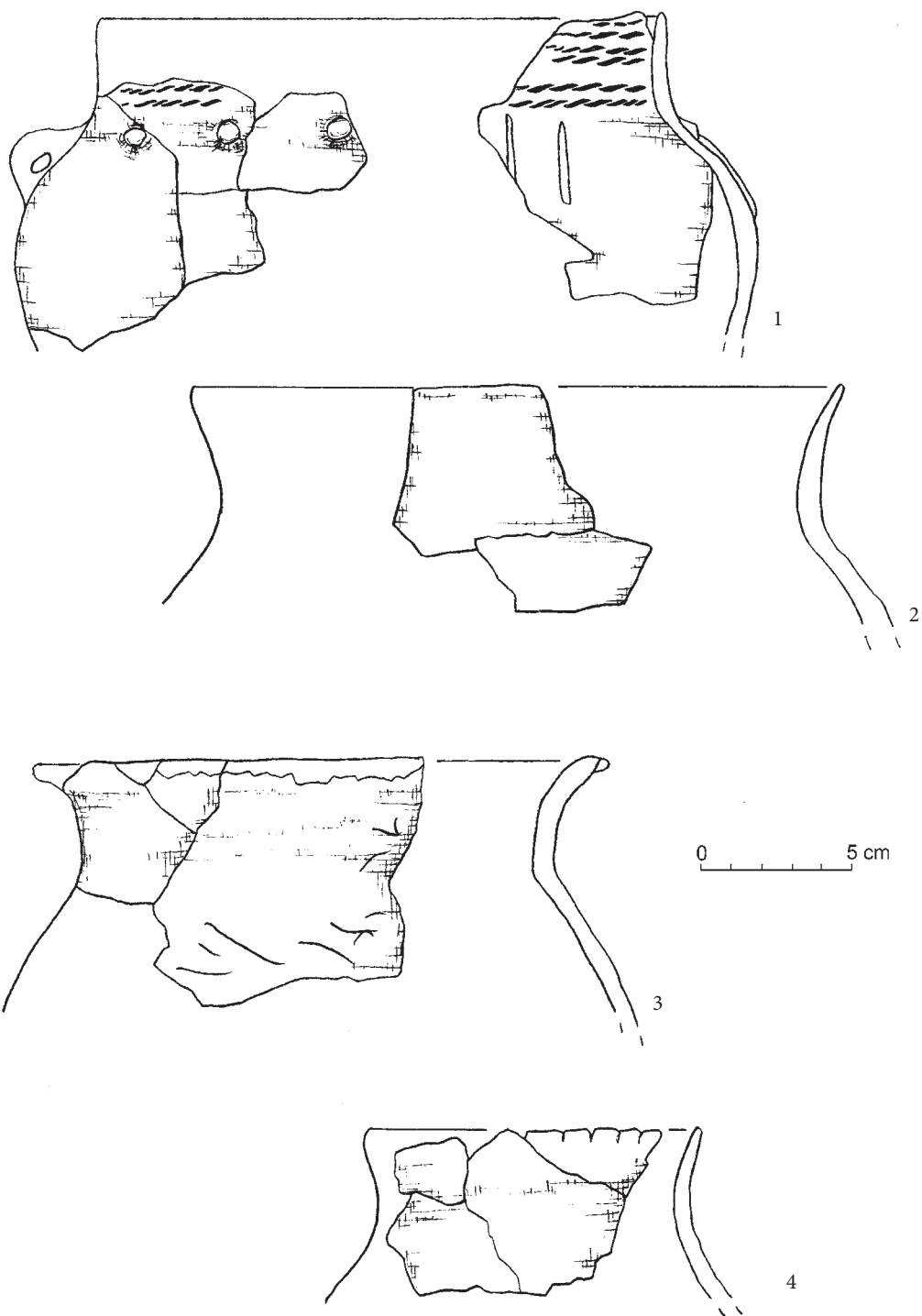
Tablica LXXXVII. Targowisko, pow. Wieliczka, stan 10, ob. 1447 (wg Górski 2015)

Table LXXXVII. Targowisko, Wieliczka district, site 10, object 1447 (after Górski 2015)

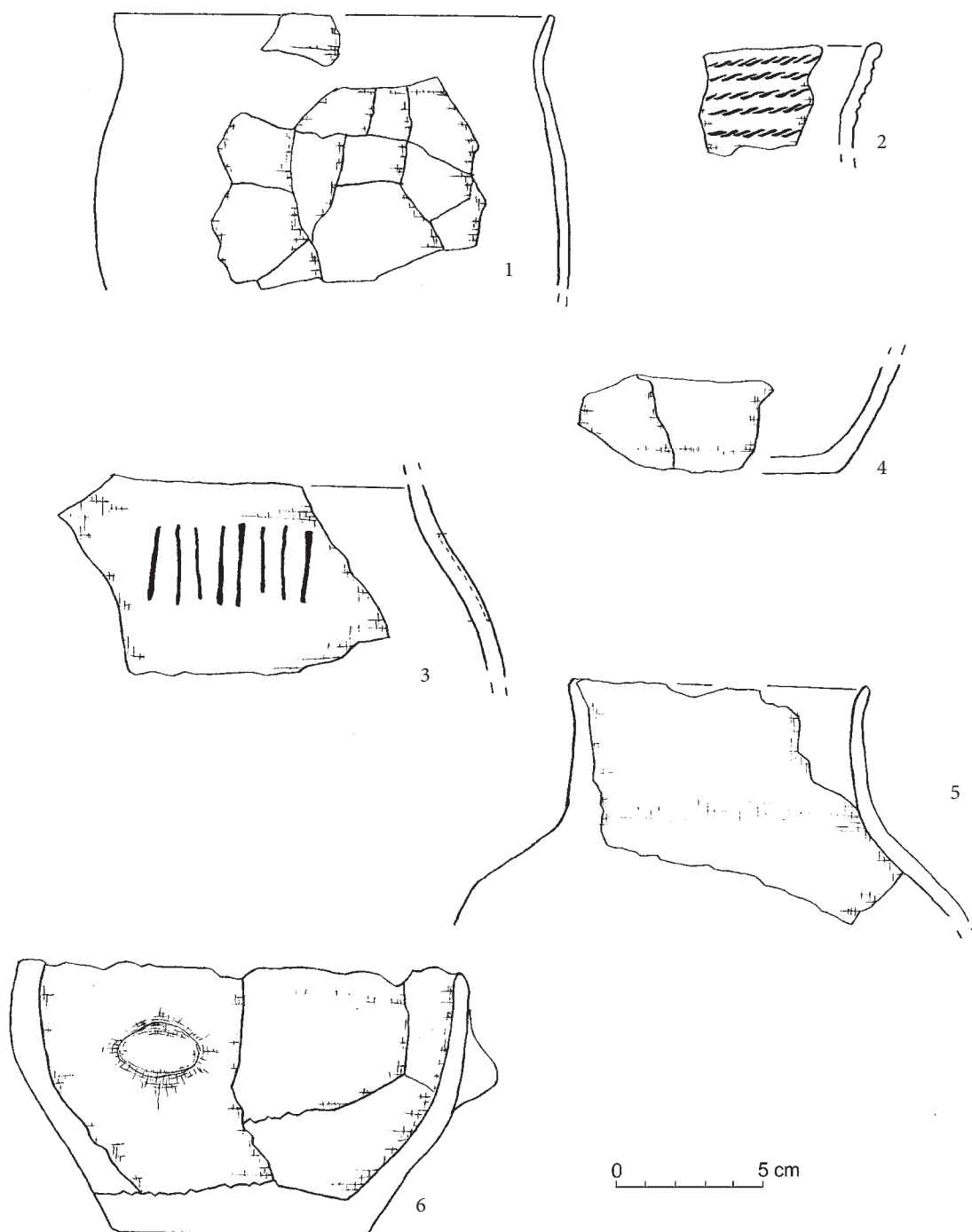
Tablica LXXXVIII. Targowisko, pow. Wieliczka, stan 10, ob. 1447 (wg Górski 2015)

Table LXXXVIII. Targowisko, Wieliczka district, site 10, object 1447 (after Górski 2015)

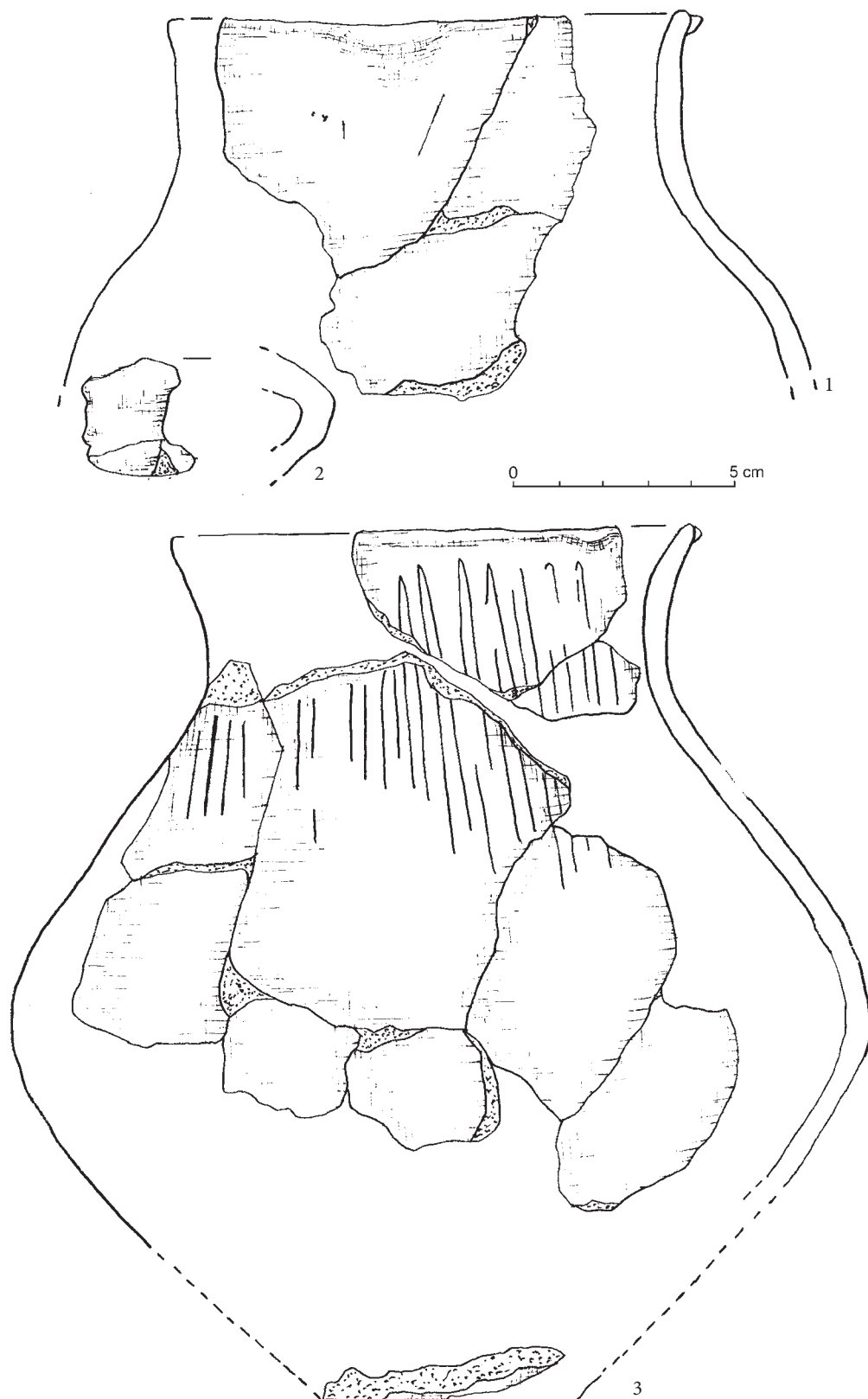
Tablica LXXXIX. Targowisko, pow. Wieliczka, stan 10, ob. 1447 (wg Górski 2015)

Table LXXXIX. Targowisko, Wieliczka district, site 10, object 1447 (after Górski 2015)

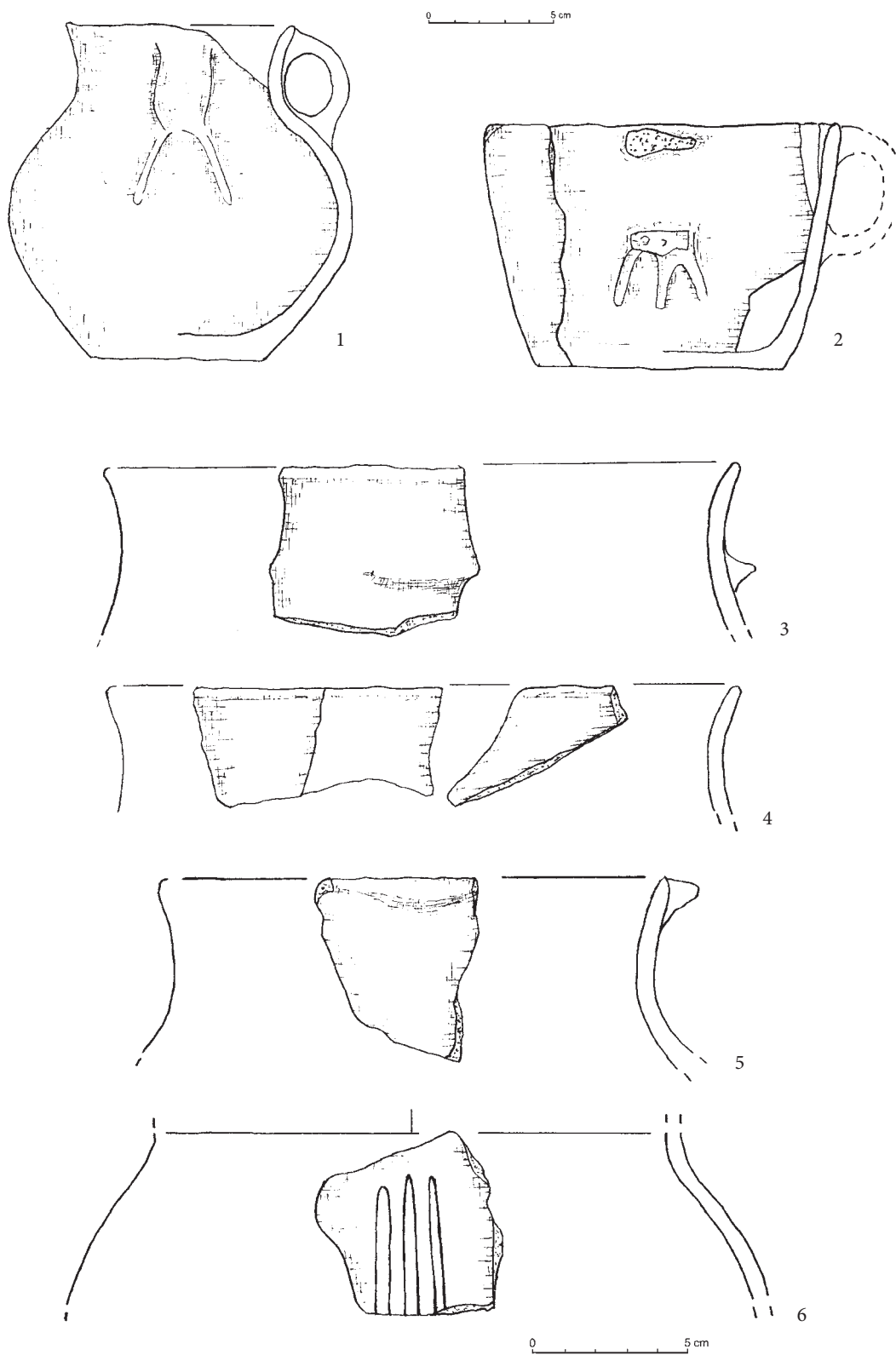
Tablica XC. Targowisko, pow. Wieliczka, stan 10, ob. 1447 (wg Górski 2015)

Table XC. Targowisko, Wieliczka district, site 10, object 1447 (after Górski 2015)

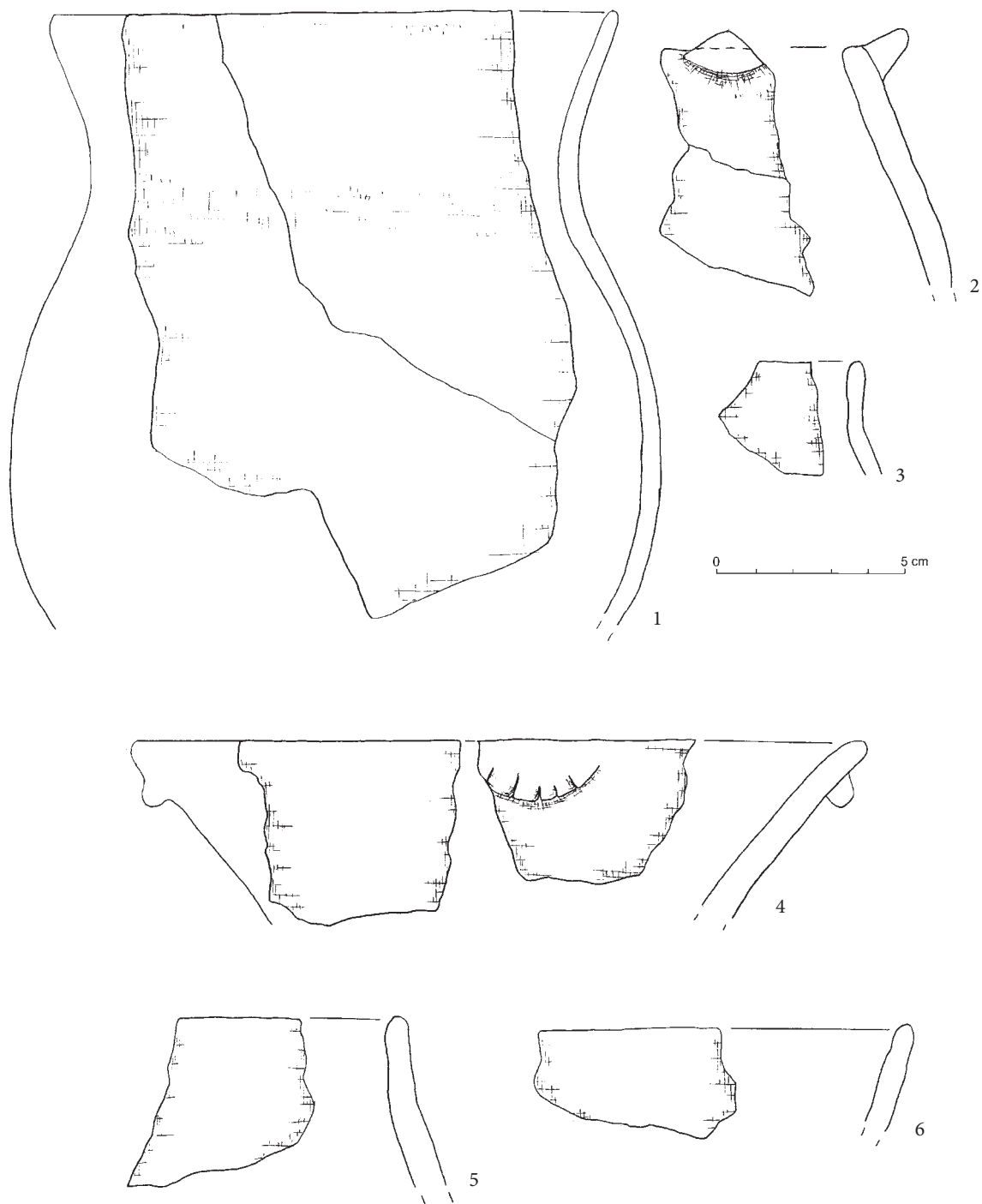
Tablica XCI. Skołoszów, pow. Jarosław, stan. 7, ob. 658 (wg Rybicka 2017)

Table XCI. Skołoszów, Jarosław district, site 7, object 658 (after Rybicka 2017)

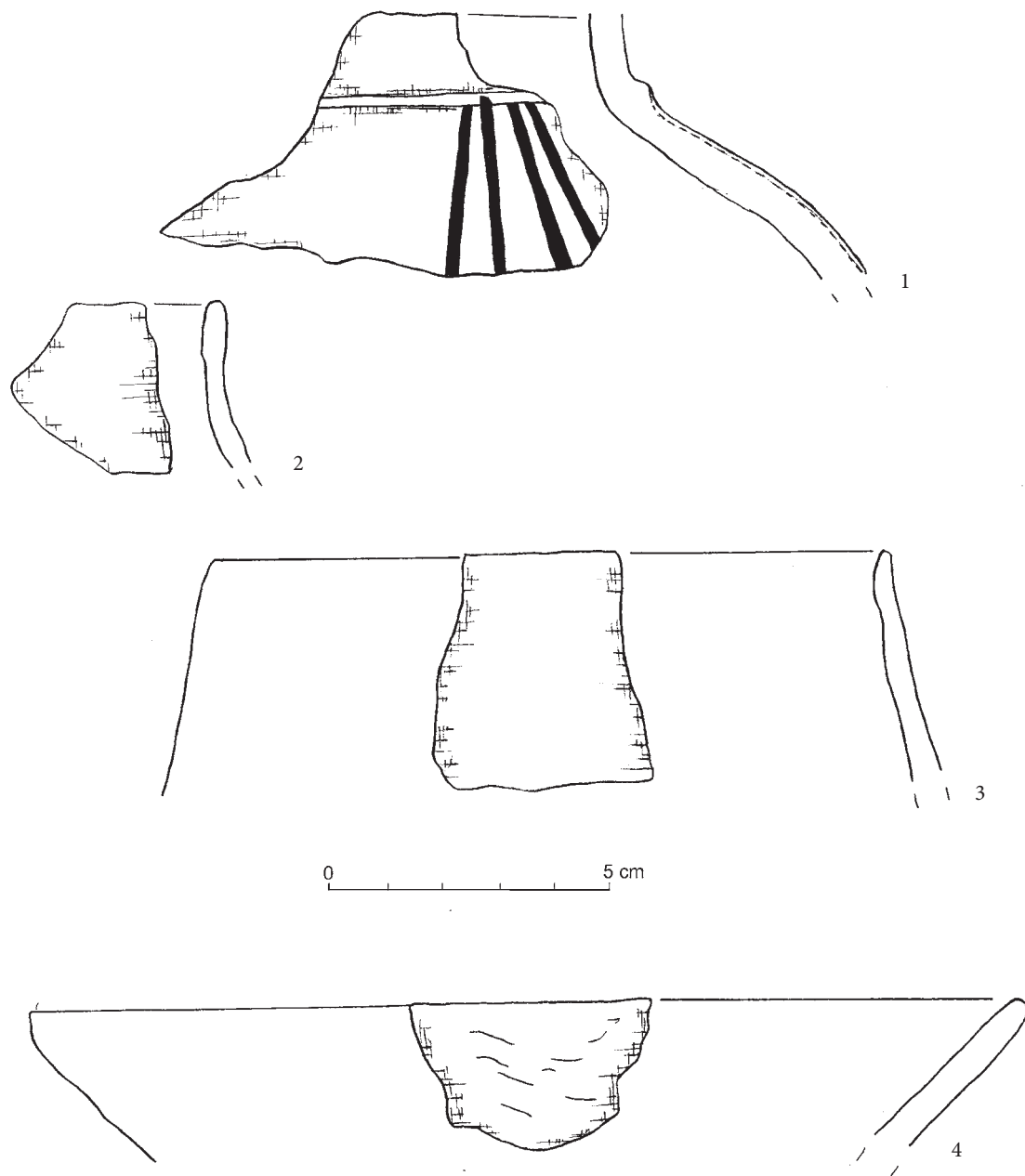
Tablica XCII. Skołoszów, pow. Jarosław, stan. 7, grób 750 (1-2); ob. 260 (3-6) (wg Rybicka 2017)

Table XCII. Skołoszów, Jarosław district, site 7, grave 750 (1-2); object 260 (3-6) (after Rybicka 2017)

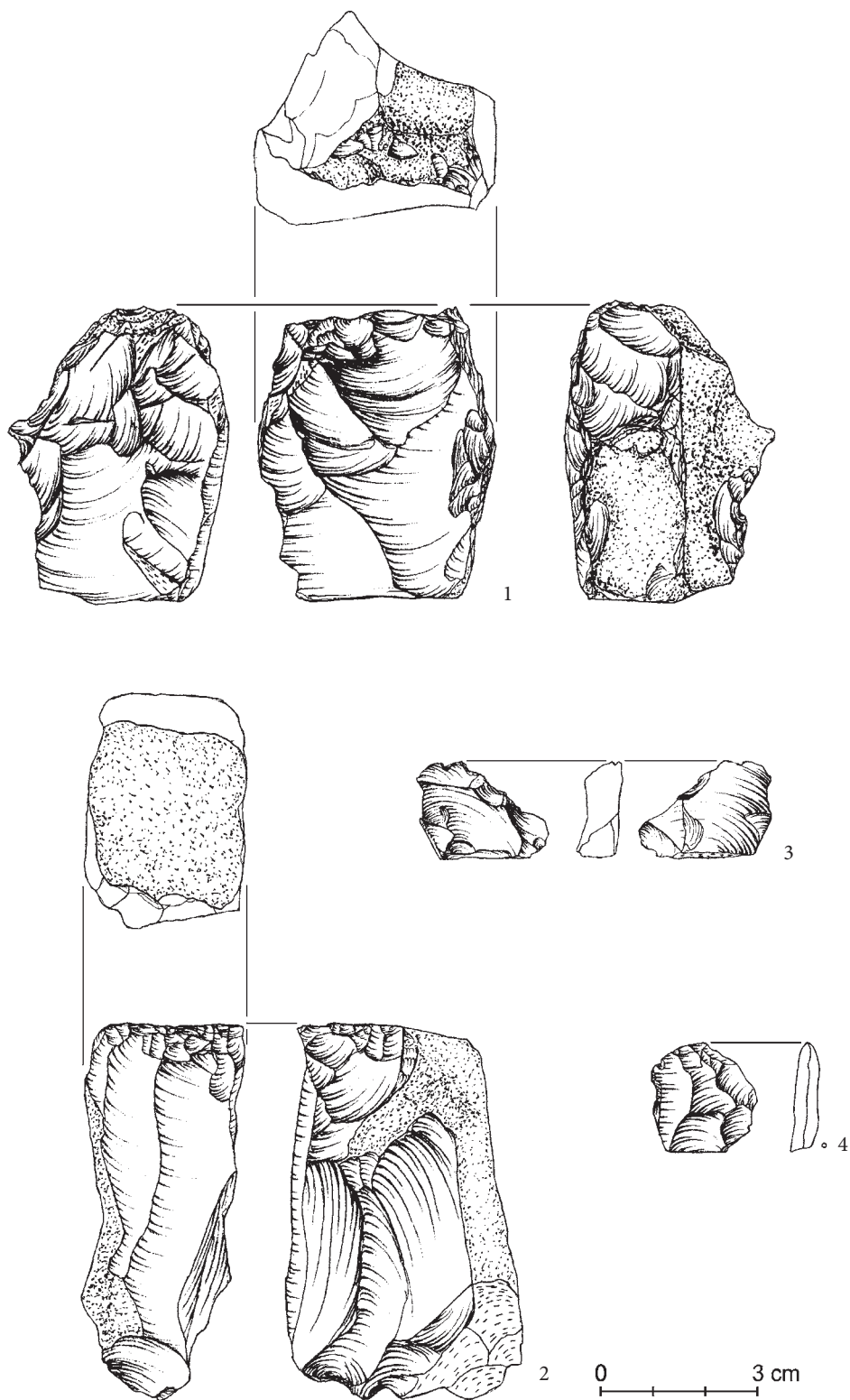
Tablica XCIII. Sanok – Biała Góra, pow. loco, stan. 3 (1–3), badania M. Parczewskiego i E. Pohorskiej-Klej, materiały w zbiorach IA UJ; Ulucz, pow. Brzozów, pow. loco, stan. 3, badania M. Parczewskiego

Table XCIII. Sanok – Biała Góra, loco district, site 3 (1–3), research of M. Parczewski and E. Pohorska-Kleja, from Jagiellonian University in Cracow, Institute of Archaeology collection; Ulucz, Brzozów district, site 3, research of M. Parczewski

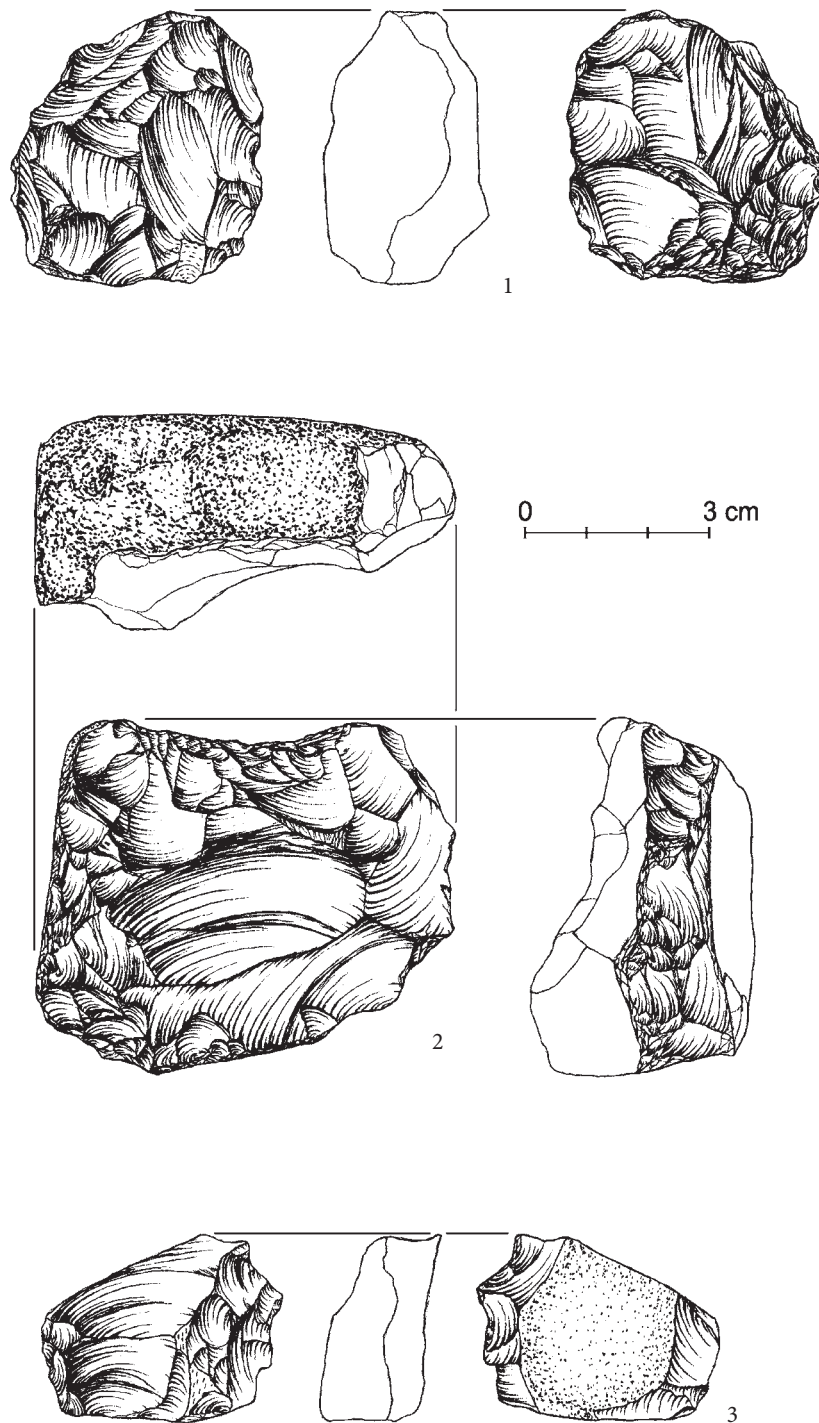
Tablica XCIV. Ulucz, pow. Brzozów, stan. 3, badania M. Parczewskiego, materiały w zbiorach IA UJ

Table XCIV. Ulucz, Brzozów district, site 3, research of M. Parczewski, from Jagiellonian University in Cracow, Institute of Archaeology collection

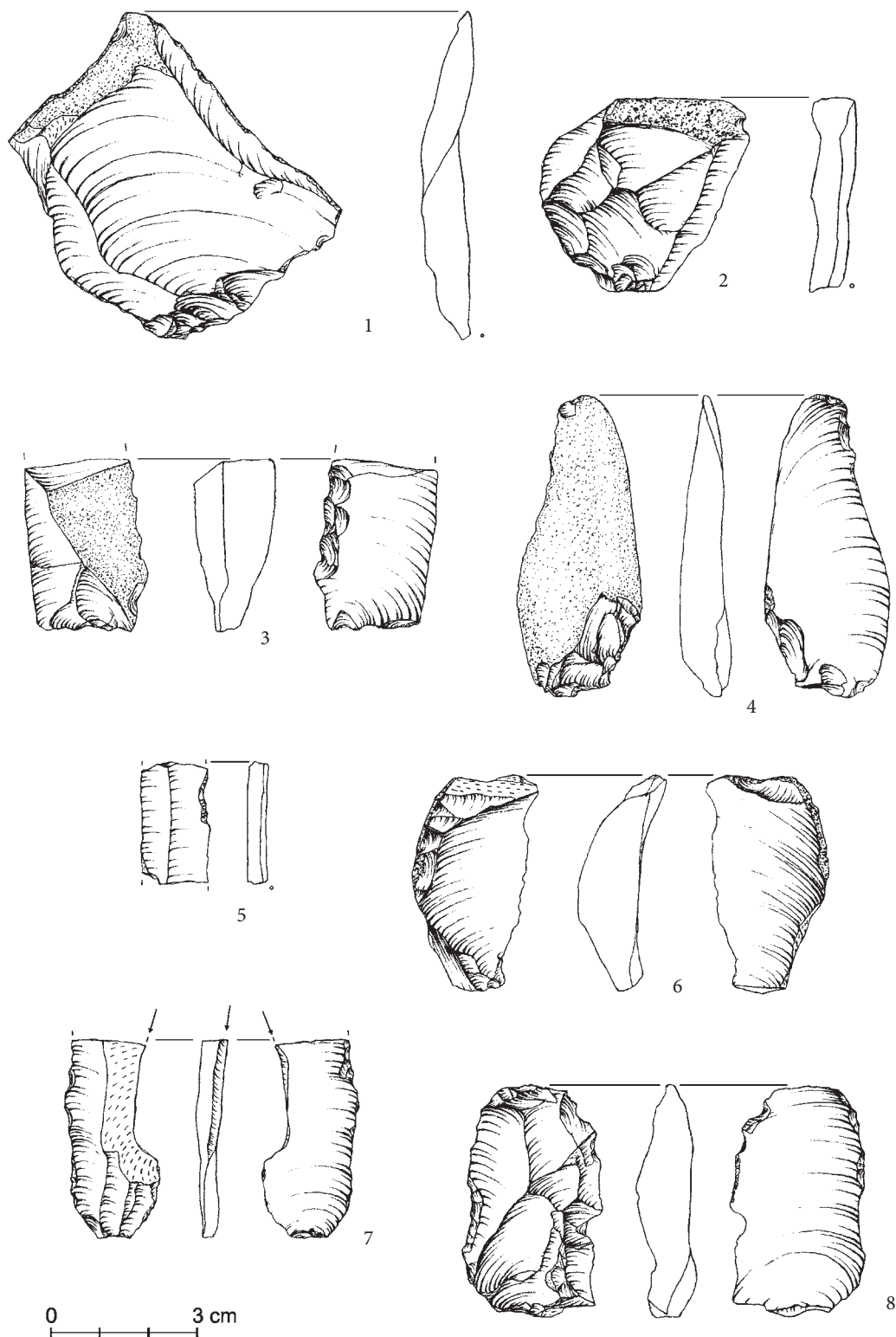
Tablica XCV. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1. Zabytki kamienne z warstwy grupy pleszowskiej. Rdzenie (1–2); odłupek retuszowany (3); huszczka (4); radiolaryt fliszowy (1–4) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

Table XCV. Trzcinica, Jasło district, site 1. Stone artefacts from the Pleszów Group layer. Cores (1–2); retouched flake (3); splinter (4); flysh radiolarite (1–4) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

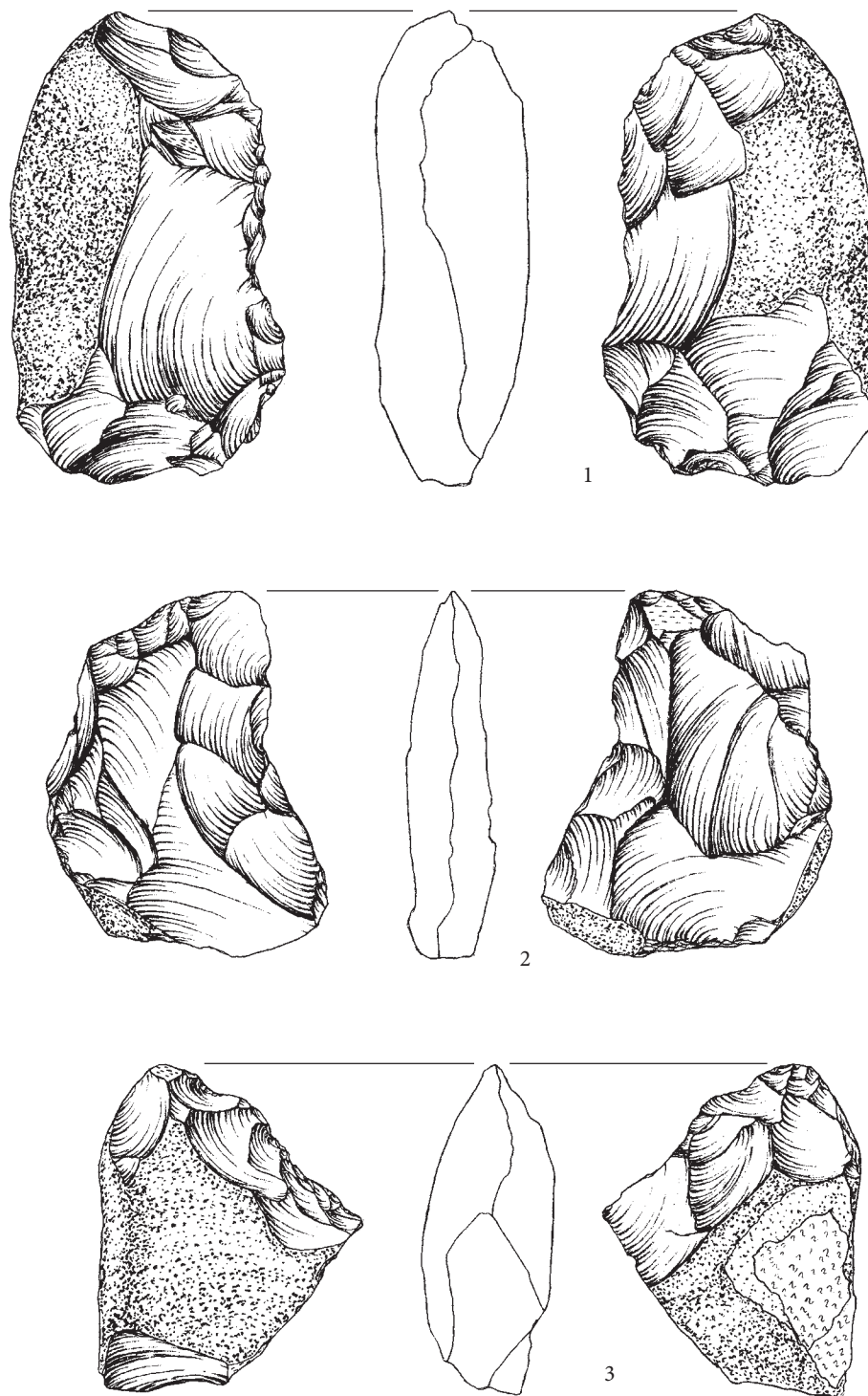
Tablica XCVI. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1. Pseudołuszczenie z warstwy grupy pleszowskiej. Radiolaryt fliszowy (1–3) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

Table XCVI. Trzcinica, Jasło district, site 1. Pseudo-splintered pieces from the Pleszów group layer. Flysh radiolarite (1–3) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

Tablica XCVII. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1. Zabytki kamienne z warstwy grupy pleszowskiej. Odłupki (1–2); narzędzia funkcjonalne (3–6, 8); rylec (7); radiolaryt fliszowy (1–6); krzemień czekoladowy (7); krzemień juraski odmiana G (8) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

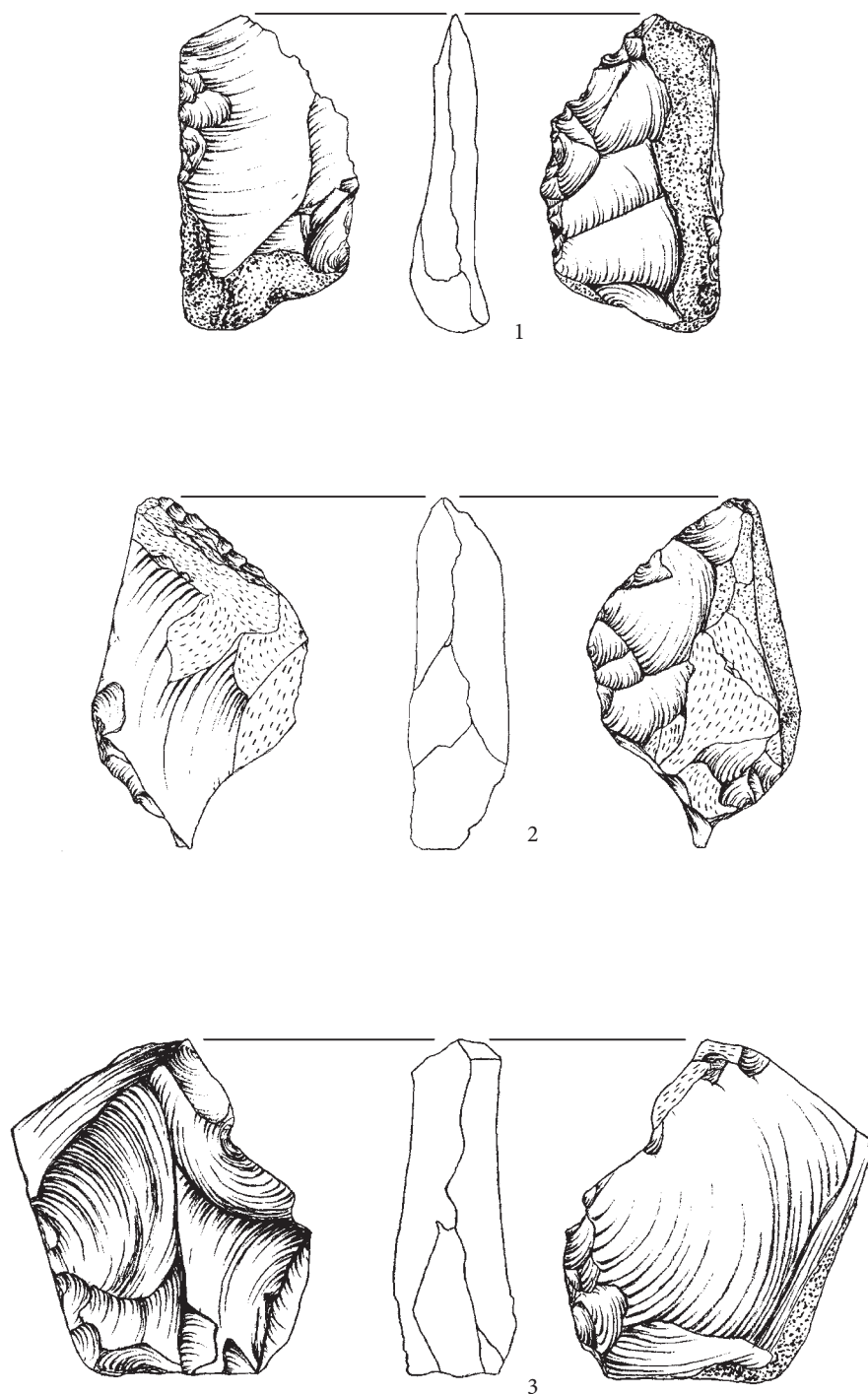
Table XCVII. Trzcinica, Jasło district, site 1. Stone artefacts from the Pleszów Group layer. Flakes (1–2); expedient tools (3–6, 8); burin (7); flysh radiolarite (1–6); chocolate flint (7); Jurassic flint of G variety (8) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

0 3 cm

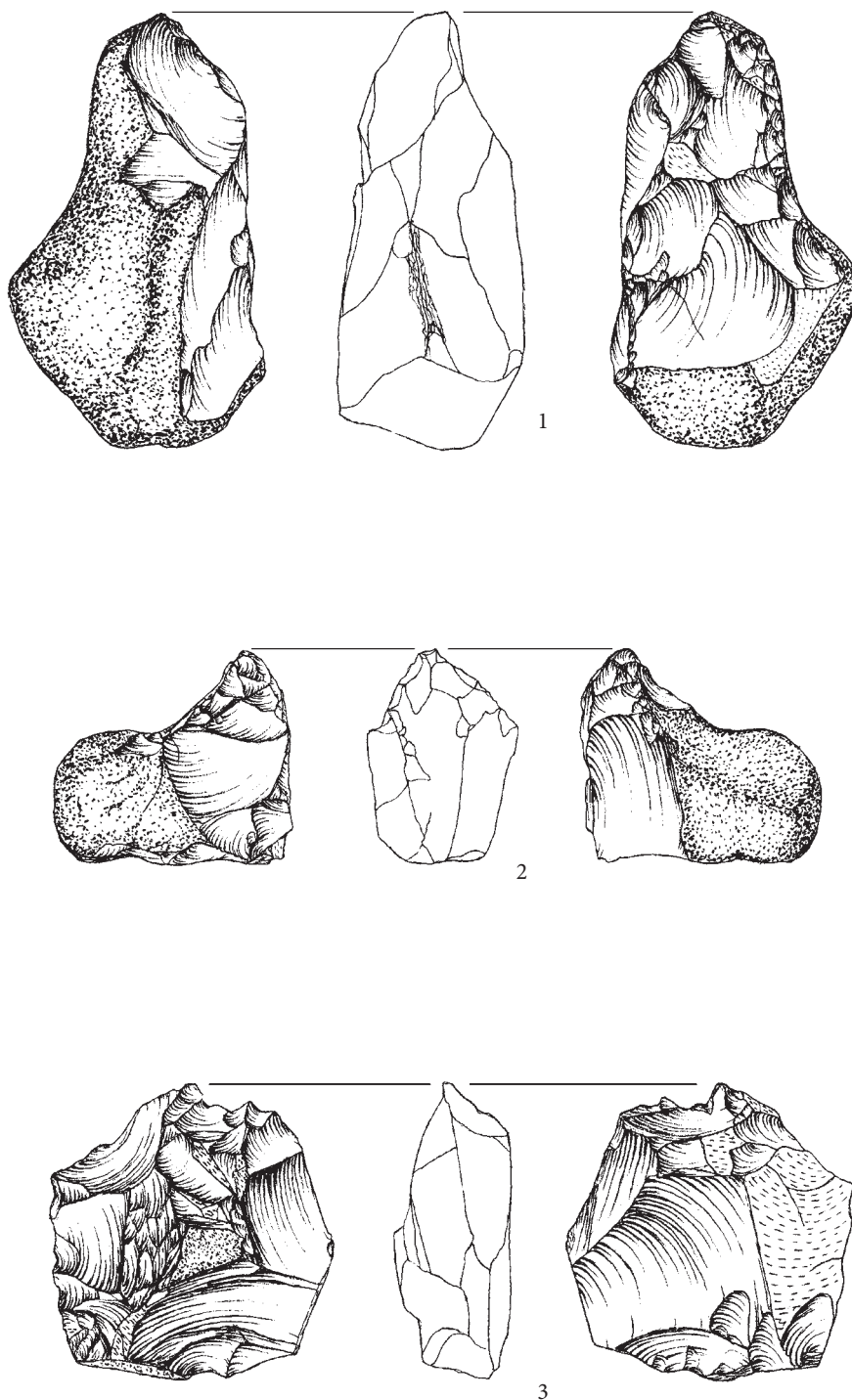
Tablica XCVIII. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1. Rdzeniowe noże tylkowe z warstwy grupy pleszowskiej. Radiolaryt fliszowy (1–3) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

Table XCVIII. Trzcinica, Jasło district, site 1. Core-like backed knives from the Pleszów Group layer. Flysh radiolarite (1–3) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

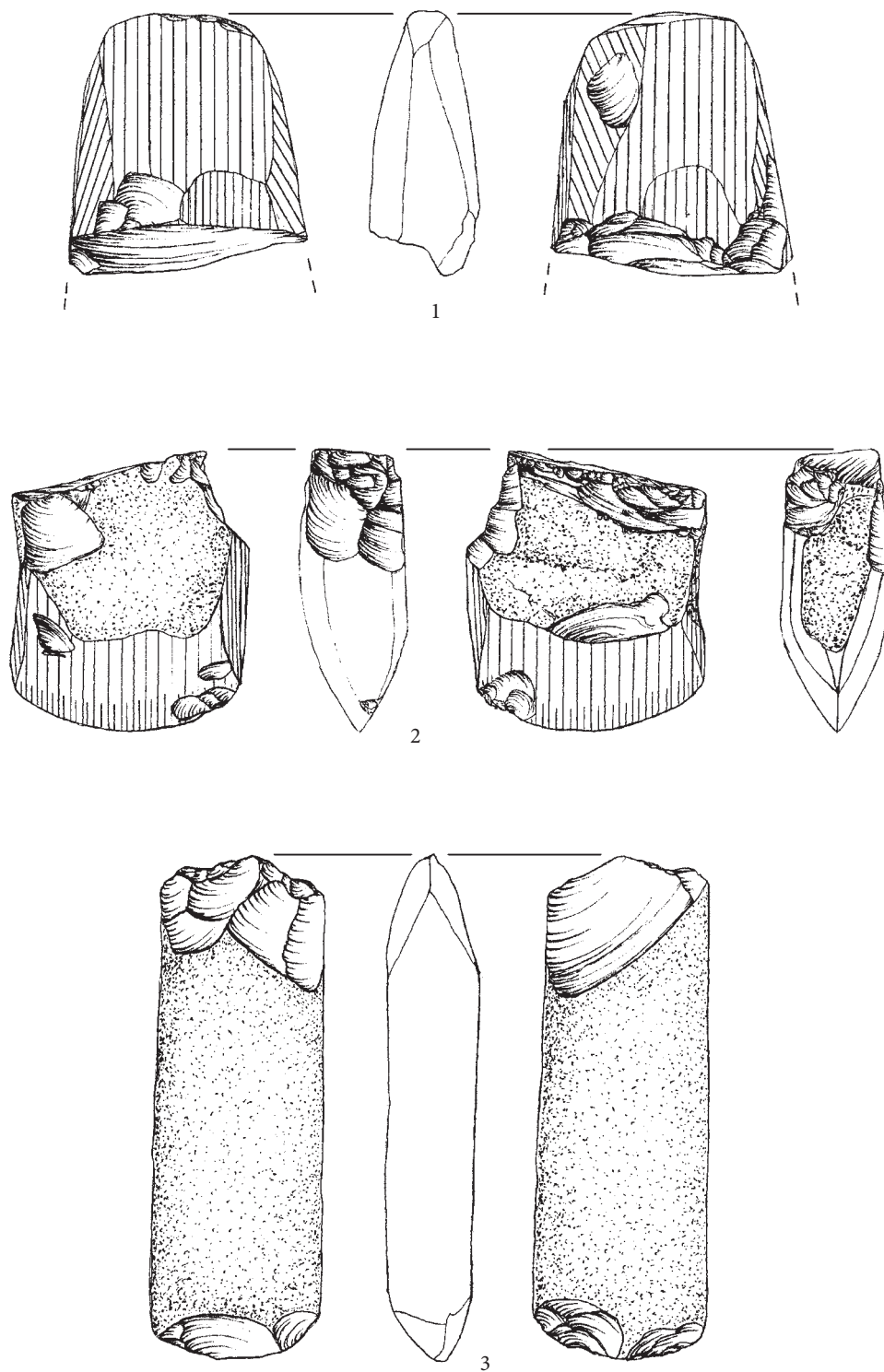
Tablica XCIX. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1. Rdzeniowe noże tylkowe z warstwy grupy pleszowskiej. Radiolaryt fliszowy (1–3) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

Table XCIX. Trzcinica, Jasło district, site 1. Core-like backed knives from the Pleszów Group layer. Flysh radiolarite (1–3) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

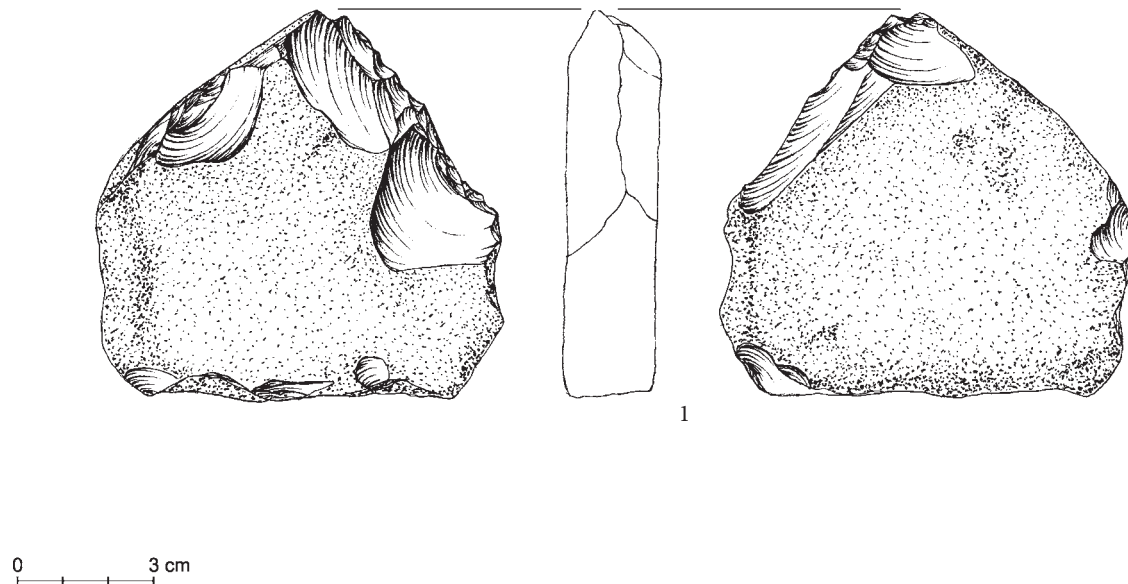
Tablica C. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1. Zabytki kamienne z warstwy grupy pleszowskiej. Rdzeniowe przekuwacze (1–2), łuszczeń (3); radiolaryt fliszowy (1–3) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

Table C. Trzcinica, Jasło district, site 1. Stone artefacts from the Pleszów Group layer. Core-like perforators (1–2), splintered piece (3); flysch radiolarite (1–3) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

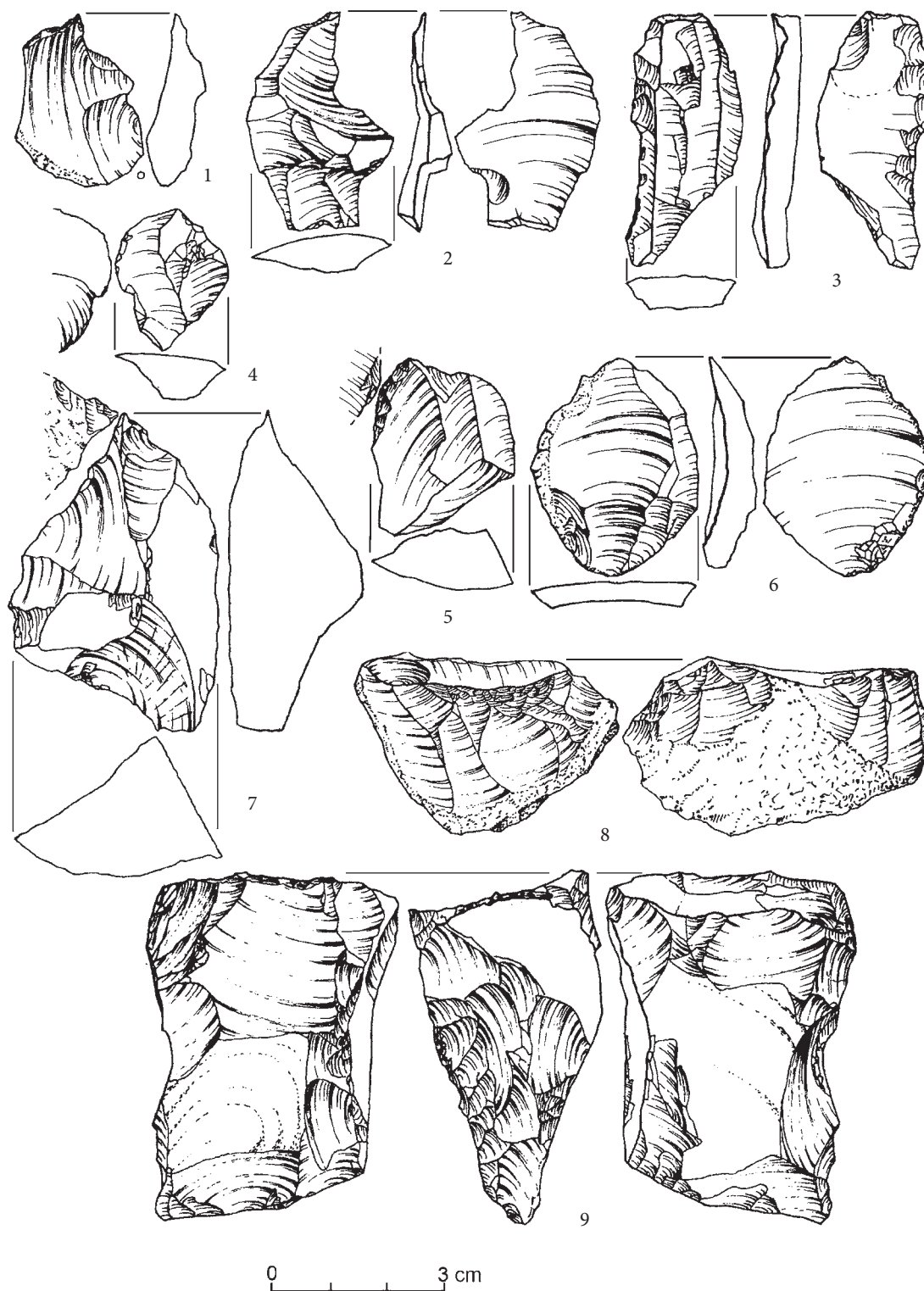
Tablica CI. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1. Zabytki kamienne z warstwy grupy pleszowskiej. Gładzone siekiery (1–2); fragment bliżej nieokreślonego narzędzia (3); radiolaryt fliszowy (1–3) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

Table CI. Trzcinica, Jasło district, site 1. Stone artefacts from Pleszów Group layer. Smoothed axes (1–2); fragment of an unidentified tool (3); flysch radiolarite (1–3) (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

Tablica CII. Trzcinica, pow. Jasło, stan. 1. Graca z radiolarytu fliszowego z warstwy grupy pleszowskiej (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

Table CII. Trzcinica, Jasło district, site 1. Hoe made of flysch radiolarite from the Pleszów Group layer (Gancarski, Valde-Nowak 2021)

Tablica CIII. Jawczyce, pow. Kraków, nasyp kopca 15. Artefakty kamienne. Przekłuwacze (1, 7); łuszcza (2); narzędzia nożowate (3–5); odłupki retuszowane (4, 6); rdzenie (8, 9); krzemień jurajski podkrakowski (1–9); badania J. Niżnika i H. Zoll-Adamikowej, materiały w Państwowych Zbiorach Sztuki Zamku Królewskiego na Wawelu

Table CIII. Jawczyce, Cracow district, mound embankment of barrow 15. Stone artefacts. Perforators (1, 7); splinter (2); knife-like tools (3–5); retouched flakes (4, 6); cores (8, 9); Cracow-Jurassic flint (1–9); research of J. Niżnik, H. Zoll-Adamik, from Wawel Royal Castle National Art Collection

KATALOG STANOWISK

1. Białoboki, pow. Przeworsk, stan. 3, grupa Wysoka
2. Biskupice, pow. Wieliczka, stan. 1, „Pole nad kamieniołomem”, „Chełmik”, grupa pleszowska
3. Bochnia, pow. loco, stan. 43, grupa Bochnia
4. Bochnia, pow. loco, stan. 45, grupa Bochnia
5. Bochnia, pow. loco, stan. 59, grupa Bochnia
6. Boratyn, pow. Jarosław, stan. 17, faza wczesna kultury mierzanowickiej, grupa Wysoka
7. Bóbrka Kańczucka, pow. Przeworsk, stan. 5, grupa Wysoka
8. Brzezie, pow. Wieliczka, stan. 1, Ugór, faza klasyczna kultury mierzanowickiej
9. Brzezie, pow. Wieliczka, stan. 17, grupa Bochnia
10. Brzezie, pow. Wieliczka, stan. 33, faza klasyczna kultury mierzanowickiej
11. Brzyście, pow. Jasło, stan. 6, grupa pleszowska
12. Chełm, pow. Bochnia, stan. 1, Grodzisko, grupa pleszowska
13. Chłopice, pow. Jarosław, stan. 6, faza protomierzanowicka (?), grupa Wysoka
14. Czelatycy, pow. Jarosław, stan. 7, grupa Wysoka
15. Czelatycy, pow. Jarosław, stan. 19, grupa Wysoka
16. Czelatycy, pow. Jarosław, stan. 24, grupa Wysoka (?)
17. Czelatycy, pow. Jarosław, stan. 35, grupa Wysoka
18. Dąbrowa, pow. Nowy Sącz, stan. 1, faza późna kultury mierzanowickiej (?)
19. Dąbrowa, pow. Nowy Sącz, stan. 2, grupa pleszowska
20. Dobkowice, pow. Jarosław, stan. 18, grupa Wysoka
21. Dobkowice, pow. Jarosław, stan. 35, nieokreślone materiały z fazy późnej kultury mierzanowickiej (?)
22. Dobkowice, pow. Jarosław, stan. 37, faza wczesna kultury mierzanowickiej
23. Gać, pow. Przeworsk, stan. 16, grupa Wysoka
24. Grodkowice, pow. Wieliczka, stan. 4
25. Hłomcza, pow. Sanok, stan. 1, „Mogielice”
26. Janowice, pow. Tarnów, stan. 61, grupa pleszowska
27. Jankowice, pow. Jarosław, stan. 9
28. Jarosław, pow. loco stan. 28, grupa Wysoka
29. Jarosław, pow. loco, stan. 158, faza wczesna kultury mierzanowickiej, typ Sietesz, materiały ze zwielokrotnionymi wątkami strefowego zdobnictwa sznurowego
30. Jasło, pow. loco, stan. 29, „Gródek”, grupa pleszowska, grupa Wysoka
31. Jasło, pow. loco, stan. 52, grupa Wysoka
32. Jawczyce, pow. Wieliczka, stan. 1, cmentarzysko kurhanowe, grupa giebułtowska (?)

33. Jurków, pow. Brzesko, stan. 5, wzgórze Dąbrowa, grupa pleszowska
34. Kańczuga, pow. Przeworsk, stan. 5, grupa Wysoka
35. Kisielów, pow. Przeworsk, stan. 4, faza wczesna kultury mierzanowickiej, grupa Wysoka
36. Kokotów, pow. Wieliczka, stan. 15, faza wczesna kultury mierzanowickiej
37. Kraczkowa, pow. Łańcut, stan. 10
38. Krajowice, pow. Jasło, stan. 5, faza inicjalna kultury mierzanowickiej (?)
39. Kraków-Zakrzówek, stan. 1
40. Krasieczyn, pow. Przemyśl, stan. 1
41. Książnice, pow. Wieliczka, stan. 1, grupa pleszowska
42. Książnice Wielkie, pow. Wieliczka, stan. 1, grupa pleszowska
43. Lipnik, pow. Przeworsk, stan. 5, faza inicjalna kultury mierzanowickiej
44. Lutcza, pow. Strzyżów, stan. 7
45. Lutcza, pow. Strzyżów, stan. 24, faza wczesna kultury mierzanowickiej
46. Łańcut, pow. loco, stan. 3, faza wczesna kultury mierzanowickiej
47. Łazy, pow. Bochnia, stan. 12, grupa Wysoka (?)
48. Łęzkowice, pow. Wieliczka, stan. 1, grupa pleszowska
49. Łowce, pow. Jarosław, stan. 20, grupa Wysoka
50. Łysokanie, pow. Wieliczka, stan. 4, faza klasyczna kultury mierzanowickiej
51. Maćkówka, pow. Przeworsk, stan. 8, faza wczesna kultury mierzanowickiej, typ Sietesz (?)
52. Marcinkowice, pow. Nowy Sącz, stan. 1, Grodziskowa Góra, grupa pleszowska
53. Markowa, pow. Łańcut, stan. 14, grupa Wysoka
54. Mucharz, pow. Wadowice, stan. 12, grupa pleszowska, grupa giebułtowska
55. Munina, pow. Jarosław, stan. 25, grupa Wysoka
56. Munina, pow. Jarosław, stan. 35, grupa Wysoka
57. Niepołomice-Zamek, pow. Łańcut, stan. 1, grupa pleszowska
58. Niziny, pow. Przemyśl, stan. 12, grupa Wysoka
59. Niżatyce, pow. Przeworsk, stan. 5, grupa Wysoka
60. Nowosielce, pow. Przeworsk, stan. 34, grupa Wysoka
61. Okocim Górny, pow. Brzesko, stan. 4, grupa Wysoka (?), grupa Bochnia (?)
62. Orzechowce, pow. Przemyśl, stan. 2
63. Ostrów, pow. Jarosław, stan. 30, grupa Wysoka
64. Palikówka, pow. Rzeszów, stan. 5, faza wczesna kultury mierzanowickiej
65. Pełkinie, pow. Jarosław, stan. 6, faza wczesna kultury mierzanowickiej
66. Podłęże, pow. Wieliczka, stan. 4, grupa pleszowska
67. Proszówki, pow. Bochnia, stan. 10, faza wczesna kultury mierzanowickiej, grupa Bochnia (?)
68. Proszówki, pow. Bochnia, stan. 11, faza wczesna kultury mierzanowickiej
69. Radymno, pow. Jarosław, stan. 18, faza wczesna kultury mierzanowickiej
70. Rączna, pow. Przeworsk, stan. 36, grupa Wysoka (?)
71. Rzeszów, pow. loco, stan. 31, grupa Wysoka
72. Rzeszów, pow. loco, stan. 55
73. Rzeszów-Baranówka, pow. loco, stan. III, IVA (stan. 88, 89), materiały zdobione zwielokrotnionymi wątkami strefowych odcisków sznurowych
74. Sanok, pow. loco, stan. 3, Biała Góra, późnomierzanowicka
75. Siedliska, pow. Tarnów, stan. 21, faza wczesna kultury mierzanowickiej

76. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 5, faza wczesna kultury mierzanowickiej, typ Sietesz, materiały zdobione wielokrotnionymi wątkami strefowych odcisków sznurowych, grupa Wysoka
77. Sietesz, pow. Przeworsk, stan. 44, grupa Wysoka
78. Skołoszów, pow. Jarosław, stan. 1
79. Skołoszów, pow. Jarosław, stan. 7, grupa Wysoka
80. Skołoszów, pow. Jarosław, stan. 15
81. Stary Sącz, pow. Nowy Sącz, stan. 20, grupa pleszowska
82. Stary Wiśnicz, pow. Bochnia, stan. 28, grupa pleszowska (?)
83. Sułów, pow. Wieliczka, stan. 6, grupa pleszowska (?)
84. Szarów, pow. Wieliczka, stan. 12, grupa Bochnia (?)
85. Szarów, pow. Wieliczka, stan. 13, grupa Bochnia (?)
86. Szarów, pow. Wieliczka, stan. 20, grupa Bochnia (?)
87. Średnia, pow. Przemyśl, stan. 3, faza inicjalna kultury mierzanowickiej
88. Szczepanowice, pow. Tarnów, stan. 7, grupa Bochnia (?)
89. Targowisko, pow. Wieliczka, stan. 8
90. Targowisko, pow. Wieliczka, stan. 10, grupa Bochnia
91. Targowisko, pow. Wieliczka, stan. 11, grupa Bochnia (?)
92. Targowisko, pow. Wieliczka, stan. 14–15, faza protomierzanowicka (?) i faza wczesna kultury mierzanowickiej
93. Targowisko, pow. Bochnia, stan. 16, grupa Bochnia
94. Tarnawka, pow. Łańcut, stan. 13
95. Tarnowiec, pow. Tarnów, stan. 1, grupa pleszowska, grupa Wysoka (?)
96. Tymowa, pow. Brzesko, stan. 13, grupa Wysoka (?), grupa Bochnia (?)
97. Trójczyce, pow. Przemyśl, stan. 1, faza wczesna kultury mierzanowickiej (?), faza klasyczna (?) kultury mierzanowickiej (?)
98. Trzcinnica, pow. Jasło, stan. 1, Wały Królewskie, Dąbrowy, Wały, grupa pleszowska
99. Tuczempy, pow. Jarosław, stan. 4
100. Tuczempy, pow. Jarosław, stan. 5, grupa Wysoka
101. Tuligłowy, pow. Jarosław, stan. 71, grupa Wysoka (?)
102. Tywonia, pow. Jarosław, stan. 7, grupa Wysoka
103. Ulucz, pow. Brzozów, stan. 3, faza późna (?) kultury mierzanowickiej (?)
104. Urzejowice, pow. Przeworsk, stan. 8, grupa Wysoka
105. Urzejowice pow. Przeworsk, stan. 30, grupa Wysoka
106. Urzejowice, pow. Przeworsk, stan. 31, faza wczesna kultury mierzanowickiej
107. Urzejowice, pow. Przeworsk, stan. 32, grupa Wysoka
108. Walawa, pow. Przemyśl, stan. 6
109. Wielogłowy, pow. Nowy Sącz, stan. 3, grupa pleszowska
110. Wielka Łomnica, okres Kežmarok, Burchbrich, Słowacja
111. Wielopole, pow. Nowy Sącz, stan. 3, grupa pleszowska
112. Wierzbna, pow. Jarosław, stan. 12, grupa Wysoka
113. Wojnicz, pow. Tarnów, stan. 48, faza wczesna kultury mierzanowickiej (?), grupa pleszowska
114. Wola Roźwieniecka, pow. Jarosław, stan. 5, grupa Wysoka
115. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 1, grupa Wysoka
116. Wysoka, pow. Łańcut, stan. 8, grupa Wysoka

117. Zakrzowiec, pow. Wieliczka, stan. 6, faza wczesna kultury mierzanowickiej, grupa Bochnia (?)
118. Zakrzowiec, pow. Wieliczka, stan. 7, faza klasyczna kultury mierzanowickiej, grupa Wysoka (?)
119. Zakrzów, pow. Wieliczka, stan. 1, grupa Bochnia (?)
120. Zakrzów, pow. Wieliczka, stan. 2, faza wczesna kultury mierzanowickiej, grupa Wysoka (?), grupa Bochnia (?)

LITERATURA

BALCER B.

1977 *Osada kultury mierzanowickiej na stanowisku 1 w Mierzanowicach*, *Wiadomości Archeologiczne* 42, z. 2, s. 175–212.

BÁTORA J.

1982 *Ekonomicko-socjálny vývoj východného Slovenska v staršej dobe bronzovej*, *Sl.A.* 30, s. 249–314.

BÁTORA J., VLADÁR J.

2015 *Kultúry staršej doby bronzovej* [w:] V. Furmánek, J. Bátor, O. Ožďáni, V. Mitáš, R. Kujovský, J. Vladár (red.), *Staré Slovensko 4: Doba bronzová*, Nitra, s. 21–128.

BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ Z.

1972 *Zur Problematik der Litzenkeramik in Ostösterreich*, *Prähistorische Zeitschrift* 47, s. 198–212.

BERTEMES F.

2000 *Zur Entstehung der Danubischen Frühbronzezeit in Mitteleuropa* [w:] I. Pavlů (red.), *In Memoriam Jan Rulf*, *Památky archeologické, Supplementum* 13, s. 25–37.

BIELENIN K.

1957 *Sprawozdanie z badań przeprowadzonych w 1955 r. na terenie osady kultury ceramiki promienistej w Brzeziu, pow. Bochnia*, *Sprawozdania Archeologiczne* 4, s. 23–30.

BLAJER W.

1998 *Wysoka, gm. Łańcut, woj. rzeszowskie, stan. 1*, *Rocznik Przemyski* 34, nr 3, s. 67–71.

BOBAK D., JAROSZ P., MAZUREK M., OKOŃSKI J., SZCZEPANEK A.

2012 *Szczątki dzieci w jamie osadowej kultury mierzanowickiej na stanowisku 39 w Dobkowicach, pow. jarosławski. Obiekt kultowy czy przejaw zwyczajów pogrzebowych?* [w:] S. Czopek (red.), *Hic mortui vivunt. Z badań nad archeologią funeralną*, *Collectio Archaeologica Ressoviensis* 20, Rzeszów, s. 51–71.

BUCHVALDEK M.

1986 *Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě*, t. 1, *Skupiny mezi Harcem a Bílými Karpaty*, Praehistorica 12.

BUDZISZEWSKI J., GANCARSKI J., JAKUBCZAK M., SZUBSKI M.

2020 *Starożytne kopce Pogorza Jasielskiego* [w:] J. Gancarski (red.), *Epoka kamienia w Karpatach*, Krosno, s. 365–400.

CABALSKA M.

1975 *Osadnictwo neolityczne na stanowisku w Chełmie, pow. Bochnia*, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 3, s. 7–40.

CALDERONI G., MADEJ P., VALDE-NOWAK P.

2000 *New Data for the Chronological Assessment of the Mierzanowice Culture in the Upper Vistula River Basin (Sietesz Settlement, Sandomierz Valley, Przedgórze Rzeszowskie)*, *Przegląd Archeologiczny* 48, s. 75–81.

CHEBEN I., ILLAŠOVA L., KAINSKA L., VALDE-NOWAK P., ROTH P., SOJAK M.

1999 *Prieskum povodia riek Poprad a Dunajec*, AVANS v roku 1997, Nitra, s. 70–71.

CZEKAJ-ZASTAWNY A., JAROSZ P., KADROW S.

2002 *Badania ratownicze na trasie projektowanej autostrady A-4 w woj. małopolskim (sezon 2000-2001 – neolit i wczesna epoka brązu)*, AAC 37, s. 19–43.

CZERNIAK L., GOLAŃSKI A., JÓZWIAK B., KADROW S., ROZEN J., RZEPECKI S.

2006 *Sprawozdanie z archeologicznych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 2003–2004 na stanowiskach 3, 12–15 i 34 w Targowisku, gm. Kłaj, woj. małopolskie* [w:] Z. Bukowski, M. Gierlach (red.), *Raport 2003–2004, t. 2, Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za rok 2003–2004*, *Zeszyty Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA), Seria B, Materiały Archeologiczne*, Warszawa, s. 541–554.

ČREŠNAR M., TERŽAN B.

2014 *Absolute dating of the Bronze Age in Slovenia* [w:] B. Teržan, M. Črešnar (red.), *Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*, *Catalogi et monographiae* 40, Lubljana, s. 661–702.

FRAŚ J. M., LAJS K.

2019 *Kamienne siekiery i topory ze zbirów Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce*, Wieliczka.

DOBRAKOWSKA T., WŁODARCZAK P.

2018 *Święte 20: Graves of the Corded Ware culture. Reception of pontic culture traditions among the final eneolithic communities in the Subcarpathian region, 3rd millennium BC*, *Baltic-Pontic Studies* 23, s. 140–162.

FRAŚ J.M., LAJS K.

2019 *Kamienne siekiery i topory ze zbiorów Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce*, Wieliczka.

GANCARSKI J.

1988 *Wstępne wyniki badań osady trzciniecko-otomańskiej na stanowisku 29 w Jasle*, woj. Krosno, AAC 27, s. 61–80.

1992a *Badania wykopaliskowe na stanowisku nr 1 w Trzcinicy, gm. Jasło (badania archeologiczne w województwie krośnieńskim w latach 1990–1991)*, Krosno, s. 55–59.

1992b *Pradzieje Kotliny Jasielskiej i jej obrzeży. Wyniki badań archeologicznych w ostatnich latach*, Jasło.

1994 *Pogranicze kultury trzcinieckiej i Otomani-Füzesabony – grupa jasielska* [w:] P. Mitura (red.), *Problemy kultury trzcinieckiej*, Rzeszów, s. 75–104.

1999a *Wehranlage vom Beginn der Bronzezeit in Trzcinica, Gde. Jasło* [w:] J. Gancarski (red.), *Kultura Otomani-Füzesabony – rozwój, chronologia, gospodarka*, Krosno, s. 131–144.

1999b *Chronologia grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej i kultury Otomani-Füzesabony w Polsce na podstawie wyników badań wykopaliskowych osad w Trzcinicy i Jasle* [w:] J. Gancarski (red.), *Kultura Otomani-Füzesabony – rozwój, chronologia, gospodarka*, Krosno, s. 145–180.

2009 *Trzcinica – Karpacka Troja*, Krosno.

GANCARSKI J., MACHNIK A., MACHNIK J.

1986 *Wyniki badań kurhanu A kultury ceramiki sznurowej we wsi Bierówka, gmina Jasło*, w województwie krośnieńskim, AAC 25, s. 57–87.

1990 *Kurhan B kultury ceramiki sznurowej w Bierówce, gm. Jasło*, w świetle badań wykopaliskowych, AAC 29, s. 99–123.

GANCARSKI J., MADEJ P.

2019 *Defensive Settlements of the Otomani-Füzesabony Culture in the Wisłoka River Basin* [w:] K.P. Fischl; T.L. Kienlin (red.), *Beyond Divides – The Otomani-Füzesabony Phenomenon. Current Approaches to Settlement and Burial in the North-eastern Carpathian Basin and Adjacent Areas*, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 345, s. 33–46.

GANCARSKI J., VALDE-NOWAK P.

2011 *Inwentarze „grobowe” kultury ceramiki sznurowej w nasypach kurhanów w Karpatach* [w:] H. Kowalewska-Marszałek, P. Włodarczak (red.), *Kurhany i obrządek pogrzebowy w IV–II tysiącleciu p.n.e.*, Kraków–Warszawa, s. 279–289.

2021 *Przemysł kamienny kultury mierzanowickiej z Trzcinicy, pow. Jasło, stan. 1 oraz kultury Otomani-Füzesabony z Trzcinicy, pow. Jasło, stan. 1, z Potoka, pow. Krosno, stan. 6, z Łajsc, pow. Jasło, stan. 9, Brzezówki, pow. Jasło, stan. 8* [w:] J. Gancarski (red.), *Epoka brązu i okres halštacki w Karpatach* (w druku).

GIERTLOVÁ M.

2002 *Neskoroeneolitické nálezky zo Spisskeho hradu* [w:] I. Cheben, I. Kuzma (red.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001*, Nitra, s. 91–103.

GÓRSKI J.

2015 *Osady kultury mierzanowickiej na stanowiskach 10 i 11 w Targowisku, pow. wielicki* [w:] J. Górski, P. Jarosz (red.), *Wielofazowe osady kultury mierzanowickiej w Targowisku i Zakrzowcu na Pogórzu Wielickim, Via Archaeologica, Źródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce*, t. 3, s. 33–68.

GÓRSKI J., JAROSZ P.

2015 *Z badań nad problematyką chronologii i taksonomii kultury mierzanowickiej w międzyrzeczu Wisły i Raby* [w:] J. Górski, P. Jarosz (red.), *Wielofazowe osady kultury mierzanowickiej w Targowisku i Zakrzowcu na Pogórzu Wielickim, Via Archaeologica, Źródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce*, t. 3, s. 243–261.

GÖRSDORF J., MARKOVÁ K., FURMÁNEK V.

2004 *Some new 14C data to the Bronze Age in the Slovakia*, *Geochronometria* 23, s. 79–91.

GRUSZCZYŃSKA A.

1991 *Prace wykopaliskowe na osadzie neolitycznej w Łańcucie w latach 1982–1984*, *MiSROA za lata 1980–1984*, Rzeszów, s. 149–155.

GUCIK S.

1988 *Table I, III, IV* [w:] D. Poprawa, J. Nemcok (red.), *Geological Atlas of the Western Outer Carpathians and their Foreland*, Warszawa.

HACHULSKA-LEDWOS R.

1967 *Materiały kultury ceramiki sznurowej odkryte koło kopca Wandy (Kraków-Nowa Huta)*, *Materiały Archeologiczne* 8, s. 89–103.

HOZER M., MACHNIK J., BEJDA-WESOŁOWSKA A.

2007 *Groby kultury ceramiki sznurowej i domniemane kultury mierzanowickiej w Szczytnej, pow. Jarosław – źródła, analiza, wnioski* [w:] P. Jarosz, J. Machnik (red.), *Nekropolie ludności kultury ceramiki sznurowej z III tysiąclecia przed Chr. w Szczytnej na Wyso-czyźnie Kańczuckiej*, VAR 12, Rzeszów, s. 5–130.

JANCZEWSKI P., KRAUS P., WŁODARCZAK P.

2018 *Święte 15: Cementary of the Corded Ware culture. Reception of pontic culture traditions among the final eneolithic communities in the Subcarpathian region, 3rd millennium BC*, *Baltic-Pontic Studies* 23, s. 93–139.

JAROSZ P.

2002 *Kurhan kultury ceramiki sznurowej w Średniej, st. 3, pow. Przemyśl. Wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych w 2001 r.*, *Rocznik Przemyski* 38, nr 2, s. 3–19.

2011 *Kurhany kultury ceramiki sznurowej na pogórzach i wysoczyznach karpackich* [w:] H. Kowalewska-Marszałek i P. Włodarczak (red.), *Kurhany i obrządek pogrzebowy w IV–II tysiącleciu p.n.e.*, Kraków–Warszawa, s. 255–279.

2015 *Osadnictwo kultury mierzanowickiej na stanowisku 6 w Zakrzowcu, pow. wielicki* [w:] J. Górski, P. Jarosz (red.), *Wielofazowe osady kultury mierzanowickiej w Targowisku i Zakrzowcu na Pogórzu Wielickim, Via Archaeologica, Źródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce*, t. 3, Kraków, s. 183–216.

JAROSZ P., MACHNIK J., SZCZEPANEK A. (RED.)

2019 *Nekropolia ludności kultury ceramiki sznurowej w Mirocinie na Wysoczyźnie Kańczuckiej*, VAR 15, Rzeszów.

JAROSZ P., WŁODARCZAK P.

2006 *Chronologia bezwzględna kultury ceramiki sznurowej w Polsce południowo-wschodniej oraz na Ukrainie*, Przegląd Archeologiczny 55, s. 71–108.

JAVORSKÝ F.

1980 *Záchranný výskum na slovanskom Hradisku I v Smižanoch*, AVANS v roku 1978, s. 131–135.

JĘDRYSIK J., PRZYBYŁA S.M.

2019 *Bronze Age Fortified Settlement on Zyndram's Hill at Maszkowice (Polish Carpathians)* [w:] K.P. Fischl/T.L. Kienlin (red.), *Beyond Divides – The Otomani-Füzesabony Phenomenon. Current Approaches to Settlement and Burial in the North-eastern Carpathian Basin and Adjacent Areas*, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 345, s. 13–32.

KADROW S.

1991 *Iwanowice, Stanowisko Babia Góra, cz. 1, Rozwój przestrzenny osady z wczesnej epoki brązu*, Kraków.

KADROW S., MACHNIK J.

1997 *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny*, Kraków.

KADROW S., PORADYŁO W.

2016 *Kultura ceramiki sznurowej i kultura mierzanowicka* [w:] M. Glinianowicz, S. Kadrow, P.N. Kotowicz, A. Nowak, W. Poradyło (red.), *Boratyn, pow. Jarosławski, stan. 17. Materiały z osad kultury mierzanowickiej i grupy tarnobrzeskiej oraz z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego*, VAR 10, s. 11–49.

KAFLIŃSKA M.

2002 *Pochówek z początków epoki brązu z Lipnika, pow. Przeworsk, na tle znalezisk grobowych z późnego neolitu i wczesnej epoki brązu*, Sprawozdania Archeologiczne 53, s. 261–272.

KAŹMIERCZAK D.

1991 *Tradycje kultury ceramiki sznurowej w kulturze mierzanowickiej*, Praca magisterska w archiwum UJ, Kraków.

KIENLIN T. L., CAPPENBERG K., KORCZYŃSKA M. M., PRZYBYŁA M. S., VALDE-NOWAK P.

2010 *Peripherie oder Kommunikationsraum? Siedlungsarchäologische Untersuchungen im Vorfeld der polnischen Westkarpaten (Wiśnicz-Hügelland und mittleres Dunajectal, Kleinpolen)* [w:] B. Horejs, T. L. Kienlin (red.), *Siedlung und Handwerk*, Bonn, s. 191–267.

KIENLIN T. L., VALDE-NOWAK P.

2008 *Untersuchungen zur bronzezeitlichen Besiedlung im Bereich des mittleren Dunajectals (Wiśnicz-Hügelland, Kleinpolen)*, *Prähistorische Zeitschrift* 83, s. 189–221.

KISS V.

2012 *Central European and Southeastern Alpine Influences upon Western Transdanubia's Early and Middle Bronze Age* [w:] P. Anreiter, E. Bánffy, L. Bartosiewicz, W. Meid, C. Metzner-Nebelsick (red.), *Archaeological, Cultural and Linguistic Heritage Festschrift for Erzsébet Jeremin Honour of her 70th Birthday*, Budapest.

2015 *Recent data on chronology, distribution, and connections of Kisapostag. Transdanubian Encrusted Pottery and Litzenkeramik* [w:] J. Batora, P. Tóth (red.), *Keď bronz vystriedal meď. Zborník príspevkov z XXIII. medzinárodného sympózia „Staršia doba bronzová v Čechách, na Morave a na Slovensku“*, Levice 8.–11. októbra 2013, Bratislava–Nitra, s. 27–38.

KLIMASZEWSKI M. (RED.)

1947 *Podział morfologiczny południowej Polski*, *Czasopismo Geograficzne* 17, z. 3–4, s. 133–182.

1972 *Geomorfologia Polski*, t. 1, *Polska Południowa – góry i wyżyny*, Warszawa.

KONDRACKI J.

1965 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.

1978 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.

KOPACZ J.

1976 *Wstępna charakterystyka technologiczno-typologiczna wczesnobrązowego przemysłu krzemienego z Iwanowic, woj. Kraków*, *Archeologia Polski* 21, z. 1, s. 85–107.

1987 *Krzemieniarstwo kultury trzcinieckiej na przykładzie wybranych inwentarzy kamiennych z Krakowa-Nowej Huty* [w:] *Kultura trzciniecka w Polsce (Materiały z sympozjum)*, Kraków, s. 171–181.

2001 *Początki epoki brązu w strefie karpackiej w świetle materiałów kamiennych*, Kraków.

2012 *Koncepcja krzemieniarstwa schyłkowego na przykładzie eneolitu Moraw*, *Przegląd Archeologiczny* 60, s. 25–47.

KOPACZ J., ŠEBELA L.

1992 *Chipped stone industries of the Moravian Corded Ware Culture*, *Przegląd Archeologiczny* 39, s. 46–67.

KOPACZ J., VALDE-NOWAK P.

1987 *Episznurowy przykarpacki krąg kulturowy w świetle materiałów krzemiennych*, *Archeologia Polski* 32/1, s. 55–92.

KOPERSKI A.

1973 *Grób kultury ceramiki sznurowej w Przemyślu przy ul. Pstrowskiego*, *Sprawozdania Archeologiczne* 25, s. 79–82.

KOPERSKI A., KOSTEK A.

1998 *Zespół zabytków kultury mierzanowickiej na st. 5 w Kańczudze, woj. przemyskie*, *Rocznik Przemyski* 34, nr 3, s. 37–42.

KRUCZEK K.

1980 *Niepołomice*, *Z Otchłani Wieków* 46/1, s. 61–65.

KRUCZEK K., KWAŚNIEWSKA E.

1976 *Niepołomice-Zamek, woj. Kraków, opracowanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w 1975 r.*, *Informator Archeologiczny: badania*, t. 10, Kraków.

LIBERA J.

2001 *Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza)*, Lublin.

LUBELCZYK A., MITURA P.

1993 *Lutcza, st. 24, gm. Niebylec, woj. rzeszowskie AZP 108-76*, *Informator archeologiczny* 28.

ŁANCZONT M., NOGAJ-CHACHAJ J., KLIMEK K.

2001 *Potencjał środowiska naturalnego przykarpackiej wysoczyzny lessowej dla osadnictwa neolitycznego* [w:] J. Gancarski (red.), *Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich*, Krosno, s. 173–199.

MACHNIK J.

1960 *Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w Karpatach Polskich*, *AAC* 2, s. 55–86.

1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Kraków.

1967 *Stosunki kulturowe na przełomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce* [w:] W. Hensel (red.), *Materiały do prehistorii ziem polskich. Epoka brązu*, t. 3/1, Warszawa.

1972 *Die Mierzanowice-Kultur und das Karpaten becken*, *Slovenská Archelógia* 20, z. 1, s. 177–188.

1978 *Wczesny okres epoki brązu* [w:] A. Garbarski, J. Kowalczyk (red.), *Prehistoria Ziemi Polskich*, t. 3, s. 9–136.

- 1987 *Kultury z przełomu eneolitu i początków epoki brązu w strefie karpackiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- 1992 *Dwa nurty rozwoju kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Sprawozdania Archeologiczne 46, s. 7–12.
- 1994 *Najstarsi rolnicy i pasterze w Karpatach w świetle archeologicznych badań polsko-słowackich i polsko-ukraińskich*, Rocznik Przemyski 29-30, nr 1, s. 3–10.
- 2011 *Znaczenie archeologicznych badań ratowniczych na trasie planowanej budowy autostrady A4 na odcinku Przeworsk-Radymino dla znajomości problematyki schyłku neolitu i początków epoki brązu* [w:] S. Czopek (red.), *Autostradą w przeszłość*, Rzeszów, s. 61–78.
- 2019 *Considerations on the state of the research on the Corded Ware culture in southeastern Poland and needs of studies on social structures of its communities*, MiSROA 40, Rzeszów, s. 33–72.

MACHNIK J., SOSNOWSKA E.

- 1996 *Starożytna mogiła z początku III tysiąclecia przed Chrystusem, ludności kultury ceramiki sznurowej w Średniej, gm. Krzywca*, Rocznik Przemyski 32, nr 3, s. 3–28.
- 1998 *Kurhan ludności kultury ceramiki sznurowej z przełomu III i II tysiąclecia przed Chrystusem w Woli Węgierskiej, gm. Roźwienica, woj. przemyskie*, Rocznik Przemyski 34, nr 3, s. 3–20.

MACHNIKOWIE A.J., KACZANOWSKI K.

- 1987 *Osada i cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu na „Górze Klin” w Iwanowicach*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

MADEJ P.

- 1998a *Grupy episznurowe w Karpatach polskich* [w:] J. Gancarski (red.), *Dzieje Podkarpacia*, t. 2, Krosno, s. 176–199.
- 1998b *Inwentarz ceramiczny grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej ze stanowiska w Krakowie-Pleszowie IV/20*, Materiały Archeologiczne Nowej Huty 21, s. 27–70.
- 1999 *Wyniki badań osady kultury mierzanowickiej na stanowisku 5 w Sieteszy, gm. Kańczuga, woj. podkarpackie*, Rocznik Przemyski 35, nr 2, s. 41–58.
- 2000 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1999 r. na stanowisku 5 w Sieteszy, pow. Przeworsk*, Rocznik Przemyski 34, nr 1, s. 11–32.
- 2001 *Uwagi o kulturze mierzanowickiej w dorzeczu Sanu* [w:] J. Gancarski (red.), *Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich*, Krosno, s. 295–303.
- 2003 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w 2000 roku na stanowisku 5 w Sieteszy, pow. Przeworsk (AZP 104-80)*, Rocznik Przemyski 39, nr 2, s. 47–57.
- 2016 *Kultura mierzanowicka w karpackiej części dorzecza Wisły*, Maszynopis pracy doktorskiej w archiwum IAiE PAN.

MALICKI A.

- 1973 *Jednostki fizjograficzne górnego dorzecza Sanu* [w:] *Środowisko przyrodnicze dorzecza Sanu, jego znaczenie gospodarcze i ochrona*, Przemysł.

MARKOVIĆ Z.

2003 *O genezi i počecima licenskokeramičke kulture u sjevernoj Hrvatskoj*, *Opuscula Archaeologica* 27, s. 117–150.

MATERNA M.

2001 *Sprawozdanie z badań ratowniczych na stanowisku Bochnia-Nowy Świat, stan. (104-61/67) w lipcu 2000 roku*, Bochnia, Archiwum WKZ w Tarnowie.

2002 *Sprawozdanie z rozpoznawczych badań archeologicznych przeprowadzonych w dniach 20 sierpnia – 6 września 2001 roku na wielokulturowym stanowisku 43 w Bochni-Chodnicach (104-61/61)*, Bochnia, Archiwum WKZ w Tarnowie.

MELLER H., BERTEMES F., BORK H-R., RISCH R. (RED.)

2013 *1600 – Kulturreller Umbruch im Schatten des Thera-Ausbruchs? 1600 – Cultural change in the shadow of the Thera-Eruption? 4. Mitteldeutscher Archäologentag vom 14. bis 16. Oktober 2011 in Halle (Saale)*, Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 9.

MÜLLER A.

2008 *Die Litzenkeramik* [w:] J. Tiefenbach, E. Fertl (red.), *Die Bernsteinstraße: Evolution einer Handelsroute*, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 123, s. 71–73.

NOVOTNÁ M., SOJÁK M.

2013 *Veľká Lomnica – Burchbruch urzeitliches dorf unter den hohen Tatra*, Nitra.

2016 *Gräberfeld der Košťany-Kultur in Spišské Podhradie (Zips)*, AAC 51, s. 67–82.

OLEXA L.,

2002 *Cmentarzyska i ceremoniał pogrzebowy* [w:] J. Gancarski (red.), *Między Mykenami a Bałtykiem. Kultura Otomani-Füzesabony*, Krosno–Warszawa, s. 53–86.

OLSZEWSKI A., WŁODARCZAK P.

2018 *Święte 11: Cementary of the Corded Ware culture. Reception of pontic culture traditions among the final eneolithic communities in the Subcarpathian region, 3rd millennium BC*, *Baltic-Pontic Studies* 23, s. 7–68.

PÁSTOR J.

1978 *Čaňa a Valalíky – pohrebiská zo staršej doby bronzovej*, Koszyce.

PODGÓRSKA-CZOPEK J., CZOPEK S.

1985 *Zabytki kultury ceramiki sznurowej z Markowej, woj. Rzeszów*, *Sprawozdania Archeologiczne* 37, s. 51–54.

PORADYŁO W.

2001 *Materiały kultury mierzanowickiej z Trójczyc w pow. przemyskim* [w:] J. Gancarski (red.), *Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich*, Krosno, s. 273–281.

2014 *Kultura mierzanowicka* [w:] W. Poradyło, D. Bobak, W. Pasterkiewicz, M. Połtowicz-Bobak (red.), *Wielokulturowe stanowisko nr 5 w Palikówce*, VAR 6, s. 25–41.

PRZYBYŁA M.S., BLAJER W.

2008 *Struktury osadnicze w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza na obszarze Podkarpackiej Wysoczyzny Lessowej między Wisłokiem i Sanem*, Kraków.

PRZYBYŁA M.S., SKONECZNA M.

2011 *The fortified settlement from the Early and Middle Bronze Age at Maszkowice, Nowy Sącz district (Western Carpathians). Preliminary results of studies conducted in the years 2009–2012*, *Recherches Archeologiques – Nouvelle Serie*, 3, s. 5–66.

RYBICKA M.

2013 *Kultura mierzanowicka* [w:] A. Pelisiak, M. Rybicka (red.), *Stanowisko 158 w Jarosławiu, woj. Podkarpackie*, cz. 1, *Kultura malicka i kultura mierzanowicka*, VAR 3, Rzeszów, s. 27–124.

2017 *Skołoszów, stanowisko 7, pow. jarosławski, woj. Podkarpackie – miejsce o obrzędowym znaczeniu?* [w:] M. Rybicka (red.), *Wielokulturowe cmentarzysko w Skołoszowie, stanowisko 7, pow. jarosławski, w kontekście osadnictwa z neolitu i wczesnej epoki brązu we wschodniej części Podgórze Rzeszowskiego*, Rzeszów, s. 169–175.

RYBICKA M., GŁOWACZ M., KRÓL D.

2017 *Datowania radiowęglowe wielokulturowego cmentarzyska ze Skołoszowa, stanowisko 7, pow. jarosławski, woj. podkarpackie* [w:] M. Rybicka (red.), *Wielokulturowe cmentarzysko w Skołoszowie, stanowisko 7, pow. jarosławski, w kontekście osadnictwa z neolitu i wczesnej epoki brązu we wschodniej części Podgórze Rzeszowskiego*, Rzeszów, s. 113–142.

SCHILD R., KRÓLIK H., MOŚCIBRODZKA J.

1977 *Kopalnia krzemienia czekoladowego z przełomu neolitu i epoki brązu w Polanach Koloniach*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

SOCHACKI Z.

1971 *Über die Bedeutung der Siedlung in Grodkowice (Kleinpolen) zur Problematik der Kultur der Radialverzierten Keramik*, AAC 12, s. 49–59.

SOJÁK M.

2011 *Nove archeologicke objavy* [w:] *Kronika mesta Spisskie Podhradie slovom i obrazom*, Koszyce, s. 12–15.

STARKEL L.

1960 *Zagadnienie północnej granicy regionu karpackiego*, AAC 2, z. 1–2, s. 219–224.

STUPNICKA E.

1989 *Geologia regionalna Polski*, Warszawa.

SZEVERÉNYI G., KULCSÁR G.

2012 *Middle Bronze Age Settlement and Society in Central Hungary* [w:] M. Jaeger, J. Czebreszuk, K.P. Fischl (red.), *Enclosed Space – Open Society, Contact and Exchange in the Context of Bronze Age Defensive Settlements in Central Europe*, Stud. zur Arch. in Ostmitteleuropa 9, Poznań–Bonn, s. 287–351.

SZPUNAR A., OKOŃSKI J.

2001 *Faza mierzanowicka wielokulturowej osady w Tarnowcu, stan. 1, pow. Tarnów, woj. małopolskie* [w:] J. Gancarski (red.), *Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich*, Krosno, s. 283–294.

ŠEBELA L.

1999 *The Corded Ware Culture in Moravia and in the Adjacent Part of Silesia*, Brno.

TYCZYŃSKA M.

1968 *Rzeźba i budowa geologiczna terytorium miasta Krakowa* [w:] *Środowisko geograficzne terytorium miasta Krakowa*, Folia Geographica 1, Series Geographica-Phisica.

VALDE-NOWAK P.

1988 *Etapy i strefy zasiedlenia Karpat polskich w neolicie i na początku epoki brązu*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

1997 *Projekt spiski sięgnął ziemi tarnowskiej*, Zeszyty Wojnickie, grudzień 1996, s. 9–10.

1999 *Zabytki krzemieniarskie ze stanowiska 5 w Sieteszy, gm. Kańczuga, woj. podkarpackie*, Rocznik Przemyski 35, nr 2, s. 59–66.

2000 *Zabytki kamienne ze stanowiska 5 w Sieteszy, pow. Przeworsk. Badania w 1999 roku*, Rocznik Przemyski 36, nr 1, s. 33–36.

2003a *Wyroby kamienne z epoki brązu w Karpatach* [w:] J. Gancarski (red.), *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich*, Krosno, s. 43–50.

2003b *Zabytki kamienne z Sieteszy, woj. podkarpackie, stan. 5, badania w 2000 r.*, Rocznik Przemyski 39, nr 2, s. 59–62.

2010 *Pucharowy, badeński i mierzanowicki epizod w beskidzkim przełomie Skawy* [w:] S. Czopek, S. Kadrow (red.), *Myslą i łopatką. Studia archeologiczne dedykowane wybitnemu uczonemu Janowi Machnikowi w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, Rzeszów, s. 181–189.

VALDE-NOWAK P., GANCARSKI J.

1999 *Bronzezeitliche Spaltindustrie der Pleszów- und der Otomani-Füzesabony-Kultur aus den Siedlungen Trzcinica und Jasło: Ein Überblick* [w:] J. Gancarski (red.), *Kultura Otomani-Füzesabony. Rozwój, chronologia, gospodarka. Materiały z konferencji archeologicznej, Dukla, 27–28. 11. 1997*, Krosno, s. 181–200.

VALDE-NOWAK P., TARASIŃSKI A.

2010 *Results of archaeological rescue excavations at Mucharz (Beskidy Mts.)*, *Recherches Archaeologiques – Nouvelle Series 2*, s. 185–201.

VANDKILDE H., HANSEN S., KOTSAKIS K., KRISTIANSEN K., MÜLLER J., SOFAER J., STIG SØRENSEN M.L.

2015 *Cultural Mobility in Bronze Age Europe* [w:] P. Suchowska-Ducke, S. Scott Reiter, H. Vandkilde (red.), *Forging Identities. The Mobility of Culture in Bronze Age Europe. Report from a Marie Curie Project 2009–2012 with Concluding Conference at Aarhus University, Moesgaard 2012*, cz. 1, BAR International Series 2771, s. 5–37.

WIEDEMANN E.

2010 *Idea of Cord. Culture – Tradition – Symbol – Information* [w:] J. Šuteková, P. Pavúk, P. Kalábková und B. Kovár (red.), *Panta Rhei. Studies on the Chronology and Cultural Development of South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory. Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75th Birthday*, *Studia Archaeologica et Mediaevalia 11*, Bratysława, s. 491–505.

WŁODARCZAK P.

2006 *Wyniki badań wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 2003–2004 na stanowisku 16 w Targowisku, gmina Kłaj, województwo małopolskie* [w:] Z. Bukowski, M. Gierlach (red.), *Raport 2003–2004. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 2003–2004*, *Zeszyty ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA), Seria B, Materiały Archeologiczne*, Warszawa, s. 585–592.

WOŹNIAK K.

2010 *Osada grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej ze stanowiska 48 w Wojniczu, pow. Tarnów* [w:] J. Chochorowski (red.), *Wojnicz 18 i 48, pow. Tarnów. Osady z epoki brązu, żelaza i średniowiecza*, *Via Archaeologica. Źródła z badań wykopaliskowych na terenie autostrady A4 w Małopolsce*, Kraków, s. 33–53.

ZOLL-ADAMIKOWA H., NIŻNIK J.

1963 *Z badań kopców-mogił w Jawczycach i Wiatowicach (Podkarpacie polskie) w latach 1960–1961*, AAC 5, s. 25–39.

SKRÓTY

AAC – Acta Archaeologica Carpathica, Kraków

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski

BAR – British Archaeological Report, Oxford

EPKK – episznurowy przykarpacki krąg kulturowy

IA UJ – Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego

IAiE PAN – Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

IDO – Institut für Osterbeit

KCS – kultura ceramiki sznurowej

KEA – Karpacka Ekspedycja Archeologiczna

KM – kultura mierzanowicka

MAK – Muzeum Archeologiczne w Krakowie

MiSROA – Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Rzeszów

Sl.A. – Slovenská archeológia

Stud. zur Arch. zn Ostmitteleuropa – Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa, Rahden

VAR – Via Archaeologica Ressoviensa

Zeszyty ORBA – Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych, Warszawa

ISBN 978-83-955256-6-7

